สิริลงฺกาทีเป
ภทนฺตพุทฺธปฺปิยาจริยตฺเถเรน
วิรจิตา

ปทรูปสิทฺธิฏีกา

สฺยามรฏฺเฐ เทวนคเร
มุทฺทาปิตา

๒๕๕๑ พุทฺธวสฺเส ๒๒๖ รตนโกสินฺทวสฺเส ๒๐๐๘ คฺริสฺตวสฺเส

ชื่อหนังสือ : **ปทรูปสิทฺธิฏีกา**

PADARŪPASIDDHIṬĪKĀ

ชื่อผู้แต่ง : **พระพุทธัปปิยเถระ**

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ : ๙๗๘-๙๗๔-๐๕-๘๙๔๓-๓

ISBN : 978-974-05-8943-3

ผู้จัดพิมพ์ : คณะไตรสิกขา

เพื่อมอบเป็นธรรมทานแก่สถานศึกษา ดังนี้

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

วัดศรีประวัติ จังหวัดนนทบุรี

วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ

วัดหาดใหญ่สิตาราม จังหวัดสงขลา

วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม จังหวัดนครปฐม

ชมรมนิรุตติศึกษา คณะ ๒๕ วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร

ฯลฯ

First Edition : 2008

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พ.ศ. ๒๕๕๑

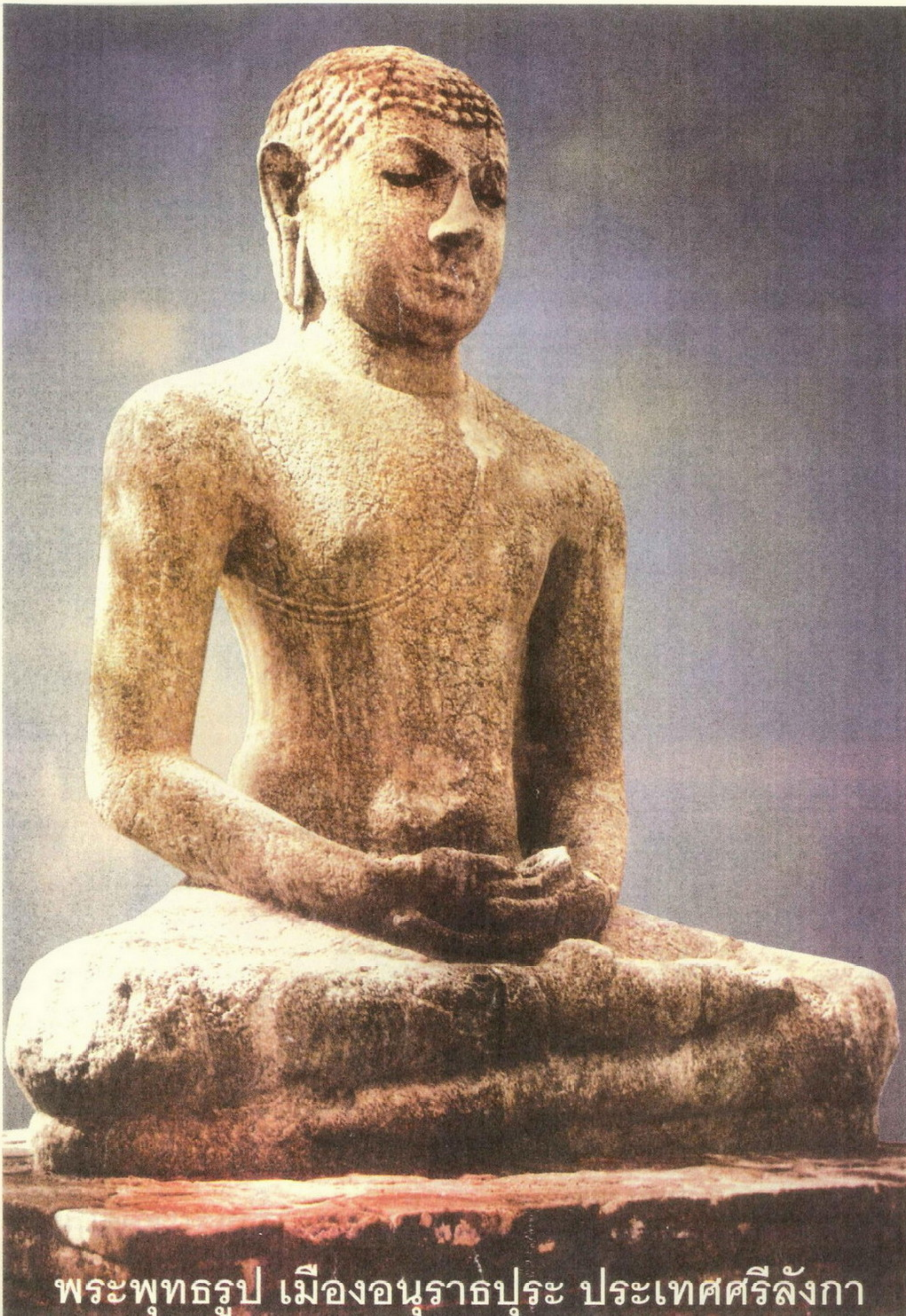
จำนวนพิมพ์ : ๒,๐๐๐ เล่ม

ปกอ่อน ๑,๐๐๐ เล่ม, ปกแข็ง ๑,๐๐๐ เล่ม

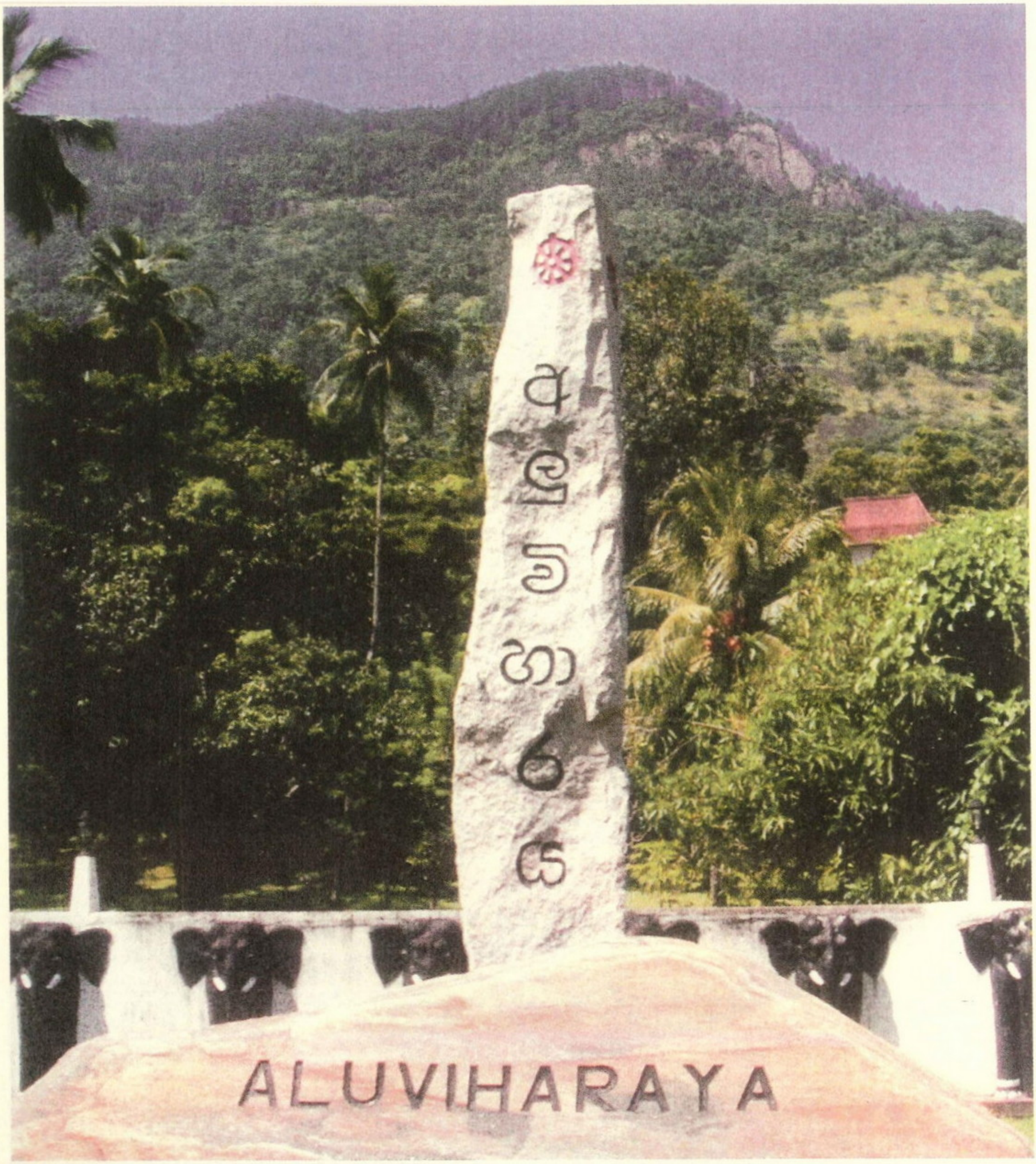
พิมพ์ที่ : **บริษัท ธนาเพรส จำกัด**

๔๘/๒๙-๓๑ ซ.จุฬา ๗ ถ.บรรทัดทอง เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐

โทรศัพท์ ๐-๒๒๑๕-๗๒๒๐, ๐-๒๒๑๕-๗๖๙๘ โทรสาร ๐-๒๒๑๔-๐๐๓๘

พระพุทธรูป เมืองอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา

ALUVIHARA ROCK CAVE TEMPLE

สถานที่จารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกของโลก

ประเทศศรีลังกา

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสมเถร)

พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต

พระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า ฐิตปุญฺญเถร)

พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ)

พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล)

พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต

พระครูวรปัญญาคุณ มหาสัทธัมมโชติกธชะ

พระเถระที่มีคุณูปการต่อการศึกษาบาฬีใหญ่

ใบแก้คำผิด
ปทรูปสิทฺธิฏีกา

หน้า	บรรทัด	เดิม	แก้เป็น
(๑๗)	๙	ม. อฏฺ. ๒	ม. มู. อฏฺ. ๒
๘	เชิงอรรถ ๒	ม. อฏฺ. ๒	ม. มู. อฏฺ. ๒
๖๘	เชิงอรรถ ๖	๑๒๗	๗๒๔
	เชิงอรรถ ๗	๓๖๕	๓๖๙
๖๙	เชิงอรรถ ๔	ขุ. ชา. ๒๗/๓๘/๓๓๑.	ขุ. ขุ. ๒๕/๑๒/๗.
	เชิงอรรถ ๖	องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๖/๔๑๗.	วิ. มหาวิ. ๑/๓๒/๑๙.
๗๐	เชิงอรรถ ๕	๒๓๖	๒๓๗
	เชิงอรรถ ๘	๕๕	๕๘
	เชิงอรรถ ๑๒	๖๐๒	๔๔
๑๒๘	เชิงอรรถ ๑	๑๐๔	๑๑๖
๑๒๙	๖	"พหุทาสิโก, พหุ	"พหุทาสิโก, พหุ-
๑๔๔	๑๐	ปารมิสส	ปารมิสฺส
๑๔๙	เชิงอรรถ ๓	๑/๑๙๔,	๒/๓๐๗,
		๓/๓๔	๓/๔๓๑-๒
๑๖๓	เชิงอรรถ ๒	ก. ...โยโต...	ก. ...โยคโต...

คำนำ

พุทฺธาทิรตนตฺตยํ วนฺทาม สิรสาทรํ,
รูปสิทฺธิฏีกาการํ พุทฺธปฺปิยญฺจ สาทรํ.

ขอกราบนมัสการพระศรีรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ด้วยเศียรเกล้าด้วยความเคารพอย่างยิ่ง และขอนมัสการท่านพระพุทธัปปิยเถระผู้รจนาตำรารูปสิทธิฎีกาด้วยความเคารพ

การศึกษาพระคัมภีร์หรือตำราที่จัดเป็นแม่แบบหรือแบบแผนในการเรียนรู้นั้น จำเป็นต้องอาศัยตำราคู่มือหรือตำราอธิบายความประกอบในการศึกษาด้วย ตำราคู่มือหรือตำราอธิบายความนั้นหากเป็นของพระบาฬีไตรปิฎกจะเรียกว่า “อรรถกถา” แต่หากเป็นของอรรถกถาเป็นต้น จะเรียกว่า “ฎีกา” เมื่อศึกษาพระบาฬีไตรปิฎก จำเป็นต้องอาศัยตำราอรรถกถาและฎีกาเป็นคู่มือประกอบในการศึกษา เมื่อศึกษาตำราอื่นๆ ก็จำต้องอาศัยตำราฎีกาซึ่งเป็นตำราอธิบายความของตำรานั้นๆ เป็นคู่มือประกอบในการศึกษาด้วย

ในวงการศึกษาพระพุทธศาสนานั้น ส่วนใหญ่เมื่อมีการเรียบเรียงตำราใดขึ้นมาเพื่อใช้เป็นแบบแผนหรือ “แบบเรียน” ก็จะมีตำราฎีกาเกิดขึ้นตามมาด้วย

ตำราที่เป็นแบบแผนหรือแบบเรียนนั้น มีความชัดเจนกระจ่างขึ้นก็เพราะมีตำราฎีกาช่วยอธิบายขยายความในประเด็นต่างๆ โดยการเชื่อมโยงข้อมูลจากที่ต่างๆ มาประกอบไว้ให้เห็นซึ่งหากระบุบอกไว้ในตำราที่เป็นแบบแผนหรือแบบเรียนโดยตรง อาจทำให้รูปแบบการเรียบเรียงเนื้อหาในตำราแบบแผนหรือแบบเรียนนั้นไม่กระชับได้ จึงมีการเรียบเรียงรายละเอียดที่ควรอธิบายเพิ่มเติมไว้ในตำราฎีกา

ตำราฎีกานั้น ผู้เรียบเรียงอาจเป็นคนเดียวกันหรือต่างคนกันกับผู้เรียบเรียงตำราแบบแผนหรือแบบเรียนนั้นๆ ได้ สำหรับตำรารูปสิทธิฎีกาหรือปทรูปสิทธิฎีกาที่จัดพิมพ์เผยแพร่ขึ้นนี้ แม้จะมีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับจุดแตกต่างของเนื้อหาดังที่ปรากฏใน “สญฺญาปน” ของรูปสิทธิฎีกาฉบับอักษรบาฬีพม่าที่ใช้เป็นต้นฉบับ

ในการจัดพิมพ์เป็นฉบับอักษรบาฬีไทยนี้ขึ้น ซึ่งอาจจะทำให้ดูเหมือนว่าผู้เรียบเรียงฎีกาเป็นคนละท่านกับผู้เรียบเรียงรูปสิทธิปกรณ์ก็ตาม แต่เมื่อข้อมูลที่ปรากฏอยู่มีระบุไว้ว่าชื่อของท่านผู้เรียบเรียงฎีกานี้ตรงกับชื่อของท่านผู้เรียบเรียงตำรารูปสิทธิปกรณ์ ดังนั้นในการจัดพิมพ์นี้จึงระบุไว้ตามนั้น เพราะดูเหมาะกว่าการที่จะระบุว่าเป็นพระโบราณาจารย์รูปหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏชื่อโดยแจ้งชัด เพราะหากแม้จะมิใช่รูปเดียวกันกับท่านผู้เรียบเรียงรูปสิทธิปกรณ์ก็ตาม ก็ยังมีชื่อให้เรียกขานท่านได้ ซึ่งง่ายกว่าการที่จะบอกว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่ง เพราะโอกาสที่ชื่อจะซ้ำกันนั้นมีได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นผลงานของท่านพระพุทธัปปิยเถระรูปเดียวกันจริง ก็จะได้ไม่เกิดความรู้สึกผิดที่ไปลดทอนจำนวนผลงานของท่านออกไป ๑ เล่ม

ตำรารูปสิทธิปกรณ์นั้นเป็นตำราแบบเรียนไวยากรณ์ภาษาบาฬีที่ใช้กันมาอย่างยาวนาน แม้ในสยามประเทศนี้ก็มีข้อมูลปรากฏว่าตำรารูปสิทธิปกรณ์เป็นตำราที่เป็นแหล่งอ้างอิงในงานเขียนตำราอื่นๆ เช่นที่ปรากฏในตำราสังขยาปกาสก-ฎีกาอันเป็นวรรณกรรมในสมัยที่ล้านนารุ่งเรืองด้วยนักปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาฬี

เมื่อตำรารูปสิทธิปกรณ์ที่ท่านพระพุทธัปปิยเถระรจนา ได้รับการปริวรรตจากใบลานออกมาเป็นอักษรบาฬีไทยและจัดพิมพ์เผยแพร่ขึ้นเป็นเล่มสมุดครั้งแรกในปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ โดยปรารภงานบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ ๔ รอบนักษัตรของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณมงคลการ ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๐๖ แม้ในส่วนคำนำของตำรารูปสิทธิปกรณ์ฉบับพิมพ์ครั้งแรกนั้นจะมีกล่าวไว้ว่าได้จัดพิมพ์ฎีกาขึ้นมาด้วยก็ตาม แต่เมื่อได้สอบถามท่านอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ผู้เป็นกำลังสำคัญในการริเริ่มให้ตำรารูปสิทธิปกรณ์ได้รับการตีพิมพ์ขึ้นเป็นอักษรบาฬีไทยในครั้งนั้น ก็ได้ทราบว่าไม่ได้พิมพ์ขึ้นตามที่ตั้งใจและปรารภไว้แต่เดิม การจัดพิมพ์เผยแพร่ขึ้นในครั้งนี้จึงถือเป็นครั้งแรกของตำรารูปสิทธิฎีกาอักษรบาฬีไทย หลังจากที่ตำรารูปสิทธิปกรณ์ฉบับตีพิมพ์เป็นอักษรบาฬีไทยครั้งแรกเกิดขึ้นมาแล้วเมื่อ ๔๔ ปีก่อน (กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗) แม้อาจมีผู้เคยเห็นรูปสิทธิฎีกาในรูปอักษรบาฬีไทยแบบที่เรียงพิมพ์โดยโรงพิมพ์ (ไม่ใช่ลายมือเขียนหรือตัวพิมพ์ดีด) และถ่ายสำเนามาใช้กันอยู่บ้างก็ตาม แต่ฉบับนั้นยังมิใช่ฉบับที่สมบูรณ์ครบถ้วนเพราะขาดเนื้อหาใน

ส่วนท้ายไป อีกทั้งหากกล่าวโดยขั้นตอนการทำงานก็ถือว่ายังอยู่ในขั้นพิสูจน์อักษร แต่ถึงอย่างไร งานนั้นเกิดขึ้นก็ด้วยการปรารภของท่านพระอาจารย์พระภัททันต-ธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต โดยมอบหมายให้สามเณรผู้เป็นศิษย์ซึ่งมาจากจิตตภาวันวิทยาลัย เป็นผู้ปริวรรตจากต้นฉบับตัวอักษรบาฬีพม่ามาเป็นตัวอักษรบาฬีไทย และจิตตภาวันวิทยาลัยในนามของมูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย โดยอนุมัติของพระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) เป็นผู้ดำเนินการจัดพิมพ์ แต่ด้วยมีข้อติดขัดเกิดขึ้น งานจึงคงค้างอยู่ ภายหลังมีผู้นำฉบับที่เรียงพิมพ์โดยโรงพิมพ์นั้นไปใส่ปกและเผยแพร่ให้ผู้ต้องการได้ใช้ จึงมีปรากฏให้ได้เห็นอยู่บ้าง

ถึงแม้ว่างานในครั้งนั้นจะยังมิสมบูรณ์ก็ตาม แต่การดำเนินงานในครั้งนั้นก็ด้วยการปรารภริเริ่มของท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระอัครมหาบัณฑิต ดังกล่าวข้างต้น

มาในครั้งนี้ ตำรารูปสิทธิฎีกาฉบับอักษรบาฬีไทยนี้ได้ปรากฏตัวต่อสายตาของสาธารณชนทั้งหลายแล้ว โดยพิมพ์ขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๕๑ อันเป็นปีที่ท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มีอายุครบ ๘๘ ปี นอกจากนั้นในปีพุทธศักราช ๒๕๕๑ ยังเป็นปีที่ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก เจ้าอาวาสวัดจากแดง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มีอายุครบ ๗๖ ปี และได้รับการถวายตำแหน่งอัครมหาบัณฑิต จากรัฐบาลของพุกามประเทศ จึงถือเป็นวาระอันดีที่ตำรารูปสิทธิฎีกานี้ได้เกิดขึ้นเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ เพื่อเป็นอนุสรณ์และเป็นเครื่องน้อมนำรำลึกถึงพระคุณของท่านพระเถระ ผู้เป็นดังเสาหลักเป็นสดมภ์หนึ่งในประวัติศาสตร์แห่งวงการศึกษาภาษาบาฬีในสยามประเทศนี้

เมื่อได้ยินชื่อของท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิตนั้น ผู้สนใจในการศึกษาภาษาบาฬีในสยามประเทศนี้คงมิพักต้องสงสัย ด้วยเรื่องราวและผลงานของท่านนั้นเป็นที่ประจักษ์อยู่โดยทั่วไป แต่พระเถระอีกรูปหนึ่ง คือท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิตนั้น หลายคนอาจสงสัย เพราะเกียรติคุณของท่านปรากฏขจรขจายไปทั่วในด้านการ

ศึกษาพระอภิธรรม เหตุใดจึงกล่าวว่าเป็นดังเสาหลักเป็นสดมภ์หนึ่งในวงการศึกษาภาษาบาฬีในสยามประเทศนี้

แผ่นทองที่ประดับอยู่หลังองค์พระปฏิมาหรือศิลาที่เป็นฐานรองใต้กองศิลาใหญ่ หากมิได้กล่าวถึง ผู้คนโดยทั่วไปก็คงมิได้คำนึงถึงการมีอยู่

ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิตนั้น เมื่อครั้งที่อยู่ในฐานะผู้บริหารของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ได้เปิดโอกาสให้ศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอได้ถ่ายทอดความรู้ภาษาบาฬีชั้นสูงที่เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า "บาฬีมหาไวยากรณ์" ขึ้นที่อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ เพราะเมื่อมีการถ่ายทอดความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา จะทำให้ความรู้นั้นไม่สูญหาย แต่กลับงอกงามยิ่งขึ้น

จากเริ่มแรก ที่ศิษย์ของสำนักเรียนวัดท่ามะโอได้ก้าวเดินไปในเส้นทางที่ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต เปิดให้ ต่อมาศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอรูปอื่นๆ ซึ่งลงมาอยู่กรุงเทพฯ ก็ได้มีโอกาสสอนที่อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยนั้นด้วย โอกาสที่ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต เปิดให้ จึงเป็นเสมือนการรับช่วงต่อจากท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต เพราะหากศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอ ที่ท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต ถ่ายทอดความรู้ให้นั้น ไม่มีโอกาสไม่มีแหล่งที่จะได้ใช้ความรู้ การศึกษาบาฬีมหาไวยากรณ์ที่เป็นอยู่ในวันนี้อาจไม่เป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบัน เนื่องจากก่อนหน้านี้ศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอที่ลงมาอยู่กรุงเทพฯ ก็มีอยู่ แต่เมื่อไม่ได้โอกาสเช่นที่กล่าวทำให้ไม่เกิดการสอนขึ้นโดยตรง จึงกล่าวได้ว่าการเปิดโอกาสของท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต คือการรังสรรค์เส้นทางการศึกษาบาฬีมหาไวยากรณ์ให้ได้หยั่งรากลงสู่ศูนย์กลางของสยามประเทศคือกรุงเทพมหานคร และเมื่อพิจารณาดูประวัติของสถานศึกษาด้านบาฬีมหาไวยากรณ์ที่เป็นที่รู้จักกันในวันนี้นั้น ส่วนใหญ่จะมีศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอที่เคยสอนที่อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยเป็นผู้ไปบุกเบิก ไม่ว่าจะเป็นสถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆสซึ่งพระเดชพระคุณพระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีสุทธิพงศ์ตั้งขึ้นใน

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ (ต่อมาได้เข้าเป็นส่วนงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นวิทยาเขตของมหาวิทยาลัย), ชมรมนิรุตติศึกษา คณะ ๒๕ วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ซึ่งท่านพระอาจารย์พระครูวรปัญญาคุณ (วรวุฑฺฒิ วรปญฺโญ) มหาสัทธัมมโชติกธชะ เจ้าคณะ ๒๕ ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดขึ้น, วัดหาดใหญ่สิตาราม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ทั้งสามแห่งที่เอ่ยมานี้ ต่างก็เริ่มต้นด้วยการมีศิษย์สำนักเรียนวัดท่ามะโอที่เคยสอนอยู่ที่อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยไปบุกเบิกทั้งสิ้น ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต ผู้ให้โอกาสในการสอนบาฬีมหาไวยากรณ์ที่กรุงเทพมหานคร ศูนย์กลางของสยามประเทศจึงเป็นดังเสาหลักเป็นสดมภ์หนึ่งในประวัติศาสตร์แห่งวงการศึกษาภาษาบาฬีอย่างมิต้องสงสัย

อนึ่ง ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต ยังเปิดโอกาสให้ใช้ห้องเรียนบาฬีมหาไวยากรณ์ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยนั้นเป็นที่เรียนภาษาพม่าอีกด้วย ซึ่งจะเป็นสื่อที่ช่วยให้ได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาในประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งยังมีผลให้นักศึกษาสามารถอ่านภาษาบาฬีในรูปตัวอักษรพม่าได้ ซึ่งนักศึกษาส่วนหนึ่งได้เป็นกำลังสำคัญในการทำงานด้านปริวรรตคัมภีร์ และเมื่อมีการเรียนภาษาบาฬีในระดับมหาไวยากรณ์ จึงมีผลติดตามมาอีกคือเกิดการเรียนแปลพระไตรปิฎกขึ้น ณ ห้องเรียนบาฬีมหาไวยากรณ์นั้นด้วย จึงกล่าวได้ว่า การที่ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต ให้โอกาสดังกล่าวได้มีผลต่อวงการศึกษาพระพุทธศาสนามิใช่น้อย

นอกจากนี้ เมื่อย้อนหลังขึ้นไปอีก ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต ได้เป็นกำลังสำคัญในการที่ทำให้เกิดมีการแปลคัมภีร์อรรถกถาต่างๆ จากภาษาบาฬีออกมาเป็นภาษาไทย ซึ่งต่อมาได้ใช้เป็นแนวทางในการแปลคัมภีร์อรรถกถาที่จัดแปลและพิมพ์ขึ้นในภายหลัง

ที่กล่าวมาบางส่วนนี้เพื่อให้ได้เห็นคุณูปการอันยิ่งใหญ่ที่ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต มีต่อวงการศึกษาภาษาบาฬี

ในเวลาที่ผ่านมา ก่อนที่ตำรารูปสิทธิฎีกานี้จะพิมพ์ออกมา ได้เกิดเหตุการณ์

หนึ่งในช่วงต้นปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ คือในวันศุกร์ที่ ๒๑ มกราคม วงการพระพุทธศาสนา ได้สูญเสียพระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อวงการศึกษาพระพุทธศาสนาไปด้วยโรคปัจจุบันทันด่วน ยังความเศร้าโศกเสียใจให้เกิดแก่ศิษยานุศิษย์และผู้ใกล้ชิดเป็นอย่างยิ่ง

พระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) นั้นมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้การศึกษาด้านบาฬีมหาไวยากรณ์นี้ หยั่งรากลงในวงการศึกษาพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันโดยเมื่อเริ่มเปิดหลักสูตรการศึกษาขึ้นที่วิทยาลัยการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานนามว่า "จิตตภาวัน" นั้น ได้บรรจุวิชาบาฬีไวยากรณ์มูลกัจจายน์ไว้ด้วย นักศึกษารุ่นแรกของจิตตภาวันวิทยาลัยได้ศึกษากันอยู่ระยะหนึ่ง

ต่อมา เมื่อท่านพระอาจารย์พระมหาราเชนทร์ อคฺคธมฺโม ซึ่งขณะนั้นรับผิดชอบการเรียนการสอนภาษาบาฬีของจิตตภาวันวิทยาลัย ได้ขึ้นไปศึกษาภาษาบาฬีมหาไวยากรณ์กับท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต ที่วัดท่ามะโอ เพราะต้องการเพิ่มพูนความรู้ให้มากขึ้น เนื่องจากท่านพระอาจารย์พระมหาราเชนทร์ อคฺคธมฺโม นั้นได้รู้จักท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต มาก่อนแล้ว เมื่อครั้งที่อยู่ที่วัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ด้วยกัน

เมื่อท่านพระอาจารย์พระมหาราเชนทร์ อคฺคธมฺโม ขึ้นไปศึกษาบาฬีมหาไวยากรณ์เพิ่มเติมนั้น ท่านเห็นว่าการเรียนภาษาต้องอาศัยการทรงจำ ซึ่งหากปลูกฝังตั้งแต่อายุยังน้อยๆ จะประสบผลมากกว่า ท่านจึงได้ปรึกษากับพระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) เพื่อส่งนักศึกษาจิตตภาวันวิทยาลัยขึ้นไปศึกษาภาษาบาฬีกับท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระอัครมหาบัณฑิต นักศึกษาจากจิตตภาวันวิทยาลัยจึงมีโอกาสได้ขึ้นไปศึกษาภาษาบาฬีมหาไวยากรณ์ที่วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ซึ่งนับได้ว่าเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์หน้าใหม่ขึ้นในวงการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการศึกษาภาษาบาฬีในสยามประเทศ

นับจากนั้นมา การศึกษาบาฬีมหาไวยากรณ์และตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องก็เป็นที่รู้จักมากขึ้น มีผู้สนใจไปศึกษาเพิ่มขึ้นและแพร่หลายมาถึงปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงการศึกษาบาฬีมหาไวยากรณ์ที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน มีพระเถระที่มีบทบาทสำคัญยิ่งอีก คือ ๑) ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้ส่งพระภิกษุสามเณรมีท่านพระอาจารย์พระครูวรปัญญาคุณ (วรวุฑฺฒิ วรปญฺโญ) และท่านพระอาจารย์พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล) เป็นต้น ไปศึกษาพระศาสนาที่พุกามประเทศ และขอนิมนต์พระผู้ทรงความรู้จากพุกามประเทศมาช่วยงานพระศาสนาในสยามประเทศ ๒) พระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า จิตฺตปญฺญเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ ผู้ขอนิมนต์พระผู้ทรงความรู้มาเป็นครูสอนพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม รัฐบาลแห่งพุกามประเทศจึงนิมนต์ให้ท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต มาอยู่ที่สยามประเทศนี้

พระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า จิตฺตปญฺญเถร) ยังได้เขียนและพิมพ์ตำราด้านภาษาบาฬีออกมามิใช่น้อย เพียงแต่อาจหาดูได้ยากในสมัยนี้ นอกจากนั้น พระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า จิตฺตปญฺญเถร) ยังได้เดินทางจากจังหวัดนครสวรรค์ไปเป็นอาจารย์สอนคัมภีร์มูลกัจจายน์ให้แก่สามเณรรุ่นแรกของจิตตภาวันวิทยาลัยอีกด้วย

ในระยะแรกนั้น ตำราด้านนี้ที่เป็นตัวอักษรบาฬีไทยยังมีไม่มากนัก นอกจากที่พระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า จิตฺตปญฺญเถร) ได้ทำไว้ส่วนหนึ่งแล้ว พระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) ก็ได้ให้การสนับสนุนในการจัดพิมพ์เผยแพร่หลังจากปริวรรตตัวอักษรออกมาแล้ว หนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ ตำรารูปสิทธิฎีกา ซึ่งได้ปริวรรตโดยสามเณรกุศล จิตนิยม สามเณรจากจิตตภาวันวิทยาลัย และส่งเข้าโรงพิมพ์ที่กรุงเทพฯ แต่มีเหตุติดขัดเกิดขึ้นทำให้งานพิมพ์ค้างอยู่

จะอย่างไรก็ตาม บัดนี้ ตำรารูปสิทธิฎีกานี้ก็ได้สำเร็จลงแล้ว แม้กาลเวลาจะล่วงเลยผ่านพ้นไปมิใช่น้อย แต่เพราะความตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จออกมายังดำรงอยู่เสมอ จึงส่งผลให้ตำราเล่มนี้ปรากฏออกมาสู่สายตาของสาธารณชนแล้ว

ด้วยความตั้งใจมั่นในการรักษาและสืบทอดพระปริยัติศาสนาของพระเถระทั้งหลายดังกล่าว ส่งผลให้ตำรารูปสิทธิฎีกานี้ปรากฏขึ้นแล้วในรูปตัวอักษรบาฬีไทย จึงถือเป็นสิ่งเทิดทูนและน้อมนำรำลึกถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ของพระเถระทั้งหลาย

ผู้เป็นดังเสาหลักเป็นสดมภ์หนึ่งในประวัติศาสตร์แห่งวงการศึกษาภาษาบาฬีในสยามประเทศนี้

ในห้วงเวลาที่ผ่านมา นอกจากการมรณภาพของพระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) แล้ว ท่านพระอาจารย์พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล) ประธานคณะผู้จัดพิมพ์ ก็ได้มรณภาพแล้วเช่นกัน อีกทั้งผู้มีจิตศรัทธาที่บริจาคทรัพย์เพื่องานจัดพิมพ์คัมภีร์ก็จากโลกนี้ไปหลายท่าน จึงขอให้งานนี้เป็นอนุสรณ์แห่งความดีงามของท่านเหล่านั้นด้วย

โลกจะรู้จักและจดจำบุคคลผู้ทำคุณงามความดีไว้ในสังคม เพราะคุณงามความดีที่บุคคลใดๆ ได้สร้างสรรค์ไว้นั้นจะเป็นดังอนุสรณ์สถานในใจของผู้คน คณะผู้จัดพิมพ์และผู้ร่วมกุศลในการสร้างตำรารูปสิทธิฎีกานี้ ขอน้อมบูชาคุณงามความดีทั้งหลายทั้งปวงนั้นด้วยดวงใจ

ขอให้ท่านพระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต ท่านพระอาจารย์พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต และท่านพระเถระทั้งหลายผู้มีใจมุ่งมั่นในการรักษาสืบทอดพระศาสนา จงเป็นผู้มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงมีอายุยืนนาน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้แก่บุคคลผู้ปรารถนาความร่มเย็นจากพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตราบนานเท่านาน

และขอให้กุศลกรรมที่ได้บำเพ็ญแล้วนี้ จงเป็นเหตุเป็นปัจจัยก่อให้เกิดอิฐผลแด่ท่านพระพุทธัปปิยเถระผู้รจนาตำรารูปสิทธิฎีกา ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พระเดชพระคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า จิตปญฺญเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ พระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) อดีตผู้อำนวยการจิตตภาวันวิทยาลัย ท่านพระอาจารย์พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล) ประธานคณะผู้จัดพิมพ์ และผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ในกุศลกรรมนี้ที่ล่วงลับไปแล้ว ขอจงได้รับรู้ถึงผลสำเร็จของกุศลกรรมนี้ มีจิตอนุโมทนายินดี และขอให้เป็นผู้มีสุขในสุคติสัมปรายภพ ตราบจนกระทั่งได้บรรลุถึงพระอมตมหานฤพานในอนาคตกาลด้วยเทอญ

คณะผู้จัดพิมพ์

เครื่องหมายและคำเรียกย่อ

เครื่องหมาย

[ ] - ใช้กับเลขข้อเพื่อการเทียบเคียงกับเลขข้อในคัมภีร์รูปสิทธิ อักษรบาฬีไทย ตั้งแต่ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นต้นมา

- ใช้กับส่วนที่มีความต่างกันในฉบับอื่น แต่ในต้นฉบับที่ใช้ในการปริวรรตไม่มีคำหรือข้อความส่วนนั้น

- ใช้กับคำหรือข้อความในเชิงอรรถที่มีส่วนต่างกัน

- ใช้กับข้อความที่เป็นข้อสังเกตหรือความเห็นของผู้ตรวจทานในครั้งนี้

คำเรียกย่อของรูปสิทธิฎีกาฉบับต่าง ๆ

ก. = **ก**ตฺถจิ โปตฺถเก ทิสฺสมานปาโฐ หมายถึง คำหรือข้อความที่พบในรูปสิทธิฎีกาฉบับพม่าบางฉบับ ซึ่งเป็นฉบับที่พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙)

กม. = **ก**ตฺถจิปาโฐ **ม**รมฺมโปตฺถเก ทิสฺสมาโน หมายถึง คำหรือข้อความที่เป็นเชิงอรรถอยู่ในรูปสิทธิฎีกา ฉบับพุทธศาสนสภา ประเทศพม่า

ม. = **ม**รมฺมโปตฺถเก ทิสฺสมานปาโฐ หมายถึง คำหรือข้อความในรูปสิทธิฎีกาฉบับพุทธศาสนสภา ประเทศพม่า พ.ศ. ๒๕๐๙ (นับตามพม่า ตรงกับ ค.ศ. ๑๙๖๕) ซึ่งใช้เป็นต้นฉบับในการพิมพ์เป็นอักษรบาฬีไทยนี้

สพฺพ. = **สพฺพ**โปตฺถเกสุ ทิสฺสมานปาโฐ หมายถึง คำหรือข้อความที่พบในรูปสิทธิฎีกาทุกฉบับที่ใช้ในการตรวจทานเพื่อการจัดพิมพ์ในครั้งนี้

สี. = **สี**หฬโปตฺถเก ทิสฺสมานปาโฐ หมายถึง คำหรือข้อความที่พบในรูปสิทธิฎีกาฉบับสีหล ซึ่งพิมพ์รวมอยู่ในมหารูปสิทธิ พ.ศ. ๒๕๐๗ (ค.ศ. ๑๙๖๔)

คัมภีร์ต่าง ๆ ที่อ้างไว้ในรูปสิทธิฎีกา

ก. คัมภีร์พระบาฬีไตรปิฎกเป็นต้น ที่เป็นที่มาของตัวอย่างในรูปสิทธิฎีกา โดยระบุเลขของฉบับมหาจุฬาและเรียงชื่อคัมภีร์ตามอักษร

๑. พระบาฬีไตรปิฎก

องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาฬิ	องฺ. จตุกฺก. ๒๑ /.../...	เล่ม ๒๑ / ข้อ / หน้า
องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตปาฬิ	องฺ. สตฺตก. ๒๓ /.../...	เล่ม ๒๓ / ข้อ / หน้า
อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถุปาฬิ	อภิ. ก. ๓๗ /.../...	เล่ม ๓๗ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐปาฬิ	ขุ. ขุ. ๒๕ /.../...	เล่ม ๒๕ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎกปาฬิ	ขุ. จริยา. ๓๓ /.../...	เล่ม ๓๓ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ	ขุ. ชา. ๒๗ /.../...	เล่ม ๒๗ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ	ขุ. ชา. ๒๘ /.../...	เล่ม ๒๘ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาฬิ	ขุ. เถร. ๒๖ /.../...	เล่ม ๒๖ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาฬิ	ขุ. ธ. ๒๕ /.../...	เล่ม ๒๕ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุปาฬิ	ขุ. เปต. ๒๖ /.../...	เล่ม ๒๖ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสปาฬิ	ขุ. พุทฺธ. ๓๓ /.../...	เล่ม ๓๓ / ข้อ / หน้า
ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาฬิ	ขุ. สุ. ๒๕ /.../...	เล่ม ๒๕ / ข้อ / หน้า
ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาฬิ	ที. ปา. ๑๑ /.../...	เล่ม ๑๑ / ข้อ / หน้า
ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาฬิ	ที. มหา. ๑๐ /.../...	เล่ม ๑๐ / ข้อ / หน้า
ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาฬิ	ที. สี. ๙ /.../...	เล่ม ๙ / ข้อ / หน้า
มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสปาฬิ	ม. อุ. ๑๔ /.../...	เล่ม ๑๔ / ข้อ / หน้า
มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสปาฬิ	ม. ม. ๑๓ /.../...	เล่ม ๑๓ / ข้อ / หน้า
มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสปาฬิ	ม. มู. ๑๒ /.../...	เล่ม ๑๒ / ข้อ / หน้า
วินยปิฎก จูฬวคฺคปาฬิ	วิ. จูฬ. ๗ /.../...	เล่ม ๗ / ข้อ / หน้า
วินยปิฎก ปริวารปาฬิ	วิ. ป. ๘ /.../...	เล่ม ๘ / ข้อ / หน้า
วินยปิฎก มหาวคฺคปาฬิ	วิ. มหา. ๔ /.../...	เล่ม ๔ / ข้อ / หน้า
วินยปิฎก มหาวิภงฺคปาฬิ	วิ. มหาวิ. ๑ /.../...	เล่ม ๑ / ข้อ / หน้า
สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาฬิ	สํ. นิ. ๑๖ /.../...	เล่ม ๑๖ / ข้อ / หน้า
สํยุตฺตนิกาย สคาถาวคฺคปาฬิ	สํ. ส. ๑๕ /.../...	เล่ม ๑๕ / ข้อ / หน้า
สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺคปาฬิ	สํ. สฬา. ๑๘ /.../...	เล่ม ๑๘ / ข้อ / หน้า

๒. **อรรถกถา**

องฺคุตฺตร-**อฏฺ**จกถา (มโนรถปูรณี)	องฺ. อฏฺ. ๒ /...	ภาค ๒ / หน้า
อภิธมฺม-**อฏฺจ**กถา (อฏฺฐสาลินี)	อภิ. อฏฺ. ๑ /...	เล่ม ๑ / หน้า
ขุทฺทกปาจ-**อฏฺ**จกถา	ขุทฺทก. อฏฺ. ...	เลขหน้า
จริยาปิฏก-**อฏฺ**จกถา (ปรมตฺถทีปนี)	จริยา. อฏฺ. ...	เลขหน้า
เถรคาถา-**อฏฺ**จกถา (ปรมตฺถทีปนี)	เถร. อฏฺ. ๒ /...	ภาค ๒ / หน้า
ทีฆนิกาย-**อฏฺ**จกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	ที. อฏฺ. ๑ /...	ภาค ๑ / หน้า
มชฺฌิมนิกาย-**อฏฺ**จกถา (ปปญฺจสูทนี)	ม. อฏฺ. ๑ /...	ภาค ๑ / หน้า
มชฺฌิมนิกาย-**อฏฺ**จกถา (ปปญฺจสูทนี)	ม. อฏฺ. ๒ /...	ภาค ๒ / หน้า
วินย-**อฏฺ**จกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	วิ. อฏฺ. ๑ /...	ภาค ๑ / หน้า
วินย-**อฏฺ**จกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	วิ. อฏฺ. ๓ /...	ภาค ๓ / หน้า
วิสุทฺธิมคฺค	วิสุทฺธิ. ๑ /...	ภาค ๑ / หน้า
สํยุตฺต-**อฏฺ**จกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	สํ. อฏฺ. ๒ /...	ภาค ๒ / หน้า
สุตฺตนิปาต-**อฏฺ**จกถา (ปรมตฺถโชติกา)	สุตฺตนิ. อฏฺ. ๒ /...	ภาค ๒ / หน้า

๓. **ฎีกาและอื่น ๆ**

องฺคุตฺตร**ฎี**กา (สารตฺถมญฺชูสา)	องฺ. ฎี. ๓ /...	ภาค ๓ / หน้า
อภิธมฺมตฺถ**สงฺคหฎี**กา	สงฺคหฎี. ...	หน้า
อภิธมฺมาวตาร	อภิธมฺมาวตาร ...	หน้า
สจฺจสงฺเขป	สจฺจสงฺเขป ...	เลขคาถา

ข. คัมภีร์ไวยากรณ์บาฬีที่กล่าวไว้ในเนื้อหาของรูปสิทธิฎีกาและเชิงอรรถ

๑. **กจฺ**จายน	กจฺ. ...	เลขสูตร
๒. **นฺยาส**ปกรณ (มุขมตฺตทีปนี)	นฺยาส. ...	เลขสูตร
๓. โมคฺคลฺลานปญฺจิกาฎีกา		กัณฑ์ ๑ / สูตร
๔. รูปสิทฺธิ		
๕. สทฺทนีติ		

ค. คัมภีร์ที่มีชื่อกล่าวไว้ในรูปสิทธิฎีกา (ตามเลขหน้าที่ระบุไว้) แต่ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑. จูฬนิรุตฺติ	หน้า ๑๕๒
๒. จูฬสนฺธิ	หน้า ๑๑
๓. มญฺชูสา (จูฬนิรุตฺติวณฺณนา)	หน้า ๗๖, ๘๓, ๘๕, ๙๒
๔. มหานิรุตฺติ	หน้า ๑๐๗, ๑๓๐
๕. มหาสนฺธิ	หน้า ๑๙
๖. สนฺธินิรุตฺติ	หน้า ๓

ง. คัมภีร์สันสกฤตที่รูปสิทธิฎีกานำข้อมูลมากล่าวอ้างอิง

๑. กาตนฺต (กาตนฺตฺร)	กาตนฺต. .../...	ปริจเฉท / สูตร
๒. ฉนฺโทมญฺชรี	ฉนฺโทมญฺชรี ...	ข้อ
๓. นฺยายภาสฺส (นฺยายภาษฺย)	นฺยายภาสฺส .../.../...	อัธยายะ / ปาทะ / สูตร
๔. ปาณินีย	ปาณินิ. .../.../...	อัธยายะ / ปาทะ / สูตร
๕. มหาภาสฺส (มหาภาษฺย)	มหาภาสฺส .../.../...	อัธยายะ / ปาทะ / สูตร

THE PĀḶI ALPHABET
IN THAI AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

อ = a   -า = ā   ิ = i   ี = ī   ุ = u   ู = ū   เ- = e   โ- = o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

ก = ka	ข = kha	ค = ga	ฆ = gha	ง = ṅa
จ = ca	ฉ = cha	ช = ja	ฌ = jha	ญ = ña
ฏ = ṭa	ฐ = ṭha	ฑ = ḍa	ฒ = ḍha	ณ = ṇa
ต = ta	ถ = tha	ท = da	ธ = dha	น = na
ป = pa	ผ = pha	พ = ba	ภ = bha	ม = ma

ย = ya   ร = ra   ล = la   ว = va   ส = sa   ห = ha   ฬ = ḷa   อํ = ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ก = ka   กา = kā   กิ = ki   กี = kī   กุ = ku   กู = kū   เก = ke   โก = ko

ข = kha   ขา = khā   ขิ = khi   ขี = khī   ขุ = khu   ขู = khū   เข = khe   โข = kho

FIGURES

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

สญฺญาปนํ

ปทรูปสิทฺธิยา สํวณฺณนาภูตา **ปทรูสิทฺธิฏีกา** ปทรูปสิทฺธิกาเรเนว **ทีปงฺกรา-ปรนาเมน พุทฺธปฺปิย**าจริเยน กตา, ตพฺภาโว จ คนฺถาวสาเน คนฺถวํเส จ วุตฺตวจเนหิ วิญฺญายติ. ตถา หิ วุตฺตํ คนฺถาวสาเน "อิติ ภทนฺตพุทฺธปฺปิยาจริเยน กตา ปทรูปสิทฺธิฏีกา ปริสมตฺตา"ติ. คนฺถวํเส จ "รูปสิทฺธิคนฺถสฺส ฏีกาคนฺโถ ฯเปฯ อตฺตโน มติยา ทีปงฺกราจริเยน กโต"ติ.

สา จ ฏีกา อาจริเยน สงฺเขเปเนว กตา โหติ ยํ ยํ เอกนฺเตน วณฺณิตพฺพํ ตํ ตเทว วณฺณยนฺเตน. เอวํ สงฺเขปกตาปิ อยํ ฏีกา ตสฺส ตสฺส ลีนตฺถสฺส สูจนโต โสตูนํ ญาณํ วิโพเธนฺตี ปริปุณฺณาเยว อตฺถโต โหติ. ตสฺมาเยว สา ยาวชฺชตนาปิ ปทรูปสิทฺธิยา ปริวารภาเวน ปชิตา ปาจิตา จ โหติ.

ยทิปิมิสฺสา ฏีกาย พุทฺธปฺปิยาจริเยเนว รจิตภาโว ยถาทสฺสิตสาธกวจเนหิ สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพ, ฏีกายํ ปน ปทรูปสิทฺธิยา วิรุทฺธานิ กานิจิ ฐานานิ ทิสฺสนฺเตว. ตถา หิ "ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา"ติ สุตฺเต **"สพฺพตฺถา"**ติ ปทสฺส วณฺณนาวสเร ปทรูปสิทฺธิยํ[๑] **"สพฺพตฺถ ลิงฺเคสู"**ติ วุตฺตํ กจฺจายนวุตฺติอนุสาเรน, ฏีกายํ ปน ตํ อญฺญถา วณฺณิตํ **"สพฺพตฺถาติ สพฺพตฺถ วิภตฺตีสู"**ติ.[๒] ตถา **คาณฺฑีวธนฺวา**ปท-รูปสาธเน[๓] ธนุสทฺทนฺตสฺส อุการสฺส **"วโมทุทนฺตานนฺ"**ติมินา วกาโร กโต. ฏีกายํ[๔] ปน **"ยวการา จา"**ติ สุตฺเตน. ยํ ปน **กุมฺภการ**ปทนิปฺผาทเน ฏีกายํ[๕] วิรุทฺธํ **"ปจฺจยนฺตสฺสาลิงฺคตฺตา ฯเปฯ สฺยาทฺยุปฺปตฺตี"**ติ[๖] วจนํ ปทรูปสิทฺธิยํ ทิสฺสติ, ตํ ปน ฏีกาย วิรุทฺธตฺตาเยว "ปจฺฉา เกนจิ ปกฺขิตฺตํ อธิกวจนนฺ"ติ วทนฺติ อาจริยา. เอวมิจฺจาทีนิ อญฺญมญฺญวิรุทฺธฏฺฐานานิ ทิสฺสนฺติ. ตสฺมา อุปปริกฺขิตฺวาว สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพ.

---

[๑] รูปสิทฺธิยํ ๒๑๒-สุตฺเต. [๒] ฏีกายํ ๒๑๒-สุตฺเต ๕๓-ปิฏฺเจ. [๓] รูปสิทฺธิยํ ๓๕๕-สุตฺเต.
[๔] ฏีกายํ ๑๔๔-สุตฺเต ๓๗-ปิฏฺเจ. [๕] ฏีกายํ ๑๒๓, ๑๘๘-ปิฏฺเจสุ ปสฺสิตพฺพํ. [๖] รูปสิทฺธิยํ ๕๖๓-สุตฺเต.

อยญฺจ ฏีกา ฉฏฺฐสงฺคีติโสธกมหาเถรวเรหิ สีหฬมรมฺมมูเลหิ สํสนฺทิตฺวา วิโสธิตา พุทฺธสาสนสมิติยา ติปิฏกมุทฺทณาลเย สุฏฺฐุ มุทฺทาปิตาติ.

๒๕๐๘ - พุทฺธวสฺเส　　　　๑๓๒๖ - มรมฺมวสฺเส

ปทรูปสิทฺธิฏีกาย มาติกา

มาติกา **ปิฏฺฐงฺก**

๑. สนฺธิกณฺฑ

๒. นามกณฺฑ

๓. การกกณฺฑ

๔. สมาสกณฺฑ

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

มาติกา ปิฏฺจงฺก

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

ปทรูปสิทฺธิฏีกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

คนฺถารมฺภวณฺณนา

[ก] ปกรณารมฺเภ รตนตฺตยปณามปุพฺพกํ สญฺญาทิปุพฺพปญฺจกํ ทสฺเสตุํ "วิสุทฺธสทฺธมฺม" อิจฺจาทินา คาถาทฺวยํ อารทฺธํ. ตาสุ อาทิคาถา **วํสฏฺฐํ** นาม วุตฺตํ,[๑] อิตรา **อินฺทวชิรา** นาม วุตฺตํ. ตตฺถ "สธมฺมสํฆํ ชินํ สิรสา อภิวนฺทิย ปทรูปสิทฺธึ อุชุํ กริสฺสนฺ"ติ สมฺพนฺโธ.

สตํ ธมฺโม สนฺโต วา ปสตฺโถ สํวิชฺชมาโน วา ธมฺโม สทฺธมฺโม, ปริยตฺติธมฺโม. สทฺธมฺโม เอว นานานยวิจิตฺตตาย อวิชฺชนฺธการวิธมนโต จ สหสฺสทีธิติ อเนกสหสฺสรสฺมีติ สทฺธมฺมสหสฺสทีธิติ. วิสุทฺธา นิรุปเกฺลสตาย อจฺจนฺตปริสุทฺธา สทฺธมฺมสงฺขาตา สหสฺสทีธิติโย อสฺสาติ **วิสุทฺธสทฺธมฺมสหสฺสทีธิติ**, พุทฺธาทิจฺโจ, ตํ.

สุฏฺฐุ สมฺมา จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌิ ยถาสกํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปฏิวิชฺฌีติ สุพุทฺธา, สาเยว ปารมิปริภาวิตตาย สยํ สจฺจาภิสมฺโพธโต สมฺโพธิ จาติ สุพุทฺธสมฺโพธิ, สพฺพสฺสปิ คุณสฺส ทายกํ พุทฺธสนฺตานสมฺภูตํ อรหตฺตมคฺคญาณํ. อถ วา ภควตา สุพุทฺธา สุปฺปฏิวิทฺธา อนุตฺตรวิโมกฺขาทิคเมน ปฏิลทฺธา, สาเยว สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาภิสมฺโพธโต สมฺโพธิ จาติ สุพุทฺธสมฺโพธิ, อากงฺขปฏิพทฺธวุตฺติ อนาวรณญาณสงฺขาตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ. สาเยว สาวกาทิโพธิโต ตทญฺญพุทฺธญาณโต วา วิสิฏฺฐตาย อจฺจุคฺคตฏฺเฐน อุทยาธารภาเวน จ ยุคนฺธรคิริสทิสตฺตา ยุคนฺธโร วิยาติ ยุคนฺธโร. อถ วา สมฺมาสมฺโพธิเยว สาวกานํ สจฺจาภิสมยเหตุตฺตา อตฺตปรสนฺตานสงฺขาตํ ยุคํ ยุคฬํ ธาเรตีติ ยุคนฺธโร. ตสฺมึ

---

[๑] กม. พฺรุตฺตํ.

ยุคนฺธเร วิสยาธารภูเต อุทิโต กิเลสนฺธการวิธมนาทิกิจฺจจตุกฺกํ สาเธนฺโต มคฺคปฏิปาฏิยา คนฺตฺวา อรหตฺตมคฺคสงฺขาตอุทยคิริปฺปตฺติโต สพฺพญฺญุตญฺญาณมณฺฑโลปโสภิโต หุตฺวา อุคฺคโต สพฺพญฺญุตญฺญาโณทยคิริปฺปตฺติโต วา สพฺพญฺญุพุทฺธภาเวน สเทวเก โลเก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ สยํ ญาตภาเวน วา อุทิโต ปากฏภาวํ คโตติ **สุพุทฺธสมฺโพธิยุคนฺธโรทิโต**, ตํ.

ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากรํ ตโตเยว จ ทิวากรสฺส วิย สกิเมว ตีสุ ทีเปสุ เอกสฺเสว สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ชาติอาณาญาณานุภาวานํ ปวตฺติฏฺฐานตาย ชาติเขตฺตอาณาเขตฺตวิสยเขตฺตสงฺขาเตสุ ตีสุ พุทฺธเขตฺเตสุ เทสนาญาณาโลกกรเณน เอกทิวากรํ อสาธารณาทิจฺจภูตํ ตตฺร ตทญฺญสฺส ตาทิสสฺส สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส สหุปฺปตฺติยา นิรตฺถกาทิตาย อนวกาสตฺตา. **ชินนฺ**ติ เทวปุตฺตกิเลสาภิสงฺขารมจฺจุขนฺธมารสงฺขาเต ปญฺจวิธมาเร พลวิธมนสมุจฺเฉทปหานนิทานุปจฺเฉทวิสยาติกฺกมาทิวเสน ชิตวาติ ชิโน, ขีณาสวาทิตาย พุทฺธสฺเสเวตํ นามํ. ตํ ชินํ วิชิตปญฺจมารํ.

นวโลกุตฺตรสงฺขาเตน ปฏิเวธธมฺเมน จ อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูหสงฺขาเตน สาวกสํเฆน จ สห[๑] สหิตํ กตฺวา วา เตน ปฏิวิทฺธภูตธมฺมรูปกายวิเสสตฺตา **สธมฺมสํฆํ** ชินํ พุทฺธาทิจฺจํ **สิรสา** อุตฺตมงฺเคน **อภิวนฺทิย** อภิวนฺทิตฺวา, ตีหิ ทฺวาเรหิ สกฺกจฺจํ นมสฺสิตฺวาติ อตฺโถ.

ตตฺถ "ชินนฺ"ติ อิมินา สตฺถุ ปุพฺพจริยปรกฺกมวิชยปฺปหานปูชารหตาทิสมฺปทา ทสฺสิตา, ยา "อตฺตุทฺธาโร"ติปิ วุจฺจติ. "วิสุทฺธสทฺธมฺมสหสฺสทีธิตินฺ"ติ อิมินา เทสนาทิลกฺขณปรหิตปฏิปตฺติสมฺปทา ทสฺสิตา, ยา "โลกุทฺธาโร"ติปิ วุจฺจติ. "สุพุทฺธสมฺโพธิยุคนฺธโรทิตนฺ"ติ วจเนน อนาวรณญาณาธิคมสมฺปทา ทสฺสิตา, ทสพลาทิคุณานุภาวปฏิลาภสมฺปทา จ ทสฺสิตา, ยา "ธมฺมญาณุทฺธาโร"ติปิ วุจฺจติ. "ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากรนฺ"ติ อิมินา ชาติอาณาญาณอิทฺธิเทสนาทิอานุภาวสมฺปทา อสทิสตา จ ทสฺสิตา. "สธมฺมสํฆนฺ"ติ อิมินา ธมฺมรูปกายปริวารสมฺปทา ทสฺสิตา. "สิรสาภิวนฺทิยา"ติ อิมินา ยถาวุตฺตคุณวิสิฏฺเฐ ปูชารเห สตฺถริ กายวาจาจิตฺเตหิ สตฺถุคุณนินฺนตาลกฺขโณ อธิปฺเปตตฺถสาธโก ปณาโม ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

[๑] ก., สี. สมํ.

[ข] เอวํ ปกรณารมฺเภ มงฺคลาทิอตฺถํ ถุติปฺปณาเมหิ รตนตฺตยภูตสฺส ปูชนียสฺส สตฺถุสฺส สาทรํ ปูชํ วิธาย อิทานิ อารทฺธุมิจฺฉิตสฺส ปกรณสฺส นิสฺสย-คนฺถกตฺตุโน ปณามํ ปกรณนิสฺสยปโยชนาภิธานาภิเธยฺยกรณปฺปกาเร จ ทสฺเสตุํ "กจฺจายนญฺจา"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ **กจฺจายนญฺจา**ติ ภควตา สํขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ สาวกานํ เอตทคฺเค ฐปิตํ มหาสาวกํ นิรุตฺติลกฺขณา-จริยภูตํ มหากจฺจายนตฺเถรญฺจ **นมิตฺวา** นมสฺสิตฺวา **กจฺจายน**พฺยากรณญฺจ ตพฺพณฺณนาภูตํ **ญาสญฺจ** **อาทิ**สทฺเทน **สนฺธินิรุตฺติ**ปฺปกรณาทิกญฺจ **นิสฺสาย** นิสฺสยํ กตฺวา **พาลปฺปโพธตฺถํ** พาลานํ สทฺทลกฺขณานภิญฺญานํ ตทวโพธนตฺถํ **พฺยตฺตํ** ลกฺขณวิสยวตฺถานสฺส ลกฺขิยาภินิปฺผตฺติยา จ ปริพฺยตฺติโต อภิพฺยตฺตํ สุปากฏํ สนฺธิลิงฺคาทีสุ กลาปตาย **สุกณฺฑํ** สุปริจฺเฉทํ **อุชุํ** ลกฺขณานุกฺกมํ วิหาย ลกฺขิยปทรูปสิทฺธิอนุกฺกมกถิตตาย อุชุกํ **ปทรูปสิทฺธึ** นามาขฺยาโตปสคฺคนิปาต-สงฺขาตานํ จตุพฺพิธานํ ปทานํ วิภตฺยนฺตรูปนิปฺผตฺติสาธนตาย ปทรูปสิทฺธิสญฺญิตํ ปกรณํ **กริสฺสํ** กริสฺสามีติ อตฺโถ.

๑. สนฺธิกณฺฑ

สทฺทลกฺขณารมฺภวณฺณนา

อิทานิ สทฺทลกฺขณารมฺเภ ตํสวนานิสํสทสฺสนตฺถํ อาจริเยน "อตฺโถ อกฺขร-สญฺญาโต"ติ วากฺยมิทมารทฺธนฺติ ทสฺเสตุํ "ตตฺถ ชินสาสนาธิคมสฺสา"ติอาทิ วุตฺตํ. **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ ปทรูปสิทฺธิยํ อภิเธยฺยปฺปโยชนวากฺยมิทมุจฺจเตติ สมฺพนฺโธ, ชินสฺส สาสนํ ชินสาสนํ, ตํ ปน ติวิธํ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธสาสนวเสน. ตสฺส ติวิธสฺส ชินสาสนสฺส อธิคโม อวโพโธ **ชินสาสนาธิคโม**, ตสฺส. **อกฺขรโกสลฺลมูลกตฺตา**[๑] อกฺขเรสุ สรพฺยญฺชนาทิเภเทสุ อกฺขรสมุทายรูเปสุ นามิกาทิปเทสุ จ ยํ โกสลฺลํ

[๑] สี. ...มูลตฺตา.

กุสลตา ปณฺฑิจฺจํ, ตํมูลกตฺตา. ตถา หิ อกฺขรโกสลฺเล สติ ติปิฏกสงฺขาตสฺส สาฏฺฐกถสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺสาธิคโม[๑] โหติ, ตสฺมึ สติ สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺส ปฏิปตฺติธมฺมสฺสาธิคโม โหติ, ตสฺมึ จ สติ นวโลกุตฺตรธมฺมสงฺขาตสฺส ปฏิเวธธมฺมสฺสาธิคโม โหติ น วินา เตนานุกฺกเมน. ตสฺมา ตํ อกฺขรโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพนฺติ **ทสฺเสตุํ** ทสฺสนตฺถํ **อภิเธยฺยปฺปโยชนวากฺยํ** อภิเธยฺยสฺส อกฺขรสงฺขาตสฺส สทฺทานุสาสนาภิเธยฺยสฺส พฺยากรณสตฺถสฺส[๒] ยํ ปโยชนํ วจนตฺถาวโพธนลกฺขณํ ผลํ, ตสฺส ปริทีปกํ วากฺยํ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธึ เอกตฺถปฏิปาทกปทสมุทายรูปํ "อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต"ติ อิทมาทิวากฺยมฺจฺจเตติ อตฺโถ. อภิเธยฺยปฺปโยชนกถนญฺเจตฺถ ปกรณสฺสารมฺภนียตาทสฺสนตฺถํ, สติปิ สกตฺถปฏิปาทกลกฺขเณ ปกรณปฺปโยชเน อภิเธยฺยปฺปโยชนาภาเว วิตณฺฑสตฺถํ วิย อนารมฺภนียตาติ.

[๑] ตตฺถ อรียติ ญายตีติ **อตฺโถ**. อกฺขเรหิ สมฺมา ญายตีติ **อกฺขรสญฺญาโต**. "อตฺโถ"ติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา วุตฺติยญฺจ "สพฺพวจนานมตฺโถ"ติ วจนตฺถวเสน วุตฺตตฺตา "โย โกจิ วจนตฺโถ"ติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตํ. เอวํ อนวเสสวจนตฺถานุวาเทน อปฺปสิทฺธสฺส อกฺขรสญฺญาปนตฺถสฺส วิธานํ วุตฺตํ น ตุ อินฺทฺริยตฺถาทิกสฺส. โลเก วิทิโต **โลกิโย**, โส ปน เตภูมกวฏฺฏปริยาปนฺโน กุสลาทิขนฺธายตนาทิเภทภินฺโน สาสวธมฺโม. **โลกุตฺตโร** นาม มคฺคผลนิพฺพานสงฺขาโต นววิโธ อนาสวธมฺโม. **อาทิ**สทฺเทน สมูหสนฺตานาทิเภทภินฺโน **โวหารตฺโถ** คยฺหติ.

สิถิลธนิตาทีสุ **สิถิลํ** นาม วคฺเคสุ ปฐมตติยา, **ธนิตํ** นาม ทุติยจตุตฺถา. **อาทิ**สทฺเทน ทีฆรสฺสครุกลหุกาทิ คยฺหติ. **อกฺขรวิปตฺติ** นาม สิถิลาทีนํ ธนิตาทิภาเวน อญฺญถตฺตคมนํ, ยถา "อกฺขรวิปตฺติยนฺ"ติ วตฺตพฺเพ "อกฺขรวิภตฺติยนฺ"ติ วจนํ. เอวํ หิ สติ วจนตฺถสฺส **ทุนฺนยตา** ทุฏฺฐุ นียภาโว วิปรีเตน คยฺหมานตา โหติ, ตสฺมา อกฺขรานํ สรูปาทิชานนํ อิจฺฉิตพฺพํ. เตน วุตฺตํ "อกฺขเรเหว สญฺญายเต"ติ สาวธารณํ. อกฺขรานิ หิ ญาปกเหตุตฺตา วิญฺญาตสรูปสมฺพนฺธานิ เอว วจนตฺถํ สมฺมา ญาเปนฺติ, ยถา ธูมาทิกํ ลิงฺคํ อคฺยาทิกมนุเมยฺยตฺถมิติ. **เอตฺถา**ติ อาทิวากฺเย. **ตสฺมา** การณา **หิตตฺถิโก** สาสนาธิคมลกฺขเณน หิเตน อตฺถิโก ตํ

[๑] สี. ปริยตฺติธมฺมสฺส อตฺถาธิคโม.

[๒] สี. พฺยากรณสฺส.

หิตํ ปตฺถยมาโน ปุคฺคโล **อุฏฺฐานาทีหิ** อุฏฺฐานอุปฏฺฐานสุสฺสูสาปาริจริยาสกฺกจฺจ-
สิปฺปุคฺคหณสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ การเณหิ **ครุํ** อาจริยํ **สมฺมา อุปฏฺฐหํ** สกฺกจฺจํ
อุปฏฺฐหนฺโต **อกฺขรโกสลฺลํ** อกฺขเรสุ ปฏุตรญาณสงฺขาตํ โกสลฺลํ **สมฺปาเทยฺย**
นิปฺผาเทยฺยาติ อตฺโถ.

สญฺญาวิธานวณฺณนา

ตตฺถ ตสฺมึ ปกรเณ **อาโท** อาทิมฺหิ สนฺธิปเทเส **ตาว** ปฐมํ สญฺญาวิธาน-
มารภียเตติ สมฺพนฺโธ. กิมตฺถนฺติ เจ ? เย สทฺทลกฺขเณ กจฺจายนพฺยากรณสุตฺเต
สรพฺยญฺชนโฆสาทิกา อกฺขรโวหารา ทิสฺสนฺติ, เตสํ วิญฺญาปนตฺถํ อวิญฺญาต-
สญฺญสฺส โวหาราสิชฺฌนโตติ.

[๒] "สมฺพนฺโธ จ ปทญฺเจว ปทตฺโถ ปทวิคฺคโห;
โจทนา ปริหาโร จ ฉพฺพิธา สุตฺตวณฺณนา"ติ[๑]

ญาปกโต[๒] สุตฺตํ วณฺเณตุกาเมน สุตฺตสฺส สมฺพนฺธาทิกํ วตฺตพฺพํ. ตตฺถ สุตฺเต
ปุพฺพาปรปทานํ เอกวากฺยตาย โยชนํ **สมฺพนฺโธ**, อิธ สทฺทลกฺขเณ สุตฺตสฺส สาตฺถ-
กตาทสฺสเนน วา สมฺพนฺธทสฺสนํ เวทิตพฺพํ. สุตฺเต ปทจฺเฉทวเสน **ปทํ** เวทิตพฺพํ.
สุตฺตตฺถวเสน **ปทตฺโถ** เวทิตพฺโพ. สุตฺเต วิชฺชมานสมาสตทฺธิตกิตกปทานํ สมาสาทิ-
วิคฺคหวากฺยทสฺสนํ **วิคฺคโห**. สุตฺเต ปทานํ ปโยชนาทิปุจฺฉนํ **โจทนา**. สุตฺเต ปทานํ
สาตฺถกตาทิทสฺสนวเสน ปริหรณํ **ปริหาโร**. ตตฺถ "อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสนฺ'ติ
อกฺขรสญฺญาวิธายกมิทํ สุตฺตํ"อิติ วุตฺเต สุตฺตสมฺพนฺโธ ปทสมฺพนฺโธ จ ทสฺสิโตว โหติ
อกฺขรสญฺญาย สทฺทลกฺขโณปโยคโต อกฺขราทิปทานํ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธวเสน
ตเทกตฺตาภิธานวากฺเยน ทส ทาฬิมาทีนํ[๓] วิย อสมฺพนฺธวากฺยภาวนิวตฺติโต จ.

---

[๑] นฺยาส. ๒-สุตฺเต. [๒] กม. ญาสกเตน.
[๓] นฺยายภาสฺเส ๕/๒/๑๐-สุตฺเต; โมคฺคลฺลานปญฺจิกาฏีกายํ จ ๑/๑-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.

ตตฺถ “อกฺขรา”ติ สญฺญานิทฺเทโส. “อปี”ติ สมุจฺจยนิทฺเทโส. “อาทโย”ติ สญฺญีนิทฺเทโส. “เอกจตฺตาลีสนฺ”ติ สญฺญีวิเสสนํ. “ปจฺเจกํ อกฺขรา นาม โหนฺตี”ติ อิมินา อวยเว วากฺยปริสมตฺตีติ ทสฺสิตํ โหติ น สมุทาเย, ยถา คคฺคกุลสฺส สตํ ทณฺโฑติ.[๑] **ตํ ยถา**ติ เต กตเมติ สามญฺเญน วุตฺตานํ สรูปปุจฺฉา. **อิติ อกฺขรา**ติ เอวํ อิมินานุกฺกเมน วุตฺตา **อ**การาทโย เอกจตฺตาลีสมตฺตา อิธ อกฺขรา นามาติ อตฺโถ.

“นกฺขรนฺตี”ติ อิมินา สมาสกิตกวิคฺคหวเสน ปทวิคฺคโห ทสฺสิโต. ตตฺถ ขรนฺติ วินสฺสนฺตีติ ขรา, สงฺขตา. “นกฺขรนฺตี”ติ ปฏิกฺเขเปน “อกฺขรา”ติ **อ**การาทินามปญฺญตฺติ ทสฺสิตา. สา หิ ปรมตฺถโต อนิปฺผนฺนตฺตา น นสฺสติ. วุตฺตํ หิ “นามโคตฺตํ น ชีรตี”ติ.[๒] “อกฺขรา”ติ ครุสญฺญากรณมฺปิ อนฺวตฺถสญฺญาวเสน **อ**การาทินามปญฺญตฺติยา อกฺขรสภาวทสฺสนตฺถเมว. “อ อาทิ เยสํ เต อาทโย”ติ อิมินา ตคฺคุณสํวิญฺญาณพหุพฺพีหิ ทสฺสิโต. **อาทิ**สทฺโท ปเนตฺถ ปการตฺโถ.[๓] อการาทีนํ ปน เอส ยถาวุตฺโต อนุกฺกโม น อุปฺปตฺติกฺกมสิทฺโธ, นาปิ อการสฺเสว ปธานตฺตา, อปิ ตุ กณฺฐาทิฏฺฐานปฏิปาฏึ นิสฺสยาทิกฺกมญฺจ นิสฺสายาติ ทสฺเสตุํ “อการาทีนมนุกฺกโม”ติอาทิ วุตฺตํ. “ฐานาทิกฺกมสนฺนิสฺสิโต”ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน นิสฺสยาทิกรณํ คยฺหติ. สามญฺเญน วุตฺตมตฺถํ วิเสเสน ทสฺเสตุํ “ตถา หี”ติอาทิ วุตฺตํ. ติฏฺฐนฺติ เอตฺถ วณฺณา ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ**, กณฺฐาทิ. กรียนฺเต อุจฺจารียนฺเต เอเตนาติ **กรณํ**, ชิวฺหามชฺฌาทิ. **ปยตนํ** ปน ยถารหํ ฐานกรณานํ สํวุตาทิคุโณ.

ตตฺถ ฐานาทีสุ **อ**วณฺโณ จ **ก**วคฺโค จ **ห**กาโร จาติ อฏฺฐิเม วณฺณา กณฺเฐ ชายนฺตีติ **กณฺฐชา**. ยทิ นาม จิตฺตโช วจีโฆโส, ตถาปิ กณฺฐาทีสุ ตสฺส อภิพฺยตฺติ โหตีติ. ตาลุ นาม ชิวฺหามชฺเฌน ยสฺมึ ฐาเน ฆฏฺเฏติ **อิ**วณฺณาทโย ชายนฺติ, ตํ ฐานํ. **งญณนมา** ปน อนุนาสิกตฺตา สกฏฺฐาเน จ นาสิกฏฺฐาเน จ ชายนฺติ.

หการํ ปเนตฺถ “พฺรหฺมจริยนฺ”ติอาทีสุ วิย วคฺคปญฺจเมหิ จ ปญฺจวคฺคาน-มนฺเต จิตตฺตา อนฺตฏฺฐนามเกหิ **สํยุตํ** สหยุตฺตํ สหการํ วา **“โอรสํ** อุรสิ ภวตี”ติ วทนฺติ. **ตทสํยุตนฺ**ติ เตหิ อสํยุตฺตํ “กณฺฐชนฺ”ติ วทนฺตีติ อตฺโถ.

---

๑ มหาภาสฺส ๑/๑/๑. ๒ สํ. ส. ๑๕/๗๖/๔๙. ๓ สี. มริยาทตฺโถ.

อคฺคสฺส อุป สมีปํ อุปคฺคํ, ชิวฺหาย อุปคฺคํ **ชิวฺโหปคฺคํ**. เตน ชิวฺหาปเทเสน อิติ วุจฺจติ. ทนฺเตสุ ชายนฺตีติ **ทนฺตชา**. **เสสา** **ก**วคฺค**ป**วคฺคาทโย. ตถา หิ ชิวฺหามชฺฌนํ วินา สกฏฺฐานผุสเนเนว “ปกติ อิติ” เอวมาทินา วุจฺจติ.

สํวุตตฺตนฺติ อวิวฏตฺตํ. กณฺฐชสเรสฺปิ **เอ**กาโรการโตปิ **อา**การสฺส วิวฏตฺตํ ปยตนํ.

สุติเภโท โฆสาทิ. **กาลเภโท** เอกมตฺตาทิ. พฺยญฺชเนหิ นิสฺสิยนฺตีติ **นิสฺสยา**. สรา **อาโท** อาทิมฺหิเยว ปธานภาเวน วุตฺตา. ตถา หิ “นิสฺสยนิสฺสิเตสุ นิสฺสยาว ปฐมํ วตฺตพฺพา”ติ สราว ปฐมํ วุตฺตา. ตโต ปจฺฉา ปน นิสฺสิตา พฺยญฺชนา วุตฺตา. วคฺคา จ เอกชา จ พหุกตฺตา อาโท วุตฺตา. ตตฺถ สเรสุ เย เอกฏฺฐานชา, เต พหุกา, ทฺวิชา อปฺปกาติ “อปฺปกพหุเกสุ พหุกาว ปฐมํ วตฺตพฺพา”ติ พหุกตฺตา เอกชา **อ**วณฺณาทโย ปฐมํ วุตฺตา. ปุน กณฺฐตาลุ-โอฏฺฐฏฺฐานานุกฺกเมน วุตฺตา. ตโต อปฺปกตฺตา ทฺวิชา **เอ**กา**โร**การา ปจฺฉา ฐานานุกฺกเมน วุตฺตา. เอกเชสฺปิ “ครุกลหุเกสุ ลหุกาว ปฐมํ วตฺตพฺพา”ติ ปริภาสโต ลหุกาว ปฐมํ วุตฺตา. พฺยญฺชเนสฺปิ วคฺคาวคฺเคสุ วคฺคานํ พหุกตฺตา วคฺคาว ปฐมํ กณฺฐาทิฏฺฐานปฏิปาฏิยา วุตฺตา. ตตฺถาปิ อปฺปกตฺตา ทฺวิชา ปญฺจมา ปจฺฉา วุตฺตา. ลหุกตรตฺตา วคฺเคสุ อโฆสาว ปฐมํ วุตฺตา. ตโต ครุกานีติ. อวคฺเคสฺปิ พหุกตฺตา โฆสภูตา **ยรลวา** ฐานานุกฺกเมน ปฐมํ วุตฺตา. **ส**กาโร อโฆสตฺตา อปฺปกตฺตา จ ตโต ปจฺฉา วุตฺโต. **ห**กาโร ปน กณฺฐชตฺตา โฆสตฺตา จ ปฐมํ วตฺตพฺโพปิ อุปฺปฏิปาฏิยาปิ อกฺขรุปฺปตฺติสมฺภวทสฺสนตฺถํ ปจฺฉา วุตฺโต. **ฬ**การํ ปน เกจิ **ฑ**การฏฺฐาเน ปฐนฺติ อิธ **ฬ**การฏฺฐาเนติ ทสฺสนตฺถํ โส ปจฺฉา วุตฺโต. นิคฺคหีตํ ปน อสรตฺตา อวคฺคตฺตา โฆสาโฆสวินิมุตฺตตฺตา จ สพฺพปจฺฉา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. อยํ ปนานุกฺกโม **ญาเส** วุตฺโตติ ทสฺสนตฺถํ “ปญฺจนฺนํ ปน ฐานานนฺ”ติอาทินา สงฺคหคาถา ทสฺสิตา.

“เอกจตฺตาลีสนฺ”ติ ปฐเมกวจนนฺตปทํ. **อาจริยาสโภ** เชฏฺฐอุสภสทิโส อาจริโย อาคมาธิคมสมฺปนฺโน มหากจฺจายนตฺเถโร. “เอกจตฺตาลีสนฺ”ติ อิมินา สุตฺตนฺโตปการานมกฺขรานํ คณนปริจฺเฉทวจเนน **อิโต** ยถาวุตฺตเอกจตฺตาลีสมตฺตโต

อธิกกฺขรวนฺตานิ สกฺกตคนฺเถสุ อุปลพฺภมาเนหิ อธิกกฺขเรหิ วิหิตานิ ยานิ ยานิ วจนานิ, ตานิ น พุทฺธวจนานีติ ญาเปตีติ อตฺโถ.

เหฏฺฐา วุตฺตานนฺติ "อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต"ติ เอตฺถ วุตฺตานมกฺขรานนฺติ อตฺโถ.

[๓] **ตตฺถา**ติ นิทฺธารณตฺเถ สตฺตมี "ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย"ติ วิภตฺติสญฺญาย วุตฺตตฺตา, **"ทกาโร สนฺธิโช"**ติ สิลิฏฺฐนิทฺเทสตฺถํ สนฺธิวเสน วุตฺโต, **"อฏฺฐา**"ติ คณนปริจฺเฉโท พหิทฺธา อธิกาปิ สนฺตีติ ญาปนตฺถํ.

[๔] **อจฺฉราสํฆาโต** นาม องฺคุลิโผโฏ. **ฉนฺทสี**ติ คาถาวิสเย ครุลหุวิจาเร. พฺยญฺชนสหิตตาย ทิยฑฺฒมตฺโตปิ รสฺโส "ลหุโก"ติ คยฺหติ. ตสฺสาปิ คหณตฺถํ "เอกมตฺตา"ติ อวตฺวา "ลหุมตฺตา"ติ **ญาเส**[๑] วุตฺตํ. สิถิลธนิตาทีหิ ทสวิธพฺยญฺชนวิจาเร สํโยคปุพฺโพ รสฺโสปิ "ครุโก"ติ คยฺหติ. อิธ ปน กาลนิยมสฺส อวุตฺตตาย ทีฆกาลปฏิกฺเขเปน ลหุกาลโยคํ อุปาทาย อนฺวตฺถวเสน "ลหุมตฺตา"ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. **รสฺสกาลวนฺโต วา**ติ รสฺสสงฺขาโต กาโล เอตฺถาติ **รสฺสา**. "สทฺธาทิโต ณา"ติ **ณ**ปจฺจโย.

[๕] "อญฺเญ"ติ วุตฺตตฺตา จ ทฺวิมตฺตา ปญฺจาติ อตฺถโต สิทฺธํ. **สํโยคปุพฺพา**ติ สํโยคโต ปุพฺพา. "เอตฺถา"ติ เกวลสฺส **เอ**การสฺส อุทาหรณํ, อิตรํ พฺยญฺชนสฺส. ตถา เสสทฺวยํ.

[๖] **ทฺมฺหี**ติ **ทฺวิ**สทฺทโต "สมูหตฺเถ กณฺณา"ติ **ณ**ปจฺจยาทึ กตฺวา อิมินา นิปาตเนน **ทฺวิ**สทฺทสฺส **ทฺ**อาเทเส กเต รูปํ. อยํ ครุสญฺญาปิ สราธิการตฺตา อิเธว วุตฺตา ทสฺสิตา.

[๘] "เสสา พฺยญฺชนา"ติ วุตฺตตฺตา อิธ **ก**การาทโย **พฺยญฺชนา** นาม. อญฺญตฺร สราปิ ปทานิปิ พฺยญฺชนาเนว. เตนาห "ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท"ติ.[๒]

---

[๑] นฺยาส. ๔-สุตฺเต.

[๒] วิ. อฏฺ. ๓/๕๕๒, ที. อฏฺ. ๑/๑๖๐, ม. อฏฺ. ๒/๑๑๑, องฺ. อฏฺ. ๒/๑๘๘.

[๙] ปญฺจ จ ปญฺจ จ **ปญฺจปญฺจ**. ตโต วิภาคตฺเถ “วิภาเค ธา เจ”ติ อสฺสตฺถตฺเถ “ตทสฺสตฺถีติ วี จา”ติ **โส**ปจฺจโย.

[๑๐] **นิสฺสาย** นิคฺคยฺห คยฺหตีติ **นิคฺคหีตํ**. อิธาปิ ครุสญฺญากรณํ อนฺวตฺถ-สญฺญาวิญฺญาปนตฺถเมว.

[๑๑] เอวํ ปน สกสาธารณํ สรสาธารณวิเสสํ พฺยญฺชนสาธารณวิเสสญฺจ สญฺชาตวเสน สกสญฺญํ วิธาย ปโยชเน สติ ปรสมญฺญํ จานุชานนฺโต “ปรสมญฺญา ปโยเค”ติ ปริภาสมาห. ปริสมนฺตโต ภาสียตีติ **ปริภาสา**. ปยุชฺชนํ **ปโยโค**. **เอตฺถา**ติ สิถิลธนิตาทิทสวิธพฺยญฺชเน วินยกมฺมวิสเย อาคเต. **ววตฺถิตนฺ**ติ อสงฺกรโต จิตํ. **นิคฺคหีตนฺ**ติ สานุนาสิกํ. **วิมุตฺตนฺ**ติ นานุนาสิกํ. **อญฺญมญฺญนฺ**ติ **อ**กาโร **อา**กาเรน **อา**กาโร **อ**กาเรน จาติ เอวํ อญฺญมญฺญํ สชฺฌาติ[๑] อตฺโถ. สมานํ รูปํ สภาโว เอเตสนฺติ **สรูปา**, สวณฺณา เอว, สเรหิ อนนฺตริกานิ อพฺยวฏฺฐิตานิ พฺยญฺชนานิ **“สํโยโค”**ติ วุจฺจติ. **ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตนฺ**ติ เอตฺถ **วิภตฺติค-**คหณํ อิธ ปจฺจยตฺเตน วิภตฺตีนํ กฺวจิ อคฺคหณโต วุตฺตํ.

อิติ สญฺญาวิธานวณฺณนา.

สรสนฺธิวิธานวณฺณนา

สรานํ สเรสุ วา สนฺธิ **สรสนฺธิ**. **สราทิสญฺญายนฺ**ติ เอตฺถ “โลกอคฺค-ปุคฺคโล”ติ อาทีสุ ปุริมปเท **อ**การาทีนํ ตนฺนิสฺสย**ก**การาทีนญฺจ “ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐา”ติ สรสญฺญาย “เสสา พฺยญฺชนา”ติ พฺยญฺชนสญฺญาย จ กตายํ สตีติ อตฺโถ.

[๑๒] **นิสฺสกฺเก**ติ “ยสฺมา นิสฺสรติ ตํ นิสฺสกฺกนฺ”ติ วจนโต อปคมนสฺส อวธิภูตํ วตฺถุ. **กรณวจนนฺ**ติ ตติยาวิภตฺติ, “กตฺตริ จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน

---

[๑] กม. สมฺพชฺฌตีติ.

ปญฺจมฺยตฺเถปิ ตติยาวิภตฺติยา สิชฺฌนโต “สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณนา[๑]”ติ-อาทีสุ วิย “สเรน วิโยชเย”ติ อิธาปิ นิสฺสกฺเก อิทํ ตติยาวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. ยํ ปน **ญาเส**[๒] วุตฺตํ “ปญฺจมฺยนฺตสฺสาปิ เอวรูปํ รูปํ ภวิสฺสตี”ติ, ตํ น คเหตพฺพํ, **นฺตุ**ปจฺจยนฺตสฺส[๓] สตฺถุปิตาทิโยคโต[๔] **สร**สทฺทโต **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาวาติเทสา-สมฺภวโต นิรตฺถกโต จ. กิญฺจิ ภิยฺโย ปิเยหิ สห วิโยโค วิย สเรน สห พฺยญฺชนวิโยชนสฺส ยุชฺชนโต สหโยเคเยว ตํ กรณวจนํ สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. **สนฺธิตพฺเพ**ติ สนฺธิตพฺพฏฺฐาเน.[๕] **อนติกฺกมนฺโต**ติ ปฏิปาฏึ อนติกฺกมนฺโต. **อสฺสรคฺคหณสามตฺถิเยน**าติ อสฺสรวจนสฺส อญฺญถา อนุปปตฺติสามตฺถิยา. เตน สรสฺส อสฺสรตฺตานุปฺปตฺติโต “พฺยญฺชนนฺ”ติ ลพฺภมานตฺตา สุตฺเต **พฺยญฺชน**คฺ-คหณมกตนฺติ อธิปฺปาโย.

[๑๓] ลุตฺติ **โลโป**, ปทจฺเฉเท วิชฺชมานสฺส สรสฺส สนฺธิวเสน กถนกาเล อนุปลทฺธิ. น หิ อุจฺจาริยมานสฺส วณฺณสฺส ตสฺมึ ขเณ สุตฺเตน วินาสนํ ยุชฺชติ, ปจฺฉาปิ น ยุชฺชติ ชาตสฺส ขณภงฺควเสน ตสฺส นิโรธโต ตสฺส วินาสเหตุสฺส อนุปฺปนฺนตฺตา จ. อนุจฺจารณฏฺฐานญาปกเมว สุตฺเตน กิจฺจํ. การิยิโน ฐานิโน นิทฺเทโส **การิยีนิทฺเทโส**. “พหุวจนํ ปนา”ติ เอตฺถ “สโร สเร”ติ อวตฺวา “สรา”ติ พหุวจนคฺคหณํ เอเกกสฺมึ สเร ปเรปิ อนฺตสรานํ อการาทีนํ สพฺเพสมฺปิ โลโป โหติ, เตสํ พหุภาวญาปนตฺถํ. ยํ ปน **ญาเส**[๖] วุตฺตํ “เอกสฺมึ สเร ทฺวิติจตุนฺนมฺปิ โลโป โหตีติ ญาปนตฺถนฺ”ติ. ตํ น คเหตพฺพํ ตาทิสสฺส ปโยคสฺส ชินวจเน อทิสฺสนโต. “สขโต คสฺเส วา”ติ สุตฺเตปิ **เอ**กาเร ปเร **อ**การาทีนํ จตุนฺนมฺปิ เอเกกสรโลปสมฺภเวน เอกโต สรโลปสฺส นิรตฺถกตฺตา ตถาภาวสฺสาปิ **เอ**ติ นิปาตเนน สิชฺฌนโต. **นิมิตฺตสตฺตมี จายนฺ**ติ “สเร”ติ อยํ สตฺตมี นิมิตฺตตฺเถ วิหิตา น จาธาเร. **นิมิตฺโตปาทานสามตฺถิยโต**ติ ยทิ วณฺเณน กาเลน พฺยวธาเนปิ สนฺธิ, ตทา “สเร”ติ นิมิตฺโตปาทานํ นิรตฺถกํ ภเวยฺย, น จ นิรตฺถกํ. ตสฺมา น ภวตีติ สิทฺธํ. **ปุพฺพโลปวิธานนฺ**ติ สญฺญาธิการวิธิปริภาสาสุตฺเตสุ ปุพฺพสรโลปวิธิสุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. **เอวํ สพฺพตฺถา**ติ ยตฺถ ยตฺถ นิมิตฺตสตฺตมีนิทฺเทโส, ตตฺถ ตตฺถ

---

๑ วิ. จูฬ. ๗/๔๓๗/๒๗๕. ๒ นฺยาส. ๑๐-สุตฺเต. ๓ ก. ตุปจฺจยนฺตสฺส.
๔ ก. สตฺถุปิตาทิโยคโต, สี. สตฺถุปิตาทฺยนฺตโยคโต.
๕ ก., สี. สนฺธิกปฺเปติ สนฺธิกปฺปฏฺฐาเน. ๖ นฺยาส. ๑๒-สุตฺเต.

สพฺพตฺถาปิ ปุพฺพสฺเสว วิธิ โหติ อาหจฺจปทสฺสาปิ วิธาเน สตีติ อตฺถโต อยํ ปริภาสา ทีปิตา โหตีติ อธิปฺปาโย.

[๑๔] **ปรกฺขรํ นเย**ติ อุปริ ฐิตํ วณฺณํ ปาเปยฺยาติ อตฺโถ. **นิคฺคหีต-นิเสธนตฺถนฺ**ติ นิคฺคหีตสฺส ปรนยนนิเสธนตฺถํ. ตสฺสาปิ อสฺสรตฺตา อตฺถพฺยญฺชเนน สญฺญาปฏิลาภาน จ พฺยญฺชนตฺตา จ **ม**การาทิอาเทสนฺตราภาเวปิ "นเย ปรนฺ"ติ วุตฺเต "ปรนยนํ กตฺตพฺพนฺ"ติ สนฺเทโห ภเวยฺย. ตโต ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **ยุตฺต**คฺคหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน **จูฬสนฺธิยํ** นิคฺคหีตสฺส พฺยญฺชนสญฺญาย อวิหิตตฺตา "อสฺสรํ พฺยญฺชนํ ปรกฺขรํ นเย"ติ สุตฺเต **ยุตฺต**คฺคหณมกตนฺติ เวทิตพฺพํ. อิธ ปน นิคฺคหีตสฺสปิ ชินวจโนปการตฺตา พฺยญฺชนสญฺญา วิหิตา.

[๑๕] ยสฺมา **อา**อุปสคฺโค วิย **วา**สทฺโท ทฺวิธา วตฺตเต, กฺวจิ วิกปฺเป ยถา "วา ณปจฺเจ"ติอาทีสุ, กตฺถจิ ยถาววตฺถิตานํ อุทาหรณรูปานํ ปริคฺคเห ยถา "วคฺคนฺตํ วา วคฺเค"ติอาทีสุ. อิมสฺมึ สุตฺเต ปรนเยน ยถาววตฺถิตรูปปริคฺคเห วตฺตติ. ตโต นิจฺจญฺจ อนิจฺจญฺจ อสนฺตญฺจ วิธิมตฺร **วา**สทฺโท ทีเปตีติ โยชนา.

"สญฺญา อิตี"ติอาทีสุ วิกปฺเป รูเป "สเร กฺวจี"ติ ปุพฺพสรสฺส ปกติภาโว ภวติ.

สงฺคหคาถาย ววตฺถิตวิภาสาย เหตุนา อสรูปภูตา อวณฺณโต ปโร อิวณฺณุวณฺณาทิโก **สโร** ฐเปตฺวา "อิทานิ อิติ อิว เอว"อิจฺเจวมาทิกํ น ลุปฺปตีติ สมฺพนฺโธ. เอตฺถ**าทิ**สทฺเทน "เอวํ กิรเม"ติอาทิ สงฺคยฺหติ. อญฺญสฺมา อสรูปภูตา อิวณฺณาทิโต ปโร ทีโฆ สโร "อาสิ เอว" อิจฺจาทิวิวชฺชิโต น ลุปฺปติ.

สีหคติยาติ สีหวิโลกเนน.

[๑๖] ตตฺถ อิวณฺณุกาเรสุ กตโร กตรํ อสวณฺณตฺตมาปชฺชตีติ สนฺเทเห ชาเต โย อาสนฺโน, ตสฺส วเสน ตาลุชสฺส **อิ**วณฺณสฺส กณฺฐตาลุชตฺตา **เอ**กาโร โหติ. โอฏฺฐชสฺส **อุ**การสฺส กณฺโฐฏฺฐชตฺตา **โอ**กาโร โหตีติ ทสฺเสตุํ "ฐานาสนฺนวเสนา"ติอาทิ วุตฺตํ. เตเนว "อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี"ติ ปริภาสา วุตฺตา. **จูฬสนฺธิยมฺ**ปิ "ปุพฺพโลเป ปโร อิกาโร เอการํ อุกาโร โอการนฺ"ติ จ วุตฺตํ. **ญาเส**[๑] ปน "น

---

[๑] นฺยาส. ๑๔-สุตฺเต.

สวณฺโณ”ติ ตปฺปุริโสปิ ทสฺสิโต, โส น สารโต ปจฺเจตพฺโพ วุตฺติยํ อวณฺณโลเป อิการุการานํ เอกาโรการกรณตทกรณวเสน มูโลทาหรณปจฺจุทาหรณานํ นิทสฺสิตตฺตา, อิตรถา อนิฏฺฐปสงฺคโต น จานิฏฺฐตฺโถติ สุตฺตารมฺโภ.

“กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต”ติ อิโต ยาว “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ สุตฺตํ, ตาว “กฺวจี”ติ อยํ อธิกาโร วตฺตตีติ อธิปฺปาโย.

[๑๗] “โยปายนฺ”ติอาทีสุ อสรูปสรสฺส ทีฆตฺตนิทสฺสนํ. “ปญฺจงฺคิโก”ติอาทีสุ สํโยคนฺตสฺส สภาเวเนว ครุกตฺตา เอว น ทีฆตฺตํ, “วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺเส”ติ เอตฺถ สํโยคนฺตสฺส วุทฺธินิเสธโตปิ วิญฺญายติ.

[๑๙] “ตทนุปโรเธนา”ติ อุปริ ปริภาสโต “เอทนฺตสฺสา”ติ อวิเสเสน วุตฺเตปิ **อ**การสฺมึ “เต เม เย”อิจฺจาทิโน **เอ**การสฺเสวายํ วิธีติ ปริคฺคหณํ ทสฺเสตุํ “อกาเร”ติ-อาทิ วุตฺตํ.

[๒๐] “โอทุทนฺตานนฺ”ติ เอตฺถ **โอ**การสฺส อนิยตตฺเตปิ ชินวจนานุปโรธโต ปริคฺคหณํ ทสฺเสตุํ “กขยตา”ติอาทิ วุตฺตํ. “โก อตฺโถ”ติอาทีสุ “สรา สเร โลปนฺ”ติ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต “สเร กฺวจี”ติ ปกติภาโวติ.

[๒๒] **อกตยการสฺเสวายนฺ**ติ “สพฺโพ จนฺตี”ติ เอตฺถ “ตฺยา”ติ อวตฺวา **ติ**คฺคหณโต จ วิญฺญายติ “อกตยการสฺส **ติ**สทฺทสฺเสวายํ **จ**กาโร”ติ. **ญาเส**[๑] ปน “สพฺพคฺคหณํ ตการพทฺธสฺส ยการสฺสปิ อาปชฺชนตฺถํ. เตนาห ติสทฺโท พฺยญฺชโน”ติ จ ยํ วุตฺตํ, ตํ น ยุตฺตเมว. ยทิ **ตฺย**สฺส **จ**การวิธานํ อิธาธิปฺเปตํ สิยา, ตทา “สพฺโพ จํ โตฺย”ติ วเทยฺย, “กฺวจีติ กึ? อิติสฺส มุหุตฺตมฺปี”ติ ปจฺจุทาหรณมฺปิ น วเทยฺย, “อตีริตนฺ”ติอาทีนมตฺถาย “อติสฺส จนฺตสฺสา”ติ สุตฺตมฺปิ อาจริโย น วเทยฺย นิรตฺถกภาวาปชฺชนโต. ยสฺมา เจตํ วุตฺตํ จ, เตน วิญฺญายติ “อกตยการสฺเสวายํ วิธี”ติ. **สพฺพ**คฺคหณมฺปิ สสรสฺเสวาเทสตฺถนฺติ. “ติสทฺโท พฺยญฺชโน”ติ เอตฺถ **พฺยญฺชน**คฺคหณมฺปิ **ติ**สทฺทสฺส สรรหิตสฺสาภาเวเนว พฺยญฺชนตฺตสฺส สาธกํ พฺยญฺชเนสุ นิรุตฺติปฺปตฺติสทฺทสฺส “พฺยญฺชนพุทฺธิยา”ติอาทีสุ จ

---
[๑] นฺยาส. ๑๙-สุตฺเต.

วิย สรสฺสาปิ อกฺขรสมุทายสฺส อตฺถพฺยญฺชนภฏฺเฐน พฺยญฺชนภาวาปตฺติโต. ตสฺมา **ติ**สทฺทภูโต พฺยญฺชนกฺขรสมุทาโย **จ**การํ ปปฺโปตีติ อยํ เหตฺถ อตฺโถติ น กิญฺจิ อนุปปนฺนํ.

อจฺจนฺตํ อจฺโจทาตาติ **อ**กาโรการภูตอาทิอนฺตสฺส ปรวเสน[๑] อุทาหรณ-ทสฺสนํ ยถารหํ เสสปเทสุปิ โยชนตฺถํ. เอตฺถ เอวํ สพฺพตฺถ. **อิจฺจาที**ติ อิหํ ปน **ญาเส**[๒] "อิตฺยาที"ติ ปโยคสฺส อยุตฺตตาทสฺสนตฺถํ.

[๒๓] **วุตฺตรูปนฺ**ติ เหฏฺฐา "สพฺโพ จนฺตี"ติ **ติ**สทฺทสฺส ยํ วุตฺตํ **จ**การตฺตํ สเร, ตํ อติสฺส อิวณฺเณ ปเร น โหตีติ อตฺถโต สิทฺธเมว วุตฺตํ. **สทฺทวิธินิเสธปฺ-ปกรณโต**ติ "เต น วา อิวณฺเณ"ติ **อภิอธิ**สทฺทานํ อิวณเณ ปเร **อพฺภอชฺฌ**าเทส-วิธึ นิเสเธตฺวา ยโต "อติสฺส จนฺตสฺสา"ติ สุตฺตํ อารทฺธํ น อิตรถา, ตโต สทฺทวิธินิเสธปฺปกรเณ อิมสฺส วุตฺตตฺตา สทฺทวิธิเมว อิมินาปิ นิเสธียตีติ วิญฺญายติ น อิวณฺณวิธิ. เตนาห วุตฺติยํ "อติอิจฺเจตสฺส อนฺตภูตสฺส ติสทฺทสฺส สพฺโพ จนฺตีติ วุตฺตรูปํ น โหตี"ติ. เอเตน สทฺทวิธินิเสธเนน ยเทตํ "อติสฺสนฺตสฺส อิวณฺณตฺตา 'อิวณฺโณ ยํ นวา'ติ วุตฺตวิธิปฏิเสธนตฺถนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺ"ติ **ญาเส**[๓] วุตฺตํ, ตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติ. ยญฺจ อนิฏฺฐปฺปสงฺคนิวารณตฺถํ "อติสฺส ติ อตี"ติ สทฺทนฺตโรปาทานํ **ญาเส**[๓] วุตฺตํ ทสฺสิตํ, ตมฺปิ นิรตฺถกเมว.

ยาเทโส จาติ "อิวณฺโณ ยํ นวา"ติ สุตฺเต สรูปปวตฺตสฺส อิวณฺณสฺส สรูปภูเต **อิ**วณฺเณ **ย**การาเทโส เอว น สมฺภวติ, ตโต ตนฺนิวตฺตนตฺถํ อวิชฺชมาน**ติ**-สทฺทนฺตรปกฺเขปนํ วิชฺชมานสฺส **อนฺต**คฺคหณสฺส ฉฑฺฑนญฺจ นิรตฺถกเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

อนฺตฺตสมุจฺจยนํ อตฺโถ ปโยชนํ อสฺสาติ **อนุตฺตสมุจฺจยตฺโถ**.

"โค สเร"ติ อิโต **สเร**ติ วตฺตเต.

[๒๔] **อาเทสาเปกฺขโต**ติ "อพฺโภ อภี"ติ เอวํ สุตฺเต ปฐมาวิภตฺยนฺตวเสน วุตฺตสฺสาปิ ยเทตํ "อภิอิจฺเจตสฺส อพฺภาเทโส โหตี"ติ เอวํ วุตฺติยา ฉฏฺฐิยา โยชนํว วุตฺตํ, ตํ "อาเทโส โหตี"ติ วุตฺตมาเทสมเปกฺขิตฺวา อาเทสสฺสาปิ ภาวสมฺพนฺธวเสน

---
[๑] สี. ...อาทิอนฺตสฺสรวเสน. [๒] นฺยาส. ๑๙-สุตฺเต. [๓] นฺยาส. ๔๗-สุตฺเต.

วุตฺตํ. ยถา “อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ เอตฺถ “อํโม”ติ ปฐมาวิภตฺยนฺตวเสน วุตฺตานมฺปิ อาเทสาเปกฺขโต “**อํวจนสฺส มการสฺส** จ นิคฺคหีตํ โหตี”ติ เอวํ ฉฏฺฐิยนฺต-วเสน โยชนา กตา, ตถา เอตฺถาปิ ทฏฺฐพฺพํ. ยํ ปน “อาเทสสฺส ปฐมาย นิทฺทิฏฺฐตฺตา ‘อภิสฺสา’ติ วตฺตพฺเพ อภิสทฺทา ฉฏฺฐึ กตฺวา ตสฺส ‘เสสโต โลปํ คสิปี’ตฺยธิกิจฺจ ‘สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ เจ’ติ โลปํ กตฺวา อภีติ นิทฺทิฏฺฐตฺตา”ติ **ญาเส**[๑] วุตฺตํ, ตํ วุตฺติยํ ฉฏฺฐีโยชนํ กตฺวา กรณํ ทิสฺวา สุตฺเตปิ อุปสคฺคปรตฺตา ฉฏฺฐิยา โลปํ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ มญฺญมาเนน วุตฺตํ. น เจตฺถ “อภี”ติทํ อุปสคฺควจนํ, อปิ ตุ อุปสคฺคานุกรณวจนเมตํ. อิตรถา “กฺวจิ ปฏิ ปติสฺส, โอ อวสฺสา”ติอาทีสุปิ อุปสคฺคปรตฺตา ฉฏฺฐิยา โลปปสงฺโค สิยา, นาปิ อาเทสสฺส ปฐมาย นิทฺทิฏฺฐตฺเตปิ อวสฺสํ ฐานิโน ฉฏฺฐิยนฺตโยชนํ ทิสฺสติ, ยถา “อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตนฺ”ติอาทิ.

[๒๖] **วาติ กินฺติ** “เต น อิวณฺเณ”ติ เอตฺตกเมวาวตฺวา **วา**คฺคหณํ กิมตฺถํ กตนฺติ โจทนา. “อพฺภีริตนฺ”ติอาทีสุ กฺวจิ อิวณฺเณ ปเรปิ อพฺภาเทสาทิ-อาปชฺชนตฺถนฺติ ปริหาโร.

[๒๘] “สรมฺหา ปรสฺสา”ติ อนุวตฺตมาเนน อิธ วิภตฺติปริณาเมน ปญฺจมฺยนฺต-วเสน อนุวตฺตตีติ อธิปฺปาโย. “ทีฆสรมฺหา”ติ อิทํ ปน “ปุพฺโพ จ รสฺโส”ติ วจเนน สิทฺธํ. เอวสฺส อาทิ **เอวาทิ**, เอกาโร.

สญฺญาติ วตฺตเตติ “อาลปเน สิ คสญฺโญ”ติ อิโต **สญฺญา**คฺคหณํ อนุวตฺตเต.

[๒๙] **น ลิงฺคนฺตํว นิสฺสิตาติ** ยถา **ป**อิติ สญฺญา “เต อิตฺถิขฺยา โป”ติ วุตฺตตฺตา อิตฺถิลิงฺคนฺตสนฺนิสฺสิตาว โหติ น เอวํ **ฌล**อิติ อิมา สญฺญา ลิงฺคนฺตเมว นิสฺสิตา. กสฺมา ? **อาขฺยาเต** ฌลสญฺญานิมิตฺตสฺส อาเทสสฺส ทสฺสนโต ยถา “กุพฺพนฺตี”ติ, **ลิงฺคมชฺเฌ**ปิ ยถา : “กุพฺพนฺโต, ปุลฺลิงฺคนฺ”ติอาทิ, ปุมนปุํสกวเสน **ทฺวิลิงฺคนฺเต**ปิ ยถา : “ฌลโต สสฺส โน วา”ติอาทิ.

[๓๐] อิโย จ อุโว จ **อิยุวา**. ภิกฺขุวาสเน นิสีทตีติ สมฺพนฺโธ.

---

[๑] นฺยาส. ๔๔-สุตฺเต.

โค อโว สมาเสติ จ วตฺตเตติ "คาว เส"ติ อิโต "โค"ติ จ "อวํมฺหิ จา"ติ อิโต "อโว"ติ จ "ตโต นมํ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส"ติ อิโต "สมาเส"ติ จ วตฺตเต.

[๓๑] **"ภฺวี"**ติ **อุวา**เทสสฺส อุทาหรณํ. "ปสโว คารโว มทฺทวนฺ"ติอาทิ **อวา**เทสสฺส.

[๓๒] สราธิกาเร โลปสนฺธึ อาเทสสนฺธิญฺจ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อาคมสนฺธึ ทสฺเสตุํ "โค สเร"ติอาทิ อารทฺธํ. อสนฺตสฺส ปุพฺเพ อวิชฺชมานสฺส วณฺณสฺส อุปฺปตฺติ **อาคโม** นาม. **สเรติ นิมิตฺตาสนฺนวเสน**าติ "สเร ปเร ปุถสฺส อาทิมฺหิ อนฺเต วา"ติ นิยมาภาเว สติ "สเร"ติ วุตฺตนิมิตฺตสฺสาสนฺนตฺตา **ปุถ**สฺส อนฺเต **ค**การาคโม โหตีติ อยมตฺโถ ลพฺภตีติ อธิปฺปาโย.

[๓๓] **อนฺเต จา**ติ อนิยเมน วุตฺเตปิ "ปาสฺสา"ติ สุตฺเต วุตฺตตฺตา "ตสฺเสว อนฺเต"ติ ลพฺภติ.

วา สเรติ จ วตฺตเตติ "วคฺคนฺตํ วา วคฺเค"ติ อิโต "วา"ติ จ "มทา สเร"ติ อิโต "สเร"ติ จ วตฺตเต.

[๓๔] โย จ โว จ โม จ โท จ โน จ โต จ โร จ โล จ **ยวมทนตรลา**.

ยถาทิโตติ อากติคโณยํ.

วิปริยาทิโต อุปสคฺคโต จ **ย**การาคโมติ สมฺพนฺโธ. **นิจฺจนฺ**ติ ปริโต สเร นิจฺจํ **ย**การาคโม. "ปริกฺขโต อุปปริกฺขตี"ติอาทีสุ น จ โหติ **วา**ธิการสฺส ววตฺถิต-วิภาสตฺตา.

"เยน มิเธกจฺเจ"ติอาทิ สุตฺตสฺสุขุจฺจารณฏฺฐาโนทาหรณํ.

อิติ สรสนฺธิวิธานวณฺณนา.

ปกติสนฺธิวิธานวณฺณนา

[๓๕] **ฉนฺทเภทาสุขุจฺจารณฏฺฐาเน**ติ ยถา สรนาเส สติ ปกติคาถาสุ ฉนฺทสฺส เภโท หานิ โหติ, สุตฺเตสุ จ อสุขุจฺจารณํ สุขุจฺจารณสฺส หานิ โหติ, ตสฺมึ ฉนฺทเภทฏฺฐาเน อสุขุจฺจารณฏฺฐาเน จ. ยตฺถ จ ปทจฺเฉทปทวิคฺคหาทิทสฺสนกามตาย สนฺธิจฺฉา สนฺธิกรเณ อิจฺฉา น โหติ, ตสฺมึ **สนฺธิจฺฉารหิตฏฺฐาเน** จ สรา **ปกติรูปานิ โหนฺติ** ปกติยา จิตวเสเนว ติฏฺฐนฺติ. โลปาเทสาคมสงฺขาเตสุ ตีสุ สนฺธีสุ โลปสงฺขาตํ อาเทสสงฺขาตญฺจ วิการํ อญฺญตฺถตฺตํ นาปชฺชตีติ อตฺโถ. อิทญฺจ ตีสุ ฐาเนสุ ปกติรูปาปชฺชนํ **กฺวจิ**คฺคหณกรณสามตฺถิยโต สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

ยํ ปน **ญาเส**[๑] "สรา สเร โลปนฺติอาทีนิ วตฺวา 'สเร กฺวจี'ติ วุตฺตตฺตา **กฺวจิ**คฺคหเณน วินาปิ อิมสฺสานิยตภาเว วิญฺญายมาเนปิ ปุน **กฺวจิ**คฺคหณกรเณ ปโยชนํ ปน น 'กตฺถจิ โหติ, กตฺถจิ น โหตี'ติ อิทเมว ญาปนตฺถํ, อถ โข เอเกกสฺส รูปทฺวยุปฺปาทนตฺถนฺ"ติ วุตฺตํ, ตํ น ยุชฺชติ อนิยตภาเว สิทฺเธ ปุน อนิยตภาวาย **กฺวจิ**คฺคหณสฺส นิรตฺถกตฺตา. ยญฺจ ตตฺเถว ปุริมสุตฺตวณฺณนายํ[๒] "สเร กฺวจี'ติ เอตฺถ กฺวจิสทฺโท วาตฺโถ"ติ จ วุตฺตํ, ตญฺจ น คเหตพฺพํ. เอวํ หิ สติ "วา ปโร อสรูปา"ติ เอตฺถ **วา**คฺคหณมกตฺวา "สรา สเร โลปนฺ"ติ เอตฺเถว **วา**คฺคหณํ กเรยฺย, น จ กตํ. อิมญฺจ สุตฺตํ อาจริโย นารเภยฺย, อารทฺธญฺจ. เตน วิญฺญายติ "น จายํ กฺวจิสทฺโท วาตฺโถ"ติ.

ปกติฏฺฐานํ นามาติ ฉนฺทเภทฏฺฐานอสุขุจฺจารณฏฺฐานสนฺธิจฺฉารหิตฏฺฐานสงฺขาตํ ปกติฏฺฐานํ ทสฺเสตุํ "อาลปนนฺตา"ติอาทิ วุตฺตํ. อาลปนสงฺขาตํ วิภตฺติวจนํ อนฺโต เอเตสนฺติ **อาลปนนฺตา**. อาลปนสฺส วา สทฺทสฺส อนฺตา สรา **อาลปนนฺตา. อนิติสฺมินฺ**ติ อิติสทฺทวชฺชิเต. อาลปนนฺตสฺสาปิ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ สนฺธิปิ โหตีติ ทสฺสนตฺถํ **ฉนฺทานุรกฺขเณ**ติ วิสยนิทสฺสนํ.

"กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา"ติอาทิ **อ**การาทีนํ กเมน อุทาหรณํ.

---

[๑] นฺยาส. ๒๔-สุตฺเต.

[๒] นฺยาส. ๒๓-สุตฺเต.

[๓๖] **เยภุยฺเยน**าติ "ทีฆํ, รสฺสํ, โลปญฺจ ตตฺรากาโร"ติ สุตฺเต **กฺวจิ**คฺคหณานุวตฺตมาเนปิ ปุน ปกติภาวารพฺภโต พฺยญฺชเน ปเร สรา เยภุยฺเยน ปกติภาวา โหนฺตีติ อธิปฺปาโย.

"ปจฺจโย"ติอาทีสุ ทีฆาภาโว, "เวทนากฺขนฺโธ"ติอาทีสุ รสฺสตฺตาภาโว, "โส ธมฺมนฺ"ติ เอตฺถ โลปาภาโว.

อิติ ปกติสนฺธิวิธานวณฺณนา.

พฺยญฺชนสนฺธิวิธานวณฺณนา

"สรา ปกตี พฺยญฺชเน"ติ อิโต "สรา พฺยญฺชเน"ติ จ "สเร กฺวจี"ติ อิโต "กฺวจี"ติ จ วตฺตเต.

[๓๗] สุตฺเต **สุขุจฺจารณฏฺฐาเน** สิลิฏฺฐกถเน, คาถาสุ ปน ฉนฺทสฺส วุตฺตนิยมสฺส[๑] อนุรกฺขณฏฺฐาเน จ.

[๓๘] "ปรกฺกโม, อสฺสาโท"ติ **ก**วคฺคาทิโต ยาว **ส**การา สํโยค**ปราอา**อุปสคฺคานมุทาหรณํ. ลาภี อมฺหิ **ลาภิมฺหิ**. วสี อมฺหิ **วสิมฺหิ**. ถูโล อจฺจโย **ถุลฺลจฺจโย**.

[๓๙] **เอต**สทฺทสฺส อนฺโต จ **ต**สทฺทสฺส อนฺโต จ โย **โอ**กาโร, ตสฺเสว อยํ โลโป. "ส สีลวา"ติอาทินา วุตฺติยํ เตสํ เอว อุทาหรณทสฺสนโต "ตทนุปโรเธนา"ติ สุตฺตวจนโต สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

วิปริณาเมนาติ **ปร**สทฺทโยคโต **สร**คฺคหณํ ปญฺจมิยนฺตวเสน **พฺยญฺชน**คฺคหณํ ฉานิกตฺตา ฉฏฺฐิยนฺตวเสนานุวตฺตติ.

[๔๐] "ปรสฺส เทฺวภาโว"ติ วตฺตพฺเพ อิมินา นิปาตเนน วิภตฺติโลปํ กตฺวา

---
[๑] สี. วุตฺตินิยมสฺส.

“ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ “ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส เทฺวภาโว โหตี”ติ วุตฺตตฺตา จ **ปร**สทฺทสฺส **พฺยญฺชน**วิเสสนตฺเต[๑] **เทฺวภาว**สทฺเทน อยุตฺตตฺถตาย สมาสานุปปตฺติโต.

เทฺวภาวสฺส ฐานนิยมํ ทสฺเสตุํ “รสฺสาการโต”ติอาทิ อารทฺธํ. รสฺสสรโต จ **อา**การโต จ ปรภูตานํ **ปปติ**อุปสคฺคานํ **ปฏิ**อาเทสสฺส จ **กมา**ทิธาตูนํ อาทิ-พฺยญฺชนานญฺจ ทฺวิภาวํ อาปชฺชตีติ สมฺพนฺโธ. ตตฺถ กมาทโย นาม : **กมุ** ปทวิกฺเขเป, **กุส** อกฺโกเส, **กุธ** โกเป, **กี** ทพฺพวินิมเย, **คห** อุปาทาเน, **ชุต** ทิตฺติมฺหิ, **ญา** อวโพธเน, **สิ** เสวายํ, **สุ** สวเน, **สุ** คติมฺหิ, **สมฺภู** วิสฺสมฺเภ, **สร** คติจินฺตายํ, **สส** ปาณเน. **อาทิ**สทฺเทน **สช** วิสฺสคฺเค, **จช** หานิมฺหิ, **กิลิส** วิพาธายนฺติ อิจฺจาทโย, เย สญฺโญคกฺขรวเสน **พาหิรธาตุปาเจ** ปฐียนฺติ.

ติกาทีนมาทิพฺยญฺชนานญฺจ ทฺวิภาวมิจฺเจว สมฺพนฺโธ. เอวํ อุปริปิ. **วตฺ** วตฺตเน, **วฏฺ** วฏฺฏเน, **ทิส** เปกฺขเนติ เอวมาทีนํ ธาตูนํ ทฺวิตฺตํ. อุปสคฺคโต **ตจตฺฉ**สทฺทโต **สนฺต**สทฺทสฺสาเทสภูต**ส**สทฺทโต จาติ เอวมาทิโต ปรญฺจ พฺยญฺชนํ ทฺวิตฺตํ อาปชฺชติ. อปทนฺโต จ โส อนาการภูโต ทีโฆ จ ตโต ปรํ. เอตฺถ **อปทนฺต**คฺคหณํ “ชมฺพู ยสฺสานุภาเวนา”[๒]ติอาทีสุ ทฺวิภาวนิวตฺตนตฺถํ. **อนาการ**คฺ-คหณํ “ฉายา มายา”ติอาทีสุ[๓] ทฺวิตฺตนิวตฺตนตฺถํ.

ยวตํ ยการยุตฺตานํ **ตลนท**การาทีนํ อาเทโส จ “ส เย จา”ติอาทินา วุตฺตานํ สห**ย**การาทีนํ อาเทโส จ “ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺสา”ติ เอวํ สหธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส อาเทโส จ “ตปาทิโต สี”ติ วิหิต**สี**ปจฺจยสฺส **ส**กาโร จ ทฺวิภาวํ อาปชฺชตีติ คาถาย โยชนา.

คาถาสุ **ฉนฺทานุรกฺขณฏฺฐาเน**, **ฌร** เสจเน, **เฌ** จินฺตายํ, **ธํสุ** คติมฺหิ, **ภมุ** อนวฏฺฐาเนติ เอวมาทีนํ อาทิพฺยญฺชนานญฺจ.

“ปกฺกโม”ติอาทิ รสฺสปรสฺส **กมุ**สฺส ทฺวิตฺตทสฺสนํ. “อกฺกมตี”ติอาทิ **อา**การ-

---

[๑] สี. พฺยญฺชนวิเสสนตฺเถน. [๒] วิ. อฏฺ. ๑/๑๑๒, อภิ. อฏฺ. ๑/๓๕๗.
[๓] สี. มาลาย โทลาย สมาทายาติอาทีสุ.

ปรสฺส อุทาหรณํ. เอวํ เสเสสุปิ ทฏฺฐพฺพํ.

“สรมฺหา”ติ อธิการคฺคหณผลทสฺสนํ “สมฺปยุตฺโต”ติอาทิ.

ยถา “ปฏิคฺคเหตฺวา, ปคฺคณฺหนฺโต”ติอาทีสุ ทฺวิตฺตํ ภวติ, เนวํ “ปฏิคณฺหาติ, อนุคณฺหาติ, วจีปโกปํ รกฺเขยฺยนฺ”ติอาทีสุ อฏฺฐานตฺตา ทฺวิตฺตํ ภวตีติ.

อุทุนิอุปสคฺคโต ปรภูตานํ ปุพฺเพ วุตฺต**กมา**ทิธาตูนญฺจ อญฺเญสญฺจ นามาขฺยาตานํ ทฺวิภาวสมฺภวโต อญฺเญสํเยว วเสน **กวคฺคโต** ปฏฺฐาย อตฺตนิ กตวเสน ทสฺเสตุํ “อุกฺกํโส”ติอาทิ วุตฺตํ. เตน “อุคฺโฆโส นิคฺโฆโส”ติอาทิ อุปริสุตฺต-วิสยตฺตา อิธ น ทสฺสิตา.

“ตกฺกโร”ติอาทิ **ตจตุ**สทฺทาทิปรสฺส อุทาหรณํ.

“นิกาโย”ติอาทีสุ **นิ**อุปสคฺโคยํ อปฺปฏิเสธวาจี.

[๔๑] “ตลนทการานนฺ”ติ เอตฺถ **ยวตํ ย**การยุตฺตานํ **ตฺย-ลฺย-นฺย-ทฺย-**อิจฺเจเตสํ พฺยญฺชนานํ **จ**ตฺต-**ล**ตฺต-**ณ**ตฺต-**ช**ตฺตมาปชฺชตีติ อตฺโถ.

ยวตํ สการ ก-จ-ฏ-ปวคฺคานนฺติ **ย**การยุตฺต**ส**การสฺส จ **กวคฺคสฺส** จ **จ**วคฺคสฺส จ **ฏ**วคฺคสฺส จ **ป**วคฺคสฺส จ ยถากฺกมํ **ส**การ**ก**วคฺค**จ**วคฺค**ฏ**วคฺค-**ป**วคฺคาเทสตฺถํ, ตถา ยวตํ **ถ**การ**ธ**การ**ณ**การานํ **ฉ**การ**ฌ**การ**ญ**การาเทสตฺถญฺจ อิธ **การ**คฺคหณํ กตนฺติ อธิปฺปาโย.

[๔๒] โฆโส จ อโฆโส จาติ **โฆสาโฆสา**. **สมฺปตฺเต นิยมตฺตา**ติ กิญฺจาปิ วคฺเค โฆสา นาม ตติยจตุตฺถปญฺจมา, อโฆสา ปฐมทุติยา, เอวํ สนฺเตปิ “ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ สทิสวเสน ทฺวิตฺเต สมฺปตฺเต วคฺเค จตุตฺถทุติยานํ ตติยปฐมา จ เทฺวภาวํ คจฺฉนฺตีติ นิยมตฺถมิทมารทฺธํ, เตน วคฺเค ปฐมตติยานํ วิย ปญฺจมานมฺปิ สทิสวเสน ทฺวิภาโว ปุริมสุตฺเตเนว สิชฺฌติ. อถ วา ปญฺจมานมฺปิ สติ โฆสตฺเต อิธ ฐานาธิการโตปิ วคฺคตติยวเสน เทฺวภาวปฺปสงฺโค น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ยํ ปน **มหาสนฺธิปฺปกรเณ** “วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา”ติ วคฺคปญฺจมานํ ตติยเทฺว-ภาวปฺปสงฺคโต นิวตฺตนตฺถํ **ตุ**สทฺทปกฺเขปนํ กตํ, ตํ นิรตฺถกเมว ฐานาธิการโต จ

ตนฺนิวตฺติยา สิทฺธตฺตาติ.

"ชมฺพุจฺฉายา"ติ เอตฺถ สมาเส รสฺสตฺเต จ กเต ทฺวิตฺตํ. **ปปฺโผเฏตีติ** วิธุนาตีติ อตฺโถ.

อปฺโผเฏติ ภุเช อาหนตีติ อตฺโถ.

อิมินาติ "วคฺเค โฆสาโฆสานนฺ"ติอาทินา ทฺวิตฺตํ.

กุวอิจฺจสฺส **ทิวา**ทิธาตูนํ **วชา**ทีนญฺจ ทฺวิรูปสฺส **ว**สฺส **พ**กาโร ภวตีติ **พ**ตฺเต ทฺวิตฺตํ. ทิพฺพติ ทิพฺเพติ. เอวํ เสเสสุ.

"ปณิธานนฺ"ติอาทีสุ อุปสคฺคสฺส "ปณาโม ปณีตนฺ"ติอาทีสุ ธาตูนํ **น**การสฺส จ **ณ**ตฺตํ.

[๔๓] อวิเสเสน วุตฺตตฺตา "สเร วา พฺยญฺชเน วา"ติ วุตฺตํ.

[๔๔] "อติสฺส จนฺตสฺสา"ติ อิโต อนุวตฺเตน **อนฺตคฺคหณาธิกาเรน อปฺปุถนฺตสฺส** ปุถสทฺทโต อญฺญสฺส **มโน**ปภุติสทฺทนฺตสฺสปิ **อุ**ตฺตํ.

"อวํมฺหิ จา"ติ อิโต "อวสฺสา"ติ วตฺตเต "โอ สเร จา"ติ อิโต **โอ**คฺคหณญฺจ.

[๔๖] **"ตพฺพิปรีโต"**ติ เอตฺถ **ต**สทฺเทน อธิกโต **โอ**กาโร ปรามสียติ. **ตสฺส วิปรีโต** นาม **อุ**กาโร. "อวสฺสุกาโร"ติ อวตฺวา เอวํ วจนํ **อุ**การสฺส **โอ**การวิปรีต-สญฺญาวิญฺญาปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน จ "จิตฺตคู"ติอาทีสุ **โอ**การสฺส**สุ**กาโรว วิปรีต-ภาเวน โหติ. **อุ**การสฺส **โอ**กาโร จ วุทฺธิ. ยํ ปน **ญาเส**[๑] **อว**สทฺทปรามสนตฺถํ "ตตพฺพิปรีโต"ติ ทุติยํ **ต**สทฺทคฺคหณํ ลุตฺตนิทฺทิฏฺฐํ กตฺวา วุตฺตํ, ตํ นิรตฺถกเมวาติ เวทิตพฺพํ. **อุโปจฺจาริตํ** นามาขฺยาตานํ วิเสสภาเวน สมีโปจฺจารณยุตฺตํ **อว**สทฺทภูตํ ปทํ อิธ **อุปปทํ** นาม. **อุปปท**คฺคหณญฺเจตฺถ อธิกต**อว**สทฺทสฺส อุปสคฺคภาว-ญาปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

[๔๘] **เอเตสนฺ**ติ อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, นิมิตฺตาสนฺนตฺตา "เอเตสมนฺโต โอ

---

[๑] นฺยาส. ๗๙-สุตฺเต.

โหตี”ติ วตฺตพฺเพ “โอตฺตมาปชฺชตี”ติ วจนํ อาเทสปากฏีกรณตฺถํ. **โลเป**ติ ตทฺธิต-สมาสานมนฺโต จ วิภตฺติโลเป สตีติ อธิปฺปาโย.

มนสา นิพฺพตฺตํ **มโนมยํ**, รูปํ. อยสา นิพฺพตฺตํ ภาชนํ **อโยมยํ**.

สีหคติยาติ “ส สเร วาคโม”ติ อิโต วา.

อิติ พฺยญฺชนสนฺธิวิธานวณฺณนา.

นิคฺคหีตสนฺธิวิธานวณฺณนา

“อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตนฺ”ติ อิโต **“นิคฺคหีตนฺ”ติ อธิกาโร, “พฺยญฺชเน**”ติ จ.

[๔๙] **วคฺคสฺส อนฺโต** [ ][๑] วคฺคปญฺจโม, น สหวคฺเคกเทสสฺสานนฺตโร. อิตรถา **อนฺต**คฺคหณสฺส นิรตฺถกภาวาปตฺติโต. **นิมิตฺตานุสฺวรานํ ฐานาสนฺนวเสนา**ติ “วคฺเค”ติ วุตฺต**ก**วคฺคาทินิมิตฺตสฺส การิยิโน อนุสฺวรนามเธยฺยสฺส นิคฺคหีตสฺส จ กณฺฐาทิฏฐาเนน นาสิกฏฐาเนน จ วคฺคปญฺจเมสุปิ ตพฺพคฺคปญฺจมสฺส อาสนฺนตฺตา **ก**วคฺคาทิมฺหิ ปเร ยถากฺกมํ **งญณนมาว** นิคฺคหีตสฺส อาเทสตฺตมาปชฺชนฺตีติ สิทฺธํ. เตน ยํ ปน **ญาเส**[๒] “เอกสฺส วคฺคคฺคหณสฺส อติเรกตฺถปริกปฺปเนน ตพฺพคฺค-ปญฺจมตฺตํ ‘ตุยฺหมฺมยฺหญฺจา’ติ อาทีสุ ปโยคทสฺสนโต ญาปกพเลน ตพฺพคฺค-ปญฺจมตฺตญฺจ โหตี”ติ วุตฺตํ, ตํ นิรตฺถกเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

“สมฺมโต”ติอาทีสุ นิจฺจนฺติ “ตณฺหงฺกโร”ติอาทิปฺปการสญฺญาสทฺทาทิเก จ สงฺคาหกสญฺชานนกาทิกิตกฺณาทิปเรสุ จ นิคฺคหีตสฺส นิจฺจํ วคฺคนฺตตฺตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

[๑] ก. วคฺคนฺโต.

[๒] นฺยาส. ๓๑-สุตฺเต.

“กิงฺกโต ทาตุงฺคโต”ติ อิทํ ทฺวยํ **อิ**การ**รุ**การโตปิ ปรสฺส นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตาปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ.

สติ โจปริ วาคฺคหเณ วิชฺฌนฺตเร วาติ เอตฺถ อุปริ “ปโร วา สโร”ติ สุตฺเต สติ จ **วา**คฺคหเณ เหฏฺฐา “อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตนฺ”ติ วิธฺยนฺตรสฺส[๑] วคฺคนฺตโต อญฺญสฺส วิธาเน จ สติ วคฺคนฺตกรณสฺส อนิยตตฺเต สิทฺเธปิ “วคฺคนฺตํ วา”ติ อิธ **วา**คฺคหณํ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน นิคฺคหีตสฺส **“สํ”** อิติ อุปสคฺคนฺตสฺส **ปุม**สทฺทนฺตสฺส จ **ล**กาเร ปเร **ล**การํ โหตีติ ทสฺสิตํ โหติ.

[๕๐] เอ จ โห จ **เอหํ**, ตสฺมึ เอเห.

[๕๑] “สห เย จา”ติ วตฺตพฺเพ **ห**โลเปน **“ส เย จา”**ติ วุตฺตํ. “ส เย”ติ วุตฺตนิมิตฺตโต อญฺญสฺส อสฺสุตตฺตา “สห ยกาเรนา”ติ อตฺถโต สิทฺธํ.

สพฺพนามยการปรโตติ สพฺพนามภูโต **ย**กาโร ปโร ยสฺมา นิคฺคหีตา ตํ สพฺพนาม**ย**การปรํ, ตโต สพฺพนาม**ย**การปรโต จ **สํ**ปทนฺตโต จ นิคฺคหีตมฺหา อญฺญตฺร นิคฺคหีตสฺส **ณ**ตฺตํ น โหตีติ อธิปฺปาโย.

[๕๒] โม จ โท จ **มทาติ โยควิภาเคน** จ “ตํธิตนฺ”ติ[๒] เอตฺถ จ นิคฺคหีตสฺส **ท**กาโร, ตทฺธิตํ.

[๕๓] **“อริยสจฺจาน ทสฺสนนฺ”**ติอาทิทฺวเย “ปญฺจมํ ลฆุ สพฺพตฺถา”ติ[๓] ฉนฺทสิ อิจฺฉิตตฺตา นิคฺคหีตโลโป.

“นิคฺคหีตญฺจา”ติ อนุวตฺตมานํ “ปโร วา สโร”ติ เอตฺถ **ปร**สทฺทโยคโต วิปริณาเมน “นิคฺคหีตมฺหา”ติ อนุวตฺตเต.

[๕๕] **“อยมฺปิ”**ติ จ “ปโร วา สโร”ติ วุตฺตโลโปปิ **อิติ-อิว-อิทานิ-อสิ-อปิ-**อิจฺจาทีนํ ปรโต อญฺญตฺถ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา น โหตีติ อตฺโถ.

[๕๖] **พฺยญฺชโน สญฺโญโค เจ**ติ อิทํ วิสญฺโญควิธานสามตฺถิยโต สิทฺธํ. **วิสญฺโญค**คฺคหเณน เจตฺถ สํโยคานํ อาทิโลปมาห.

---

[๑] สี. วิชฺฌนฺตรสฺส. [๒] ม., ก. ตทฺธิตนฺติ. [๓] ฉนฺโทมญฺชริยํ นามสกฺกตคนฺเถ.

สรูปานํ สมานรูปานํ สํโยโค **สรูปสํโยโค**.

“มหา สเร”ติ อิโต “สเร”ติ จ **ยวมทา**ทิสุตฺตโต “อาคโม”ติ จ “กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน”ติ อิโต “กฺวจิ พฺยญฺชเน”ติ จานุวตฺตเต.

[๕๗] ตสฺส **อปวาทตฺถํ** ปฏิเสธตฺถํ.

[๕๘] นิคฺคหีตสฺส **อํ**วิธานํ นาม เยภุยฺเยน ตสฺส ปกติภาวตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. ตสฺส หิ สเร **วคฺเคหยรล**สุ[๑] จ อาเทสโลปา จ วุตฺตา, เตน **ว**การ**ส**การาทิพฺยญฺชเน จ เยภุยฺเยน ปกติภาวตฺถมิทํ สุตฺตมธีตนฺติ เวทิตพฺพํ.

อิธ สนธิกปฺเป. อวุตฺโต **อนุปทิฏฺโจ** วิเสโส วิเสสวิธิ เยสํ นิปาโตปสคฺคาทีนํ; เตสํ **อวุตฺตวิเสสานํ วุตฺตนยาติเทสตฺถํ** สรสนฺธิพฺยญฺชนสนฺธิอาทีสุ วุตฺตนยสฺส วุตฺตวิธิสฺส อติเทสตฺถํ “วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพนฺ”ติ ทสฺสนตฺถนฺติ อตฺโถ.

[๕๙] **วิปริยโย**[๒] นาม เหฏฺฐุปริยตา, เตน โลปอาคมวิการวิปริยยวเสน อิธ จตุพฺพิธการิยา ทสฺสิตา โหนฺติ.

อิติ นิคฺคหีตสนฺธิวิธานวณฺณนา.

มเยตฺถ วุตฺโต สนฺธิกปฺเป สญฺญาวิธาเนน สห **โย** อาจริเยน ปญฺจวิโธ สนฺธิ วุตฺโต, **โส** สพฺโพปิ **สุนิจฺฉโย** โสภนวินิจฺฉยยุตฺโตว เอตฺถ **รูปสิทฺธิยํ** มยา วุตฺโตติ โยชนา.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ สนฺธิกณฺฑวณฺณนา.

---

[๑] สพฺพ. วคฺเคหยวรเลสุ.

[๒] ก. วิปริยาโย. [เอวมุปริปิ.]

๒. นามกณฺฑ

นามปเภทวณฺณนา

อิทานิ

“ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ นามาขฺยาโตปสคฺคณฺจ;
นิปาตญฺจาติ วิญฺญูหิ อสฺโส ขลฺวาภิธาวตี”ติ

เอวํ วุตฺเตสุ นามิกาทีสุ จตูสุ ปเทสุ กฺริยาย ทพฺพนิสฺสิตตฺตา ตทภิธานสฺส นามปทสฺเสว ปฐมํ รูปสิทฺธึ ทสฺเสตุํ อาจริเยน วุตฺตนามวิภตฺติกมานุสาเรน นามิกวิภตฺตึ ทสฺเสตุํ “อถ นามิกวิภตฺยาวตาโร วุจฺจเต”ติอาทิ อารทฺธํ.

ตตฺถ นาเมหิ ยุตฺตา **นามิกา**. เอกเมว ปุริสาทิอตฺถํ สงฺขฺยากมฺมาทิเภเทน วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย**, **สฺย**าทโย. ตาสํ นามิกานํ วิภตฺตีนํ ติลิงฺคาทินามนิสฺสเย อวตารณํ **วุจฺจติ** กถิยตีติ อตฺโถ.

อถ นามเมว วจนตฺถโต สรูปโต ปเภทโต จ ทสฺเสตุํ “อตฺถาภิมุขํ นมนโต”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ ยสฺมา ปุริสาทิสทฺโท อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส ปุริสาทิอตฺถสฺส อภิมุขํ นมติ ปวตฺตติ, ตญฺจ อตฺถํ อตฺตนิ นาเมตีติ ทสฺเสติ. ตสฺมา ตํ **นามนฺ**ติ วุจฺจตีติ วจนตฺถทสฺสนํ. **ทพฺพาภิธานนฺ**ติ สรูปนิทสฺสนํ, ปุริสาทิทพฺพสงฺขาตสฺส วจนียตฺถสฺส อภิธานํ วาจกํ ปุริสาทิอกฺขรสนฺนิเวสรูปนามปญฺญตฺตีติ อตฺโถ.

ตํ ปน ทุวิธนฺติอาทิ ปเภททสฺสนํ. ตตฺถ วจนตฺถมนุคตํ คุณนามาทิกํ นามํ **อนฺวตฺถํ**. วจนตฺถนิรเปกฺขํ กิตฺติมาทินามํ ยทิจฺฉานามํ **รุฬฺหี**นามํ. ปุลฺลิงฺคอิตฺถิลิงฺค-นปุํสกลิงฺควเสน **ติวิธํ**. เอโส รุกฺโข, เอสา มาลา, เอตํ ธนนฺติ เอวํ ปุริสาทิวาจเกน สพฺพนาเมน สมานาธิกรณโต รุกฺขมาลาธนสทฺทาปิ ปุมิตฺถินปุํสกโชตกตฺเตน โลเก สมฺมตาติ เวทิตพฺพา.

สามญฺญนามํ คุณนามํ กฺริยานามํ ยทิจฺฉานามนฺติ เอวํ สามญฺญาทิ-

อตฺถโชตกวเสน นามํ **จตุพฺพิธํ**. **ยถา**ติ อวิเสเสน วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิสยนิทสฺสเน นิปาโต. **รุกฺโข**ติ หิ วิชาติยา วินิวตฺตํ สชาติยา สาธารณํ ขนฺธสาขาปลาสาทิสมุทายสงฺขาตํ รุกฺขตฺตสามญฺญาการํ นิมิตฺตํ กตฺวา สภาวานติวตฺตนโต **สามญฺญ**นามํ. **นีโล**ติ นีลวณฺณโยคโต **คุณ**นาเมน ปฏาทิทพฺพํ วุจฺจติ "สีลวา, เมธาวี"ติอาทิ วิย. **ปาจโก**ติ โอทนาทิปจนกฺริยํ นิมิตฺตํ กตฺวา ทพฺเพ ปวตฺตนโต **กฺริยา**นามํ นามํ. **สิริวฑฺโฒ**ติ สามญฺญคุณกฺริยาสุ เอกนิมิตฺตมนเปกฺขิตฺวา ยทิจฺฉาวเสน นามํ กโรนฺเตหิ ฐปิตกิตฺติมนามตฺตา **ยทิจฺฉา**นามํ นามํ.

อฏฺฐวิธนฺติ **อ**วณฺณนฺต-**อิ**วณฺณนฺต-**อุ**วณฺณนฺต-**โอ**การนฺต-**นิคฺคหีต**นฺตานํ ปกตีนํ ปเภเทน นานตฺเตน นามํ อฏฺฐวิธํ โหตีติ โยชนา. ตตฺถ อวณฺณนฺตา "ปุริส, สา"อิจฺจาทิกา. อิวณฺณนฺตา "อคฺคิ, ทณฺฑี"ติอาทิกา. อุวณฺณนฺตา "ภิกฺขุ, อภิภู"ติ อาทิกา. โอการนฺโต "โค, สุตโน"ติอาทิกา. นิคฺคหีตนฺตา "กึ, อิทนฺ"ติอาทิกา. เอวํ **อ**การาทิสรนิคฺคหีตนฺตปกติเภเทน อฏฺฐวิธํ. **ปกติ**คฺคหณํ เจตฺถ นิรุตฺติยํ วุตฺตวิภตฺยนฺตเภทนิวตฺตนตฺถํ.

ปุลฺลิงฺควณฺณนา

ตตฺถ เตสุ **อ**การาทิปกติอนฺเตสุ. อกาโร อนฺโต ปริยนฺโต อสฺสาติ **อการนฺโต**. ตโต อการนฺตสฺมา **ปุลฺลิงฺคา** ปุริสวาจกโต ชาติคุณกฺริยายทิจฺฉาสทฺเทสุ **ชาตินิมิตฺตา** ปุริสนิมิตฺตาทิวิสิฏฺฐวิสทาการโวหารลกฺขณปุริสตฺตสามญฺญาการสงฺขาตา ชาติเยว นิมิตฺตํ ปวตฺติการณํ ยสฺส สทฺทสฺส; ตโต ชาตินิมิตฺตโต **ปุริสสทฺทา** ปุริสอิจฺเจตสฺมา วจนโต ปรา หุตฺวา โยชียนฺติ, ยถาวิธิ ปทสฺสียนฺตีติ อตฺโถ.

[๖๐] อธิกรียตีติ **อธิกาโร**. อุปริสุตฺเตสุ ตทุปการตาย อาจริเยหิ นิโยชียตีติ อตฺโถ. สุตฺตาภิธมฺมวินยปิฏกสงฺขาตสฺส เตปิฏกสฺส **พุทฺธวจนสฺส** ยุตฺตนฺติ สมฺพนฺโธ. ตสฺส ปน พุทฺธวจนสฺส สกฺกตเทสภาสาทิวิสทิสรูปตฺตอปริวตฺตนสภาวตายาติ ทสฺเสตุํ "มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา"ติ วุตฺตํ.

อาทิกปฺเป นิยุตฺตา **อาทิกปฺปิกา**. นรา จ พฺรหฺมาโน จ อสุตปุพฺพมนุสฺส-

วจนาลาปตฺตา[๑] เทสภาสาทิรหิตาย อตฺตโน ธมฺมตาย ภาสมานา ยาย ภาสาย **สมฺพุทฺธา จา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธา จ ธมฺมํ เทเสนฺตา ยาย อวิปริวตฺตนสภาวาย สาวกานํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิโทปการาย ภาสนฺติ, สา **มาคธี** นาม มูลภาสา, สพฺพภาสานมฺปิ สตฺตานํ เอกภาสาเยว อตฺถาวโพธนโต, สกฺกตเทสภาสาทีหิ พุทฺธา ธมฺมํ น เทเสนฺติ นิรตฺถกภาวโต อติปสงฺคโต จาติ เวทิตพฺพํ.

อนุปุพฺพํ อนุปฏิปาฏึ อนติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมานํ ยถานุปุพฺพํ, ตตฺร นิยุตฺโต **ยถานุปุพฺพิโก**.

[๖๑] **ลิงฺคํ ปาฏิปทิกนฺ**ติ นามสฺเสว ปริยาโย. **ยถา ยถา** เยน เยน ปกาเรน วุตฺตํ ลิงฺคํ ชินวจเนน ยุตฺตํ ชินวจนาวิรุทฺธํ นามํ ภวติ, **ตถา ตถา** เตน เตน ปกาเรเนว **ปุริส รุกฺข สตฺถุ ภิกฺขุ ราช พฺรหฺม อตฺต สพฺพ ย ต เอต อมฺห ตุมฺห** อิติ เอวมาทินา นเยน ชินวจนสฺส อนนุรูปอกฺขรอนฺตวิวชฺชิตากาเรเนว **อิธ กจฺจายน**ลกฺขเณ ลิงฺคนามปทํ ปกติรูปํ **นิปจฺจเต** สิทฺธํ กตฺวา ชปียติ. **จ**สทฺเทน กฺริยาปทปกติภูตา **ธาตโว**ปิ ชินวจนานุรูเปน นิปจฺจนฺเตติ อตฺโถ.

[๖๒] "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ ปริภาสโต "ปรา วิภตฺติโย โหนฺตี"ติ วุตฺตํ. ปจฺจยนฺตสฺส ลิงฺคภาวาภาวโต **ตทฺธิต**าทิสุตฺเต ตเว-ตุํ-ตุน-ตฺวาน-ตฺวา-ปจฺจยนฺตานํ "อตเวตุนาทีสุ จา"ติ ลิงฺคภาวปริยายภูตสฺส นามพฺยปเทสสฺสปิ ปฏิสิทฺธตฺตา "ตโต จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน อลิงฺคโต ตเวตุนาทิปจฺจยนฺตนิปาตโตปิ วิภตฺติ โหตีติ ทสฺเสตุํ "จสทฺทคฺคหเณนา"ติอาทิ วุตฺตํ.

[๖๓] "สิ โย"อิติ เอวํ ปจิตา เทฺวปิ **ปฐมา**วิภตฺติ นาม, ปฐมํ วุตฺตตฺตา. เอวํ เสสาสุปิ. วิภตฺติอิติ อเนน นาเมน **กฺว** กตรสฺสุตฺเต **อตฺโถ** ปโยชนนฺติ โจทนา. "อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ เอตฺถ "สวิภตฺติสฺสา"ติ โวหาโร ผลนฺติ ปริหาโร. **อิตรถา**ติ ยทิ สญฺญาวิธานํ น ภเวยฺย, ตทา ปุริเมน "ตโต จ วิภตฺติโย สิโย-อํโย-นาหิ-สนํ-สฺมาหิ-สนํ-สฺมึสู"ติ **เอกโยโค** เอกสุตฺตเมว กาตพฺพนฺติ อตฺโถ.

จสทฺเทน สญฺญากรเณติ "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน **ณาเส**[๒]

---

[๑] สี. อสฺสุตํ อาลาปํ เยหิ เต อสฺสุตาลาปา นาม, มนุสฺสวจนาลาภตฺตา. [๒] นฺยาส. ๕๔-สุตฺเต.

วิย เอกวจนพหุวจนาทิสญฺญานํ กรณํ ยทิ สิยา, ตทา วิภตฺติวิธาเน สญฺญาวิธาเน สญฺญาวิธานสฺส **อปฺปกเต** อปฺปกรเณ วิหิตตฺตมาปชฺเชยฺย, เอกวจนาทิโวหารสฺส อนุวตฺถปรสมญฺญาวเสนาปิ สมฺภวโต, ปุน วิธานสฺส นิรตฺถกภาวปฺปสงฺโคปิ สิยาติ อตฺโถ.

ปริภาสนฺตรํ อญฺญปริภาสํ.

[๖๔] น อุปโรโธ **อนุปโรโธ**, อวิโรโธ. เตสํ ชินวจนานํ อนุปโรโธ, เตน. ตตฺถ วิภตฺติวิธาเน "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ วุตฺตตฺตา อนิยเมน เอกโต สพฺพาสํ **สฺยาทิ**วิภตฺตีนํ ปสงฺเค สติ, **วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา**ติ โย วจนสฺส วตฺตา ปโยคํ วตฺตุกาโม, ตสฺส วตฺตุสฺส อิจฺฉา อนุปุพฺพี กโม ยสฺสา สทฺทปฺปวตฺติยา สา **วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา**, สพฺพสฺสาปิ วจนสฺส ปุริสานมิจฺฉายตฺตปฺปวตฺติกตฺตาติ.

[๖๕] **ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต** ลิงฺคสฺส รุกฺขาทินามสฺส อตฺโถ อภิเธยฺโย ลิงฺคตฺโถ. โส ปน กมฺมาทิการกสํสฏฺโฐ เกวโล จาติ ทุวิโธ. ตตฺถ กมฺมาทิสํสฏฺโฐ ทุติยาทีนํ วกฺขมานตฺโถ กมฺมาทิสํสคฺครหิโต วิภตฺติวจนเภเทปิ สงฺขฺยากมฺมาทิ วิย อนุวตฺติตฺวา ทิสฺสมาโน อวยวสมูหาทิเภโท สลิงฺคาทิโก รุกฺขาทิอตฺโถ ปถวีธาตุ-อาทีนํ กกฺขฬตฺตาทิสามญฺญากาโร จ อิธ **ลิงฺคตฺโถ** นาม. ตสฺส ลิงฺคตฺถสฺส วจนตฺถสฺส อภิธาเน อวยวสมูหาทิเภทสฺส กถนมตฺเต, เกวเล อภิธาเน กถเน โชตเน กตฺตพฺเพติ อตฺโถ. เอกวจนสฺส พหุวจนสฺส อนิยมปฺปสงฺเค สติ "เตเมกวจเนสู"ติ "พหุวจเนสุ โวโน"ติ จ ญาปกโต เอกตฺถาภิธาเน เอกวจนํ, อเนกตฺถาภิธาเน พหุวจนนฺติ นิยมํ ทสฺเสตุํ "เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ"ติอาทิ วุตฺตํ. **เอกตฺตวจนิจฺฉายนฺ**ติ เอตฺถ เอกสฺส ภาโว เอกตฺตํ. รุกฺขาทิเภเท อสหาเย อตฺเถ เอกตฺเถ เอกสทฺทปฺปวตฺติยา นิมิตฺตภูตานํ อสหายตฺถคตานํ ตสฺส เอกตฺตสฺส วจเน กถเน อภิธาเน อิจฺฉายํ, เอกตฺตสฺส อภิธาตุกามตายนฺติ อตฺโถ.

[๖๖] **ลิงฺคสฺส อการโต**ติ "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ วิภตฺตีนํ ลิงฺคโต ปรํ วิหิตตฺตา **อ**การสฺส ลิงฺคาวยวตฺตา "ลิงฺคสฺส อนฺตภูต**อ**การโต ปรสฺสา"ติ อตฺถโต สิทฺธเมตํ. เตน "**อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา"ติ จ อุปริวจนํ [ ][๑] ทิสฺสติ.

---

[๑] ม., สี. นสทฺโท อตฺถิ.

ฉฏฺฐีวิปริณาเมนาติ “สี”ติ ปฐมาย วุตฺติยํ “สิวจนสฺสา”ติ ฉฏฺฐีวจนํ วิปริณาเมน วิวรณํ วิภชนํ “**โอ**กาโร โหตี”ติ อาเทสาเปกฺขนฺติ เวทิตพฺพํ. ยํ ปน **ณาเส**[๑] “สิสฺส โอ”ติ สมาสํ กตฺวา วุตฺตํ, ตํ สมฺพนฺธิโน **โอ**การสฺส อภาวโต กริยมาน-**โอ**การสฺส จ สาเปกฺขตาย สมาสานุปปตฺติโต อยุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

วิภตฺติการิยวิธิปฺปกรณโตติ เอตฺถ “อโต เนนา”ติ **นา**วิภตฺติยา การิยํ วิธียติ. ตํวิภตฺติการิยวิธิสุตฺตํ ปกรณํ กตํ อสฺสาติ วิภตฺติการิยวิธิปฺปกรณํ, “โส”ติ เอตฺถ วุตฺตํ **สิ**วจนํ, ตโต.

ตทปวาเทนาติ ตสฺส อปวาเทน.

[๖๗] สรสฺส โลโป **สรโลโป**. อํ จ อาเทโส จ ปจฺจโย จ อาทิ ยสฺสาติ **อมาเทสปจฺจยาทิ**, ตสฺมึ.

อิมินาว กตสรโลปนิมิตฺเตเยวาติ ยทิ “สรโลโป”ติอาทินาว ปุพฺพสรโลเป กเต ตนฺนิมิตฺตสฺส ปรสฺส สรสฺส “สยนํ[๒] ทหนฺติ ธมฺมิกา”ติอาทีสุ วิย ทีฆาทิ-วิการปฺปสงฺโค โหติ, ตทา ตสฺส ปกติภาวตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน “สรา สเร โลปนฺ”ติ ปุพฺพสเร ลุตฺเต “เสยฺโย เสฏฺโฐ”ติอาทีสุ ปรสรสฺส วิกาโร โหติเยวาติ ทสฺสิตํ โหติ.

ตฺยาทิวิภตฺติโย เจตฺถาติ เอตฺถ อิมสฺมึ สุตฺเต **น** เกวลํ ตทฺธิตาทิปจฺจยาว ปจฺจยภาเวน คยฺหนฺติ, กินฺตุ อาขฺยาตวิภตฺติภูตตฺยาทิวิภตฺติโยปิ **ปจฺจย**คฺคหเณเนตฺถ คยฺหนฺตีติ อตฺโถ. “ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ เอตฺถ **ปจฺจย**คฺคหเณน วิภตฺตีนมฺปิ คหิตตฺตเมว เจตฺถ ญาปกํ. **อาคมตฺถิทนฺ**ติ เอตฺถ **อาทิ**คฺคหณํ อาขฺยาเต กิตเก จ “อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ, ยถาคมมิกาโร”ติอิจฺจาทินา วิหิตสฺส อาคมสฺส สงฺคหณตฺถนฺติ อตฺโถ.

ปจฺจยสาหจริยาติ สหจรสฺส ภาโว **สาหจริยํ**. ปจฺจเยน สาหจริยํ ปจฺจย-สาหจริยํ, ปจฺจเยน สห ปริจิตตา, ตโต. “อาเทสปจฺจยาทิมฺหี”ติ เอตฺถ อาเทสสฺสาปิ ปจฺจเยน สาหจริยทสฺสนโต อาเทโส จ ปจฺจโย วิย ปกติปโร เอว วิภตฺติปจฺจยานํ

---

[๑] นฺยาส. ๑๐๔-สุตฺเต.

[๒] สี. สรานํ.

อาเทสภูโตว คยฺหติ, น ปรปทาทิภูโตติ. เตน “อพฺภ, อาห” อิจฺจาทิเก อาเทสสเร ปเร “กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต, สตฺถา อาหา”ติ เอวมาทีสุ ปุพฺพปทนฺตสรสฺส อิมินา สุตฺเตน โลโป น โหตีติ เวทิตพฺพํ.

[๖๘] สมานํ รูปํ เยสนฺติ **สรูปา**. เอโก จ โส เสโส จาติ **เอกเสโส**. **อสกินฺ**ติ อเนกวาโร. **เอกวิภตฺติวิสยานนฺ**ติ เอตฺถ เอกา เอว วิภตฺติ วิสโย ปวตฺติ-จานเมเตสนฺติ เอกวิภตฺติวิสยาติ อตฺโถ คเหตพฺโพ. **อสกึ**คหณสามตฺถิยโต “เอก-วิภตฺติวิสยานนฺ”ติ สิทฺธํ, “ปุริสา ปุริสา อปยนฺตี”ติอาทีสุ นานาวิภตฺติวิสยตฺตา น เอกเสโสติ สิทฺธํ. อเสสพฺยาปนิจฺฉา **วิจฺฉา**. **สหวจนิจฺฉายนฺ**ติ สห เอกโต อเนกตฺถานํ วจเน อิจฺฉา สหวจนิจฺฉา, น จ “เย เย วุฑฺฒา”ติอาทีสุ วิจฺฉาปโยเคสุ สหวจนิจฺฉา สมฺภวติ.

โยควิภาคโตติ “เอกเสสฺวสกึ” อิติ โยคสฺส สุตฺตสฺส วิภาคโต ทฺวิธากรณโต “ปิตูนนฺ”ติอาทีสุ อุทาหรเณสุ วิรูปานมฺปิ เอกเสโส “วา”ติ วิกปฺเปน โหตีติ เวทิตพฺพํ. เตน “มาตาปิตูนนฺ”ติ วตฺตพฺเพ อสรูปสฺส **มาตุ**สทฺทสฺส โลปํ กตฺวา **ปิตุ**สทฺโทว สิสฺสติ. เตน “ปิตูนํ, มาตาปิตูนนฺ”ติ รูปทฺวยํ สิชฺฌติ.

“อโต เนนา”ติ อิโต “อโต”ติ จ “โส วา”ติ อิโต “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๖๙] โย จ นิ จ โยนี. สพฺเพ จ เต โยนี จาติ **สพฺพโยนี**, เตสํ. อา จ เอ จาติ **อาเอ**.

ยถากฺกมนฺติ “ปรา ปจฺจยา”ติ เอตฺถ ปฐมาย **อา**ตฺตทสฺสนโต ปฐมา-วิภตฺติยา ปฐมํ วุตฺตตฺตา ทุติยาย กมาวุตฺติตฺตา ทุติยานดิวตฺติตฺตา ปาจานุกฺกเมน **อา**การ**เอ**การา โหนฺตีติ อตฺโถ. **สพฺพาเทสตฺถนฺ**ติ “อาเอ”ติ สทฺทมตฺตตฺตา **โยนิ**อิจฺเจเตสํ อนฺตาเทสปฺปสงฺเค สพฺพสฺเสว อาเทสตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

“วา อิจฺเจวา”ติ **วา**ธิการผลํ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ.

เฌ กตตฺเตติ **ฌ**สญฺญเก อิวณฺเณ กตตฺเต กต**อ**การตฺเต สติ อสนฺตญฺจ วิธึ เอตฺถานุวตฺติต**วาสุติ วา**สทฺโท ทีเปตีติ โยชนา.

[๗๐] **อาลปนสฺส** สมฺโพธนสฺส **วจเน** อภิธาเน **อิจฺฉายํ** สติ.

[๗๑] "ค"อิติ สญฺญา อสฺสาติ **คสญฺโญ**.

[๗๒] ปิตา อาทิ เยสํ **ตุ**ปจฺจยนฺตานํ เต ปิตาทโย, เตสํ ปิตุอาทีนมนฺโต ปิตาทฺยนฺโต. **อ**กาโร จ ปิตาทฺยนฺโต จ **อการปิตาทฺยนฺตา**. ลิงฺคนฺตภูตสฺส **อ**การสฺส **ปิตุ**อาทิสทฺทานมนฺตภูตสฺส จ **อุ**การสฺส **อา** โหติ, **อา**ตฺตํ โหตีติ อตฺโถ. **เค ปเร**ติ อาลปเน **สิ**วจเน ปเรติ อตฺโถ.

"ฌลปา รสฺสนฺ"ติ อิโต "เค, รสฺส"มิติ จ วตฺตเต.

[๗๓] **อฑูรฏฺฐสฺสาลปเนวายนฺ**ติ อฑูเร ฐิตสฺส อาลปเนเยวายํ รสฺสภาโว.

[๗๔] "โค สิ อปี"ติ ปทจฺเฉโท. **เอวมาทีหิ** สุตฺเตหิ **นิทฺทิฏฺเฐหิ** ลิงฺเคหิ อญฺโญ สทฺโท **เสโส** นาม. ทุติยตฺถสฺส **สิ**โลปสฺส สมฺปิณฺฑนํ สมุจฺจยนํ อตฺโถ ยสฺส ตํ ตถา วุตฺตํ. อาลปนสฺส **อภิพฺยตฺติยา** ปากฏีกรณตฺถํ **เกจิ** วตฺตาโร "โภ ปุริส, โภ รุกฺขา"ติ เอวํ วทนฺตีติ อตฺโถ.

"เยน วา กยิรเต ตํ กรณนฺ"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเต.

[๗๕] **ยํ กโรตี**ติ ยํ กฏาทิกํ อสนฺตํ นิพฺพตฺเตติ, สนฺตํ วา **วิกโรติ** เฉทนาทินา วิการมาปาทิยติ, ยํ สนฺตํ วา ปริกปฺปิตํ วา คมนทสฺสนาทินา ปาปุณาติ, ตํ กรณวิกรณปาปุณนกฺริยานํ นิมิตฺตภูตํ ฆฏาทิกํ กตฺตุกฺริยาย ปาปุณิตพฺพํ วตฺถุ **กมฺม**สญฺญํ โหติ.

[๗๖] กรียตีติ กมฺมํ, กมฺมเมว อตฺโถ **กมฺมตฺโถ**. ตสฺมึ กมฺมตฺเถ อภิเธยฺเย กมฺมสํสฏฺฐสฺส อตฺถสฺส โชตเน.

[๗๗] กโรติ กฺริยํ นิพฺพตฺเตตีติ **กตฺตา**, **อตฺตปฺปธาโน**ติ อญฺญมนเปกฺขิตฺวา สยเมว ปจนาทิกํ กมฺมฏฺฐํ วา คมนาทิกํ กตฺตุสมเวตํ[๑] วา กฺริยํ นิพฺพตฺเตติ, โส **กตฺตุ**สญฺโญ โหตีติ อตฺโถ.

---

[๑] สี. กตฺตุฏฺฐํ.

“กรเณ ตติยา”ติ อิโต “ตติยา”ติ วตฺตเต.

[๗๙] “อโต นา เอน”อิติ ติปทมิทํ สุตฺตํ.

[๘๑] สฺมา จ หิ จ สฺมึ จ **สฺมาหิสฺมึ**โน. เตสํ. มฺหา จ ภิ จ มฺหิ จ **มฺหาภิมฺหิ**โย.

[๘๒] สาธกตเมน หตฺถาทินา ปุริโส กมฺมํ กยิรเต วิกโรติ วา ปาปุณาติ วา, ตํ หตฺถขคฺคนยนาทิเภทํ วตฺถุ **กรณ**สญฺญํ โหตีติ อตฺโถ.

[๘๓] **อาวิฏฺเฐน ปุริเสน**าติ โย อมนุสฺโส ยํ ปุริสํ อาวิสติ, เตน อาวิฏฺเฐน ปุริเสน กรณภูเตน โส อมนุสฺโส อภิวาทนาทีนิ กโรนฺโต ปุญฺญํ กโรติ วิโพธนกาเล ทุสฺสิมาโร วิย. เตน ปาปํ กโรติ นาม.

[๘๔] ยสฺส สเจตนสฺส วา อเจตนสฺส วา กิญฺจิ ทาตุกาโม ททาติ วา, ตํ จ ปฏิคฺคาหกภาเวน อิจฺฉิตํ, ตํ การกํ **สมฺปทาน**สญฺญํ โหติ, ยสฺส สจฺจํ วา ขาทนียํ วา โรจติ, ยสฺส วา กิญฺจิ อิณํ, ฉตฺตํ ธารยเต, โส โรจโก อิณสฺส สามิโก ธารยมาโน จ สมฺปทานสญฺโญ โหติ, ยถา ยาจกสฺส ทาตุมิจฺฉติ, สมณสฺส สจฺจํ โรจติ, เทวทตฺตสฺส สุวณฺณฉตฺตํ ธารยเต. ธนิกสฺส สุวณฺณํ ธารยเต ทลิทฺโท.

[๘๕] สมฺมา ปทียติ เอตสฺสาติ **สมฺปทานํ**, ตสฺมึ.

“โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆนฺ”ติ อิโต “ทีฆนฺ”ติ วตฺตเต.

[๘๗] สุ จ นํ จ หิ จ **สุนํหิ**, เตสุ. นิยมาภาวา สพฺเพ รสฺสสราติ สิทฺธํ.

[๘๘] อเปโต อิโต อาททาตีติ **อปาทานํ**. **ตํ การกนฺ**ติ อปคมนกฺริยานํ อวธิภูตํ ภยเหตุภูตํ จ การกํ **อปาทาน**สญฺญํ ภวติ.

[๙๐] **สพฺพ**คฺคหณาธิการโต “สฺมาสฺมึนนฺ”ติ อาหจฺจ วิเสเสตฺวา วจนสามตฺถิยโต จ สพฺพสฺเสว **อาตฺตเม**ตฺตญฺจ โหตีติ สิทฺธํ. เอวํ อุปริปีติ เวทิตพฺพํ, **ปุริสา** ปุริสโต **อเปติ** อปคจฺฉติ.

[๙๑] ปริคฺคยฺหตีติ **ปริคฺคโห**. ยสฺส โย ปริคฺคโห อายตฺโต สามิอาทิภูโต วา.

[๙๒] **สามิสฺมึ ฉฏฺฐีติ** โย ปริคฺคหสฺส **สามิ** อายตฺตาการลกฺขโณ สมฺพนฺโธ, ตสฺส โชตเน วิเสสนาทิภูเต สามิอตฺเถ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

[๙๓] อาธารียติ เอตฺถาติ **อาธาโร. กตฺตุกมฺมานํ กฺริยายา**ติ กตฺตุสมเวตาย ฐานคมนาทิกฺริยาย กมฺมสมเวตาย ปจนเฉทนาทิกฺริยาย จ ตํนิสฺสยานํ สาธารเณน โย อาธาโร, ตํ วตฺถุ **โอกาส**สญฺญํ ปฏิลภตีติ อตฺโถ.

[๙๔] **เอวํ สุราสุรา**ทโย อการนฺตา **ปุลฺลิงฺค**สทฺทา สตฺตสุ วิภตฺตีสุ **ปุริส**สทฺทนเยน เญยฺยาติ สมฺพนฺโธ. ตตฺถ "สุราสุรา"ติอาทิกา **วสนฺตติลกา** นาม วุตฺตํ. **สุรา** เทวา. **อสุรา** ทานวา. **นรา** มนุสฺสา. **อุรคา** สปฺปา. **นาคา** อหิราชกุลิโน สปฺปวิเสสา. **ยกฺขา** เวสฺสวณปริวารา. **คนฺธพฺพา** ธตรฏฺฐปริวารา. **กินฺนรา** ติรจฺฉานวิเสสา. **มนุสฺสา** มานวา.[๑] เอวํ **ปิสาจา เปตา** จ เปตฺติวิสยูปปนฺนา สตฺตา. **มาตงฺคา** คชา. **ชงฺคมา** สตฺตา. **ตุรงฺคา** อสฺสา. **วราหา** สูกรา. **สีหา** มิคาธิปา. **พฺยคฺฆา** สทฺทูลา. **อจฺฉา** กาฬสีหา. **กจฺฉปา** กุมฺมา. **ตรจฺฉา** กพรงฺเคน มิคาทนา จมรชาติ. **มิคา** มคาปิ. **อสฺสา** ตุรงฺคา เอว. **โสณา** สุนขา.

อาโลโก สูริยาทิอาโลโก. **โลโก** กามโลกาทิโก. **นิลโย** อาลโย. **อนิโล** มาลุโต. **จาโค** ปริจฺจาโค. **โยโค** อนุโยโค. **วายาโม** อุสฺสาโห. **คาโม** ขุทฺทโก มนุสฺสาวาสเทโส. **นิคโม** สาปโณ มหาคาโม. **อาคโม** ปริยตฺติธมฺโม. **ธมฺโม** สุจริตธมฺโม อธิคโม จ. **กาโม** วตฺถุกามกิเลสกามาทิโก. **สํโฆ** ภิกฺขุสมูโห. **โอโฆ** กิเลโสโฆ อุทกปวาโห จ. **โฆโส** สทฺโท. **ปฏิโฆ** พฺยาปาโท. **อาสโว** อวิชฺชาทิโก กิเลโส. **โกโธ** มโนปโทโส. **โลโภ** ราโค. **สารมฺโภ** กรณุตฺตรลกฺขโณ. **ถมฺโภ** จิตฺตสฺส ถทฺธตา ฆรถมฺโภ วา. **มโท** โยพฺพนมทาทิโก. **มาโน** อหํกาโร. **ปมาโท** สติปฺปโมโส. **มกฺโข** ปรคุณาทิวิทฺธํโส.

ปุนฺนาโค ปุนฺนาครุกฺโข. **ปูโค** กมุโก. **ปนโส** กณฺฏกิผโล. **อสโน** ปิยโก. **จมฺปโก** จมฺเปยฺโย. **อมฺโพ** สหกาโร. **หินฺตาโล** รุกฺขวิเสโส [โปฏฺฐกิตูลํ].[๒] **ตาโล** ตาลรุกฺโข. **พกุโล** พกุลคจฺโฉ. **อชฺชุโน** กกุโธ. **กึสุโก** ปลาโส ปาลิภทฺโท จ. **มนฺทาโร** เทวตรุ. **กุนฺโท** พฺยาโกนฺโท. **ปุจิมนฺโท** นิมฺโพ. **กรญฺโช** กรญฺชคจฺโฉ.

---

[๑] ม., ก. มาณวา.

[๒] สี. เอตฺถนฺตเร นตฺถิ.

รุกฺโข ปาทโป. **มยูโร** สิขี. **สกุโณ** วิหงฺโค. **อณฺฑโช** ปกฺขี. **โกญฺโจ** กุนฺตนี. **หํโส** หํสเมว.

“ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๙๕] มนสฺส คโณ มโนคโณ อาทิ ยสฺส โส **มโนคณาทิ**, ตโต. อิ จ อา จ **อิอา**.

[๙๖] **วาติ จา**ติ มโนคณาทิโต จ ตถานุวตฺติต**วา**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๙๗] “อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส”ติ อิโต “สวิภตฺติสฺส” “นฺตุสฺส นฺโต”ติ อิโต “นฺตุสฺสา”ติ จ ปรมธิกาโร.

[๙๘] ปจฺจเยกเทสตฺตา **“นฺตุปจฺจยสฺสา**”ติ วุตฺตํ.

“มยํ โยมฺหิ ปฐเม”ติ อิโต “โยมฺหิ ปฐเม”ติ จ “นฺตสฺส เส วา”ติ อิโต สีหคติยา “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๙๙] “ปญฺจาทีนมตฺตนฺ”ติ อิโต “อตฺตนฺ”ติ จ วตฺตเต.

[๑๐๐] “อํ นปุํสเก”ติ อิโต “อ”มิติ วตฺตเต.

[๑๐๑] “นฺตสฺส เส วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

[๑๐๒] โต จ ติ จ ตา จ **โตติตา**. **ยถาสงฺขฺยํ** สงฺขฺยานุกฺกเมน.

[๑๐๔] “ปญฺจาทีนมตฺตนฺ”ติ อิโต “อตฺตํ” “นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “นฺตุสฺสนฺโต”ติ วตฺตเต.

[๑๐๕] **ปุน วาคฺคหณกรณนฺ**ติ ปุริมสุตฺเต สติปิ **วา**สทฺเท ปุน “สิมฺหิ วา”ติ เอตฺถายํ **วา**สทฺโท **หิมวนฺตุ**สทฺทโต อญฺญตฺร **อ**ตฺตนิเสธนตฺถเมว กโต, เตน วุตฺตํ “คุณวนฺตาทีสุ นาติปฺปสงฺโค”ติ. เอตฺถ จ **วนฺตุ**ปจฺจยนฺตานํ **อุ**การสฺส อปฺปโยคิตาย **อ**การนฺเตสุ คหณํ เวทิตพฺพํ.

[๑๐๖] **นาติปฺปสงฺโคติ สติมนฺตุ**สทฺทโต[๑] อญฺญตฺร "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต จ สพฺพาเทสสฺส อนิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ.

"ส สเร วาคโม"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเต. โส จ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ, เตน "กโรนฺโต การาเปนฺโต"ติอาทีสุ **นฺต**สฺส **อ**มาเทโส น โหติ.

[๑๐๗] **อนฺตปจฺจยนฺตานนฺ**ติ "วตฺตมาเน มานนฺตา"ติ วิหิต**อนฺต**-ปจฺจยนฺตานํ เอตํ คหณํ.

[๑๐๘] **เสเสสูติ สิ**วิภตฺติโต อญฺเญสุ วิภตฺติวจเนสุ ปจฺจเยสุ จ, เตนาห "วิภตฺติปฺปจฺจเยสู"ติ. **อสิมฺหิ การิยาติเทโสยนฺ**ติ "นฺตุวา"ติ อยํ อติเทโส "ยํ นฺตุสฺส การิยํ วิหิตํ, ตเมว นฺตสทฺทสฺสา"ติ อติทิสติ นิทฺทิสติ. **นฺตุ**พฺยปเทสํ ตํรูปตาทิ.

"ภวโต โภโต"ติ อิโต "ภวโต"ติ วตฺตเต.

[๑๑๐] "โอภาโว กฺวจี"ติ **โยควิภาคโต อิฏฺฐปสิทฺธี**ติ ญาเยน **ภวโต ว**การสฺเสว **นาเส**สฺุปิ **โอ**กาโร โหตีติ เวทิตพฺพํ. เสสํ **นฺตุ**พฺยปเทสโตว สิชฺฌตีติ เวทิตพฺพํ.

[๑๑๒] **อนฺเตติ สนฺต**สทฺทนฺเต. **อภกาเรปี**ติ ญาเยน "สปฺปุริสา"ติอาทีสุ.

ราชพฺรหฺมตฺตสขสทฺทาทีนมการนฺตตฺเต สติปิ อตฺถิ รูปเภโทติ อธิปฺปาโย. **สฺยาทีนํ** วิภตฺตีนมุปฺปตฺติ ยถา ชินวจนยุตฺตโต **ปุริส**าทิสทฺทโต วิภตฺติอนิยมปฺ-ปสงฺเค วตฺติจฺฉาวสา **สฺยาทฺยุปฺปตฺติ** วุตฺตา, **ตเถว ราช**สทฺทโตปีติ อธิปฺปาโย.

[๑๑๔] "ส สเร วาคโม"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเต.

[๑๑๕] พฺรหฺมา จ อตฺตา จ สขา จ ราชา จ อาทิ ยสฺส; ตโต **พฺรหฺมตฺตสข-ราชาทิโต อ**การนฺตสทฺทโต ปรสฺส **อํวจน**สฺส **อานํ** อิติ โหตีติ อตฺโถ.

---

๑ สี. มนฺตุสทฺทโต. [สติมนฺตุ-พนฺธุมนฺตุสทฺทโตติ ปน ภวิตพฺพํ รูปสิทฺธิยานุสาเรน.]

"อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ อิโต "สวิภตฺติสฺสา"ติ "ราชสฺส รญฺโญ-ราชิโน เส"ติ อิโต "ราชสฺสา"ติ จ วตฺตเต.

[๑๑๘] รญฺโญ จ ราชิโน จ **รญฺโญราชิโน**, สิโลโป.

[๑๒๐] [๑]อมฺโห จ ตุมฺโห จ[๑] นฺตุ จ ราชา จ พฺรหฺมา จ อตฺตา จ สขา จ สตฺถุ จ ปิตาทิ จาติ ทฺวนฺโท. เอตฺถา**ทิ**สทฺเทน **ตุ**ปจฺจยนฺโต คยฺหติ. **ฉพฺพิโธ**ติ อติทิสตีติ **อติเทโส**. โส ปน พฺยปเทสาติเทโส นิมิตฺตาติเทโส รูปาติเทโส สภาวา-ติเทโส สุตฺตาติเทโส การิยาติเทโสติ โลเก ฉพฺพิโธ โหติ.

ตตฺร เตสุ อติเทเสสุ **พฺรหฺมตฺตสขาทีสุ** "พฺรหฺมุนา, อตฺตนา, สขินา"ติ เอวํ ปญฺจมฺยนฺตวเสน นิปฺผาทิตพฺเพสุ พฺยปเทสาติเทสสฺส นิรตฺถกตฺตา พฺรหฺมตฺตาทิโต ปรสฺสาปิ **สฺมา**วจนสฺส "สฺมา นาวา"ติ ปจิตตฺตา ตตฺร จ **สฺมา**วจนสฺสายํ **นา**รูปสฺส อติเทโส, เตน วุตฺตํ **"รูปาติเทโส**"ติ.

[๑๒๑] "สฺมิเม"ติ อิโต "เอ"ติ วตฺตเต.

[๑๒๒] **พฺรหฺม**โต **เอ**การนฺตนิทฺเทโส[๒] สุขุจฺจารณตฺโถ.

"สขนฺตสฺสา"ติ อิโต **อนฺต**คฺคหณญฺจ "พฺรหฺมโต ตุ สฺมินฺนี"ติ อิโต **พฺรหฺม**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๑๒๓] **พฺรหฺม**สทฺทนฺตสฺส **อุ**ตฺตํ โหติ **สนา**สูติ อตฺโถ.

[๑๒๔] โณ จ โล จ **ณลา**, ตโต ณลโต.

[๑๒๕] สฺมึ นิ อิติ ปทจฺเฉโท. อธิกวจนมญฺญมตฺถํ โพเธตีติ อาห "**ตุสทฺเทนา**"ติอาทิ.

อการนฺตสฺเสว **อตฺต**กรณํ จ ปกติภาวตฺถํ.

[๑๒๖] "อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตนฺ"ติ อิโต **อตฺต**คฺคหณํ "ตโต สฺมินฺนี"ติ อิโต **ตโต**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๑-๑] ม. อมฺเห จ ตุมฺเห จ.

[๒] สี. พฺรหฺมตฺเต อการนฺตนิทฺเทโส.

[๑๒๘] **เอกโยคมกตฺวา**ติ ฌลโต สฺมา นาติ อภินฺนโยคมกตฺวาติ อตฺโถ.

[๑๒๙] “โยนมาโน”ติ อิโต “โยน”มิติ อนฺวตฺตเต.

[๑๓๐] อาโย จ โน จ **อาโยโน**.

[๑๓๒] “อาโร หิมฺหิ วา”ติ อิโต “อาโร”ติ จ วตฺตเต.

[๑๓๓] **สุนมํสุ วา**ติ เอตฺถ ปุน **วา**คฺคหณกรณํ สมุจฺจยตฺถํ.

[๑๓๔] “สขโต จาโยโน”ติ อิโต “สขโต”ติ วตฺตเต.

[๑๓๕] “สฺมาสฺมึนํ วา”ติ **เอ**กาเร สิทฺเธปิ “สฺมิเม”ติ **อยมารมฺโภ** อยํ วิธิ นิจฺจตฺโถ. เตน “สขสฺมึ, สขมฺหี”ติ น สิชฺฌตีติ อธิปฺปาโย.

“อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส”ติ อิโต **“สวิภตฺติสฺสา”ติ อธิกาโร**.

[๑๓๖] ปุมสฺส อนฺโต **ปุมนฺโต**, ตสฺส.

[๑๓๘] อาลปนสฺส เอกวจนํ **อาลปเนกวจนํ**.

“สฺสฺมิมา วา”ติ อิโต “อา วา”ติ จ.

[๑๓๙] “อุ นามฺหิ จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **ปุมกมฺมถามนฺตสฺส** จ **อุ**กาโร โหติ **สสฺมา**อิจฺเจเตสุ เอกวจเนสูติ เวทิตพฺพํ.

“อาเน สฺมึมฺหิ วา”ติ อิโต “อาเน”อิติ อนฺวตฺติตพฺพํ. เอวํ หิ สติ **ยุวมฆวานํ จ**คฺคหเณน วุตฺต**อานา**เทสสฺส อุปฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ.

[๑๔๐] วิภตฺติเยว วิภชนฺตีติ[๑] **วิภตฺติ**, สวิภตฺติสฺส.

ราชาทิคโณ.

อการนฺตํ.

---

[๑] สี. วิภชตีติ.

[๑๔๔] น โฆ **อโฆ**. **เอกวจนํ** จ **โย** จาติ ทฺวนฺโท.

“สา โย”อิติ ฐิเต อ**ฆ**สฺส **อา**การสฺส รสฺสตฺเต **โย**วจนสฺส **อา**ตฺตํ กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. **เสสํ** อวเสสรูปํ **เนยฺยํ** วุตฺตนเยน เนตฺํ สกฺกุเณยฺยนฺติ อตฺโถ.

ปจฺจกฺโข ธมฺโม อสฺสาติ จ คาณฺฑีโว ธนุ อสฺสาติ จ พหุพฺพีหิมฺหิ กเต “ธนุมฺหา จา”ติ **อา**ปจฺจเย ปจฺฉิเม “ยวการา จา”ติ **อุ**การสฺส **ว**การาเทเส จ กเต **“ปจฺจกฺขธมฺมา คาณฺฑีวธนฺวา”**ติ **อา**การนฺตปกติ โหติ.

อาการนฺตํ.

อคฺคิสทฺโท ทสฺสียตีติ สมฺพนฺโธ

“นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา”ติ อิโต “อนฺโต” “สฺมึหิ วา”ติ จ วตฺตเต.

[๑๔๕] “ฌลโต สสฺส โน วา”ติ อิโต “ฌลโต วา”ติ อนุวตฺตเต.

[๑๔๖] โฆ จ โป จ **ฆปา**, ตโต ฆปโต.

[๑๔๗] นิกาโร จ โลโป จ **นิการโลปา**. **“โย**วจเนสุ กต**นิ**กาเรสุ กต**โลเป**สุ จ สนฺเตสุ ทีฆมาปชฺชนฺเต”ติ วุตฺตตฺตา “รสฺสสรา”ติ อตฺถโต สิทฺธํ.

[๑๔๘] กโต รสฺโส อสฺสาติ กตรสฺโส, น กตรสฺโส **อกตรสฺโส**.

[๑๔๙] อํ จ โม จ **อํโม**. สาเปกฺขลกฺขณตฺตา ทฺวนฺโท. โฌ จ โล จ โป จ **ฌลปา**, เตหิ ฌลปสญฺเญหิ อิวณฺณุวณฺเณหิ ปรํ **อํ**วจนํ **ม**กาโร จ นิคฺคหีตํ โหตีติ อตฺโถ. ตตฺถ **“ปุลฺลิงฺคนฺ”**ติ เอวมาทีสุ **อุ**การโต ปรตฺตา **ม**การสฺส นิคฺคหีตํ โหตีติ. เอวมญฺเญปิ **โชติปาณิ**อาทิกา **อุทธิ**อาทิกา จ **อิ**การนฺตปุลฺลิงฺคสทฺทา เวทิตพฺพา. ตตฺถ ปฐมคาถา **สมานิกา** นาม,[๑] อิตรา สพฺพลฆุปฺปตฺตมา.

โชตีติ ปาวโก. **ปาณี**ติ หตฺโถ. **คณฺฐี**ติ อนุตฺตานตฺโถ สทฺโท. **มุฏฺฐี**ติ หตฺถมุฏฺฐิ. **กุจฺฉี**ติ อุทรํ. **วตฺถี**ติ มุตฺตาสโย. **สาลี**ติ รตฺตสาลิ. **วีหี**ติ อวเสสวีหิ.

---

๑ กม. สมานิปาตฺรา นาม โอตฺตมา.

พฺยาธีติ โรโค. **โอธี**ติ อวธิ. **โพธี**ติ โพธิรุกฺโข. **สนฺธี**ติ สรสนฺธิอาทิ. **ปฏิสนฺธิ** ปน อิตฺถิลิงฺคเมว. **ราสี**ติ สมูโห. **เกสี**ติ เอโก อสฺสสารถิ. **สาตี**ติ เอกสฺส ปุริสสฺส นามํ. **ทีปี**ติ ขุทฺทกสทฺทูโล.

อิสีติ ตาปโส. **มุนี**ติ มเหสิ. **มณี**ติ นีลาทิมณิ. **ธนี**ติ สทฺโท. [๑]**ยตี**ติ ภิกฺขุ.[๑] **คิรี**ติ ปพฺพโต. **รวี**ติ อาทิจฺโจ. **กวี**ติ กาพฺยกาโร. **กปี**ติ มกฺกโฏ. **อสี**ติ ขคฺโค. **มสี**ติ กชฺชโล[๒] องฺคาริกา มสิ จ. **นิธิ** รตนนิธิ. **วิธิ** วิธานํ. **อหิ** สปฺโป. **กิมิ** ปุฬวโก. **ปติ** สามิ. **หริ** สีโห. **อริ** อมิตฺโต. **ติมิ** มหามจฺโฉ. **กลิ** อปรชฺฌนํ. **พลิ** ยกฺขาทิพลิ. **ชลธิ** ชลนิธิ. **คหปติ** คหฏฺโฐ. **อุรุธิติ** มหาวีโร. **วรมติ** มหาปญฺโญ. **นิรุปธิ** ขนฺโธปธิวิรหิโต. **อธิปติ** สามิ. **อญฺชลิ** ปณามอญฺชลิ. **สารถิ** รถสารถิ. **อติถิ** ตทหุ อาคโต อาคนฺตุโก. **สมาธิ** จิตฺเตกคฺคตา. **อุทธิ** อมฺพุธิ.

อิการนฺตํ.

อปิคฺคหเณน อปิสทฺเทน **ตทภาเว** ตสฺส รสฺสตฺตสฺส อภาเว **สิสฺมึ** สิทฺเธ ปุน ปฏิเสธนํ นิยมาย โหตีติ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ "นิยมตฺถนฺ"ติอาทิ.

"อโฆ รสฺสนฺ"ติอาทิโต "รสฺสนฺ"ติ วตฺตเต.

[๑๕๐] **"สุขการิ ทานนฺ"**ติ เอตฺถ **ทาน**สทฺทสฺส อนุปฺปโยคโต **สุขการิ-**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ.

เอตฺถาติ "น สิสฺมิมนปุํสกานี"ติ สุตฺเต. ปุริสาทีนํ คมนาทีสุ วิสทาการภูโต อวิสทาการภูโต จ โวหาโร อุภยาการมุตฺตโก จ โวหาโร **ปุมาทิชานเน** ปุมิตฺถินปุํสกานํ ชานเน อวคมเน **เหตุภาวโต** เหตุตฺตา "ลิงฺค"มิติ **อีริตา** กถิตาติ อตฺโถ.

"นํ ฌโต กตรสฺสา"ติ อิโต "ฌโต กตรสฺสา"ติ จ วตฺตเต.

[๑๕๑] "โภ เค ตู"ติ อิโต "เค"ติ วตฺตเต.

[๑๕๒] โฌ จ โล จ โป จ **ฌลปา**. **ปุน** รสฺสตฺตสฺส **อารมฺโภ** [ ].[๓]

[๑-๑] สีหฬโปตฺถเก นตฺถิ. [๒] กม. ขชฺชโป. [๓] สี. ปุนารมฺโภ.

"อํ ยมีโต ปสณฺณโต"ติ อิโต "อ"มิติ วตฺตเต.

[๑๕๓] กโต รสฺโส อสฺสาติ **กตรสฺโส**, ตสฺมา กตรสฺสา.

[๑๕๔] อญฺญานิปิ **อี**การนฺตนามานิ เอวํ เวทิตพฺพานีติ โยชนา. ธมฺโม อสฺส อตฺถีติ **ธมฺมี**, ธมฺมวา. เอวํ **สงฺฆี**, **ญาณี** ญาณวา. หตฺโถ อสฺส อตฺถีติ **หตฺถี**. จกฺกํ อสฺส อตฺถีติ **จกฺกี**. ปกฺโข อสฺส อตฺถีติ **ปกฺขี**, สกุโณ. ทาฐา อสฺส อตฺถีติ **ทาฐี**, วาฬมิโค. รฏฺฐํ อสฺส อตฺถีติ **รฏฺฐี**, ราชา. ฉตฺตํ อสฺส อตฺถีติ **ฉตฺตี**, ฉตฺตธโร. มาลา อสฺส อตฺถีติ **มาลี**. วมฺมํ อสฺส อตฺถีติ **วมฺมี**, กวจธโร. โยโค อสฺส อตฺถีติ **โยคี**. ภาโค อสฺส อตฺถีติ **ภาคี**. ภุญฺชนสีโล **โภคี**. กาโม อสฺส อตฺถีติ **กามี**. สํ ธนํ เอตสฺส อตฺถีติ **สามี**.

ธโช อสฺส อตฺถีติ **ธชี**. คโณ อสฺส อตฺถีติ **คณี**, คณวา. สโส อสฺส อตฺถีติ **สสี**, สสธโร. กุฏฺฐํ อสฺส อตฺถีติ **กุฏฺฐี**. ชฏา อสฺส อตฺถีติ **ชฏี**, ชฏาธโร. ยานํ อสฺส อตฺถีติ **ยานี**. สุขํ อสฺส อตฺถีติ **สุขี**. สิขา อสฺส อตฺถีติ **สิขี**, มยูโร. ทนฺโต อสฺส อตฺถีติ **ทนฺตี**, คโช. มนฺตนสีโล **มนฺตี**. กโร อสฺส อตฺถีติ **กรี**. จาโค อสฺส อตฺถีติ **จาคี**. [วจนสีโล **วาจี**, วิวาโท.] กุสลํ อสฺส อตฺถีติ **กุสลี**, ปุญฺญวา. มุสโล อสฺส อตฺถีติ **มุสลี**, มุสลธโร. พลํ อสฺส อตฺถีติ **พลี**, พลวา.

ปาปํ กรณสีโล **ปาปการี**, พาโล. สตฺตุํ ฆาเตตีติ **สตฺตุฆาตี**, ริปุมทฺทโน. มาลุยํ กโรติ กรณสีโล วาติ **มาลุยการี**, มาลากาโร. ทีฆํ ชีวตีติ **ทีฆชีวี**, จิรํชีวี. ธมฺมํ จริตุํ สีลํ ยสฺสาติ **ธมฺมจารี**, ญายจารี. สีฆํ ยาตีติ **สีฆยายี**. สีโห วิย อภีโต หุตฺวา นทตีติ **สีหนาที**. ภูมิยํ สยนสีโล **ภูมิสายี**.

เอวนฺติ ยถา คามํ เนตีติ **คามณี**สทฺโท, ตถา เสนํ เนตีติ **เสนานี**. โสภนา ธี อสฺสาติ **สุธี**. **ปภุติ**สทฺเทน ธมฺโม เอว สิรี อสฺสาติ **ธมฺมสิรี** อิจฺจาทโยปิ เนตพฺพา. **อํ**วจนสฺส **น**มาเทสาภาโวเวตฺถ วิเสโส.

อีการนฺตํ.

“ฌลโต สสฺส โน วา”ติ อิโต “วา”ติ จ “ฆปโต จ โยนํ โลโป”ติ อิโต “โยนนฺ”ติ จ วตฺตเต.

[๑๕๕] **ภิกฺขุ**ปฺปภุติโต ปเรสํ **โยนํ โว** นิจฺจํ โหติ, **เหตุ**อาทิโต โยนํ วิภาสา โหติ, **อมุ**ปฺปภุติโต ปเรสํ **โยนํ โว โน** จ น ภวตีติ โยชนา.

“ปญฺจาทีนมตฺตนฺ”ติ อิโต “อตฺตํ”, “โยสฺวกตรสฺโส โฌ”ติ อิโต “อกต-รสฺโส”ติ วตฺตเต.

[๑๕๖] เว จ โว จ **เวโว**, เตสุ. **จ**สทฺทคฺคหณํ **อตฺต**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ.

[๑๕๗] อาลปเน วิหิตตฺตา อาลปโน, โย เอว อาลปโน **ยฺวาลปโน**, ตสฺส.

เสตูติ ชลทุคฺคมนฏฺฐาเนสุ พทฺธเสตุ. **เกตุ** ธโช [ ].[๑] **ราหุ** เอโก อสุรินฺโท. **ภานุ** ทิวากโร, ตสฺส รสฺมิ จ. **ปงฺคุ** ปงฺคุโล. **อุจฺฉุ** อุจฺฉุ เอว. **เวฬุ** เวณุ. **มจฺจุ** มาโร. **สินฺธุ** สมุทฺโท. **พนฺธุ** พนฺธุชโน. **เนรุ** เอโก สุวณฺณปพฺพโต. **เมรุ** สิเนรุปพฺพตราชา. **สตฺตุ** ริปุ. **การุ** สิปฺปิโก. **เหตุ** การณํ. **ชนฺตุ** สตฺโต. **รุรุ** มิโค. [๒]**ปฏุ** นิปุโณ.[๒]

“สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสู”ติ อิโต **อนฺต**คฺคหณานุวตฺตเต.

[๑๕๘] สตฺถา จ ปิตา จ อาทิ เยสํ **ตุ**ปจฺจยนฺตานํ เต **สตฺถุปิตาทโย**, เตสํ. **สตฺถุ**สทฺทสฺส **รตฺถุ**ปจฺจยนฺตตฺตา วิสุํ คหณํ. ลุปฺปนํ **โลโป**, **สิ**สฺส โลโป **สิโลโป**. อถ วา ลุปฺปตีติ โลโป, โส **สิ โลโป** โลปนีโย โหตีติ อตฺโถ.

[๑๕๙] **ภาวนิทฺเทเสน** ภาวตฺถปจฺจยสฺส นิทฺเทสโต.

[๑๖๐] อาโร เอว อาเทโส **อาราเทโส**.

“ตโต โยนโม ตู”ติ อิโต “ตโต”ติ วตฺตเต.

[๑๖๑] “นา, อา”ติ จ อุภยํ ปจฺเมกวจนนฺตเมว.

---

[๑] ก., สี. ปภุ รสฺมิ จ, กม. มกุรสฺมิ จ.

[๒-๒] สี. ปฏฺฐิ เฉโก.

[๑๖๒] **สสฺส** โลโป **สโลโป**. “ส”อิติ อยํ โลปนีโย วา. อปวทนํ **อปวาโท**, ปฏิเสโธ. **อารา**เทสสฺส อปวาโท **อาราเทสาปวาโท**.

“อณฺเณสฺวารตฺตนฺ”ติ อิโต “อารตฺตนฺ”ติ วตฺตเต.

[๑๖๕] **ภู**สทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **อิ**การาเทเส “โอ สเร จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **อุวา**เทเส สรโลเป จ กเต **“ภุวิ”**อิติ รูปํ โหติ.

[๑๖๖] ภรตีติ **ภตฺตา**. วจตีติ **วตฺตา**. เนตีติ **เนตา**. สุณาตีติ **โสตา**. ชานาตีติ **ญาตา**. ชินาตีติ **เชตา**. ฉินฺทตีติ **เฉตฺตา**. ภินฺทตีติ **เภตฺตา**. ททาตีติ **ทาตา**. [๑]ทธาตีติ **ธาตา**.[๑] ปุตฺตสฺส ปุตฺโต **นตฺตา**. พุชฺฌตีติ **โพทฺธา**. วิญฺญาเปตีติ **วิญฺญาเปตา**.

[๑๖๗] สกฺโก จ มนฺธาตา จ **สกฺกมนฺธาตา**.

[๑๖๘] ปิตุ อาทิ เยสํ มาตุภาตุอาทีนํ เต **ปิตาทโย**. **ยถา**ติ อวิเสเสน วุตฺตสฺส อุทาหรณสฺส นิทสฺสนตฺเถ นิปาโต. ปิตุโน ปกฺโข **ปิติปกฺโข**.

อุการนฺตํ.

อภิภวตีติ **อภิภู**.

สยเมว ภวตีติ **สยมฺภู**. **เวสฺสภู** นาม สมฺมาสมฺพุทฺโธ. ปรํ อภิภวตีติ **ปราภิภู**. สห ภวตีติ **สหภู**.

สพฺพํ ชานาตีติ **สพฺพญฺญู**. รตฺตึ[๒] ชานาตีติ **รตฺตญฺญู**, ทีฆายุโก. กตํ อุปการํ ชานาตีติ **กตญฺญู**. ตถํ อวิตถํ ชานาตีติ **ตถญฺญู**. [ ][๓] วิชานาตีติ **วิญฺญู**. เวเทตีติ **วิทู**. [๔]เวทนํ ญาณํ[๔] อวคจฺฉตีติ, อตฺเถ วิทิเต กตฺวา คจฺฉตีติ วา **เวทคู**. ปารํ คจฺฉตีติ **ปารคู**.

อูการนฺตํ.

[๑-๑] ม. ธาตีติ ธาตา, ก. อยํ ปาโจ นตฺถิ. [๒] สี. รตฺตํ. [๓] สี. อตฺถํ ชานาตีติ อตฺถญฺญู.
[๔-๔] ก. เวทญาณํ, สี. เวทํ ญาณํ.

[๑๗๐] “อวํมฺหิ จา”ติ อิมินา **อวา**เทโส **อํมฺ**หิเยว. อญฺญตฺร ปุริมสุตฺเตเนว โหติ.

[๑๗๒] **โคณ**สทฺทสฺส **โค**ปริยายภาวทสฺสนตฺถํ **โค**สทฺทสฺส **โคณ**าเทสวิธานํ.

[๑๗๔] **โค**ติ ปรฺเมกวจนนฺโต, เตน **โค**สทฺทสฺส **โอ**กาโร **อาว**อิติ โหตีติ อตฺโถ.

“คาว เส”ติ อิโต “โค”, “อวํมฺหิ จา”ติ อิโต “อวา”ติ วตฺตเต.

โอการนฺตํ.

อิติ ปุลฺลิงฺควณฺณนา.

อิตฺถิลิงฺควณฺณนา

อิตฺถิสงฺขาตํ ลิงฺคํ เอเตสนฺติ **อิตฺถิลิงฺคานิ**. อิตฺถิวาจกานิ นามานิ.

[๑๗๖] อา เอว ปจฺจโย **อาปจฺจโย**.

ปกตฺยตฺถโชตกาติ ปกติยา ลิงฺคสฺส อตฺโถ, สพฺพลิงฺคาทิ. อิธ ปน อิตฺถิลิงฺคสฺส ปกตฺยตฺถสฺส โชตกา. **สฺยาทโย วิย**าติ ยถา **สฺยาทิ**วิภตฺติโย ทพฺพาทิเภทสฺส วจนตฺถสฺส “ลิงฺคตฺเถ ปฐมา”ติอาทิวจนโต โชตกา, เอวํ **อาอี**ติ อาทิกา **อิตฺถิปจฺจยา**ปิ “อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย”ติ วจนโต ปกตฺยตฺถภูตสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺถสฺส โชตกา เอว, น ตุ วาจกา “ขตฺติยกญฺญา, พฺราหฺมณทาริกา”ติอาทีสุ ปุพฺพปเทสุ อิตฺถิปจฺจยนิวตฺติยมฺปิ **ขตฺติยา**ทิสทฺทโต เอว ตทตฺโถปลทฺธิโตว. ตทฺธิตปจฺจยภูตา **ณาทโย** ปน อปจฺจสํสฏฺฐาทิเภทสฺส **ปจฺจยตฺถสฺส** วาจกา ปจฺจยาภาเว ตทตฺถานุปลพฺภนโต “วา ณปจฺเจ”ติอาทิวจนโต จ. กตฺถจิ “สสงฺขาริกํ, ทานมยนฺ”ติ-อาทีสุ ปน **สกตฺถสฺสาปิ** วาจกาติ อตฺโถ.

[๑๗๙] นา อาทิ เยสนฺเต **นาทโย**, เตสํ นาทีนํ.

[๑๘๐] โฆ จ โป จ **ฆปา**, ตโต ฆปโต.

เอวมญฺเญปิ **สทฺธา**ทโย **อา**การนฺตา อิตฺถิลิงฺคา **กญฺญานเยน** เวทิตพฺพา. ตตฺถ **สทฺธา**ติอาทิคาถาทฺวยมนุฏฺฐุภวิชฺชุมฺมาลาวุตฺตเมว. **สทฺธา** จิตฺตปสาโท. **เมธา** ปกติปญฺญา. สุตมยาทิกา ปญฺญา. **วิชฺชา** อภิญฺญาทิญฺญาณํ.[๑] **จินฺตา** จินฺตนปญฺญาว. **มนฺตา** ปญฺญาว. **วีณา** วีณา เอว. **ตณฺหา** กามตณฺหาทิกา. **อิจฺฉา** อาสา. **มุจฺฉา** มุยฺหา. **เอชา** ตณฺหา. **มายา** ปฏิจฺฉาทนมายา. **เมตฺตา** เมตฺติ. **มตฺตา** ปมาณํ. **สิกฺขา** สิกฺขิตพฺพา. **ภิกฺขา** ภิกฺขิตพฺพาหาโร.

ชงฺฆา ชาณุโต เหฏฺฐา ปาโท. **คีวา** กณฺโฐ. **ชิวฺหา** รสนา. **วาจา** วจนํ. **ฉายา** สรีราทิปฏิพิมฺพจฺฉายา. **อาสา** ตณฺหา. **คงฺคา** นทีวิเสสา. **นาวา** สมุทฺทยานปตฺตา. **คาถา** จตุปฺปทิกวจนํ. **เสนา** จตุรงฺคเสนา. **เลขา** ราชิ. **สาลา** วาณิชสาลาทิสาลา. **มาลา** คนฺถิตปุปฺผาทิ.[๒] **เวลา** ปริจฺฉินฺนกาลวิเสโส สมุทฺทตีรญฺจ. **ปูชา** อจฺจนา. **ขิฑฺฑา** กีฬา.

ปิปาสา ปาตุกมฺยตา. **เวทนา** อิฏฺฐาทิอารมฺมณรสานุภโว. **สญฺญา** นิมิตฺตคฺคหณํ. **เจตนา** มนโส สมีหา. **ตสิณา** ตณฺหาว. **ปชา** สตฺตนิกาโย. **เทวตา** อุปปตฺติเทวา. **วฏฺฏกา** ปกฺขิวิเสโส. **โคธา** โคธา เอว. **พลากา** พลากชาติ. **ปริสา** ปริวาโร. **สภา** พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐานวิเสโสว.

อูกา ยูกา. **เสผาลิกา** เสผาลิกาว. **ลงฺกา** ลงฺกาภูมิ. **สลากา** อญฺชนสลากาทิ. **วาลิกา** วาลุกา. **สิขา** โมรสิขา. **วิสาขา** นกฺขตฺตวิเสโส. **วิสิขา** วีถิ. **สาขา** รุกฺขสาขา. **วจา** อุคฺคคนฺธา.[๓] **วญฺฌา** อปุตฺติกา. **ชฏา** เกสชฏา. **ฆฏา** สมูโห.

เชฏฺฐา นกฺขตฺตวิเสโส วุทฺธา จ. **โสณฺฑา** คชหตฺโถ. **วิตณฺฑา** วิตณฺฑวาทิกถา. **กรุณา** ทยาว. **วนิตา** อิตฺถี. **ลตา** วลฺลี. **กถา** อนุปุพฺพกถาทิ. **นิทฺทา** สุปินา.[๔] **สุธา** เทวานํ โภชนํ จุณฺณวิเสโส จ. **ราธา** นกฺขตฺตวิเสโส. **วาสนา**

๑ สี. อภิญฺญาทิวิญฺญาณํ. ๒ สี. คนฺธิกปุปฺผาทิ. ๓ ก. วจฺจา ทุคฺคนฺธา.

๔ ก., สี. สุปินํ.

เกฺลสวาสนาทิ.[๑] **สีสปา** กปิลา. **ปปา** กูปาทิ สมณฺฑโป.

ปภา อาภา. **สีมา** อวธิ. **ขมา** ขนฺติ. **ชายา** ภริยา. **ขตฺติยา** ขตฺติยชาติกา. **สกฺขรา** มรุปฺปาทิ. **สุรา** มทิรา. **โทลา** โทลนวิเสโส. **ตุลา** ตุลทณฺโฑ. **สิลา** ปาสาณสกฺขรา. **ลีลา** กีฬา. **ลาลา** เขฬา. **เอลา** เอลา เอว.[๒] **เมขลา** เมถุนปเทสํ. **กลา** อํโส จ.[๓]

วฬวา หโย. **อลมฺพุสา** เอกา อจฺฉรา. **มูสา** สุวณฺณวิลีนภณฺฑโก. **มญฺชูสา** ภาชนกรณฺฑกํ. **สุลสา** กุลา.[๔] **ทิสา** ทิสา เอว. **นาสา** นาสิกา. **ชุณฺหา** จนฺทิกานิภา. **คุหา** ปพฺพตคุหา. **อีหา** วิตกฺโก. **ลสิกา** สานฺสิณฺหา. **วสุธา** วสุนฺธรา.

[๑๘๑] อมฺมา อาทิ อสฺสาติ **อมฺมาทิ**, ตโต.

อาการนฺตํ.

"อาลปเน สิ คสญฺโญ"ติ อิโต "สญฺญา"ติ, "อิวณฺณุวณฺณา ฌลา"ติ อิโต "อิวณฺณุวณฺณา"ติ จ วตฺตเต.

[๑๘๒] "ฆโต นาทีนนฺ"ติ อิโต "นาทีนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

[๑๘๔] อํ จ อา จ **อมา**.

"ฌลานมิยุวา สเร วา"ติ อิโต "สเร", "ยวการา จา"ติ อิโต "ยกาโร"ติ จ วตฺตเต.

"โยสุ จา"ติ อิโต สีหคติยา **โยวจนํ**, "สํสาเสฺวกวจเนสุ จา"ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **เอกวจน**คฺคหณญฺจ "ปสญฺญสฺส จา"ติ อิธานุวตฺเตตพฺพํ. เตน "โยวจนสฺส จ เอกวจนสฺส จาเทสภูเต สเร ปเร"ติ อตฺโถ สิทฺโธ โหติ.

[๑๘๕] "อมา ปโต สฺมึสฺมานํ วา"ติ อิโต "อํ, สฺมึ, วา"ติ วตฺตเต.

---

[๑] สี. กิเลสวาสนาทิ. [๒] ก. เอลา เอลิกา. [๓] สี. จสทฺโท นตฺถิ.
[๔] สี. ตุลา.

[๑๘๖] **ปตฺตี**ติอาทิคาถาทฺวยมนุฏฺฐุภสมานิกํ นาม วุตฺตํ. **ปตฺติ** จตฺตุถเสนงฺคา. **ยุตฺติ** ญาโย. **วุตฺติ** สุตฺตวิวรณํ ชีวิกาปวตฺติ วินยญฺจ.[๑] **กิตฺติ** คุณโฆโส. **มุตฺติ** วิมุตฺติ. **ติตฺติ** ตปฺติ. **ขนฺติ** ขมา. **กนฺติ** ทิตฺติ. **สนฺติ** อุปสโม. **ตนฺติ** สุตฺตนฺโต. **สิทฺธิ** นิปฺผตฺติ. **สุทฺธิ** วิสุทฺธิ. **อิทฺธิ** สมิทฺธิ. **วุทฺธิ** วฑฺฒิ. **พุทฺธิ** ปญฺญา. **โพธิ** อภิสมฺโพธิ.

ภูมิ ธรณี. **ชาติ** อภินิพฺพตฺติ. **ปีติ** ปีติว. **สูติ** ปสูติ. **นนฺทิ** ราโค. **สนฺธิ** ปฏิสนฺธิ. **สาณิ** ชวนิกา. **โกฏิ** คณนวิเสโส ปริยนฺโต จ. **ทิฏฺฐิ** มิจฺฉาทิฏฺฐิ. **วุฑฺฒิ** วยวุทฺธิ. **ตุฏฺฐิ** สนฺตุฏฺฐิ. **ยฏฺฐิ** ทณฺโฑ. **ปาฬิ** ปาโฬ. **อาฬิ** กูลํ. **นาฬิ** ปพฺพํ. **เกฬิ**[๒] ลีลา. **สติ** สรณํ. **มติ** พุทฺธิ. **คติ** คมนํ ทุคฺคติอาทิกา จ. **จุติ** มรณํ. **ธิติ** วีริยํ. **ยุวติ** ตรุณี. **วิกติ** วิกาโร.

รติ นิกนฺติ. **รุจิ** อภิรุจิ. **รสฺมิ** รํสิ. **อสนิ** อสนิว. **วสนิ** วตฺถํ. **โอสธิ** ตารกวิเสโส โอสธิโย จ. **องฺคุลิ** หตฺถาทิองฺคุลิ. **ธูลิ** รโช. **ทุนฺทุภิ** เภริวิเสโส. **โทณิ** ทารุโทณิ. **อฏวิ** วนํ. **ฉวิ** ตจจฺฉวิ.

อิการนฺตํ.

"อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ อิโต "อิตฺถิยํ, ปจฺจโย"ติ จ วตฺตเต.

[๑๘๗] นท อาทิ ยสฺส อิตฺถิวาจกสทฺทคณสฺส โสยํ **นทาทิ**. **อาทิ**สทฺโทยํ ปกาโร,[๓] ตโต. **วา**สทฺโท ปกติวิกปฺปนตฺโถ. เตนาห วุตฺติยํ "นทาทิโต วา อนทาทิโต วา"ติ.

[๑๘๘] **เอวํ สิชฺฌนฺตานํ นชฺโชติอาทีนํ นที**สทฺทโต[๔] ปเรสํ **โยนํ นาส**านญฺจ "ตโต โยนโม ตู"ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน **โอ**การํ "อา ปโต"ติ โยควิภาเคน **อา**ตฺตญฺจ กตฺวา "ปสญฺญสฺส จา"ติ **ย**การญฺจ **ยวตํ ตลน**าทินา **ทฺยสฺส ช**การทฺวิตฺตญฺจ กตฺวา "นชฺโช, นชฺชา"ติ เอวํ สุตฺตานุสาเรเนว สิชฺฌนฺตานมฺปิ อิเมสํ "มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร"ติ สุตฺเต **อานตฺต**มิติภาวนิทฺเทเสน ยํ วุตฺติยํ นิปฺผาทนํ วิเสเสตฺวา

---

[๑] ก. ชีวิกา ปวตฺติวินยญฺจ, สี. ชีวิกาปวตฺตนญฺจ.
[๒] ก. เกลิ.
[๓] สี. ปการตฺโถ.
[๔] ม., ก. นทิสทฺทโต.

วุตฺตํ, [๑]ตํ "โตฺร ตสฺส, โต ทสฺสา"ติ สิทฺธานเมว* "อตฺรโช สุคโต"ติอาทีนํ ปุน "สฺมา นา"ติอาทิวเสน นิปฺผาทนํ วิย นิปฺผาทนูปายนฺตรทสฺสนตฺถนฺติ[๑] คเหตพฺพนฺติ อตฺโถ.

มหี เมทนี. **เวตรณี** อุสฺสทนิรเย โลหนที. **วาปี** ตลาโก. **ปาฏลี** ปาฏลิรุกฺโข. **กทลี** กทลี เอว. **ฆฏี** ฆโฏ. **นารี** มานุสี. **กุมารี** ตรุณี ยุวติ. **วารุณี** วรุณสฺส อิตฺถี. **พฺราหฺมณี** พฺราหฺมณชาติกา. **สขี** สหายิกา.

คนฺธพฺพี คนฺธพฺพชาติกา. **กินฺนรี** กินฺนรชาติกา อิตฺถี. **นาคี** นาคิตฺถี. **เทวี** เทวจฺฉรา. **ยกฺขี** ยกฺขินี. **อชี** อชชาติกิตฺถี. **มิคี** มิคชาติกา. **วานรี** กปี.[๒] **สูกรี** วราหี. **สีหี** สีหชาติกา. **หํสี** หํสชาติกา. **กากี** กากชาติกา. **กุกฺกุฏี** กุกฺกุฏิตฺถี.

[๑๘๙] มาตุลา อาทิ เยสนฺเต **มาตุลาทโย**, เตสํ มาตุลาทีนํ. เอตฺถ จ "นฺตุสฺสนฺโต โยสฺ จา"ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **อนฺต**คฺคหณานุวตฺเตตพฺพํ. อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. **มาตุลานี** มาตุลสฺส อิตฺถี. **อยฺยกานี** อยฺยกสฺส อิตฺถี.

"นทาทิโต วา อี"ติ อิโต "อี" อิติ วตฺตเต.

[๑๙๐] ณโว จ ณิโก จ เณยฺโย จ ณ[๓] จ นฺตุ จาติ ทฺวนฺโท.

"นทาทิโต วา อี"ติ อิโต "วา"ติ จ วตฺตเต.

[๑๙๑] "นฺตุสฺส ตมีกาเร"ติ อิโต "อีกาเร"ติ จ วตฺตเต.

[๑๙๓] "ปญฺจาทีนมตฺตนฺ"ติ อิโต "อตฺต"มิติ จ วตฺตเต.

อีการนฺตํ.

[๑๙๔] สลกฺขณํ ธาเรตีติ **ธาตุ**. **เธนุ** นวปสุตา คาวี. **กาสุ** อาวาโฏ. **ททฺทุ** กุฏฺฐวิเสโส. **กจฺฉุ** ปุคฺคลกจฺฉุ. **กณฺฑุ** กณฺฑุติ. **รชฺชุ** โยตฺตํ. **กเรณุ** หตฺถินี. **ปิยงฺคุ** ปิยงฺคุ เอว.[๔] **สสฺสุ** ชยมฺปติชนิกา.

อุการนฺตํ.

[๑-๑] สี. ตํ "โตฺร ตสฺส, โต ทสฺสา"ติอาทินา "อตฺรโช, สุคโต"ติอาทีนํ สุตฺตวิภาควเสน นิปฺผาทนํ วิย สมานนิปฺผาทนูปายนฺตรทสฺสนตฺถนฺติ. * ม. สิทฺธเมว, ก. สิทฺธิเมว.

[๒] ก., สี. กปิชาติกา. [๓] ก., สี. โณ. [๔] ก. ปิยงฺคุ นิลินี ธาตกี กาลา.

วธู ปชาปติกุลคตา กญฺญา. **สรภู** มหานทีวิเสโส. **สรพู** ฆรโคลิกา. **สุตนู** สุนฺทรสรีรา. **จมู** เสนา. **วามูรู** สุนฺทรอูรุกา. **นาคนาสูรู** นาคสฺส หตฺถิโน นาสา วิย อูรู อสฺสาติ นาคนาสูรู.

อูการนฺตํ.

อิติ อิตฺถิลิงฺควณฺณนา.

นปุํสกลิงฺควณฺณนา

นปุํสกํ ลิงฺคํ เอเตสนฺติ **นปุํสกลิงฺคานิ**, นามานิ.

อกาโร อนฺโต อสฺส สทฺทสมุทายสฺสาติ **อการนฺโต**. อภินฺนวิเสสนตาย ตคฺคุณสํวิญฺญาโณยํ พหุพฺพีหิ.

"โยนํ นิ นปุํสเกหี"ติ อิโต "นปุํสเกหี"ติ วตฺตเต.

[๑๙๖] **อวิเสสโต**ติ "โยนํ นิ นปุํสเกหี"ติ อิมินาว อวิเสสวิธินา **โยนํ นิ**ภาเว สิทฺเธ สติ "อโต นิจฺจนฺ"ติ ปุนารมฺภา **อ**การนฺตโต กตสฺส **นิ**สฺส "สพฺพ-โยนีนมาเอ"ติ วิธียมานํ อาตฺตํ เอตฺตญฺจ กฺวจิ. เตน สพฺพตฺถ วิกปฺเปน โหตีติ สิทฺธํ โหติ. เตน "สพฺพํ สพฺพานิ, อิมํ อิมานิ, เอตํ เอตานิ, ตํ ตานิ, ยํ ยานี"ติอาทีสุ สพฺพนาเมสุ **นิ**สฺส **อาเอ**ตฺตํ น โหตีติ เวทิตพฺพํ.

ปุญฺญปาปาติอาทิกา **รโฐทฺธตา** นาม วุตฺตํ. **ปุญฺญํ** กุสลํ. **ปาปํ** อกุสลํ. **ผลํ** วิปากจิตฺตํ ปกฺกญฺจ. **รูปํ** รูปายตนาทิ. **สาธนํ** กรณํ. **โสตํ** โสตายตนํ. **ฆานํ** ฆานินฺทฺริยํ. [๑]สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ การณํ จ ทานญฺจ สีลญฺจ ธนญฺจ ฌานญฺจ. **โลจนํ** นยนํ. มูลญฺจ กูลญฺจ พลญฺจ ชาลญฺจ มงฺคลญฺจ.[๑]

[๑-๑] ก., สี. สุขํ สาตํ. ทุกฺขํ พฺยสนํ. การณํ นิมิตฺตํ. ทานํ ปริจฺจาโค. สีลํ สภาโว สรณสีลาทิ จ. ธนํ หิรญฺญาทิธนํ. ฌานํ ปฐมฌานาทิชฺฌานํ. โลจนํ นยนํ. มูลํ พุนฺโท. กูลํ ตีรํ. พลํ วีริยํ, [กายพลํ วา - สี.] ชาลํ ชาลเมว. มงฺคลํ อภิวุทฺธิการณํ.

นพินาติอาทิคาถา ชคติยํ **ทุตวิลมฺพิตํ** นาม วุตฺตํ. **นพินํ** ปทุมํ. **ลิงฺคํ** นิมิตฺตํ. **มุขํ** วทนํ. **องฺคํ** อวยโว. **ชลํ** สลิลํ. **อมฺพุชํ** ชลชํ. **ปุลินํ** วาลิกา. **ธญฺญํ** สาลิอาทิปุพฺพณฺณํ. **หิรญฺญํ** กหาปโณ. **ปทํ** นามปทาทิ. **อมตํ** นิพฺพานํ. **ปทุมํ** ปงฺกชํ. **ปณฺณํ** รุกฺขาทิปตฺตํ. **สุสานํ** อามกํ. **วนํ** กานนํ. **อายุธํ** อาวุธํ. **หทยํ** หทยวตฺถุ จิตฺตญฺจ. **จีวรํ** ภิกฺขุนิวาสนาทิ. **วตฺถํ** ทุสฺสํ. **กุลํ** ขตฺติยกุลาทิ. **อินฺทฺริยํ** จกฺขุปสาทาทิ.

นยนวทนาทิกา **มาลินี** นาม วุตฺตํ. **นยนํ** เนตฺตํ. **วทนํ** มุขํ. **ยานํ** วาหนํ. **อุทานํ** สนฺโตสวจนํ. **โสปานํ** นิสฺเสณี. **ปานํ** ปานกํ. **ภวนํ** ราชภวนาทิ. **ภุวนํ** ภวนํ.[๑] **โลหํ** ตมฺพโลหาทิ. **อลาตํ** อุกฺกา. **ตุณฺฑํ** ปกฺขีนํ มุขํ. **อณฺฑํ** พีชํ. **ปีจํ** ทารุปีฐาทิ. **กรณํ** สาธกตมํ.[๒] **มรณํ** กาลํกิริยา.[๓] **ญาณํ** สุตมยาทิญาณํ. **อารมฺมณํ** อาลมฺพนํ.[๔] **อรญฺญํ** วนํ. **ตาณํ** รกฺขณํ. **จรณํ** จรํ. **นครํ** ปุรํ. **ตีรํ** โอริมตีรํ.[๕] **ฉตฺตํ** อาตปตฺตํ.[๖] **ฉิทฺทํ** วิวรํ. **อุทกํ** ชลํ. เอวมาทีนิ **จิตฺต**สทิสาเนว.[๗]

[๑๙๗] [๘-๘]กมฺมสฺส อนฺโต, ตสฺส.[๘]

ถามทฺธาทีนนฺติ **ถามอทฺธ**อิจฺเจวมาทีนมนฺตสฺส, "อุ นามฺหิ จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **สฺมา**วจเน กเต **ถาม**สฺสนฺตสฺส[๙] อุตฺเต กเต, "สฺมา นา"ติ อธิกิจฺจ "ฌลโต จา"ติ **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาเว กเต "ถามุนา"ติ[๑๐] รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. **อทฺธ**สทฺทโต สิ, "ปุมนฺตสฺสา สิมฺหี"ติ เอตฺถ **อนฺต**คฺคหเณน สวิภตฺติสฺส **อา**ตฺตํ. อตีโต อทฺธา อทฺธาโน. "หิวิภตฺติมฺหิ จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **อาน**าเทโส จ. อทฺธานํ, อทฺธาโน. "อ กมฺมนฺตสฺส จา"ติ สุตฺเต **อนฺต**คฺคหเณน **นา**มฺหิ **อุ**ตฺตํ, อทฺธุนา. "อุ นามฺหิ จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺทคฺคหเณน **สสฺมา**สุ จ **อุ**ตฺตํ, อทฺธุโน อทฺธุนา. "พฺรหฺมโต ตุ สฺมินฺนี"ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน **สฺมึ**วจนสฺส **นิ**, อทฺธนิ. "สุสฺมิมา วา"ติ **อา**ตฺเต อทฺธาสุ. อิติ ปุลฺลิงฺคนเยน เณยฺยํ.

---

๑ สี. โลโก.
๒ สี. สาธนํ.
๓ สี. กาลกิริยา.
๔ ม., ก. อาลมฺพณํ.
๕ สี. โอริมาทิตีรํ.
๖ ก., สี. อาตปาทิอาวรณํ.
๗ สี. นามานิ จิตฺตสทฺทสทิสาเนว.
๘-๘ สี. กมฺมสฺส อนฺโต กมฺมนฺโต.
๙ ก., สี. กมฺมสฺสนฺตสฺส.
๑๐ ก., สี. กมฺมุนา ถามุนาติ.

สวิภตฺติสฺสาติ "อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ อิโต "สวิภตฺติสฺส", "นฺตุสฺสนฺโต"ติ อิโต "นฺตุสฺส", "อา สิมฺหี"ติ อิโต "สิมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

[๑๙๘] **อิกาโร จา**ติ "นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา"ติ เอตฺถ **อนฺต**คฺคหเณน **โย**วจนสฺส **อิ**กาโร จ กฺวจิ.

อการนฺตํ.

อสฺสทฺธาสทฺโทติ[๑] เอตฺถ "น วิชฺชติ สทฺธา เอตสฺส กุลสฺสา"ติ อตฺเถ พหุพฺพีหิมฺหิ กเต อญฺญปทตฺถสฺส กุลสฺส นปุํสกลิงฺคตาย **อสฺสทฺธา**สทฺโทปิ นปุํสกลิงฺโค ชาโต.

"กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ อิโต "สมาสสฺส อนฺโต"ติ จ วตฺตมาเน.

"มุขนาสิกา"ติ เอตฺถ มุขญฺจ นาสิกา จาติ อตฺเถ "นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท"ติ ทฺวนฺทสมาเส วิภตฺติโลปาทิมฺหิ กเต **มุขนาสิกา**สทฺทสฺส ปาณิองฺค-ทฺวนฺทตาย "ตถา ทฺวนฺเท ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคา"ทินา เอกตฺเต นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต "สโร รสฺโส นปุํสเก"ติ รสฺสตฺตํ. ทฺวนฺเท เอกตฺตํ **ทฺวนฺเทกตฺตํ**, ตสฺมา ทฺวนฺเทกตฺตา **สพฺพตฺถ** วิภตฺตีสุ เอกวจนเมว ภวติ จาติ.

อาการนฺตํ.

"ฌปโต สฺมึ ยํ วา"ติ อิโต "วา"ติ จ วตฺตเต.

[๑๙๙] **สตฺถิ** อูรุ, หนุกฏฺฐิปิ เกจิ. **ทธิ** ขีรวิเสสํ. **วาริ** ชลํ, **อกฺขิ** นยนํ, ตถา **อจฺฉิ**. **อจฺจิ** ทีปชาลาทิ.

อิการนฺตํ.

---

[๑] สี. อสฺสทฺธาติ. [มรมฺมโปตฺถเก 'อสทฺธา'ติ ปเท สการสฺส น ทฺวิตฺตํ, เอวมุปริปิ.]

สุขการีติ สุขํ กาตุํ สีลมสฺสาติ อตฺเถ “ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จา”ติ **ณี**ปจฺจเย วุทฺธาทิมฺหิ จ กเต “สุขนฺ”ติ การโกปปทสฺส กิตนฺเตน **การี**สทฺเทน จ สห วิภตฺตฺยุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว “อมาทโย ปรปเทภี”ติ สมาเส ปุริมปเท วิภตฺติโลเป จ กเต **ทาน**สทฺทสฺส อนุยุชฺชมานตาย **สุขการี**สทฺทสฺส นปุํสกลิงฺคตฺเต สติ สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส จ กเต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. **อนปุํสกตฺตาภาวา**ติ อิมสฺส **นปุํสกตฺตา** “น สิสฺมิมนปุํสกานี”ติ ปฏิเสโธ. ตโต **สิมฺหิปิ** รสฺสตฺตํ สิชฺฌติ. **โยโลเป** กเต น รสฺสตฺตํ. เอวํ สีฆํ ยาตุํ สีลมสฺสาติ **สีฆยายิ**, จิตฺตํ.

อีการนฺตํ.

จกฺขุ เนตฺตํ. **วสุ** ธนํ. **ธนุ** จาโป. **ทารุ** กฏฺฐํ. **ติปุ** สีสํ. **มธุ** มกฺขิกามธุ. **หิงฺคุ** หิงฺคุเยว.[๑] **สิคฺคุ** สิงฺคิเวรํ.[๒] วสนฺติ เอตฺถ การิยานีติ **วตฺถุ**, ปุญฺญกฺริยวตฺถุอาทิ. **มตฺถุ** นาม ทธิมตฺถุ. **ชตุ** ลาขา. **อมฺพุ** ชลํ. **อสฺสุ** เนตฺตชลํ.[๓]

อุการนฺตํ.

โคตฺรภูติ ปุริมํ โคตฺตํ อภิภวตีติ อตฺเถ กิตปจฺจยาทิมฺหิ[๔] กเต **โคตฺรภู**สทฺโทยํ จิตฺตสฺส อนุปยุชฺชมานตาย นปุํสกลิงฺโค ชาโต, นปุํสกตฺตภาวา[๕] “อโฆ รสฺส”มิจฺจาทินา รสฺสตฺตํ.

สยํ ภวตีติ **สยมฺภุ**,[๖] ญาณํ. ธมฺมํ ชานาตีติ **ธมฺมญฺญุ**.[๗]

อูการนฺตํ.

จิตฺตาติ วิจิตฺรา.

โอการนฺตํ.

อิติ นปุํสกลิงฺควณฺณนา.

---

๑ ก., สี. หิงฺคุ เอว. ๒ ก., สี. สิคฺคุเมว. ๓ ก. กณฺฑลํ., สี. กณฺฐาลํ.
๔ ก., สี. กฺวิปฺปจฺจยาทิมฺหิ. ๕ สี. นปุํสกตฺตา. ๖ ม., ก. สยมฺภู.
๗ ม., ก. ธมฺมญฺญู.

สพฺพนามติลิงฺควณฺณนา

สพฺเพสํ อิตฺถิปุมนปุํสกานํ นามานิ **สพฺพนามานิ**.

โส **สพฺพ**สทฺโท ยทา ปุลฺลิงฺเคน วิสิฏฺจํ ปุริสรุกฺขาทิเภทํ อตฺถํ อภิธายี, ตทา "สพฺโพ ปุริโส, สพฺโพ รุกฺโข"ติอาทินา ปุลฺลิงฺโค โหติ. ยทา อิตฺถินปุํสเกหิ วิสิฏฺจาภิธายี, ตทา "สพฺพา อิตฺถี, สพฺพํ ธนนฺ"ติอาทินา อิตฺถิลิงฺโค นปุํสกลิงฺโค จ โหตีติ อธิปฺปาโย. **รูปนโย**ติ สตฺตวิภตฺยนฺตรูปานํ นโย วิธิ ทสฺสียตีติ อตฺโถ.

"วา ยฺวปฺปจโม"ติ อิโต "โย"ติ วตฺตเต.

[๒๐๐] สพฺพนามานํ อกาโร **สพฺพนามกาโร**, ตโต. "สพฺพนามการโต เอ"ติ ปทจฺเฉโท.

"อโต เนนา"ติ อิโต "อโต", "สพฺพโยนีนมาเอ"ติ อิโต "อา เอ", "สฺมาสฺมึนํ วา"ติ อิโต "สฺมาสฺมึนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

[๒๐๑] "สฺหิสฺวกาโร เอ"ติ อิโต "อกาโร, เอ"ติ จ วตฺตมาเน.

[๒๐๒] "สพฺพนามการเต ปจโม"ติ อิโต "สพฺพนามโต"ติ วตฺตมาเน.

[๒๐๓] "สพฺพนามการเต ปจโม"ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **สพฺพนาม**คฺคหณํ, "ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา"ติ อิโต **วา**คฺคหณํ จานุวตฺตเต.

[๒๐๔] โฌ จ โป จ **ฌปา**. สฺมึ จ ส จ **สฺมึสา**, เตสํ. สญฺจ สา จ **สํสา**.

[๒๐๖] **เอกวจเนสู**ติ เอกวจนฏฺจาเน สมฺภูตตาย วุตฺตํ. **สา**เทสาภาวา "ฌโต นาทีนนฺ"ติ **อาย**าเทโส.

[๒๐๗] **"เอตาหี"**ติ **อา**การนฺตนิทฺเทสโต อิตฺถิลิงฺคภูต**ฌป**สญฺญานเมว คหณตฺถํ. "สฺมินฺ"ติ เอกํ "อายยา"ติ เอกํ.

สํยมาเทสาติ "ฌปโต สฺมึสานํ สํสา"ติ อิมินา **ส**มาเทโส "ฌปโต สฺมึ ยํ วา"ติ อิมินา **ย**มาเทโส จ.

“วา ยุวปฺปฺจโม”ติ อิโต “โย”ติ วตฺตเต.

[๒๐๘] ทฺวนฺเท ติฏฺจตีติ **ทฺวนฺทฏฺโจ**, ตโต ทฺวนฺทฏฺจา.

ทิสาทีติ ทิสาย จ กาลสฺส จ เทสสฺส จ ววตฺถานวจนา, อสงฺกรโต วจนาติ อตฺโถ.

[๒๐๙] สพฺพนามเมสุ นิยุตฺตํ วิหิตํ การิยํ **สพฺพนามิกํ**.

โยวจนสฺส วิธียมานํ เอตฺตํ ฆเปตฺวาติ โยชนา. ปุพฺพา จ อปรา จาติ **ปุพฺพาปรา**, ตาสํ ปุพฺพาปรานํ. เอตฺถ จ “สพฺพโต นํ สํสานนฺ”ติ **นํ**วจนสฺส **สํสานญฺ**จ น โหติ. ตถา “ปุพฺพุตฺตรานนฺ”ติอาทีสุ. **วินาธิกาเรน**าติ “ทฺวนฺทฏฺจา”ติ อธิการํ วินาภาเวน “นาญฺญํ สพฺพนามิกนฺ”ติ กเตน โยควิภาเคน สุตฺตเภเทน. มาเสน ปุพฺพา **มาสปุพฺพา**ติ ตติยาสมาเสปิ “ฆปโต สฺมึสานํ สํสา”ติ **สา**อาเทโส **นํ**วจนสฺส **สํสานญฺ**จ น โหติ, ตโต “ฆโต นาทีนนฺ”ติ **ส**สฺส **อาย**าเทโส.

[๒๑๐] ปิยา ปุพฺพา เอติสฺสาติ อตฺเถ พหุพฺพีหิสมาเส กเต “อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ”ติ ปุริมปทสฺส ปุมฺภาวาติเทสํ กตฺวา **ปิยปุพฺพา**สทฺทโต ปรสฺส **ส**สฺส “เนตาหิ สฺมิมายยา”ติ “ฆปโต สฺมึสานํ สํสา”ติ อาเทเส สมฺปตฺเต ตสฺสิมินา ปฏิเสธํ กตฺวา “ฆโต นาทีนนฺ”ติ **อาย**าเทเส กเต **“ปิยปุพฺพาย**า”ติ รูปํ. **“ปิยปุพฺพานนฺ**”ติ เอตฺถ **สํสาน**มภาโวว วิเสโส.

“ปิยปุพฺเพ”ติ เอตฺถ “ปิยา ปุพฺพา เอตสฺสา”ติ อตฺเถว พหุพฺพีหิสมาเส ปุริมปทสฺส ปุมฺภาวาติเทเส อิธ อญฺญปทตฺถสฺส ปุลฺลิงฺคตาย **กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา**ทิ-สุตฺเตน อุตฺตรปทนฺตสฺส จ รสฺสตฺเต กเต ตโต **สฺมึ**วจนสฺส “ตโย เนว จ สพฺพนาเมหี”ติ ปฏิเสธมกตฺวา “สฺมาสฺมึนํ วา”ติ **เอ**การาเทเส กเต “ปิยปุพฺเพ”ติ รูปํ เวทิตพฺพํ.

สพฺพตฺถาติ ตีสุ ลิงฺเคสุ. เยน, เยหิ เยภิ กตํ. ยสฺส, เยสํ ทินฺนํ. ยสฺมา ยมฺหา, เยหิ เยภิ อปคโต. ยสฺส, เยสํ สนฺตกํ. ยสฺมึ ยมฺหิ, เยสุ ปติฏฺฐิตํ.

อิตฺถิยํ : ยาย, ยาหิ ยาภิ กตํ. ยสฺสา ยาย, ยาสํ ทินฺนํ. ยาย,

ยาหิ ยาภิ อปคโต. ยสฺสา ยาย, ยาสํ สนฺตกํ. ยสฺสํ ยายํ, ยาสุ นิหิตํ. อิติ สพฺพตฺถ **สพฺพ**สทฺเทน สมํ โยเชตพฺพนฺติ อตฺโถ.

“อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหี”ติ อิโต “อนปุํสกสฺส สิมฺหี”ติ จ “อมุสฺส โม สนฺ”ติ อิโต “ส”มิติ จ วตฺตเต.

[๒๑๑] **อิโต**ติ “เอตเตสนฺโต”ติ อิโต.

[๒๑๒] **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพตฺถ วิภตฺตีสุ.

สพฺพสฺสาติ “สพฺพสฺสิมสฺเส วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **สพฺพ**คฺคหณํ, “ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา”ติ อิโต “ตสฺส วา สพฺพตฺถา”ติ วตฺตมาเน.

[๒๑๓] โส[๑] จ สฺมา จ สฺมึ จ สํ จ สา จาติ ทฺวนฺโท.

[๒๑๔] โต จ อิโม จ **ติมา**, เตหิ. กโต อกาโร เอเตสนฺติ **กตาการา**, เตหิ.

[๒๑๕] “เอติมาสมี”ติ อิโต **อิ**การคฺคหณมนุวตฺตเต.

[๒๑๗] เอตา จ อิมา จ **เอติมา**, ตาสํ.

“สํสาเสฺวกวจเนสุ จา”ติ **จ**สทฺทสฺส “เอติมาสมี”ติ เอตฺถ อธิการโต.

“สพฺพสฺสิมสฺเส วา”ติ อิโต “สพฺพสฺสิมสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

[๒๑๘] **อนปุํสกสฺสา**ติ นปุํสกวชฺชิตสฺส.

[๒๑๙] อน จ อิมิ จ **อนิมิ**.

“ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จา”ติ อิโต “สุนํหิสู”ติ วตฺตเต.

[๒๒๐] “เอติมาสมี”ติอาทีสุ วิย อาปจฺจยนฺเตน อนิทฺเทสโต “ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา”ติอาทีสุ วิย “สพฺพตฺถา”ติ อวุตฺตตฺตา จ “อิมสฺสี”ติ **อนิตฺถิลิงฺคสฺเสว** อิตฺถิลิงฺควิรหิตสฺเสเวตฺถ กตนฺติ เวทิตพฺพํ.

---

[๑] สี. ส.

“สพฺพสฺสิมสฺเส วา”ติ อิโต “สพฺพสฺส วา”ติ, “ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา”ติ อิโต “สพฺพตฺถา”ติ จ วตฺตเต.

[๒๒๑] “อิม”อิติ สทฺโท **อิมสทฺโท**, **สทฺท**คฺคหณมสนฺเทหตฺถํ.

สวิภตฺติสฺสาติ “อมุหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส”ติ อิโต **สวิภตฺติ**คฺคหณํ, “นํมฺหิ ตํ วา”ติ อิโต “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๒๒๒] “สพฺพสฺสิมสฺเส วา”ติ อิโต วาคฺคหณํ “อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหี”ติ อิโต “อนปุํสกสฺส, สิมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

[๒๒๓] “ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๒๒๔] **กอิจฺจยนฺ**ติ “ก”อิติ เอวํ วุจฺจมาโน **ก**สทฺโท อาคโม โหติ, น ตุ **ก**การมตฺตํ. [๑]พฺยญฺชนมตฺตสฺสาคมเน “โก สเร”ติ[๑] วตฺตพฺพํ สิยาติ, น จ วุตฺตํ. เตน วิญฺญายติ “**ก**กาโร[๒] อาคโม โหตี”ติ. “สพฺพโต นํ สํสานนฺ”ติ เอตฺถ **สพฺพโต**คฺคหเณ วิชฺชมาเนปิ ปุน “สพฺพโต”ติ วจนมธิกํ ชาตํ, ตโต อธิกวจนมญฺญตฺถํ โพเธตีติ ทสฺเสนฺเตน[๓] “ปุน สพฺพโตคฺคหเณนา”ติอาทิ วุตฺตํ.

[๒๒๕] **กึสทฺทสฺส เภโท**ติ **กึ**สทฺทสฺส วิเสโส อตฺถีติ อตฺโถ.

[๒๒๖] “ตํ กิสฺส เหตุ,[๔] กิสฺมึ วตฺถุสฺมึ,[๕] กิมฺหิ นุ โข”ติ เอตฺถ “พฺยญฺชเน จา”ติ นิคฺคหีตโลเป อาคเม จ กเต รูปสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพา. กิสฺส เหมิ. กสฺสตฺถาย เทสิโต.

สงฺขฺยา จ อตุโลฺย จ อสหาโย จ อญฺโญ จาติ เตสํ วจโนติ **สงฺขฺยาตุลฺยาสหายญฺญวจโน**. ตตฺถ “อริยวินเยติ วา สปฺปุริสวินเยติ วา [เอเสเส][๖] เอเกเก เอกตฺเถ สเม สมภาเค ตชฺชาเต”ติอาทีสุ[๗] **เอกสทฺโท** สงฺขฺยาตฺโถ. “เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ”ติอาทีสุ[๘] อตุลฺยตฺโถ เอกสทฺโท. “เอโกว อรญฺญํ ปวิสิตฺวา”ติอาทีสุ

[๑-๑] สี. พฺยญฺชนมตฺตสฺส กถเน "โค สเร"ติ วิย.
[๒] ก. สพฺพนามโต กกาโร, สี. สพฺพนามโต กกาโร วา.
[๓] สพฺพ. ทสฺเสนฺโต.
[๔] วิ. มหาวิ. ๑/๓๙/๒๕.
[๕] วิ. ป. ๘/๑/๑.
[๖] สพฺพ. เอตฺถนฺตเร นตฺถิ.
[๗] ม. อฏฺ. ๑/๒๖, สํ. อฏฺ. ๒/๒๘๐, อภิ. อฏฺ. ๑/๔๑๒ [โถกํ วิสทิสํ].
[๘] ม. มู. ๑๒/๒๘๕/๒๔๖.

อสหายตฺโถ. “เอเก อาจริยา”ติอาทีสุ อญฺญตฺโถ. สงฺขฺยาย วจโน **สงฺขฺยาวจโน**. ตทา เอกวจนนฺโต. เอโก เอกํ เอเกน เอกสฺส เอกมฺหา เอกสฺส เอกมฺหิ อิจฺจาทิ.

ทฺวิสทฺทสฺส ปริยาโย. “รุกฺโข, ตรู”ติอาทิ วิย.

[๒๒๗] **สงฺขฺยาสงฺเขฺยยฺยวจนา**ติ สงฺขฺยาวจนา จ สงฺเขฺยยฺยวจนา จ. ยถา: ตีณิ ภิกฺขุสตานิ, ตีณิ กุสลมูลานิ, จตฺตาริ วสฺสสหสฺสานิ, จตฺตาริ สจฺจานีติอาทิ.

อิตฺถี จ ปุมา จ นปุํสกญฺจาติ. อิตฺถิปุมนปุํสกญฺจ ตํ สงฺขฺยาทีปนโต สงฺขฺยา จาติ กมฺมธารเย กเต อิมินา นิปาตเนน อิธ **สงฺขฺยา**สทฺทสฺส นปุํสกตฺตํ ส**ย**การสํโยคสิทฺธีติ[๑] ทฏฺฐพฺพํ. ตโต “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ รสฺสตฺตํ. “อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺยนฺ”ติ อธิการตฺถเมวิทมารทฺธํ.[๒]

[๒๒๙] “โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จา”ติ อิโต “โยสู”ติ วตฺตเต.

[๒๓๐] ติ จ จตุ จาติ **ติจตุ**,[๓] เตสํ.

“อุภาทิโต นมินฺนนฺ”ติ อิโต “น”มิติ วตฺตเต.

[๒๓๑] อิณฺณญฺจ อิณฺณนฺนญฺจาติ **อิณฺณมิณฺณนฺนํ**. “สงฺขฺยาหี”ติ อิมินา นิปาตเนน **สงฺขฺยา**สทฺทสฺส [๔]จ **ย**การสํโยคตฺตํ[๔] สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

นีลาทิ นีลปีตโลหิตโอทาตมญฺชิฏฺฐาทีนิ จ ครุลหุถทฺธมุทุวฏฺฏจตุรสฺสาทิ-**คุณนามํ** จ วาจฺจสฺส อภิเธยฺยสฺส วิย ลิงฺคมสฺสาติ วาจฺจลิงฺคํ, ตเทว **วาจฺจลิงฺคิกํ**. ยถา: นีโล ปโฏ, นีลา สาฏิกา, นีลํ วตฺถมิจฺจาทิ. ตถา **พหุพฺพีหิ**สมาโส จ โคตฺตาทิ**สามญฺญวุตฺติตทฺธิตญฺจ** **อตีต**าทิเภทํ นิยตลิงฺครหิตํ **กิตนฺตญฺจ** วาจฺจลิงฺคิกํ. ยถา: สุคนฺโธ จมฺปโก, สุคนฺธา มาลา, สุคนฺธํ จนฺทนํ. วาสิฏฺโฐ ปุริโส, วาสิฏฺฐี กญฺญา, วาสิฏฺฐํ อปจฺจํ. อตีโต กาโล, อตีตา รตฺติ, อตีตํ จิตฺตํ อิจฺจาทิ.

---

[๑] สี. ขยการสํโยคสิทฺธีติ.
[๒] ม., ก. อธิการตฺถเมว วิธิมารทฺธํ.
[๓] สี. ติจตู.
[๔-๔] สี. ขยการสํโยคตฺตํ.

เอตฺเถทนฺติ อิมสฺมึ ฐาเน อิตฺถิปุมนปุํสกลกฺขณทีปกํ เอเสโสติอาทิกํ อิทํ สงฺคหวจนํ วุจฺจติ. ตตฺถ เอสา กญฺญา, เอสา มาลา, เอสา พุทฺธิ, เอโส ปุริโส, เอโส รุกฺโข, เอโส โพโธ, เอตํ นปุํสกลิงฺคํ, เอตํ ธนํ, เอตํ ญาณนฺติ เอวํ "เอสา เอโส เอต"มิติ เยสุ **อตฺเถสุ** อภิเธยฺเยสุ สมานาธิกรณวเสน **โลกสฺส** ปุถุชฺชนสฺส **ปสิทฺธิ** โหติ โวหาเรสุ ปากโฏ โหติ, เตสุ อตฺเถสุ ตํสมานาธิกรณวเสน ปวตฺตานิ **กญฺญา ปุริส นปุํสกลิงฺค มาลา รุกฺข ธน พุทฺธิ โพธ ญาณ**าทีนิ **ถีปุนฺนปุํสกานี**ติ อิตฺถิปุมนปุํสกลิงฺคานีติ โลเกน **วุจฺจนฺเต** กถียนฺตีติ อตฺโถ.

อิติ สพฺพนามติลิงฺควณฺณนา.

อลิงฺควณฺณนา

อลิงฺเคสุ อิตฺถิปุมนปุํสกลิงฺครหิเตสุ.

เตสํ ตุมฺหมฺหสทฺทานมลิงฺคตฺตา "ตุวํ ปุริโส, ตุวํ กญฺญา, ตุวํ นปุํสกํ, อหํ ปุริโส, อหํ กญฺญา, อหํ นปุํสก"มิติ ตีสุ ลิงฺเคสุ สมานํ รูปํ โหติ.

"อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ อิโต **สวิภตฺติ**คฺคหณํ, "ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยี"ติ อิโต "ตุมฺหมฺหากนฺ"ติ จ **อธิกาโร** ตตฺร สุตฺเต อธิกาโร กรียตีติ.[๑]

[๒๓๒] ตุวํ จ อหํ จ **ตุวมหํ**.

"อมฺเห มเหมเส"ติ อิทํ ปน "มยํ โยมฺหิ ปฐเม"ติ เอตฺถ "นฺตสฺส เส วา"ติ อิโต สีหาวโลกเนน **วา**ธิการสมฺภวโต วิกปฺเปน สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

[๒๓๓] **เอกสฺมิมฺปี**ติ อตฺตนิ ครูสุ.

"อํมฺหี"ติ "ตํมมํมฺหี"ติ อิโต วตฺตเต.

---

๑ สี. อธิกรียตีติ.

[๒๓๔] ตวญฺจ มมญฺจ **ตวํมมํ**.

[๒๓๖] “ตุมฺหมฺเหหิ นมากนฺ”ติ อิโต “ตุมฺหมฺเหหิ อากนฺ”ติ จ วตฺตเต.

[๒๓๘] ตยา จ มยา จ **ตยามยา**.

[๒๓๙] ตยา จ ตยิ จ **ตยาตยิ**, เตสํ.

[๒๔๐] “วา”ติ “วา ยฺวปฺปจฺจโย”ติ อิโต วตฺตเต.

[๒๔๔] “สฺมึมฺหี”ติ “สฺมึมฺหิ รญฺเญราชินี”ติ อิโต วตฺตเต.

[๒๔๕] ตุมฺโห จ อมฺโห จ **ตุมฺหมฺหา**, เตสํ.

“นวา”ติ “ตวํมมญฺจ นวา”ติ อิโต วตฺตเต.

[๒๔๖] ทุติยา จ จตุตฺถี จ ฉฏฺฐี จ **ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐี**, ตาสุ. โว จ โน จ **โวโน**.

ปหายาติ **ตุมฺห**สทฺทสฺส ปทโต ปรตฺตทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ. **โว** ตุมฺเห ปหาย คมิสฺสามีติ อตฺโถ. ธมฺมํ **โว** ตุมฺหากํ เทเสสฺสามิ. สํวิภเชถ **โน** อมฺหากํ รชฺเชน. ตตฺถ **“เทเสสฺสามิ**, **สํวิภเชถ**า”ติ จ **โวโน**สทฺทานํ จตุตฺถฺยนฺตภาววิญฺญาปนตฺถํ.

[๒๔๗] เต จ เม จ **เตเม**. อิธ ทุติยาติ อธิกาโร อาจริเยน น อิจฺฉิโต. กสฺมา ? อุปริ “น อํมฺหี”ติ ปฏิเสธโต.

เอตฺถ จ “นวา”ติ อธิการโต เอว **โวโนเตเม**ติ เย อิเม อาเทสา, เต สพฺเพ ปาทสฺส อาทิมฺหิ จ **จวาเอวา**ทินิปาตโยเค[๑] จ น โหนฺตีติ เวทิตพฺพา.

[๒๕๐] พหุวจเนน[๒] นิทฺเทโส **พหุวจนนิทฺเทโส**.

ตถาติ ยถา **ตุมฺหมฺห**สทฺทานํ อลิงฺคตฺตา ตีสุปิ ลิงฺเคสุ สมานํ รูปํ, ตถา เอวํ.

[๒๕๒] **เอตฺตทีฆาปวาโทย**มิติ “สุหิสฺวกาโร เอ”ติ สมฺปตฺตสฺส[๓] **เอ**ตฺตสฺส จ “สุนํหิสุ จา”ติ **นํ**มฺหิ สมฺปตฺตสฺส[๓] ทีฆสฺส จ **อ**ตฺตวิธิ **อปวาโท** ปฏิกฺเขโป.

---

๑ ม., ก. ...เอวาตินิปาตโยเค. ๒ สี. พหุวจนสฺส. ๓ สี. กตฺตพฺพสฺส.

“เอกาทิโต ทส ร สงฺขฺยาเน”ติ อิโต “สงฺขฺยาเน”ติ วตฺตมาเน.

[๒๕๓] ทฺวิ จ เอก จ อฏฺจ จาติ **เทฺวกฏฺจา**, เตสํ. **ววตฺถิตวิภาสายนฺติ** ยสฺมา **เทฺวกฏฺจานํ ทส**สงฺขฺยาเน ปเร นิจฺจํ **อา**กาโร. **ทฺวิ**สทฺทสฺส อา**นฺวุติยา** วิกปฺเปน โหติ, **เอกฏฺจ**านญฺจ น โหติ, ตสฺมา อยํ วิภาสา ววตฺถิตรูปปริคฺคหวเสน อสํกิณฺณาติ อตฺโถ. **เอกาทส**าทีสุ **โยมฺหิ** “ปญฺจาทีนมกาโร”ติ สวิภตฺติสฺส **อ**ตฺตํ. **สุนํหิ**สุ “ปญฺจาทีนมตฺตนฺ”ติ **อ**กาโร.

เอโก ทนฺโต อสฺสาติ **เอกทนฺโต**. เทฺว ทนฺตา อสฺสาติ **ทฺวิทนฺโต**.[๑] อฏฺจ ถมฺภา อสฺสาติ **อฏฺจตฺถมฺโภ**,[๒] ปาสาโท. เอเตสุ ปน สงฺขฺยาปทปรตฺตาภาวา **อา**ตฺตํ น โหติ.

“ส ฉสฺส วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

[๒๕๔] เอกาทิโต ทสสฺส ร สงฺขฺยาเน”ติ วตฺตพฺเพ ฉฏฺเจกวจนโลเปน วุตฺตนฺติ ทฏฺจพฺพํ. อาเทสสฺส **ร**การสฺส วณฺณมตฺตตฺตา **ทส**สทฺทาวยวสฺส “เอกาทิโต”ติ วุตฺตนิมิตฺตาสนฺนสฺส วเสน **ทส**฿เสว **ร**กาโร โหตีติ ทฏฺจพฺพํ.

สงฺขฺยาเนติ กิมตฺถํ ? เอกาทส กามภูมิโย. [๓]เอตฺถ ปน สงฺเขฺยยฺยภูมิอาทิ-อุตฺตรปทสฺส สนฺนิฏฺจาเน สงฺเขฺยยฺเย น วตฺตเต.[๓]

“ส ฉสฺส วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๒๕๕] วีสติ จ ทส จ **วีสติทส**.[๔]

[๒๕๖] จตุเยว อุปปทํ, ตสฺส **จตูปปทสฺส** อวยวภูโต ตุสทฺโท **โลโป** โลปนีโย โหติ. จตูปปโทยํ “ทส”อิติ อุตฺตรปทสฺส อาทิ **อุตฺตรปทาทิ**. อุตฺตรปทสฺส มริยาทภูโต **จตุ**สทฺทสฺส **จ**กาโรติ **อุตฺตรปทาทิโจ**. ตสฺส. จุ จ โจ จ **จุโจ**.

คณเนติ กึ ? จตุกฺกนิปาตํ.

---

[๑] ม. เทฺวทนฺโต.

[๒] ม. อฏฺจถมฺโภ.

[๓-๓] สี. เอตฺถ ปน สงฺเขฺยยฺยา ภูมิ.

[๔] สี. วีสติทสา.

“ฉสฺสา”ติ “ส ฉสฺส วา”ติ อิโต วตฺตเต.

[๒๕๗] “สงฺขฺยาปูรเณ โม”ติ อิโต **สงฺขฺยา**คฺคหณมนุวตฺตเต. “ส ฉสฺส วา”ติ อิโต “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๒๕๘] “โล”ติ วตฺตพฺเพ วิภตฺติโลเปน “ล”อิติ วุตฺตํ. โท จ โร จ **ทรา,** เตสํ. **ท**สฺส **ฬ**ตฺเต โสฬส. **ร**สฺส ลตฺเต จตฺตาลีสํ. **ทสปนฺนรสาทีสู**ติ **ทส เอกาทส**าทีสุ **ท**สฺส **ปนฺนรสสตฺตรส**าทีสุ รสฺส จ เนว **ฬ**ตฺตํ โหติ.

“วา”ติ “ส ฉสฺส วา”ติ อิโต วตฺตเต.

[๒๕๙] **นิจฺจํ โยโลโป**ติ “ฆปโต จ โยนํ โลโป”ติ เอตฺถานุวตฺติต**วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตาย “อมู ติฏฺฐนฺตี”ติอาทีสุ วิย “กติ ติฏฺฐนฺติ, กติ ปสฺสนฺตี”ติ เอตฺถ นิจฺจํ **โย**โลโป โหตีติ เวทิตพฺโพ. **รสฺสตฺตนฺ**ติ **กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา**ทินา **กตี**สทฺทนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. “สุนํหิสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน สุหิสุ ทีฆาภาโว.

อิติ อลิงฺควณฺณนา.

วิภตฺติปจฺจยวิธานวณฺณนา

วิภตฺตตฺเถ วิหิตตฺตา วิภตฺติสญฺญตฺตา จ วิภตฺติภูตา ปจฺจยา อนฺตา เอเตสนฺติ **วิภตฺติปจฺจยนฺตา**.

[๒๖๐] ปญฺจมิยา อตฺโถ **ปญฺจมฺยตฺโถ**, ตสฺมึ.

[๒๖๑] วิภตฺติ สญฺญา เอเตสนฺติ **วิภตฺติสญฺญา**. เตน **โตตฺรถ**าทโย ปญฺจมฺยตฺถาทีสุ วิหิตตฺตา ปญฺจมีสตฺตมีวิภตฺติสญฺญาโย โหนฺติ. "**วิภตฺติสญฺญาโย**"ติ เอตฺถ จ **กฺวจา**ทิสุตฺเต **กฺวจิ**คฺคหเณน อุตฺตรปเท รสฺสตฺตาภาโว อิมินา นิปาตเนน. **ตทนฺตานมฺปี**ติ **โต**อาทิปจฺจยนฺตานมฺปิ วิภตฺยนฺตปทมิติ กตฺวา **ปท**โวหาโร สิทฺโธ โหตีติ.

กิสฺสาติ "กิสฺส ก เว จา"ติ อิโต "กิสฺส"อิติ จ "กุ หึหํสุ จา"ติ อิโต **กุ**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๒๖๒] โตฺร จ โต จ โถ จ **ตฺรโตถา**, เตสุ.

[๒๖๓] **สพฺพ**คฺคหณํ สพฺพาเทสตฺถํ.

[๒๖๕] ถญฺจ ทานิ จ โห จ โต จ โธ เจติ **ถํทานิหโตธา**, เตสุ ปจฺจเยสุ. **จ**คฺคหณํ **สพฺพ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ.

ปรโตติ อุปรีติ อตฺโถ.

อนิจฺจโต อนิจฺจากาเรนาติ อตฺโถ.

"กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ"ติ อิโต "อตฺเถ, กฺวจี"ติ จ วตฺตเต.

[๒๖๖] โตฺร จ โถ จาติ **ตฺรถา**ติ วตฺตพฺเพ **ตฺรถ**อิติ วิภตฺติโลเปน นิทฺเทโส, อวิภตฺติกนิทฺเทโส วา. **สพฺพตฺถ**าติ เอตฺถ "วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา"ติ ถปจฺจเย ทฺวิตฺตํ. เอวํ อุปริปิ.

[๒๖๙] **กิสฺมา**ติ นิคฺคหีตโลปํ กตฺวา วุตฺตํ, เตเนว วุตฺตํ วุตฺติยํ "กิมิจฺเจตสฺมา"ติอาทิ.

[๒๗๑] หิญฺจ หํ จ หิญฺจนํ จาติ วิคฺคโห.

"กิสฺส ก เว จา"ติ อิโต "กิสฺสา"ติ วตฺตเต.

[๒๗๔] โห จ โธ จ **หธา**.

[๒๗๕] **อธิกาโรยนฺ**ติ "กาเล"ติ อยํ โยโค, อิทํ อธิการสุตฺตเมว, น วิธิปริภาสาติ.

[๒๗๖] กึ จ สพฺโพ จ อญฺโญ จ เอโก จ โย จ กุ จาติ วิคฺคโห. "กินฺ"ติ วตฺวา ปุน "กุ"อิติ วจนํ **กุ**ติ นิปาตทสฺสนตฺถํ, ทาจนญฺจ **กุ**อิจฺเจตสฺมา เอว ภวตีติ ทสฺสนตฺถํ. ทา จ ทาจนํ จ **ทาทาจนํ**.

[๒๗๗] **"ทา"ติ** กึสพฺพญฺเญกาทิโต อนุวตฺตเต. เตน "ตมฺหา ทานิ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหณํ **ทา**ปจฺจยานุกฑฺฒนตฺถํ.

[๒๗๙] รหิ จ ธุนา จ **รหิธุนา**. **จ**สทฺโท **ทานิ**ปจฺจยสมฺปิณฺฑนตฺโถ.

"สพฺพสฺสิมสฺเส วา"ติ อิโต "สพฺพสฺส, อิมสฺสา"ติ จานุวตฺตเต.

[๒๘๑] "อ ธุนามฺหิ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหณํ ปุพฺเพ วุตฺต**อิ**การาเทสาเปกฺขนฺติ วุตฺตํ.

อิติ วิภตฺติปจฺจยวิธานวณฺณนา.

โอปสคฺคิกปทวณฺณนา

ลิงฺคํ จ สงฺขฺยา จ วิภตฺติ จ ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติโย, ตาสํ เภโทติ ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภโท, โส น วิชฺชติ เอเตสนฺติ **อลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทา**, อิตฺถิปุมาทิลิงฺคเภทเอกวจนาทิสงฺขฺยาเภทปฐมาทิวิภตฺติเภทรหิตา อุปสคฺคา จ นิปาตา จ อิทานิ วุจฺจนฺเตติ อตฺโถ. ตตฺถ นามิกมาขฺยาติกญฺจ ปทํ **อุป** วิเสสกภาวํ อุปคนฺตฺวา อตฺตโน อตฺถํ สชฺชนฺตีติ **อุปสคฺคา**, **ปาทโย**. สมุจฺจยนาทิวเสน สทฺทานมาทิมชฺฌนฺเตสุ นิปตนฺตีติ **นิปาตา จาทโย** ภวนฺติ. [1]ปททฺวยสาธนอตฺถานิ นามิกาขฺยาติกานิ ปทานิ เทฺว. นิปาโตปสคฺคา เตสํ วิเสสกา.[1]

ปกาโร จ อาทิกมฺมํ จ ปธานํ จ อิสฺสริยญฺจ อนฺโตภาโว จ วิโยโค จ ตปฺปโร จ ภุสตฺโถ จ สมฺภโว จ ติตฺติ จ อนาวิลญฺจ ปตฺถนญฺจ อาทิ เยสนฺเต **ปการาทิกมฺม** ฯเปฯ **ปตฺถนาทโย**. ปกาเรหิ ชานาตีติ **ปญฺญา**, **วิปฺปกตํ** อารทฺธํ. **ปณีตํ** อุตฺตมํ. **ปภู** สามิ, **ปกฺขิตฺตํ** อนฺโตปเวสิตํ, **ปวาสี** วิเทสคโต,[2] วิปฺปวาสีติ อตฺโถ, ตโต ปโร **ตปฺปโร**, สมีปกโต. อาจริยโต ปโร **ปาจริโย**. ภุสํ อติสเยน วุทฺโธ กาโย อสฺสาติ **ปวุทฺธกาโย**, นาโค. **หิมวตา** หิมวนฺตมฺหา คงฺคา **ปภวติ** ปฐมํ ชายติ. **ติตฺติ** ปริปุณฺณตา. **ปหูตํ** ปริปุณฺณํ. **อนาวิลํ** อปคตกลุสํ. **ปณิหิตํ** ปณิธานกตํ. **อาทิ**สทฺเทน ปกาสเนกเทสาทีสุปิ ทิสฺสติ. ยถา : ปกาสติ, ปเทโส.

ปราภวนํ ปริหายนํ **ปราภโว**. **คติยนฺ**ติ ปติฏฺฐายํ, ปรา อยนํ คตีติ **ปรายนํ**, **ปรามสนํ** คหณํ.

นิสฺเสเสน อุตฺติ กถนํ **นิรุตฺติ**. นิคฺคตา วิคตา กิเลสา[3] เอตสฺมาติ **นิกฺกิเลโส**,[4] วีตราโค. **นิยฺยาตีติ** นิคจฺฉติ. ชาติอาทิสมุทายโต เอกเทสสฺส นีหริตฺวา ธารณํ **นิทฺธารณํ**. **นิขาโตติ** ปถวิยํ นิกฺขนิตํ. **นิมฺมกฺขิกํ** มกฺขิกานํ อภาวโต. วานโต นิกฺขนฺโต **นิพฺพาโน**. **อาทิ**สทฺเทน นิธาโนปสมาภิภววนฺทนภวนาทีสุปิ ยถา : นิกฺเขโป, นิพฺพุโต, นิคฺคโห, นิปาโต, นิลโย.

[1-1] สีหฬโปตฺถเก น ทิสฺสติ. [2] สี. วิโยคคโต. [3] ม.,ก. เกฺลสา.
[4] ม.,ก. นิเกฺลโส.

นีหรเณ อปนยเน.

สูริโย นภมุคฺคจฺฉติ. **อตฺถลาเภ**ติ สรูปลาเภ. **อุสฺสหติ คนฺตุนฺ**ติ คนฺตุํ สกฺโกตีติ อตฺโถ. สรูเปน กถนํ **สรูปกถนํ**. ๑**อาทิ**สทฺเทน อุคฺคจฺฉนอุทฺธาราปกฺกนฺตาทีสุปิ. ยถา : อุคฺคโต สรีรอุพฺเพเธหิ, อุทฺธาโม คโช, อนฺตรุพฺภาโร, มคฺคํ อุปกฺกมฺม.๑

อโสภโน คนฺโธ **ทุคฺคนฺโธ**. ภิกฺขานํ อภาโว **ทุพฺภิกฺขํ**, สสฺสานํ อสมิทฺธิ **ทุสฺสสฺสํ**. **กิจฺฉํ** ทุกฺขํ. ทุกฺเขน กาตพฺพํ **ทุกฺกรํ**. วิรูโป วณฺโณ อสฺสาติ **ทุพฺพณฺโณ**.

อกฺขรปทาทีนํ สโมธานํ **สนฺธิ**. เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ สมฺมา อวิกฺเขเปน สมํ วา อวิสรณโต[๒] อาธานโต ถปนโต[๓] **สมาธิ**.[๔] สมํ ปกาเรหิ ยุตฺโต **สมฺปยุตฺโต**. สมนฺตโต กิณฺณวิกิณฺโณ **สํกิณฺโณ**. สํรตฺโต **สารตฺโต**. สมฺภวติ เอตสฺมาติ **สมฺภโว**. **อาทิ**สทฺเทน คณนสมูหอากติองฺคโวหารองฺกคหณวิมติอาทีสุปิ. ยถา : สุทฺธสงฺขฺยา, มิสฺสกสงฺขฺยา, สมูโห, สณฺฐานํ, โพธิสมฺภารา, สมฺมุติ, สญฺญาณํ, สงฺคโห, สํสโย.

วิวิธา มติ **วิมติ**, สํสโย. วิรุทฺโธ วาโท **วิวาโท**. วิคตํ มลํ เอตสฺมาติ **วิมลํ**. **อาทิ**สทฺเทน นิวตฺตินิวาสนิสฺสมฺภรอาทานวิการาทีสุปิ. ยถา : วิรติ, วิหาโร, วิสฺสาโส, วิวาโห, พฺยาปาโท.

โอมุกฺกา อวมุกฺกา อปนีตา อุปาหนา เอเตนาติ **โอมุกฺกอุปาหโน**, ปุริโส. อวกฺกุฏฺฐํ ปริจฺจตฺตํ โกกิลายาติ **อวโกกิลํ**. **อวชานนํ** อวญฺญาโต. **โวทานํ** วิสุทฺธิ. อวหรณํ เถเนตฺวา หรณํ **อวหาโร**. **อาทิ**สทฺเทน ปราชยจิติปเวสโอวาทปริยนฺตาทีสุปิ, ยถา : อวชิยติ, อวฏฺฐียติ, คพฺโภกฺกนฺติ, สามเณรํ โอวทติ, อวสานํ.

อเนฺวติ อนุคจฺฉติ. **อนุปจฺฉินฺนํ** อปจฺฉินฺนํ, ตสฺมึ. อนุ อนุ สนฺตาเน เสตีติ **อนุสโย**. รถสฺส ปจฺฉา **อนุรถํ**. สทิสสฺส ภาโว **สาทิสฺสํ**, ตสฺมึ. **นทิมนฺววสิตา**ติ อนุนทิยา สห อวพทฺธาติ อตฺโถ. **รุกฺขํ อนุ** รุกฺขํ ปติ. อิตฺถมฺภูตสฺส อกฺขาเน กถเน.

๑-๑ สี. อาทิสทฺเทน อุพฺภรณอุทฺธาโรปกฺกนฺตาทีสุปิ. ยถา อนฺตรุพฺภาโร, อุทฺธโฏ คโช, มคฺคา อุปกฺกมฺม.
๒ สพฺพ. อธิสยนโต. ๓ สพฺพ. วสนโต. ๔ วิสุทฺธิ. ๑/๙๐ [โถกํ วิสทิสํ].

ยเทตุถ **มํ อนุ** มํ ปติ มํ อุทฺทิสฺส ชปิตํ, ตํ ทียตุ. พฺยาปนิจฺฉา **วิจฺฉา**.

สลกฺขณาทีหิ ปริจฺฉิชฺช เณยฺยํ ญาตพฺพํ **ปริญฺเญยฺยํ**. **ปริหรติ** ปริวชฺเชติ. **ปริวิสตีติ** โภเชติ.

อธิกภูตํ สีลํ **อธิสีลํ**. **อธิพฺรหฺมทตฺเตติ** อธิพฺรหฺมทตฺติสฺสราติ[๑] อตฺโถ. **ปถวึ อธิเสสฺสตีติ** ปถวิยา อุปริ สยิสฺสตีติ อตฺโถ. **อธิภวตีติ** อติภวติ. **อธิโมกฺโข** นิจฺฉยนํ. **ปาปุเณ** ปฏิลาเภ.

อภิกฺกมตีติ ปุรโต คจฺฉติ. สรูปสฺส ภาโว **สารุปฺปํ**.

อกฺขํ จกฺขาทินฺทฺริยํ ปฏิคตํ นิสฺสิตนฺติ **ปจฺจกฺขํ**, ญาณํ. **อาจริยโต ปตีติ** อาจริยสฺส ปตินิธิ.

สุฏฺฐุ สมุจฺฉินฺนกิเลสานํ อปุนคมเนน คโตติ, สมฺมา อนฺตทฺวยมนุวาปคมฺม-มชฺฌิมาย ปฏิปทาย คโตติ **สุคโต**.

อภิวิธิมฺหีติ อภิพฺยาปเน.

อติโรจตีติ อติกฺกมิตฺวา วิโรจตีติ อตฺโถ. อติกฺกมิตฺวา อิโต คโตติ **อตีโต**. อนฺตํ อติกฺกนฺตํ **อจฺจนฺตํ**. **อาทิ**สทฺเทน อติเรกาทีสุปิ. ยถา : อติริตฺตํ, **วิสิฏฺเฐ** อติเทโว.

อปสาลายาติ สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ. วุทฺเธ เถเร อปจายิตุํ ปูเชตุํ สีลํ อสฺสาติ **วุทฺธาปจายี**. **อาทิ**สทฺเทน พฺยปเทสาปวาทาทีสุปิ.

อุปนิสีเทยฺย อุปคนฺตฺวา นิสีเทยฺย. [๒]**อุป ขาริยนฺ**ติ โทณฏฺฐกทฺวยปริมาณาย ขาริยา[๒] อธิโก โทโณ อุป ขาริยํ โทโณติ วุจฺจติ. สามเณรภูมิโต อุปริภาวํ สมฺปตฺตตฺตา **อุปสมฺปนฺโน**. **ปุพฺพกมฺเม** ปุพฺพกฺริยายํ. **อุปกฺกโม**ติ ปาณาติ-ปาตาทีหิ วิรมณจิตฺโต ปโยโค. โสเจยฺยํ สุจิภาโว ปจฺจุปฏฺฐานํ ขายนํ อสฺสาติ **โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ**, สีลํ. **อุปาทานนฺ**ติ ทฬฺหคฺคาโห. ภุโส อายาโส **อุปายาโส**. พลวการณํ **อุปนิสฺสโย**. **อาทิ**สทฺเทน อุปนิสูปธารณอุปาทาทีสุปิ.

---

[๑] สี. พฺรหฺมทตฺติสฺสราติ.

[๒-๒] สี. อุปขาริยนฺติ โทณฏฺฐํ จยํ, จยปริมาณาย ขาริยา.

อุปสคฺคา จ **นิปาตา** จ ตทฺธิตกิตกาทิ**ปจฺจยา** จาติ อิเม ตโย **อเนเก**[๑] จ **อเนกตฺถวิสยา** จาติ **เนรุตฺติกา** นิรุตฺติอาจริยา **อพฺรวุนฺ**ติ อตฺโถ.

นามาขฺยาตวิเสสกตฺตา นามอาขฺยาตปทานํ วิเสสกภาวโต, อิทํ อุปสคฺคานํ อตฺถวนฺตตาย ลิงฺคสญฺญาภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ.

"เสสโต โลปํ คสิปี"ติ อิโต "โลปนฺ"ติ วตฺตมาเน.

[๒๘๒] อาวุโส จ อุปสคฺคา จ นิปาตา จ อาทิ เยสนฺติ วิคฺคโห. **สสงฺขฺยตฺตนฺ**ติ "ตฺวํ อาวุโส, ตุมฺเห อาวุโส"ติ เอวํ [๒]เอกตฺวํ พหุตฺวํ[๒] สงฺขฺยาสหิตตฺต- ทสฺสนตฺถํ.

นามิกมาขฺยาติกาทิกํ จ ปท**มุเปจฺจ** วิเสสกภาเวน อุปคนฺตฺวา อตฺตโน อตฺถํ สชฺชนฺตีติ **ปาทโย** วีสติ **"อุปสคฺคา"**ติ วุตฺตา. ปทานํ อาทิมฺหิ จ **มชฺเฌ** อนฺตรา จ อนฺเต จ นิปตนฺตีติ **"นิปาตา"**ติ **จาทโย** วุจฺจนฺติ.

ปาทิปุพฺเพสุ "ปหาโร"ติอาทีสุ "ปหรณนฺ"ติอาทินา วิคฺคเห กมฺมธารยสมาโส กาตพฺโพ. ปราภวนํ **ปราภโว**. นิวสนํ นิวสนฺติ เอตฺถาติ วา **นิวาโส**. วิหรณํ วิหรนฺติ เอตฺถ เอเตนาติ วา **วิหาโร**. สุฏฺฐุ หรณํ โสภโน วา หาโร มุตฺตาทาโมติ **สุหาโร**. อาหรณํ อาหรติ วา อตฺตโน ผลนฺติ **อาหาโร**. อติกฺกมิตฺวา หรณํ **อติหาโร**. **อุปหาโร** สกฺการกรณํ.

เอวํ ยถานุรูปํ นามวิเสสเก ทสฺเสตฺวา อิทานิ อาขฺยาตวิเสสเกปิ ทสฺเสตุํ "ปหรตี"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ "ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานนฺ"ติอาทีสุ "อเปติ, อาทตฺเต, อปาทานนฺ"ติอาทิญาปกทสฺสนโต อุปสคฺคา ธาตุนาเมหิ ปุพฺเพเยว โยเชตพฺพาติ สิทฺธํ. "ปภวตี"ติอาทีสุ อุปสคฺคโต **สิ**โลโปว, น สมาโส.

โกจิ อุปสคฺโค ปสิทฺธํ ธาตฺวตฺถํ พาธยติ. ยถา "ปธานํ,[๓] อปตนํ อปรชฺฌตี"ติ- อาทิ. **โกจิ** ธาตฺวตฺถํ อนุวตฺตติ. ยถา "ปติฏฺฐิโต, อาราเธตี"ติ. **ตเมว** ธาตฺวตฺถํ **อญฺโญ** อปโร อุปสคฺโค วิเสเสติ. ยถา "ปหฏฺฐ, อนุราเธตี"ตฺยาทิ. อิติ อุปสคฺคานํ

[๑] สพฺพ. อเนกา. [๒-๒] ก., สี. เอกตฺตพหุตฺต-. [๓] สี. ปาทานํ.

คติ อตฺเถสุ ปวตฺติ **ติธา** ติปฺปการาติ อตฺโถ.

อิติ โอปสคฺคิกปทวณฺณนา.

เนปาติกปทวณฺณนา

เอวํ อุปสคฺคานํ สรูปเภทํ อตฺถวิภาคญฺจ ทสฺเสตฺวา อิทานิ นิปาตานํ สมุจฺจยาทิอตฺถวิภาคํ สรูปวิภาคญฺจ ทสฺเสตุํ “สมุจฺจยวิกปฺปนา”ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ สมุจฺจยนํ สมฺปิณฺฑนํ สมุจฺจโย, วิวิธกปฺปนํ วิกปฺปนํ, ปฏิเสธนํ ปฏิเสโธ, ปูรณํ นาม อตฺถปูรณํ ปทปูรณญฺจาติ เอวมาทิ อตฺโถ อสฺสาติ **สมุจฺจยวิกปฺปนปฏิเสธ-ปูรณาทิอตฺถํ**. อสตฺวสฺส อทพฺพสฺส สมุจฺจยาทิสฺส วจนํ กถนํ อสฺส อตฺถีติ **อสตฺววาจกํ**.[๑] นิปาโต เอว **เนปาติกํ**. **ปทนฺ**ติ นามาขฺยาโตปสคฺคโต วิสิฏฺฐํ เนปาติกปทํ, นิปาตปทลกฺขณนฺติ อตฺโถ. ตตฺถ “อสตฺววาจกนฺ”ติ อิมินา นามิกปทโต นิวตฺตนํ, เสฺสนฺตปททฺวยโต[๒] นิวตฺตนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

ตตฺร เตสุ **จอิติ** อยํ นิปาโต สมุจฺจเย อนฺวาจเย อิตรีตรโยเค สมาหาเร อวธารเณ จาติ เอวมาทีสุ วตฺตเตติ โยชนา. **สมุจฺจเย** อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถ-เสนาสนานิ จาติ อุทาหรณํ. ยตฺร กิญฺจิ วิธาย อญฺเญน วากฺเยน ปุน อญฺญํ อุปทิสฺสติ,[๓] โส **อนฺวาจโย**. ยถา : ทานํ[๔] เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหิ. อิตเรน จ อิตเรน จ โยโค **อิตรีตรโยโค**. ยถา : จนฺโท จ สูริโย จ. ทฺวินฺนํ วา พหูนํ วา ปทานํ สงฺคติปธาโน **สมาหาโร**. ยถา : มุขญฺจ นาสิกา จ, สีหา จ พฺยคฺฆา จ อจฺฉา จ. **อวธารเณ** พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปจฺจเยสฺ จ, **ฉ**ปจฺจเยวาติ อตฺโถ.

วาอิติ นิปาโต วิกปฺปนาทีสุ. **วิกปฺปเน** เทโว วา มาโร วาติอาทิ.[๕] **อุปมาเน** มธุ วา มญฺญติ.[๖] **สมุจฺจเย** ราชโต วา โจรโต วาติอาทิ. **ววตฺถิตวิภาสายํ** วา

[๑] สี. อสตฺววาจิกํ. [เอวํ อุปริปิ.] [๒] สี. เสสปทตฺตยโต. [๓] ม. อุปทิสติ.
[๔] สพฺพ. ทานญฺจ. [๕] อภิ. ก. ๓๗/๖๒๔/๓๗๙. [๖] ขุ. ธ. ๒๕/๖๙/๒๙.

ปโร อสรูปา.

นอิจฺจาทโย ปฏิเสธตฺเถ. ยถา : เย น หนนฺติ.[๑] โน เหตํ ภนฺเต.[๒] มา ภายิ.[๓] อลํ เต อิธ วาเสน.[๔] หลํ ทานิ ปกาสิตุํ.[๕]

ปริยตฺติ นาม อิธ สามตฺถิยํ. อลํ มลฺโล มลฺลสฺส. **ภูสเน** อลํกโต.

อถอิติ ปญฺเห อนนฺตริเย อธิกาเร จาติ เอวมาทีสุ วตฺตติ.

อนฺวาเทเส อโถ โอฏฺฐจวจิตฺตกา,[๖] อโถ เต อทุราคตํ.[๗]

หิอิติ อยํ เหตุอวธารณตฺเถสุ จ วตฺตติ. ยถา : มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ.[๘] ชินวจน-ยุตฺตํ หิ.

ปน อิติ วิเสเสปิ. ยถา : กึ ปน การณํ, อิทํ ปน.

วิสาเท กหํ เอกปุตฺตก.[๙]

อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิติ เอเต ตโย นิปาตา ปฐมาย วิภตฺติยา อตฺเถน ยุชฺชนฺตีติ อตฺโถ. ยถา : อตฺถิ ทินฺนํ,[๑๐] อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา,[๑๑] สนฺตีติ อตฺโถ. สกฺกา เชตุํ,[๑๒] ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา.[๑๓]

อาวุโสอาทโย **อามนฺตเน** อาลปเน วตฺตนฺตีติ อตฺโถ. ตตฺถ **อาวุโส**ติ สมณสฺส สมณานํ วา อาลปเน. **อมฺโภ**ติ มหาปุริสานํ อาลปเน. **เร อเร หเร**ติ หีนสฺสาลปเน. **เช**ติ ทาสิยาลปเน.

ทิวาทโย ปฐมาย จ ทุติยาย จ อตฺเถ วตฺตนฺติ. ตตฺถ **ภิยฺโย** อติเรเก.

สมฺมาทโย ตติยตฺเถ. ยถา : สยํ สามํ ทิฏฺฐํ, อตฺตนาติ อตฺโถ. สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ตตฺถ **สมฺมา**ติ อวิปรีเตน. **สนฺ**ติ อตฺตนา. **กินฺ**ติ เกน นุ โข การเณน. **สุตฺตโส**ติ

---

๑ สี. นาภตนฺติ.
๒ วิ. มหา. ๔/๒๑/๑๘.
๓ ที. สี. ๙/๑๕๙/๕๐.
๔ วิ. มหาวิ. ๑/๔๓๖/๓๒๗.
๕ วิ. มหา. ๔/๗/๗, ม.มู. ๑๒/๒๘๑/๒๔๒.
๖ ที. ปา. ๑๑/๒๘๑/๑๗๕.
๗ ขุ. ชา. ๒๗/๑๗๐/๓๔๗.
๘ สํ. ส. ๑๕/๑๓๓/๑๑๗.
๙ ขุทฺทก. อฏฺ. ๑๘๙.
๑๐ ม. มู. ๑๒/๔๔๑/๓๙๑.
๑๑ ขุ. ขุ. ๒๕/ทฺวตฺตึสาการ/๒.
๑๒ สํ. ส. ๑๕/๑๓๖/๑๒๒.
๑๓ วิ. มหาวิ. ๑/๒๒/๑๓.

สุตฺเตน. **อนิจฺจโต**ติ อนิจฺจากาเรน. **เอกธา**ติ เอเกน ปกาเรน.

ตเวตุํปจฺจยนฺตา นิปาตา จตุตฺถิยา อตฺเถ วตฺตนฺติ. ยถา : กาตเว, กาตุํ วชติ.

สมนฺตาติอาทโย สตฺตมิยตฺเถ, **สมนฺตา**ติ สพฺพธิ. **สามนฺตา**ติ สมนฺตโต. **ปริโต** สมนฺตโต. **อภิโต** ปุรโต. **สมนฺตโต** สมีเป. **เอกชฺฌนฺ**ติ เอกตฺร. **เอกมนฺตนฺ**ติ เอกสฺมึ อนุรูเป ฐาเน. **เหฏฺฐา**ติ อโธ. **อุปรี**ติ อุทฺธํ. **ติริยนฺ**ติ สมนฺตโต. **สมฺมุขา**ติ อภิมุเข. **อาวิ** ปกาเส. **รโห** รหสิ. **ติโร**ติ ปฏิจฺฉนฺเน. **อนฺโต**ติ อพฺภนฺตเร. **อนฺตรา**ติ เวมชฺเฌ. **อชฺฌตฺตนฺ**ติ อนฺโต. **โอรนฺ**ติ อิมสฺมึ ปสฺเส. **ปารนฺ**ติ ปารสฺมึ ปสฺเส. **อารา อารกา**อิจฺเจเต ทูเร. **ปจฺฉา**ติ อปฺเร. **ปุเร** ปุพฺเพ. **หุรนฺ**ติ ปรตฺถ. **เปจฺจ** ปรโลเก.

สมฺปติ อิทานิ. **อายติ** อนาคเต กาเล. **อชฺช** อสฺมึ ทิเน. **ปรชฺช** ปรทิเน. **หิยฺโย** อตีตทิเน. **ปเร** อตีตทิเน. **สชฺชุ** ตงฺขเณ. **สายํ** อตฺถงฺคตสมเย. **ปาโต** ปภาเต. **กาลํ** กาลํเยว. **กลฺลํ** ปติรูปํ. **ทิวา** ทินํ. **นตฺตํ** รตฺติ. **นิจฺจํ** นาม สตตํ. **ภูตปุพฺพํ** ปุพฺเพ. อิติ วิภตฺติยุตฺตานิ นิปาตปทานิ.

อปฺเปว อปฺเปวนาม “สมฺภเวยฺยา”ติ ปริสงฺกตฺเถ. **นุ** สํสยตฺเถ, ยถา : “อโหสึ นุ โข อหนฺ”ติอาทิ.[๑]

อทฺธา เอกํเสน. **อญฺญทตฺถุ** เอกํเสน. เอวํ เสเสสุ.

อวธารณํ สนฺนิฏฺฐานํ อโยคอญฺญโยคปฏิโยคนิวตฺตนวเสน. ยถา : เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.[๒] เอเสว มคฺโค นตฺถญฺโญ.[๓] เอส มคฺโคว สุทฺธิยา.

กจฺจาทโย ปุจฺฉนตฺเถ วตฺตนฺติ. ยถา : กจฺจิ ขมนิยํ.[๔] เทวี นุสิ ตุวํ.[๕] กึ นุ สนฺตรมาโนว.[๖] **นนุ**อิติ โจเทตุกามตาย ปรสฺส อภิมุขีกรเณ. อิทํ ภนฺเต กถํ. กึสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ.[๗] กึ การณา.

เอวํ อิติ อิตฺถนฺติ อิมานิ วุตฺตนิทสฺสเน.[๘]

---

๑ ม. มู. ๑๒/๑๘/๑๑.
๒ ขุ. ธ. ๒๕/๒๗๗/๖๔.
๓ ขุ. ธ. ๒๕/๒๗๔/๖๔.
๔ วิ. มหา. ๔/๒๐๙/๓๕.
๕ ขุ. ชา. ๒๗/๔๒/๒๑๖.
๖ ขุ. ชา. ๒๘/๑๒๗/๒๐๐.
๗ ขุ. สุ. ๒๕/๑๘๓/๓๖๕.
๘ สี. นิทสฺสเน.

อิติ ตสฺมา **เหตุมฺหิ**.[๑] อภินนฺทีติ[๒] อาทีสุ **วากฺยปริสมตฺติยํ**.

ยาวาติอาทโย กาลาทิปริจฺเฉทนตฺเถ. ยาวาหํ อาคจฺฉามิ. ตาว กึ ตฺวมากงฺขสิ.

เอวนฺติอาทโย สมฺปฏิจฺฉนตฺเถ ยถา: เอวํ ภนฺเต. **สาหุ** สาธุ. ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อิมานิ ตีณิ นามิกานิปิ โหนฺติ. อาม ภนฺเต.

ยถาทโย ปฏิภาคตฺเถ สทิสตฺเถ.

ยถาสทฺโท โยคฺคตาทีสุปิ. ยถาสรูปํ. ยถา ยถา ชินวจนยุตฺตํ หิ ลิงฺคํ. ยถาสตฺติ กโรติ. สามญฺเญน วุตฺตตฺถสฺส สรูปนิทสฺสเน. ตํ ยถา ? อ อา อิ อี ฯเปฯ อํอิติ.

อุปเทเส เอวํ นิสีทิตพฺพํ, เอวํ อภิกฺกมิตพฺพนฺติอาทิ.[๓]

กิญฺจาปิ โส กมฺมํ กโรติ ปาปกํ,[๔] ยทิ นามาติ อตฺโถ.

ครเห อโห อมฺหากํ ปณฺฑิตา.[๕] **ปสํสเน** อโห อจฺฉริโย ชิโน. **ปตฺถเน** อโห วตายํ ปพฺพเชยฺย.

นามอิติ นิปาโต ครหาทีสฺวตฺเถสุ. ยถา: อตฺถิ นาม ตุมฺเห.[๖] สาวกาปิ นาม เอวํ มหิทฺธิกา. อิทํ นาม. กึ นาเมตํ.

สาธูติ ปสํสเน. ยถา : สาธุ สาธุ สาริปุตฺต.[๗] **ยาจเน** สาธุ เม ภนฺเต ภควา ธมฺมํ เทเสตุ.[๘]

อิงฺฆ เม ตฺวํ ปานียํ อาหร.[๙] หนฺท ปิณฺฑํ ปฏิคฺคห.[๑๐] อิธ **โจทนํ** นาม กตฺวตฺเถ อุสฺสาหนํ.

สาธุ สุฏฺฐุ เอวเมตนฺติ อนุโมทเน. ยถา: ปเรหิ ปตฺติยา ทินฺนาย "สาธุ สุฏฺฐู"ติ อนุโมทติ.[๑๑] เอวเมตํ มหาราชาติ.[๑๒]

---

๑ สพฺพ. เหตุมฺหา.
๒ ที. สี. ๙/๕๐๐/๒๒๔.
๓ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๒๒/๑๔๐.
๔ ขุ. ชา. ๒๗/๓๘/๓๓๑.
๕ ที. สี. ๙/๒๙๑/๑๐๖.
๖ องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๖/๔๑๗.
๗ สํ. นิ. ๑๖/๓๒/๕๒.
๘ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๗/๒๗๖.
๙ ที. มหา. ๑๐/๑๙๑/๑๑๓.
๑๐ ขุ. ชา. ๒๗/๔๐/๑๐.
๑๑ สงฺคหฏี. ๑๐๙. [โถกํ วิสทิสํ.]
๑๒ สํ. ส. ๑๕/๑๓๓/๑๑๖.

กิราติ อนุสฺสวเณ อสทฺเธยฺเย จ. ยถา : สจฺจํ กิเรวมาหํสุ.[๑] **อสทฺเธยฺเย** ปรมาภินิปาตตฺตา จิตฺตสฺสารมฺมเณ กิร.[๒]

นูน อนุมานาทีสุ. **อนุมาเน** "น หิ"[๓] นูน โส ธมฺมวินโย โอรโก.[๔] **อนุสฺสรเณ** สา นูน สา กปณิกา.[๕] **ปริวิตกฺกเน** โสหํ นูน อิโต คนฺตฺวา.[๖]

สหาทโย สมกฺริยาย. ยถา : ปุตฺเตน สห อาคโต. ปุตฺเตน สทฺธึ อวิปฺปวาสํ.

วินา ริเต วิปฺปโยเค. วินาปิ คคฺเคน.[๗] ริเต สทฺธมฺเมน.

นานา เต กุลา. **ปุถุ**กิเลเส ชเนตีติ ปุถุชฺชโน.[๘]

วิสุํ กมฺมํ กรึสุ.

ทุฏฺฐุ กตํ กุกตํ.

ปุน จปรํ.

สงฺขฺยาวิภาเค เอกธา, ทฺวิกฺขตฺตุํ, สกึ นิมฺคุโค.[๙]

อปฺปตฺเถ อีสกํ คจฺฉติ.

สณิกํ กโรติ.

สีฆตฺเถ ขิปฺปํ กโรตีติอาทิ.

ทีฆกาเล จิรํ คนฺตฺวา, จิรสฺสํ วต.[๑๐]

สงฺกายํ อวฏฺฐาเน เอวํ เจ สตฺตา ชาเนยฺยุํ,[๑๑] ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺยํ.[๑๒]

ถิเร ยสฺส นตฺถิ ธุวํ จิติ.[๑๓] **อวธารเณ** ธุวํ พุทฺโธ ภวิสฺสติ.[๑๔]

---

๑ ขุ. ชา. ๒๗/๗๖/๑๕๓.
๒ อภิธมฺมาวตาเร ๑๐-ปิฏฺเจ.
๓-๓ สี. นห.
๔ วิ. มหา. ๔/๓๐/๒๕.
๕ ขุ. ชา. ๒๗/๔/๒๓๖.
๖ ขุ. เปต. ๒๖/๘๐๕/๒๕๕.
๗ วิ. มหา. ๔/๑๖๗/๑๗๕.
๘ ที. อฏฺ. ๑/๕๕.
๙ องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๕/๙.
๑๐ สํ. ส. ๑๕/๑/๒.
๑๑ ขุ. ชา. ๒๗/๑๘/๕.
๑๒ ขุ. จริยา. ๓๓/๖๐๒/๖๐๕.
๑๓ ม. ม. ๑๓/๓๐๒/๒๗๗, ขุ. ธ. ๒๕/๑๔๗/๔๓, ขุ. เถร. ๒๖/๗๖๙/๓๗๔.
๑๔ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๘๑/๔๕๕.

วิสาเท สนฺตาเป. ยถา : หา เม ปุตฺโต มโต.[๑]

อภาสเน ตุณฺหีภูโต.

ปจฺจกฺเข สจฺฉิกตฺวา.

อสจฺเจ มุสา เม ภณมานาย, อิหํ โว มิจฺฉา.[๒] **วิปรีเต**ปิ มิจฺฉาทสฺสนํ, อลิกํ ภาสติ.

ยํ วุตฺตํ อาสิฏฺฐมาสีสนํ, ตสฺมึ. สฺวตฺถิ โหตุ.[๓]

ตุนาทิปจฺจยนฺตา [๔]**อุสฺสุกฺกนํ** อุตฺตรกฺริยาเปกฺขนํ.[๔] ยถา : โก ทิสฺวา น ปสีเทยฺย.

ปทตฺตยาติ นามาขฺยาโตปสคฺคสงฺขาตา ปทตฺตยโต **มุตฺตํ** วิมุตฺตํ หุตฺวา ปทานมนฺตเร นิปตติ, ตํ **เนปาติกํ** ปทนฺติ วุตฺตํ. **ยํ อพฺยยสลกฺขณนฺ**ติ ยํ วิภตฺติวจนาทิเภเทปิ น พฺยยติ น ภิชฺชตีติ อพฺยยํ. ตเทว อญฺญาสาธารณํ ลกฺขณมสฺสาติ อพฺยยสลกฺขณนฺติ ตํ เนปาติกนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

อิติ เนปาติกปทวณฺณนา.

---

[๑] สี. หา โภ ปุณฺโณ มโต. [๒] อภิ. ก. ๓๗/๕/๔. [๓] ที. สี. ๙/๒๗๔/๙๖.
[๔-๔] สี. อุสฺสุกฺกเน อุตฺตรกฺริยาเปกฺขเน.

ปญฺจธา จิตนฺติ เอตฺถ จ วิสทาการโวหารสงฺขาโต ปุมา เอว ลิงฺคํ ตทตฺถวิเสสคมนํ เอตสฺสาติ **ปุลฺลิงฺคํ**, ปุริสาทินามํ. อวิสทาการโวหารสงฺขาตํ อิตฺถิลิงฺคมสฺสาติ **อิตฺถิลิงฺคํ**, กญฺญาทินามํ. อุภยาการวิมุตฺตโวหารสงฺขาตํ นปุํสกลิงฺคมสฺสาติ **นปุํสกลิงฺคํ**, จิตฺตาทินามํ. ตาเนว ตีณิ ลิงฺคานิ อสฺสาติ **ติลิงฺคํ**, สพฺพนามิกปทํ. น อิตฺถิปุมาทิสงฺขาตํ ลิงฺคมสฺสาติ **อลิงฺคํ**, ตุมฺหอมฺหอิจฺจาทิ. อิจฺเจวํ สกลลิงฺควิภาเคน นามิกปทํ ปญฺจธา จิตํ วตฺตติตนฺติ อตฺโถ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฎีกายํ นามกณฺฑวณฺณนา.

๓. การกกณฺฑ

ปฐมาวิภตฺยตฺถวณฺณนา

เอตฺตาวตา สลิงฺคาลิงฺคนาเมสุ นามิกวิภตฺยวตารํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตาสํเยว วิภตฺตีนํ อตฺถวิภาเค ทสฺเสตุํ "อถ วิภตฺตีนมตฺถเภทา"ติอาทิ อารทฺธํ. **อตฺถเภทา**ติ อตฺถวิภาคา.

อิธ อธิปฺเปตวิภตฺติโย สรูปโต วจนตฺถโต ปเภทโต จ ทสฺเสตุํ "เอกมฺปิ อตฺถนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. เอกมฺปิ ปุริสาทิอตฺถํ "ปุริโส, ปุริสา"ติ เอกตฺตพหุตฺตสงฺขฺยา-วเสน จ "ปุริสํ, ปุริเสนา"ติ กมฺมาทิการกโยคเภทวเสน จ วิภชนฺติ วิภตฺตึ กตฺวา โชเตนฺตีติ **วิภตฺติโย**ติ วจนตฺถทสฺสนํ. **สฺยาทโย**ติ สรูปนิทสฺสนํ. **สตฺตวิธา**ติ ปเภท-ทสฺสนํ. เอตฺถ จ วิภตฺติเภเท วจนเภเท จ สมฺปลพฺภมานํ ปุริสกญฺญาจิตฺตาทิสงฺขาตํ ทพฺพลิงฺคาทิตฺติกํ สทฺทตฺโถ. ยํ ปน วิภตฺติวจนเภเท สงฺขฺยากมฺมาทิทฺวิกํ น อเนฺวติ น วิภชติ, โส วิภตฺยตฺโถติ เกจิ. โหติ จ -

> ปวตฺยเนฺวติ รุกฺขาทิ วิภตฺติวจนนฺตเร;
> สทฺทตฺโถ โส วิภตฺยตฺโถ สงฺขฺยากมฺมาทิเภทิยํ.

เอกทฺวิตฺตาทิสงฺขฺยา เอกาทิสงฺขฺยาสทฺทานเมวตฺโถติ กิตกาทีหิ อภิหิต-กมฺมาทิกญฺจ กิตนฺตาทิสทฺทานเมวตฺโถติ ทพฺพลิงฺคปริมาณตฺติกญฺจ สงฺขฺยา-กมฺมาทิทฺวิกญฺจาติ อยํ ปญฺจวิโธปิ อตฺโถ ปกติสทฺทตฺโถ เอว. วิภตฺติ ปน โชตกา "ลิงฺคตฺเถ ปฐมา"ติ วจนโต. ภวติ จ ชาติคุณาทิปฺปวตฺตินิมิตฺตมาทาย อตฺเถสุ สงฺขฺยาทิกญฺจ สทฺโท วทติ ยทิจฺฉาวเสนาปิ.

[๒๘๓] **ลิงฺคตฺถสฺส** รุกฺขาทิวจนตฺถสฺส **อภิธานมตฺเต** กถนมตฺเตเยว โชเตตพฺเพ ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

ลีนนฺติ นิลีนํ. **ปุริโสติอาทีนนฺ**ติ "ปุริโส, อคฺคิโย, สตฺถาโร, เวนเตยฺโย,

นาวิโก”ติ เอวมาทีนํ ยา ปุริส-อคฺคิ-สตฺถุ-วินตา-นาวาติอาทิกา อยํ [๑]ลิงฺคาปกติ, โอ-โย-อาโร-เอยฺย-อิกอิจฺเจวมาทิกา[๑] ปจฺจยาติ เอวํ ปกติปจฺจยาทีนํ **วิภาคสฺส** เภทสฺส ปริกปฺปนาย สทฺทลกฺขเณน นิปฺผาทิตานํ **สทฺทสฺส** จิตฺตสมุฏฺฐานวจีโฆสสฺส อุจฺจารณานนฺตรํ วิทฺธํสิตตาย ปุน นิปฺผาเทตุมสกฺกุเณยฺยสฺส สุตานุปุพฺพิยา มนสา สมฺปิณฺฑิตฺวา อลาตจกฺกํ วิย สมุทิตากาเรน คหิตตฺตา สุตสทฺทสฺส **ปติรูปกานํ** ตํสทิสปฏิภาคานํ อวโพธนตฺถํ **ปรมํ รเปตพฺพํ** ปุริสอคฺคิสตฺถุวินตานาวาติอาทิ **ปกติรูปํ ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคนฺ**ติ วุจฺจติ.

อิทานิ ลีนสฺส อปากฏสฺส สทฺทตฺถสฺส **คมนโต** โพธนโต อตฺถสฺส ลิงฺคนโตติปิ ลิงฺคํ ปาฏิปทิกนฺติ ทสฺเสตุํ “อถ วา”ติอาทิ วุตฺตํ. วิสโท จ อวิสโท จ อุภยรหิโต จ โย ปุริสาทีนํ คมนาทิเภโท อากาโร, โส เอว อวจนตฺถตาย[๒] โวหาโร ปุมาทิเภทชานเน เหตุตฺตา ปุมิตฺถินปุํสกลิงฺคนฺติ ทสฺเสตุํ “วิสทาวิสโท”ติอาทิ วุตฺตํ. **ลีนสฺส คมนโต**ติ ปุริสาทิสทฺทสฺส อปฺปโยเค ลีนสฺส อปากฏสฺส ปุริสาทิอตฺถสฺส คมนโต โพธนโต **ลิงฺคํ**. ตสฺเสว วจนตฺถสฺส ลิงฺคนโต ญาปนโต **ลิงฺคนฺติ** เอวํ หิ ลิงฺคธาตุเภทสิทฺเธน อตฺถานุคตนามวเสน วา. “ปาฏิปทิกนฺ”ติ **ปาณินีเย**[๓] อาคตํ อปรํ นามเธยฺยํ อสฺสาติ **ปาฏิปทิกาปรนามเธยฺยํ**. สฺยาทิวิภตฺยนฺตปทสฺส ปกติรูปํ ยํ ลิงฺครูปํ “ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต”ติ อิมินา นิปฺผาทิตํ, ยญฺจ **ตทฺธิตสมาส**าทิสุตฺเตน ลทฺธนามพฺยปเทสํ, ตทุภยํ เจตฺถ ลิงฺคนฺติ วุตฺตํ.

ลิงฺคสฺส อตฺโถ นาม อุปาทายปญฺญตฺติสงฺขาโต ฆฏปฏาทิโวหารตฺโถ จ ปถวีธาตุผสฺสาทิสภาวธมฺมานํ กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร จาติ สมฺพนฺโธ. **ปพนฺธวิเสสากาเรน**าติ ปาณิสนฺตาเนสุ กมฺมสมุฏฺฐานาทิรูปกลาปสนฺตติปพนฺธ-วิเสสากาเรน, อนินฺทฺริยพนฺธสนฺตาเนสุ ภูมิปพฺพตาทีสุ อุตุชกลาปสนฺตติปพนฺธ-วิเสสากาเรน จ **ปวตฺตมาเน รูปาทโย** พหิทฺธา สุทฺธฏฺฐกภูเต วณฺณาทโย, อชฺฌตฺติเก รูปกฺขนฺธาทโย จ วตฺถุธมฺเม **อุปาทาย** นิสฺสาย **ปญฺญาปิยมาโน** เตน เตน เทวมนุสฺสติรจฺฉานาทินา, ภูมิปพฺพตเกสโลมเคหรถฆฏปฏาทินา จ ปกาเรน ญาปิยมาโน **ตทญฺญานญฺญภาเวน** เตหิ รูปาทีหิ ธมฺเมหิ

[๑-๑] สี. ลิงฺคปกติอากาโร, เอยฺยอิกอิจฺเจวมาทิกา.
[๒] สี. วจนตฺถตาย.
[๓] ปาณินิ. ๑/๒/๔๕-๔๖.

[๑]อญฺญตฺเตน อนญฺญตฺเตน[๑] **อนิพฺพจนีโย**. ยทิ หิ รูปาทีหิ สตฺตสฺส ฆฏาทิโน วา อญฺญตฺตํ สิยา, ตทา วิสุํ อุปลพฺภนียตาติปฺปสงฺโค. อนญฺญตฺตํ, รูปาทีนํ วิย อเนกตาติปฺปสงฺโค สิยา, ตทา น จ ตถา ทิสฺสติ. ตสฺมา ตทุภยากาเรน อวจนีโย, รูปาทึ นิสฺสาย สพฺภาวโต สสวิสาณาทีสุ วิย น จ อจฺจนฺตาภาวโต. รูปาทีนํ สมูหสนฺตานานํ อวตฺถาทิเภโท สาสเน อุปาทายปญฺญตฺติสงฺขาโต ฆฏาทิโวหารตฺโถ จ **ลิงฺคสฺส อตฺโถ นาม**, ยา "อตฺถปญฺญตฺตี"ติปิ วุจฺจติ. อิมสฺส ปน โวหารตฺถสฺส ทีปกํ **ลิงฺคํ** นาม, ปรมตฺถโต อวิชฺชมานสฺส สมูหสนฺตานาทิอตฺถสฺส ปญฺญาปนโต ปกาสนโต อวิชฺชมานปญฺญตฺตีติปิ วุจฺจติ.

อิทานิ วิชฺชมานปญฺญตฺติยา อตฺถภูโต ปรมตฺโถปิ ลิงฺคสฺเสว อตฺโถติ ทสฺเสตุํ "ปถวีธาตุผสฺสาทีนนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ ปถวีธาตุอาทีนํ รูปธมฺมานํ ผสฺสาทีนํ อรูปธมฺมานํ จ **สภาวธมฺมานํ** อตฺตโน อตฺตโน สภาเวน กกฺขฬตฺตผุสนาทิสลกฺขเณน อุปลพฺภมานานํ ปรมตฺถธมฺมานํ อตีตาทิกาลเภเทน อปายภูมิอาทิเทสเภเทน อชฺฌตฺติกพาหิรสนฺตานาทิเภเทน จ ภินฺนานํ **วิชาติยวินิวตฺโต** อปถวีธาตุอผสฺสาทิวิสทิสชาติเยหิ ธมฺเมหิ วินิวตฺโต **สชาติยสาธารโณ** สมานชาติยานํ ปถวีธาตุผสฺสาทีนมฺปิ กกฺขฬตฺตผุสนาทิสภาวานติวตฺตเนน สาธารณภูโต **ยถาสงฺเกตมาโรปสิทฺโธ** "ปตฺถฏตฺตา ปถวีธาตุ, อารมฺมณํ ผุสตีติ ผสฺโส"ติ เอวมาทินา ปวตฺตปุพฺพสงฺเกตานุรูปํ ปุพฺพคหิตนามเธยฺยานุรูปํ พุทฺธิยา คหิตาวยวเภทสฺส ตทญฺญสมฺภเว กกฺขฬตฺตผุสนาทิลกฺขณมตฺเต กตสฺส อชฺฌาโรปเนน อเปกฺขเนน สิทฺโธ วิชฺชมานปญฺญตฺติภูตตชฺชาปญฺญตฺติยา อตฺโถติ สงฺขาโต กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร จ โหติ. ตา วิชฺชมานาวิชฺชมานปญฺญตฺติวสโต ทุวิธา ลิงฺคา, ตทตฺโถ สมฺมุติปรมตฺถวสา ทุวิธาติ.

โส ปน ยถาวุตฺโต สมฺมุติปรมตฺถเภโท ลิงฺคตฺโถ ทุวิโธติ สมฺพนฺโธ. **วิธียมานตฺตา**ติ วกฺขมานตฺตา. เตหิ ลิงฺคสงฺขฺยาทีหิ วินิมุตฺโต **ตพฺพินิมุตฺโต**. อุปสคฺคานํ **อาทิ**สทฺเทน เกสญฺจิ นิปาตานญฺจ ปทานมตฺโถ จาติ อยํ ทุวิโธปิ กมฺมาทิสํสคฺครหิโต **สุทฺโธ** เกวโล **สทฺทตฺโถ** นาม.

[๑-๑] ก. อญฺญตฺเตน อนญฺญตฺเตน จ, สี. อญฺญตฺเถน อนญฺญตฺเถน จ.

โย ปน "ปจฺจติ โอทโน, คนฺตพฺโพ มคฺโค"ติอาทินา อาขฺยาเตน กิตเกน ตทฺธิเตน สมาเสน จ **วุตฺโต** กมฺมาทิการเกหิ สามิอาทีหิ จ **สํสฏฺโฐ** สหิโต อตฺโถ. ปุน ทุติยาทีนํ อวิสยตฺตา **โส**ปิ ปฐมาเยว วิสโย. ยถา: ธมฺโม เอโส เทสียติ, ภควา ธมฺมํ เทเสติ. **กิตกาภิหิเต** สฺวากฺขาโต[๑] ภควตา ธมฺโม, สคฺคํ คโต ปุริโส. **ตทฺธิตาภิหิเต** อาภิธมฺมิโก, วาสิฏฺโฐ. **สมาสาภิหิเต** อาคตสมโณ วิหาโร, ชิตินฺทฺริโย สมโณ.

อุปสคฺคานมตฺเถ เกสญฺจิ กมฺมาทิสํสคฺครหิตานํ นิปาตสทฺทานมตฺเถ จ **สุทฺเธ** ลิงฺคสงฺขฺยาทิอตฺเถ จ อาขฺยาตาทีหิ **อภิหิเต** กถิเต กมฺมาทิอตฺเถ จ ปฐมา-วิภตฺติเยว โหตีติ อตฺโถ.

สลิงฺเคติ ปุมาทิลิงฺคสหิเต กฺริยาย สมฺพนฺธรหิเต สุทฺธทพฺเพ ตาว อุทาหรณํ ทสฺสียติ. เอวํ สสงฺขฺยาปริมาณาสุปิ. "เอโส ปุริโส ติฏฺฐตี"ติ เอตฺถ หิ กฺริยาย สมฺพนฺเธ อภิหิตกตฺตุสํสฏฺโฐ อตฺโถ สิยา, ตสฺมา กฺริยาย รหิโตว ทสฺสิโต นามมาลา วิย. เอวํ เอกาทิสงฺขฺยาปริมาเณสุปิ. เอตฺถ หิ **ปุริส**าทิสทฺทา ยถากฺกมํ ปุมิตฺถิ-นปุํสกสหิตตฺถวาจกา. ตตฺถ เอกตฺถาภิธาเน สติ เอกวจนํ, พหุตฺถาภิธาเน พหุวจนํ. เอวํ อุปริปิ.

เอกาทิสทฺทานํ ปกติยา เอกาทิคณนตฺถตาย สงฺขฺยาปิ สทฺทตฺโถ เอว.

โทโณติ โสฬสนาฬิ. **ขารี**ติ โทณฏฺฐกทฺวยํ. **อาฬฺหก**มิติ จตุนาฬิ. **สตฺตามตฺเต** อทพฺพภูเต สมฺจฺจยนาทิสมฺภวมตฺเต.[๒]

"อาลปเน จา"ติ อาลปนตฺถาธิเก จ ลิงฺคตฺเถ สทฺทตฺเถ จ ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ. ตตฺถ **อาลปนนฺ**ติ กถนํ. **อามนฺตนนฺ**ติ อภิมุขํ กตฺวา มนฺตนํ, โพธนนฺติ อตฺโถ.

ลทฺธสรูปสฺสาติ นิปฺผนฺนสรูปสฺส วตฺถุโน. กฺริยาย **โยโค** สมฺพนฺโธ, ตสฺส อภาวโต อามนฺตนตฺถสฺส กฺริยาย นิมิตฺตตา น สมฺภวติ. **อิทนฺ**ติ อาลปนํ.

วุตฺตญฺจาติ **มญฺชูสายํ**. **วิชฺชมานสฺส** ปเคว สิทฺธสฺส "โภ ปุริสา"ติ **สทฺเทน** วจเนน อภิมุขีกรณํ อามนฺตนํ นาม. **วิธาตพฺเพ**ติ "โภ ปุริส ตฺวํ ราชา ภว"อิติ

---

[๑] ม., ก. สฺวาขาโต.

[๒] สี. สมฺจฺจยนาทิสมฺภาวมตฺเต.

เอวํ วิธาตพฺเพ ตํ อามนฺตนํ นาม นตฺถิ. สิทฺธสฺส อนุวาโท **อามนฺตนํ**. อสิทฺธสฺส อิธ ราชภาวสฺส วิธานํ **วิธิ**, ตสฺมา "โภ ราช ราชา ภวา"ติ วตฺตุํ น ยุชฺชตีติ[๑] อธิปฺปาโย.

อิติ ปฐมาวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

ทุติยาวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๒๘๔] กรียตีติ กมฺมํ. กมฺมเมว อตฺโถ **กมฺมตฺโถ**, ตสฺมึ กมฺมตฺเถ อภิธาตพฺเพ อภิเธยฺเยว. "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา กมฺมสํสฏฺฐวาจกลิงฺคโต ทุติยาเยว โหตีติ.

อยํ ปน ทุติยา อาขฺยาตาทินา อนภิหิเตเยว กมฺมตฺเถ ภวติ, อิมสฺส ปนตฺถสฺส "กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต"ติสุตฺเต "กมฺมนิ กฺโต"ติ อวตฺวา **ทุติยาย**คฺคหณเมว ญาปกํ. อภิหิเต กมฺมนิ ทุติยาย อสมฺภวโต "กมฺมนิ ทุติยายนฺ"ติ อิธ วิเสสนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. อวิสิฏฺฐสฺส พฺยภิจารสมฺภเว สติ หิ วิเสสนํ สาตฺถกํ ภวติ, ยถา "นีลุปฺปลนฺ"ติอาทีสุ วิย.

วจนตฺถโต สรูปโต ปเภทโต จ กมฺมํ ทสฺเสตุํ **"กึ กมฺมนฺ"**ติ ปุจฺฉา.

[๒๘๕] ยํ วา อตฺถํ **กโรติ** นิพฺพตฺเตติ, **วิกโรติ** วิการมาปาทียติ, ยํ วา กฺริยาย ปาปุณาติ, ตํ การกํ นิพฺพตฺตนาทิกฺริยานิมิตฺตํ.

อิธ การกวิสเย ปฐมปุริโส "กโรตี"ติ ลิงฺควจนญฺจ กาลวิเสสวจนญฺจ เอกวจนญฺจ **อตนฺตํ** อปฺปธานํ. ตสฺมา "ยํ อกาสิ, กริสฺสตี"ติ "โย กโรติ, เย กโรนฺตี"ติอาทินาปิ น วิรุชฺฌติ. กโรตีติ **การกํ**. สาเธตีติ **สาธกํ**, กตฺตุกมฺมสมเวตาย คมนปจนาทิกฺริยาย นิปฺผตฺติการณํ ตสฺสา กมฺมาทิภาเวเยว ภาวโต.

---

๑ สี. วิชฺชตีติ.

โอกาโสติ อธิกรณํ, กตฺตุกมฺมานํ อาธาโรติ อตฺโถ. **ตตฺถา**ติ "การกํ ฉพฺพิธนฺ"ติ วุตฺตการกาธิกาเร. **สภาวโต ปริกปฺปิโต วา**ติ "รูปํ ปสฺสติ, สทฺทํ สุณาตี"ติอาทีสุ วิย อตฺตโน สภาเวน วา วิชฺชมาเนน วา "อสนฺตํ ฆฏํ กโรติ, อภาวํ วิสยํ กโรตี"ติอาทีสุ ปริกปฺปิโต วา กมฺมาทิมฺหิ สติ นิพฺพตฺตนอปนยนวิธานาทิกฺริยานํ สมฺภวโต จ ตพฺภาวภาวิตาย กมฺมาทีนํ ฉนฺนมฺปิ กฺริยาสิทฺธินิมิตฺตภาวโต "การกนฺ"ติ อยํ โวหาโร สิทฺโธ เอว โหติ, น วิรุทฺโธติ อตฺโถ.

นิพฺพตฺตนียนฺติ สรูเปน นิปฺผาทนียํ. **วิกรณียนฺ**ติ วิการมาปาทนียํ. **ปาปณียนฺ**ติ กายาทีหิ ปาปุณิตพฺพนฺติ อตฺโถ.

"มาตา ปุตฺตนฺ"ติอาทิ อุทาหรณํ. **มาตา**ติ วิชายนกฺริยาย วิชฺชมานกตฺตุ- การกํ. **ปุตฺตนฺ**ติ วิชฺชมานกมฺมการกํ. **วิชายตี**ติ กตฺตุสมเวตาย กมฺมนิมิตฺตาย กฺริยาย นิทสฺสนํ. ปุตฺเต อสติ กึ สา วิชาเยยฺย, ตสฺมา ปุตฺโต วิชายนกฺริยาย นิมิตฺตตาย การกเมว. ภุตฺโต โอชาสงฺขาโต **อาหาโร** ปุพฺเพ อสโต สุขสฺส กมฺมุโน กมฺมสนฺนิสฺสิตชนนกฺริยาย จ เหตุกตฺตุการกํ. **เทวทตฺโต** มนสา ปริกปฺปิโต สกตกมฺมุโน กตฺตุการกํ นาม. **องฺคารนฺ**ติ วิกรณียํ สโต อญฺญถตฺตาปาทนลกฺขณํ กมฺมํ. **กฏฺฐนฺ**ติ องฺคาโรปาทานภูตํ วิเสสนํ. สุวณฺณสฺส เกยูราทิกรณํ วีหีนํ ลวนญฺจ วิกรณเมว. **เกยูรํ** นาม พาหุวลยํ. "วีหโย ลุนาตี"ติ พหุวจนอุทาหรณํ. **นิเวสนนฺ**ติ กายิกาย ปเวสนกฺริยาย ปาปุณิตพฺพํ วิชฺชมานกมฺมํ. **อาทิจฺจนฺ**ติอาทิ ทสฺสนาทิ- มานสกฺริยาย ปาปุณิตพฺพํ กมฺมํ. **ปยิรุปาสตี**ติ ปณฺฑิเตหิ วุตฺตวจนํ สกฺกจฺจํ โสตุํ อุปคนฺตฺวา นิสีทตีติ อตฺโถ.

กตฺตุกฺริยาภิคมฺมํ ตนฺติ ยํ กตฺตุนิพฺพตฺตนาทิกฺริยาภิคมฺมํ ปาปุณิตพฺพํ วตฺถุ, นิพฺพตฺตนียํ **นิพฺพตฺติ**. กมฺมนิ **ติ**ปจฺจโย "คตี"ติอาทีสุ วิย, เอวํ วิกรณียา **วิกติ**. ปาปณียา **ปตฺติ**, เตสํ นิพฺพตฺตาทีนํ เภเทน ตํ กมฺมํ ติวิธํ มตํ. ตตฺโถทาหรณํ "สุขงฺคารนิเวสนนฺ"ติ สุขํ ชนยติ, องฺคารํ กโรติ, นิเวสนํ ปวิสตีติ.

สกฺกตคนฺเถ[๑] ปน "กตฺตุนิจฺฉิตตมํ กมฺมนฺ"ติ กมฺมสญฺญาย วุตฺตตฺตา "อนิจฺฉิตญฺจ อิจฺฉิตญฺจ อิจฺฉิตานิจฺฉิตญฺจ กถิตญฺจา"ติ อนิจฺฉิตาทีนํ วิสุํ

---

๑ ปาณินิ. ๑/๔/๔๙.

กมฺมสญฺญา วุตฺตา, อิธ ปน **กจฺจายเน** อิจฺฉิตาทิเภทมนเปกฺขิตฺวา อิจฺฉิตาทีนํ สพฺเพสํ สงฺคาหกวเสน **วา**ธิกาเรน “ยํ กโรติ ตํ กมฺมนฺ”ติ วุตฺตตฺตา อิมินาว สพฺพตฺถ กมฺมสญฺญา โหตีติ ทสฺเสตุํ “เอตฺถ จา”ติอาทิ อารทฺธํ.

ตถาติ ยถา ยาจนกฺริยาย ปตฺตุํ อนิจฺฉิตตรตฺตา **ยญฺญทตฺตนฺ**ติ อปฺปธานํ กตฺตุนิจฺฉิตตมํ กมฺมนฺติ อิมินา อกถิตกมฺมํ, อิธ ปน ตทุภยมฺปิ ยาจนกฺริยาย ปตฺตพฺพโต กมฺมสญฺญํ ลภติ, เอวํ ทฺวิกมฺมิกาย ภิกฺขนกฺริยาย อนิจฺฉิตตรตฺตา **สมิทฺธนฺ**ติ อกถิตกมฺมํ, นยติกฺริยาย จ **คามนฺ**ติ อปฺปธานํ, ปุจฺฉนกฺริยาย จ **ปราภวนฺตนฺ**ติ อปฺปธานํ, วจนกฺริยาย **ภิกฺขู**ติ อปฺปธานนฺติ โยเชตพฺพํ.

“กโฏ กรียเต”ติ เอตฺถ **กรียเต**ติ อิมินา อาขฺยาเตน กริยมานกฏกมฺมสฺส วุตฺตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติ, เอวํ อุปริปิ. **เทสิโต**ติ อิมินา กิตเกน **ธมฺโม**ติ อภิหิตกมฺมํ. ทฺวิกมฺมเก **ยาจียเต**ติ อิมินา อปฺปธาโน ยญฺญทตฺโต อภิหิตกมฺมํ.

อิธ ปน “กมฺมตฺเถ ทุติยา”ติ สุตฺตโต “ทุติยา”อิจฺเจว อิโต ปรมธิกาโรติ ทฏฺฐพฺโพ.

[๒๘๖] คติ จ พุทฺธิ[๑] จ ภุโช จ ปโฐ จ หโร จ กโร จ สโย จ, เต อาทโย เยสนฺติ วิคฺคโห. เอตฺถ จ **คตี**ติ **ติ**ปจฺจยนฺตวเสน **คมุ**ธาตุ วุตฺตา. **พุทฺธี**ติ **อิ**ปจฺจยวเสน **พุธ**ธาตุ วุตฺตา.[๑]

ปโยชฺชกตฺตุภูเต กมฺมนีติ “คมยตี”ติอาทีสุ การิตปจฺจยโยเคสุ เหตุกตฺตารา คมนาทีสุ ปโยเชตพฺโพติ ปโยชฺโช. โสเยว ปโยชฺโช จ คมนาทิกฺริยาย สยํ กตฺตุภาวโต กตฺตา จาติ ปโยชฺชกตฺตา, ตสฺมึ ปโยชฺชกตฺตุสงฺขาเต กมฺเม ตทฺทีปกโต ลิงฺคมฺหา อิมินา วิกปฺเปน ทุติยา. **ตสฺส ปกฺเข**ติ อิมินา ทุติยาย อภาวปกฺเข.

ตมญฺโญ ปโยเชติ ตํ คามํ คจฺฉนฺตํ ปุริสํ คนฺตุํ สมตฺถํ อญฺโญ ปุริโส “คจฺฉา”ติ ปโยเชติ, เปเสตีติ อตฺโถ. ปุริสํ คมยตีติ สิทฺธํ. คามนฺติ ปุริมสุตฺเตน สิทฺธํ.

---

[๑] นานาโปตฺถเกสุ นานาฐาเนสุ จ “พุทฺธิ”อิติ เอวํ ทิสฺสติ, อิธ ฐาเน วุตฺตตฺถสฺสานุสาเรน “พุธิ”อิติ ภวิตพฺพํ. “พุทฺธี”ติ ปน ติปจฺจยนฺตวเสน วุตฺตา ยถา คติสทฺโท.

สพฺพตฺถาติ "ปุริสํ เลขํ เลขยติ, ปุริเสน วา เลขํ เลขยตี"ติ เอวํ สพฺพตฺถ อนภิหิเต กตฺตริ ปกฺเข ตติยาปิ โยเชตพฺพา.

การิเตติ วิเสสนํ กิมตฺถนฺติ อิมสฺส ผลํ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ "การิเตติ กินฺ"ติอาทิ.

คมียเตติ อิมินา อาขฺยาเตน กตฺตุกมฺมสฺส อภิหิตตฺตา อิมินา ทุติยา น ภวตีติ ทสฺเสตุํ "อภิหิเต"ติอาทิ วุตฺตํ. **ปุริเสน**าติ ปโยชเกน.

[๒๘๗] กาโล จ อทฺธา จ **กาลทฺธา**, เตสํ กาลทฺธานํ. อณฺณสฺส อสฺสุตตฺตา กาลทฺธานวาจีหีติ อตฺโถ สิทฺธํ.

ควปานนฺติ สปฺปินวนีตาทิโครสปานํ. อเนน ควปานทพฺเพน สตฺตาหสฺส อจฺจนฺตสํโยเค สติ "สตฺตาหนฺ"ติ ทุติยา, กฺริยาโยคาภาวโต กมฺมตฺเถ ทุติยา น ภวติ. **สรทนฺ**ติ อสฺสยุชาทิมาสทฺวยสงฺขาโต อุตุวิเสโส. **นนฺทนนฺ**ติ อินฺทสฺส อุยฺยานํ, ตสฺส รมณียตํ คุโณ.

ธนุปญฺจสตํ โกสํ จตุโกสญฺจ คาวุตํ;
คาวุตานิ จ จตฺตาริ โยชนนฺติ จ วุจฺจติ.

[๒๘๘] **กมฺมปฺปวจนีเยหี**ติ กมฺมตฺถโชตเกหิ **ธิวินา**ทินิปาเตหิ **ปติปริอนุ-อภิ**อาทิอุปสคฺเคหิ จ ยุชฺชนํ ยุตฺตํ, ตสฺมึ ยุตฺเต, โยเคติ อตฺโถ.

อนฺวาทโย อุปสคฺคา.

ตตฺถาติ สกฺกตคนฺเถ **ปาณินีเย** กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตาติ สมฺพนฺโธ. ลกฺขียติ สลฺลกฺขียติ อุปลกฺขียติ เอเตนาติ **ลกฺขณํ**, อุปลกฺขณํ สญฺญาณํ.

ปพฺพชิตมนูติ ปพฺพชิตํ ปติ ปพฺพชิตํ ปริ ปพฺพชิตํ อนุ ปพฺพชิตํ ลกฺขณํ กตฺวา ตสฺมึ ปพฺพชิเต อปเร ปพฺพชึสูติ อตฺโถ. **นทิมนู**ติ เอตฺถ สหตฺเถ. **อนฺววสิตา**ติ[๑] อวพทฺธา. **สิ** พนฺธเนติ ธาตุ. **อนุ สาริปุตฺตนฺ**ติ เอตฺถ **อนุ**สทฺโทยํ หีเน. สาริปุตฺตตฺเถรสฺส ปจฺฉา อยํ ปญฺญวาติ อตฺโถ.

---

[๑] ม. อนฺวสิตาติ, สี. อนุ อวสิตาติ.

ลกฺขณาทีสุ อตฺเถสุ. ลกฺขณญฺจ อิตฺถมฺภูตสฺส อกฺขานญฺจ ภาโค จ วิจฺฉา จาติ สุตฺตสฺส วิคฺคโห.

รุกฺขํ อนูติ เอตฺถาปิ รุกฺขํ ลกฺขณํ กตฺวา วิชฺโชตเต จนฺโทติ อตฺโถ.

อเนน ปกาเรนาติ อิตฺถํ, อิมํ ปการํ ภูโต อาปนฺโนติ **อิตฺถมฺภูโต**, ตสฺส อกฺขาเน. **สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปตี**ติ มาตริ สาธุ สมฺมา ปฏิปนฺโน.

มํ ปตีติ มํ อุทฺทิสฺส โย ฌปิโต ภาโค, ตํ ทียตูติ อตฺโถ.

นิรวเสสพฺยาปนิจฺฉา **วิจฺฉา**. **อตฺถมตฺถํ ปตี**ติ โย โย วจนตฺโถ, ตํ ตมตฺถํ ปติ วาจกภูโต สทฺโท ตตฺถ ตตฺถ นิวิสตีติ อตฺโถ.

อิตฺถมฺภูตตฺเถ **อภินา โยเค** "ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมนฺ"ติ เอตฺถ ฉฏฺฐีอตฺเถ อิมินา ทุติยา. อยํ ปเนตฺถ อตฺโถ : ตสฺส โภโต โคตมสฺส **เอวํ กลฺยาโณ** "ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ"ติอาทิวเสน "โส อิมํ โลกนฺ"ติอาทินา วุตฺตํ ติโลกํ สจฺฉิกตฺวา ปเวทนวเสน "โส ธมฺมํ เทเสตี"ติอาทินา อาทิกลฺยาณาทิวิสิฏฺฐสกล-สาสนพฺรหฺมจริยปกาสนวเสน จ อตฺตหิตปรหิตสมฺปตฺติทีปโก สุนฺทรตโร **กิตฺติสทฺโท** คุณโฆโส **อุคฺคโต** สกลโลกํ พฺยาเปตฺวา อพฺภุคฺคจฺฉติ.

พฺราหฺมณสฺส พาหิตปาปสฺส ขีณาสวสฺส หนฺตารํ **ธิ** ครหามิ. เอตฺถ **ธี**ติ นิปาตโยเค ทุติยา. **วินาโยเค** "วินาหารํ สผสฺเสหิ เวทนาทิตฺตยํ ภเว"ติอาทิ.[๑]

[๒๘๙] อิธ **กฺวจิ**คฺคหณโต **อนฺตรา-อภิโต-ปริโต**ติ อิเมหิ นิปาเตหิ **ปตี**ติ อุปสคฺเคน "ปฏิภาตี"ติ **ปฏิ**ปุพฺพ**ภา**ธาตุนา ปโยเค สติ **อยํ** "ฉฏฺฐีนมตฺเถ"ติ วุตฺต-ทุติยา โหตีติ อตฺโถ. ตตฺถายํ **อนฺตรา**สทฺโท วิวรเทสภูตํ มชฺฌํ วทตีติ ทสฺเสตุํ "อนฺตรา จ ราชคหนฺ"ติอาทิ อุทาหฏํ. **อภิโต คามนฺ**ติ เอตฺถ อภิโต อนฺโต คามสฺสาติ อตฺโถ. **ปริโต คามนฺ**ติ คามสฺส สมนฺตโต เสนา วสติ. **ปฏิภนฺตุ ตนฺ**ติ ตํ ตว อุปฏฺฐหนฺตูติ อตฺโถ.

"กฺวจิ ทุติยา อตฺเถ"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ สจฺจสงฺเขเป ๓๒๔-คาถายํ.

[๒๙๐] ตติยา จ สตฺตมี จ **ตติยาสตฺตมี**, ตาสํ.

สเจ มํ นาลปิสฺสตีติ มยา สทฺธึ ยทิ น ภาสตีติ อตฺโถ. **ตฺวญฺจ มนฺ**ติ ตฺวํ จ มยา. **วินา สทฺธมฺมนฺ**ติ สทฺธมฺเมน วินา. **อุปายมนฺตเรนา**ติ อุปาเยน วินา. **กฺวจิ**คฺคหณานุวตฺตนโต **กาเล** จ, **อุปอนุอธิอา**ปุพฺพสฺส **วส** นิวาเส อิจฺเจตสฺส จ โยเค, **อธิ**ปุพฺพานํ **สี** สเย **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ **อาส** อุปเวสเน อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ ปโยเค จ, ปานญฺจ อาจาโร จ **ปานาจารํ**, ตสฺมึ ปิวนสงฺขาเต ปาเน จ ตสฺมึ อาจาเร จาติ เอวํ วุตฺตสตฺตมิยตฺเถ ทุติยา.

ปุพฺพณฺหสมยนฺติ ปุพฺพนฺหสมเย.[๑] **เอกํ สมยนฺ**ติ เอกสฺมึ สมเย ภควา สาวตฺถิยํ วิหรตีติ สมฺพนฺโธ. อจฺจนฺตสํโยเค วา เอตํ. **อิมํ รตฺตินฺ**ติ อิมิสฺสํ รตฺติยํ.

คามํ อุปวสตีติ คาเม วสติ. เอวํ อุปริปิ. **อคารํ อชฺฌาวสตี**ติ อคาเร วสติ. [๒]**ปถวินฺ**ติ ปถวิยํ **อธิเสสฺสตี**ติ ปถวิยา อุปริ สยิสฺสติ.[๒] **คามํ อธิติฏฺฐตี**ติ คาเม ติฏฺฐติ. **คามํ อชฺฌาวสตี**ติ คาเม อาวสติ, นิสีทตีติ อตฺโถ.

นทินฺติ นทิยํ. **คามํ จรตี**ติ คาเม จรติ.

อิติ ทุติยาวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

ตติยาวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๒๙๑] กโรติ เตนาติ **กรณํ**. **กึ กรณนฺ**ติ สรูปปุจฺฉา.

[๒๙๒] **กฺริยนฺ**ติ นิพฺพตฺตนาทิลกฺขณํ.

---

[๑] ก., สี. ปุพฺพณฺหสมเย.

[๒-๒] ก. ปถวึ อธิสยิสฺสตีติ ปถวิยา อุปริ สยิสฺสติ., สี. ปจวึ อธิเสสฺสตีติ ปจวิยา อุปริ สยิสฺสติ.

อเนนาติ สาธเนน. เยน กตฺตารา กมฺมํ กรียเต, ตํ สาธนํ กรณํ. **สาธกตมนฺ**ติ พหูนํ กมฺมาธิกรณาทีนํ สาธนานมนฺตเร อติสเยน สาธกํ สาธกตมํ.

วุตฺตญฺจาติ **มญฺชูสายํ**.

สพฺพวิเสเสนาติ กมฺมาทิสพฺพการกโต วิเสเสน. นิพฺพตฺตนาทิ**กฺริยาย สํสิทฺธิเหตุตา** นิพฺพตฺตการณตา **ยสฺส** หตฺถทาตฺตเนตฺตาทิโน สมฺภาวียติ, ตํ กรณํ นาม การกนฺติ วุตฺตนฺติ โยชนา.

อชฺฌตฺเต สตฺตสนฺตาเน ภวํ **อชฺฌตฺติกํ**. ตโต พหิทฺธา ภวํ **พาหิรํ**.

หตฺเถนาติ สกหตฺเถน อาทิกมฺมํ ปุริโส กโรติ. **จกฺขุนา**ติ อสติ จกฺขุมฺหิ รูปทสฺสนกฺริยาย ปุริสสฺส อสิชฺฌนโต ปธานสาธนํ[๑] จกฺขุ. **ธมฺมน**ฺติ ธมฺมารมฺมณํ.

[๒๙๓] กโรตีติ **กตฺตา**. ตสฺมึ กตฺตริ.

อิตฺถมฺภูตสฺส ลกฺขเณ จ, กฺริยาย อปวคฺเค ปริสมตฺติยํ จ, ปุพฺโพ จ สทิโส จ สโม จ อูนตฺโถ จ กลโห จ นิปุโณ จ มิสฺสโก จ สขิโล จ อตฺโถ จ ตทาทิ จาติ เอวํ **ปุพฺพ**าทิสทฺทโยเค[๒] จ, กาลทฺธาเนสุ จ, ปจฺจตฺตญฺจ กมฺมตฺโถ จ ปญฺจมิยตฺโถ จ ตทาทิ จาติ เอวํ ปฐมาทิอตฺเถ จ **จ**คฺคหเณน ตติยาวิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

[๒๙๔] สุทฺโธ เกวโล วิเสสนรหิโต กตฺตา **สุทฺธกตฺตา**. เหตุ จ โส ปโยชกพฺยาปารสฺส กตฺตา จาติ **เหตุกตฺตา**. กมฺมภูโต กตฺตา **กมฺมกตฺตา**. **ปโยชยตี**ติ "คจฺฉ คจฺฉา"ติ นิโยเชติ. ตตฺถ ตตฺถ การิตวิธาเน อวโพธนตฺถํ เหตฺวตฺถนิทสฺสนํ วุตฺตํ. คจฺฉตีติ **สามตฺถิยสฺส** คนฺตุํ สมตฺถภาวสฺส วิสุํ สุทฺธกตฺตุโน ตํทสฺสนวเสน วุตฺตํ.

[๒๙๕] **กตฺตารํ** สุทฺธกตฺตารํ.

กมฺมภูโตปีติ นิพฺพตฺตนียาทิกมฺมภูโตปิ. **สุกรตฺตา**ติ สุเขน กรตฺตา. **โส** สาธนียตฺโถ.

---

๑ สี. ปธานตมํ.

๒ ก. ปุพฺพาทิสทฺทสฺส โยเค.

โย การโก กฺริยาสาธโก อตฺตปฺปธาโน กรณํ วิย, น ปรตนฺตโต ปเรน อปฺปยุตฺโต วา ปยุตฺโต วา ปเรน กมฺมนิ เปสิโต วา นิพฺพตฺตนาทิเภทํ กฺริยํ นิพฺพตฺเตติ, โส เกวลํ "กตฺตา"ติ วุจฺจตีติ โยชนา.

โย เกวลสฺส กตฺตุโน ปโยชโก "อิติ กโรหี"ติ กมฺมนิ นิโยชโก, โส เปสนชฺเฌสนาทิกฺริยาย นิพฺพตฺตนกตฺตา "เหตุกตฺตา"ติ กถิโต. ปเรน กริยมานตฺตา กมฺมภูโตปิ สาธนสมฺปตฺติยา สุกโร โหติ, โส โอทนาทิโก อตฺโถ "กมฺมกตฺตา"ติ กถียตีติ โยชนา.

นนุ จาติ นิปาตสมุทาโย ปรสฺส โจเทตุกามตาย อภิมุขีกรเณ วตฺตติ. **ปุเร**ติ อตฺตโน อุปฺปตฺติโต ปุพฺเพ **อสโต** อวิชฺชมานสฺส อตฺตโน ชนนกฺริยาย กถํ กตฺตุภาโว สิยาติ ? อตฺตนิ กฺริยานุปฺปตฺติ โจทิตา. **โลกสงฺเกตสิทฺโธ**ติ โลกสงฺเกเตน โวหาเรน สิทฺโธ หิ สทฺทปโยโค, น ตุ วตฺถุสภาเวเนว. **อวิชฺชมานมฺปิ หี**ติ น เกวลํ วิชฺชมานเมว ธมฺมานํ กกฺขฬตฺตผุสนาทิลกฺขณํ, กินฺตุ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานมฺปิ สมูหสนฺตานอวตฺถาภาวทิสากาลาทิกมฺปิ **สทฺทาภิเธยฺยตาย** สทฺทวจนียตาย. นามจินฺตาการาย วิกปฺปพุทฺธิยา คหิโต สมฺมุติปรมตฺถานมาการโร เอว.

สุตมยญาเณนปีติ "อตีเต มหาสมฺมโต นาม มหาราชา อโหสิ, อนาคเต ภวิสฺสติ สงฺโข นาม จกฺกวตฺตี. ทสโยชนสหสฺสปริมาโณ ชมฺพุทีโป, ตถา ตาวตึสภวนํ. อตีตํ กมฺมํ กมฺมชรูปสฺส สมุฏฺฐาปกนฺ"ติอาทิกํ สทฺทํ สุตฺวา เตน นิพฺพตฺตญาเณนปิ อินฺทฺริยวิญฺญาณอภิญฺญาญาณาทิเกน จ วตฺถุสภาวปสิทฺธปจฺจกฺขญาเณน วิย กาลเทสาทิเภทภินฺนสฺส อตฺถสฺส ตทาการวิสิฏฺฐภาเวน สจฺฉิกรณปสงฺโค จ มุสาวาทสฺส จ นตฺถิวาทกุทิฏฺฐิวาทาทีนํ, วณฺณาปุตฺตสสวิสาณาทิโวหารสฺส จ อภาวปสงฺโค สิยา. ตสฺมา พุทฺธิปริกปฺปิตาย ปญฺญตฺติยา สมูหาทิสมฺมุติวเสนาปิ อตฺเถสุ สทฺทปวตฺติ โหติ, น ปรมตฺถวเสเนวาติ ทฏฺฐพฺพํ. **สํโยคาทิสฺสปี**ติ ปุพฺเพ อสโตปิ [๑]อภาวิโน สํโยคสฺส สุขาทิกสฺส[๑] กตฺตุภาเวน พุทฺธิยา คหิตสฺส ตํนิพฺพตฺตนิยภาเวน คหิตชาติยา โหเตว กตฺตุการกตาติ เวทิตพฺพํ.

[๑-๑] สี. ภาวิโน สํโยคาทิกสฺส.

ยถาหาติ **จูฬนิรุตฺติวณฺณนายํ มญฺชูสายํ**.

โวหารวิสโยติ อีทิเส ฐาเน ตํ ตมุปาทาย โวหริตพฺพโต “โวหาโร”ติ วุจฺจมาโน สมฺมุติอตฺโถ วิสโย ปวตฺติฏฺฐานมสฺสาติ โวหารวิสโย, น ผุสนาทิวิสโย **ผสฺส**าทิสทฺโท วิย เอกนฺตปรมตฺถิโกว. **ตสฺส** โวหารวิสยสฺส **สํโยค**าทิสทฺทสฺส พุทฺธิยา สงฺกปฺปิโต สมฺมุติอตฺโถ อภิเธยฺโยติ วุจฺจติ.

ตสฺมา พุทฺธิยา “สํโยโค ชายตี”ติ คหิตตฺตา อสนฺโตปิ สํโยโค วิชฺชมาโน วิย อตฺตโน ชนนกฺริยาย กตฺตา ภวติ, กตฺตุภาเวน โวหรียตีติ อตฺโถ.

ตตฺราติ สุทฺธกตฺตริ. **โพธิโต**ติ ทิฏฺฐาทิฏฺฐหิตญฺจ จตุสจฺจญฺจ โพธิโต สเทวมนุสฺโส โลโก. **สทฺเธหี**ติ กมฺมผลํ สทฺทหนฺเตหิ.

อภิหิเตติ อาขฺยาตาทีหิ อภิหิเต กถิเต กตฺตริ “กโรตี”ติ กตฺตุสาธเนน อาขฺยาตพทฺเธน กฏฺฐนิพฺพตฺตกสฺส กตฺตุภูตสฺส เทวทตฺตสฺส กถิตตฺตา “เทวทตฺโต”ติ อิธ ตติยา น ภวติ.

ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ลกฺขเณน จ สา กาฬี **ปฏิวิสฺสกานํ** สมีปฆรวาสีนํ **อุชฺฌาเปสิ** อุชฺฌานํ อวชานิตฺวา โอโลกนํ การาเปสีติ อตฺโถ. อูนานิ อปริปุณฺณานิ ปญฺจ พนฺธนานิ เอตสฺสาติ **อูนปญฺจพนฺธโน**. เตน ปตฺเตน วิชฺชมาเนน ลกฺขิโต **เจตาเปยฺย** อญฺญํ ปตฺตํ วิญฺญาเปยฺยาติ อตฺโถ. ตโย ทณฺฑา เอว **ติทณฺฑํ**. เตน สญฺญาเณน ลกฺขเณน. **ปริพฺพาชกมทกฺขี**ติ เอตฺถ ปริพฺพาชก-ทสฺสนสฺส ปุริโส กตฺตา, จกฺขุ กรณํ, ติทณฺฑํ ปน ปริพฺพาชกภาวสฺส ลกฺขณมตฺตเมว, น ตุ ทสฺสนกฺริยาย สาธนํ, อโต การกํ น สมฺภวติ.

ปายาสีติ เอกาหมตฺเตเนว พาราณสึ อคมาสีติ อตฺโถ. **อาสุนฺ**ติ สีฆํ.

ปิตรา สทิโสติ เอตฺถ **สทิส**สทฺทสฺส โยเค **ปิตุ**สทฺทโต “กตฺตริ จา”ติ สุตฺเต อนุตฺตสมุจฺจยตฺเถน **จ**สทฺเทน ตติยา, น เจตฺถ มาสาทีนํ การกตา, เตหิ กตฺตพฺพ-กฺริยาย อิธ อทสฺสิตตฺตา. **สขิโล**ติ มุทุโก. **อตฺโถ**ติ ปโยชนํ. ปิตรา สมาโน, คุเณน หีโน, คุเณน อธิโก. **สขิลตฺถาที**ติ เอตฺถ**าทิ**สทฺเทน ตุลฺยสมานหีนาธิกาทิโยเค จ ตติยา.

[๑]อตฺตานํ อตฺตานํ ปติ **ปจฺจตฺตํ**.[๑] ตสฺมึ ปจฺจตฺเต ปรมตฺตภูเต[๒] อตฺตนีติ. **อตฺตนาว**าติ สยเมว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ. สํฆมชฺเฌ กตฺตพฺพํ อาปุจฺฉนาทิกฺริยาย สมฺมตํ กโรตีติ อตฺโถ.

ติเลหีติ เอตฺถ ติเล วปตีติ กมฺมตฺถสมฺภเว ตติยา.

สุมุตฺตาติ เอตฺถ โมจนตฺถโยเค ตโต มหาสมณาติ ปญฺจมฺยตฺถสมฺภเว ตติยา.

[๒๙๖] สห อาทิ เยสนฺเต **สหาทโย**, เตหิ **สหาที**หิ สทฺเทหิ โยเค อปฺปธาเน ตติยา, "กรเณ ตติยา"ติ อนฺวตฺตนโต ลิงฺคมฺหา **สหาที**หิ ยุตฺตนามโต. **สห**สทฺทสฺส อตฺเถน โยโค **สหสทฺทตฺถโยโค**, ตสฺมิมฺปิ กฺริยาย คุเณน ทพฺเพน จ สมวาเย โยเค สมฺพนฺเธ สติ **สห**สทฺเทน โยโค, ตํยุตฺตสฺสาติ อตฺโถ.

วิตกฺเกน สห วตฺตตีติ เอตฺถ จินฺตาทิกสฺส กฺริยาทิสมฺพนฺโธ. วิตกฺกาทิกสฺส ปน อตฺถโต ปตียมาโนติ อปฺปธาเน ตติยา. ปุตฺเตน สห ถูโล ปิตาติ สมฺพนฺโธ. **ถูโล**ติ คุณโยโค. อาจริยสฺส สิสฺสา **อนฺเตวาสิกา**, อุปชฺฌายสฺส สิสฺสา **สทฺธิวิหาริกา**. เตหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภติ ทพฺพโยคทสฺสนํ. **มิตา**ติ ปริจฺฉินฺนา. **สพฺเพหิ เม**ติ มม สพฺเพหิ ปิเยหิ มนาเปหิ จ กาเยน นานาภาโว มรเณน วินาภาโวติ สตตํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ. เอตฺถ จ **นานาวินา**โยเค ตติยา. **คคฺเคน** ภิกฺขุนา. **อิธ**าติ อิมสฺมึ อาวาเส. **เต วาเสน** ตว วาเสน. **อลนฺ**ติ ปฏิกฺเขเป. **เอเกน**าติ เอกากินา หุตฺวา **ติณฺเณน** สํสารสาครสฺส ปารคเตน กึ เม ผลํ.

โกกาลิเกน นาม ปจฺฉาสมเณน สหาติ อตฺโถ. **สํวาโส**ติ สหวาโส. **พาเลหิ** กายทุจฺจริตาทีหิ สมนฺนาคเตหิ.

[๒๙๗] เหตุเยว อตฺโถ **เหตฺวตฺโถ**, ตสฺมึ. **ทิฏฺฐสามตฺถิยนฺ**ติ อนฺวยพฺยติเรกโต อธิคตสตฺติกํ สามตฺถิยํ, ผลนิปฺผาทนสมตฺถตา. **อนฺเนน**าติ อนฺนเหตุนา วสติ, น อนฺเนน วินา.

[๑-๑] ก. อตฺตนาว อตฺตานมิติ ปจฺจตฺตํ., สี. อตฺตานมฺปติ ปจฺจตฺตํ. [๒] ก., สี. ปรมตฺถภูเต.

ชจฺจาติ ชาติยา หีนกุเล ชนนมตฺเตน เหตุนา วสโล น โหติ, ยถา พฺราหฺมณกุเล ชนเนน พฺราหฺมโณ น โหติ, อปิ ตุ **กมฺมุนา** กายทุจฺจริตาทินา หีน-กมฺเมน วสโล โหติ. กายสุจริตาทินา กมฺมุนา เอว พฺราหฺมโณ โหติ. พาหิตปาโปติ **พฺราหฺมโณ**.

กามํ กามิตวตฺถุํ ททาตีติ **กามทโท**. มธุํ มธุรสํ สวตีติ **มธุสฺสโว**. **เกน** ปาณิ เกน การเณน มธุสฺสโว ชาโตติ โยชนา. เกน **พฺรหฺมจริเยน** เสฏฺฐจริเยน ตว ปาณิมฺหิ. **ปุญฺญํ** ปุญฺญผลํ **อิชฺฌติ** สมิชฺฌตีติ.

เหตุ อตฺโถ เยสํ **นิมิตฺตการณเหตุ**อาทิสทฺทานํ, เตสํ ปโยเคปิ.

[๒๙๘] สตฺตมิยา อตฺโถ **สตฺตมฺยตฺโถ**, ตสฺมึ.

กาโล จ อทฺธาโน จ ทิสา จ เทโส จาติ เอวมาทีสฺวยํ ตติยา "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต เวทิตพฺพา. **เตน สมเยน** เวรญฺชายํ วิหรติ, ตสฺมึ สมเยติ อตฺโถ. โส ธมฺโม จ วินโย จ มมจฺจเยน โว ตุมฺหากํ **สตฺถา** อนุสาสนโต.[๑] **โยชเนน**าติ โยชเน อทฺธนิ ธาวติ. **ปุรตฺถิเมน** ปุพฺพทิสาภาเค **ธตรฏฺโฐ** คนฺธพฺพราชา. **ทกฺขิเณน** ทกฺขิณทิสาภาเค **วิรูฬฺหโก** กุมฺภณฺฑานํ อธิปติ. **ปจฺฉิเมน** ปจฺฉิมทิสาภาเค **วิรูปกฺโข** นาม นาคราชา. **เยน ภควา**ติ ยตฺร ภควา วิหรติ, **เตนุปสงฺกมี**ติ ตสฺมึ ฐาเน อุปสงฺกมีติ อตฺโถ.

[๒๙๙] องฺคสฺส สรีรสฺส วิกาโร **องฺควิกาโร**. องฺคมสฺส อตฺถีติ อตฺเถ "สทฺธาทิโต ณ"อิติ **ณ**มฺหิ กเต **องฺค**มิติ รูปํ, องฺคีติ อตฺโถ. **กาโณ**ติ อนฺโธ. **กุณี**ติ หตฺถาทิวงฺโก.

สพฺพตฺถ ตติยาวิธาเน "กรเณ ตติยา"ติ **ตติยา**คฺคหณมนุวตฺตเต.

[๓๐๐] วิเสสียติ อเนนาติ **วิเสสนํ**, ตสฺมึ.

อปฺปฏิปุคฺคโล อปฺปฏิภาคปุคฺคโล, อสทิโสติ อตฺโถ.

---

[๑] สี. อนุสาสโก.

ตทหุ ตสฺมึ ทิวเส ปพฺพชิโต สมาโนติ อตฺโถ. **สิปฺเปน** หตฺถกมฺเมน. **วิชฺชาย**าติอาทีนิ คุณวิเสสนนิทสฺสนานิ.

ปกติสทฺโท อาทิ เยสนฺเต **ปกติอาทโย**. **อาทิ**สทฺเทน เยภุยฺยสมวิสม-ปริมาณาทโย สงฺคยฺหนฺติ.

อิติ ตติยาวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

จตุตฺถีวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๓๐๑] **สมฺปทานการเก**ติ สมฺมา ปทียมานสฺส ปฏิคฺคาหเก การเก ทานกฺริยา-นิมิตฺเต อภิเธยฺเย.

[๓๐๒] ยสฺส วา ยํ วตฺถุ **โรจเต** รุจฺจติ, ยสฺส วา ฉตฺตํ ธารยเต. “สมฺมา ปทียเต”ติ เอตฺถ **สมฺมา**ติ วิเสสนํ “รชกสฺส วตฺถํ ททาติ, เทวทตฺตสฺส อิณํ ททาตี”ติอาทีสุ จตุตฺถีนิวตฺตนตฺถํ.

สเจตโน อเจตโน วา ปฏิคฺคาหกภาเวน อิจฺฉิโต ทียมานสฺส วตฺถุโน **อนิราภรณ**มนิเสธนํ, **อชฺเฌสนํ** อาราธนํ, **อนุมติ** อนุชานนนฺติ เอเตสํ วเสน ติวิธํ. **ยชติ** ททาติ.

ทิยฺยมานสฺส **อนิราภรณ**วเสน จ **อาราธน**วเสน จ **อพฺภนุญฺญ**วเสน จาติ เอวํ **สมฺปทาน**การกํ **ติธา** วุตฺตํ. ตตฺโรทาหรณํ : รุกฺโข จ ยาจโก จ ภิกฺขุ จ.

ขมตีติ รุจฺจติ.

“ยสฺส ทาตุกาโม”ติอาทิโต “สมฺปทานนฺ”ติ, “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๓๐๓] สิลาโฆ จ หนุ จ ฐา จ สโป จ ธาโร จ ปิโห จ ตถา. กุโธ จ

ทุโห จ อิสฺสา จ อุสูโย จ ราโธ จ อิกฺโข จ ปจฺจาสุณอนุปติคิณานํ ปุพฺพกตฺตา จ อาโรจนตฺโถ จ ตทตฺโถ จ ตุมตฺโถ จ อลมตฺโถ จาติ ทฺวนฺโท.

ชิฆํสา หนฺตุมิจฺฉา.

อนุตฺตสมุจฺจยตฺเถน **จ**สทฺทคฺคหเณน จ **ปปุพฺพสฺส หิณติ**ธาตุปโยเค **กปฺปติ**-ปโยเค **ปปุพฺพสฺส โหติ**ธาตุปโยเค **อุปมากรณ**โยเค **อญฺชลิกรณ**โยเค **ผาสุ**สทฺท-**อตฺถ**สทฺท**เสยฺย**อิจฺจาทิโยเค สมฺปทานสญฺญา.

อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเตติ "กุลโคตฺตคุณาทินา มยฺหํ อุปชฺฌาเยน โก สทิโส"ติ วิกตฺถติ.

หนฺเตติ อปหนุเต. **อปลปตี**ติ วญฺเจติ.

สปเตติ สปถํ กโรติ.

ธนิโกติ อิณสามิโก.

กุธ ทุห อิสฺส อุสูยตฺถธาตุปโยเค **ยํ ปติ โกโธ**,[๑] ตสฺส สมฺปทานสญฺญา โหตีติ อตฺโถ. **อิสฺสนฺติ** น สหนฺติ. **อุสูยนฺติ** โทสมาวิกโรนฺติ. **วิชานตนฺ**ติ วิชานนฺตานํ.

อาราโธ เมติ มม อาราธนํ รญฺโญ. **กฺยาหํ** กึ อหํ. **อุปสมฺปทาเปกฺโข**ติ อุปสมฺปทตฺตํ อเปกฺขตีติ อตฺโถ. **อายสฺมนฺตนฺ**ติ เอตฺถ "กมฺมตฺเถ ทุติยา"ติ ทุติยา.

ปจฺจาโยเคติ **ปติอา**โยเค. **วจนกมฺมสฺสา**ติ "เอตํ อโวจา"ติ เอตฺถ วุจฺจมานสฺส สวนโต ปุพฺพสฺส นิพฺพตฺตนียกมฺมภูตสฺส วจนสฺส กตฺตา นิพฺพตฺตนโก. **ปจฺจสฺโสสุนฺ**ติ ปติสุณึสุ อิติ **ปติสุณาติ**โยเค **ภควนฺต**สทฺทสฺส สมฺปทานสญฺญายํ "สมฺปทาเน จตุตฺถี"ติ จตุตฺถี. **อาสุณนฺตี**ติ อาสุตวจนกรา โหนฺตีติ อตฺโถ. **ตสฺสา**ติ "โย ธมฺมํ สาเวตี"ติ เอตฺถ **"ธมฺมนฺ**"ติ วุตฺตปุพฺพกมฺมุโน สาธกตฺตา อิมินา สมฺปทานสญฺญายํ จตุตฺถี. **อนุคิณาตี**ติ อนุสทฺทํ กโรติ.

---

๑ "โกโป"ติ รูปสิทฺธิปาโฐ.

“เอตทโวจา”ติอาทีสุ โย ธมฺมํ เทเสติ, โส ตสฺส กมฺมสฺส กตฺตาติ วุจฺจติ, เตน วุตฺตํ วจนํ “ปุพฺพกมฺมนฺ”ติ. **ตสฺส** วจนสฺส ภิกฺขุสํโฆ ชโน วา โย ปฏิคฺคาหโก, ตํ “สมฺปทานนฺ”ติ **วิชานิยา** วิชาเนยฺยาติ อยํ วุตฺติยํ วุตฺตคาถาย อตฺโถ.

อาโรจนตฺเถหิ ธาตูหิ โยเค.

ตสฺสตฺถายาติ **ตทตฺถํ**, ตสฺมึ ตทตฺเถ.

“อโต เนนา”ติ อิโต “อโต”ติ จ “โส วา”ติ อิโต “วา”ติ จ อนุวตฺตเต.

[๓๐๔] จตุตฺถิยา เอกวจนํ **จตุตฺเถกวจนํ**.

ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ **เนว ทวาย** พาลทารโก วิย เนว ทวตฺถํ. มุฏฺฐิก-มลฺลาทโย วิย **น มทาย** น มทนตฺถํ. อนฺเตปุริกาเวสิยาทโย วิย **น มณฺฑนาย** น มณฺฑนตฺถํ. **น วิภูสนาย** นฏนจฺจกาทโย วิย น ฉวิราคกรณตฺถํ. **ปาริปูริยา** ปริปูรณตฺถํ.

ตุํปจฺจยสฺส อตฺโถ **ตุมตฺโถ**, ตสฺมึ. **ผาสุวิหาราย**าติ เอตฺถาปิ ตุมตฺถสมฺภเว สมฺปทานสญฺญา จตุตฺถี จ, ผาสุ วิหริตุํ ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวตีติ อตฺโถ.

อลํ เมติ มม รชฺชํ อลํ อรหตีติ อตฺโถ. อกฺเขสุ ธุตฺโต พฺยสนิปุริสปุคฺคโล ทารํ ภริตุํ **นาลํ** น สมตฺโถ. มลฺโล มลฺลสฺส **อลํ** สมตฺโถ.

หิรญฺญสุวณฺเณน **อลํ** เม น อตฺโถ. **กึ เม**ติ มยฺหํ โก อตฺโถ.

มญฺญติปฺปโยเคติ **“มน** ญาเณ”อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส ปโยเค อนาทเร คมฺมมาเน.[๑] **กมฺมนิเยว**าติ อปฺปาณิภูเต[๒] มญฺญติสฺส กมฺมตฺเถเยว อิมินา สมฺปทาน-สญฺญา. มญฺญามิ อหํ. ตฺวํ **กฬิงฺครํ** ทารุกฺขณฺฑํ กตฺวา มญฺญามิ.

สุวณฺณํ ตนฺติ เอตฺถ อนาทราภาวา กมฺมตฺเถ ทุติยาว. **คทฺรภนฺ**ติ เอตฺถ **คทฺรภ**สทฺทสฺส มญฺญติกมฺมภาเว อนาทเร จ สติปิ อปฺปาณิกตฺตาภาวา น จตุตฺถี.

---

[๑] สี. คมฺยมาเน.

[๒] ม. อปาณินิภูเต, ก. อปฺปาณินิภูเต.

สคฺคายาติ **สคฺค**สทฺทสฺส คมนตฺถสฺส "คจฺฉตี"ติ อิมสฺส ปาปณียกมฺมตฺตา **สิลาฆ**าทิสุตฺเตน สมฺปทานสญฺญา, จตุตฺถิยา **อาย**าเทโส. นิพฺพานาย **วชนฺติยา** คจฺฉนฺติยา กึ วกฺขามีติ สมฺพนฺโธ. **มูลาย ปฏิกสฺเสยฺยา**ติ มูลาปตฺติเมว ปฏิกสฺเสยฺยาติ อตฺโถ.

อิฏฺฐสฺส สมฺปตฺติกสฺส อตฺถสฺส ปตฺถน**มาสีสนํ**, ตสฺมึ อาสีสนตฺเถ. **กุสลนฺ**ติ อาโรคฺยํ. **อตฺถนฺ**ติ หิตํ ปโยชนํ วา.

สมฺมุติ สมฺมนิตฺวา คหณํ.

ปาตุรโหสิ ปาตุภวิ. **ปหิเณยฺย** เปเสยฺย.

[๓๐๕] นมสฺส โยโค นโมโยโค, โส อาทิ เยสํ เต **นโมโยคาทโย**, เตสุ. เอตฺถ **อปิ**สทฺโท สมฺปิณฺฑเน. **จ**คฺคหณํ **จตุตฺถิ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ. พุทฺธ วีร นโม เต อตฺถูติ โยชนา. **นาคสฺส**าติ ขีณาสวสฺส.

"กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย"ติ อิโต "กาเล"ติ จ "ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฌิณฺ"ติ อิโต "ภวิสฺสตี"ติ จ วตฺตมาเน.

[๓๐๖] ภวนํ ภาโว, ตํ ภาวํ วุจฺจติ[๑] สีเลนาติ **ภาววาจิ**,[๒] ตสฺมึ ภาววาจิมฺหิ ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน.[๓] ปจฺจิสฺสเตติ อายติปจนํ, **ปาก**สทฺโทยํ ภาวสาธโน, ตโต จตุตฺถีติ. ภุญฺชนํ โภโค. **โภคาย วชตี**ติ ภุญฺชิตุํ คจฺฉติ.

อิติ จตุตฺถีวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

---

[๑] สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสมานปาโฐ, สีหฬโปตฺถเก เหฏฺฐา "วทตี"ติ ปาโฐ ทสฺสิโต, อิทํ ภาวการก-กฺริยาปทนฺติ มญฺเญ.

[๒] ม., ก. ภาววาจี.

[๓] สี. คมฺยมาเน.

ปญฺจมีวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๓๐๗] อเปจฺจ อิโต อาททาตีติ **อปาทานํ**, ตสฺมึ อปาทานการเก.

[๓๐๘] **วา**สทฺโทยํ อเปติอาทิอตฺถวิกปฺปเน. **อเปตีติ** อปคจฺฉติ.

"อิโต"ติ วุตฺเต อวธิอปาทานํ. นิทฺทิฏฺโจ อปคมนาทิกฺริยาภูโต วิสโย ยตฺถ ตํ **นิทฺทิฏฺจวิสยํ**. ยตฺถ อุปาตฺโต อชฺฌาหโฏ อปคมนาทิกฺริยาลกฺขโณ วิสโย, ตํ **อุปาตฺตวิสยํ**. อนุเมยฺโย วิสโย เอตฺถาติ **อนุเมยฺยวิสยํ**.

คามา อเปนฺตีติ เอตฺถ อปคมนกฺริยาย คาโม อวธิการกํ. **มุนโย** กตฺตุการกํ.

ปวตฺตตีติ อปาทานสญฺญา ภวติ. กุสลโต **อปเนตฺวา** นีหริตฺวา.

มถุรายํ ชายนฺติ นิวสนฺตีติ วา **มาถุรา**. **เกนจิ** อาหาราทินา. **อิธ ปน**าติ **กจฺจายน**พฺยากรเณ.

วุตฺตญฺจาติ มญฺชูสายํ.

กิญฺจิ อปาทานํ **นิทฺทิฏฺจวิสยํ** กถิตาปคมนกฺริยาวิสยํ, กิญฺจิ **อุปาตฺตวิสยํ** อชฺฌาหฏกฺริยาวิสยํ, ตถา กิญฺจิ **อนุเมยฺยกฺริยาวิสยญฺจา**ติ **อปาทานํ ติธา** มตนฺติ โยชนา.

ตเทว อวธิภูตํ **อปาทานํ** จลญฺจ อจลญฺจาติ อิเมสํ วเสน **ทุวิธํ** โหติ.

[๓๐๙] **อวิหิตลกฺขณานนฺ**ติ ยถา "ยสฺมาทเปติ อาทตฺเต"ติ ธาตุปฺปโยเค จ **ทูรนฺติก**าทินามาทิปฺปโยเค จ อปาทานสญฺญา วิหิตา, ตโต อญฺญตฺร อวิหิต-ลกฺขณานํ ธาตุนามาทีนํ ปโยเคเยว อิมินา อปาทานสญฺญา. **ตํยุตฺตนฺ**ติ เตหิ ยุตฺตํ.

ปราชิโยเคติ ปราปุพฺพสฺส **ชิ** ชเย อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส ปโยเค โย อสโยฺห สหิตุํ อภิภวิตุํ อสกฺกุเณยฺโย, โส อปาทานสญฺโญ โหติ. **ปภูโยเคติ ป**ปุพฺพสฺส **ภู** อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส ปโยเค โย ปภโว, "ปภวติ เอตสฺมา ผล"มิติ กตฺวา โส อปาทานสญฺโญ โหติ. **ชน** ชนเน อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส ปโยเค ชายมานสฺส วตฺถุโน

ยา ปกติ การณํ, สา จ อปาทานสญฺญา โหตีติ โยชนา.

ปราเชนฺติ ปราชิตา ภวนฺติ. **หิมวตาติ** หิมวนฺตปพฺพตโต **ปภวนฺติ** ปฐมมุปลพฺภนฺติ. **ปญฺจ มหานทิโย** คงฺคา ยมุนา สรภู อจิรวตี มหีติ อิมา ปญฺจ มหานทิโย นาม. **อนวตตฺโต** นาม หิมวติ เอโก มหาสโร, ยโต **กณฺณมุณฺฑทหา**ทิเสสมหาสรา จ จตูสุ ทิสาสุ จตสฺโส มหานทิโย จ **ปภวนฺติ** อายุคนฺตํ อวิจฺฉินฺนา ปวตฺตนฺติ. **กุนฺนทิโยติ** ขุทฺทกนทิโย. **ยสฺมา** กฏฺจโต อคฺคิ ชายเต, โส ตเมว ฑยฺหตีติ โยชนา.

อญฺโญ อตฺโถ เยสนฺเต **อญฺญตฺถา**, อญฺญตฺถา จ อิตโร จ อาทิ เยสํ, เตหิ โยเค. **นาญฺญตฺรา**ติ สงฺขารทุกฺขาทิทุกฺขโต อญฺญตฺร อญฺโญ อตฺตา ชีโว ปุคฺคโล วา น สมฺภวติ. นาปิ ขนฺธปญฺจกสงฺขาตทุกฺขโต อญฺญํ สตฺตาทิกํ นิรุชฺฌติ.

“อุภโต”ติอาทีสุ ชายมานปุตฺตาทิกสฺส การณตฺตา อิมินา อปาทานสญฺญา. **อุภโตติ** มาติโต จ ปิติโต จ.

วชฺชนตฺเถหีติ วชฺชนํ ปริวชฺชนํ อตฺโถ เยสํ, เตหิ **อป ปริ** อิจฺเจเตหิ โยเค อปาทานสญฺญา. มริยาทา จ อภิวิธิ จ อตฺโถ ยสฺส, เตน **อา**อุปสคฺเคน โยเค อปาทานสญฺญา. ปตินิธิ จ ปติทานญฺจ อตฺโถ ยสฺส, เตน **ปติ**อุปสคฺเคน โยเค จ อปาทานสญฺญา. **เทโวติ** เมโฆ. **มริยาทา** นาม อวธิ. **อภิวิธิ** อภิพฺยาปนํ. **ปตินิธิ** นาม ปฏิภาคตฺเถ สทิสตฺเถ, **อาลปตีติ** เตมาสํ ธมฺมเทสนตฺถํ พุทฺธสฺส ปตินิธิ หุตฺวา ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺโต มหาชนํ อเวฺหตีติ อตฺโถ.

ริเต จ นานา จ วินา จ อาทิ เยสํ **ปุถุ**อิจฺจาทีนํ นิปาตานํ, เตหิ โยเค อปาทานสญฺญา. **ริเต สทฺธมฺมา** สทฺธมฺมํ วินาติ อตฺโถ. **วินา สทฺธมฺมาติ** สทฺธมฺเมน วินา.

กมฺมญฺจ อปาทานญฺจ ตานิเยว การกานิ เตสํ กมฺมการกอปาทานการกานํ มชฺเฌปิ กาลทฺธานวาจิสทฺเทหิ ปญฺจมีติ วิสยินิทฺเทสอปาทานสญฺญา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ. **อิโต** ทิวสโตติ อปาทานทสฺสนเมตํ, **มิคนฺติ** กมฺมการกทสฺสนํ **ปกฺขสฺมาติ** เตสํ มชฺเฌ อทฺธมาสสงฺขาตกาลวาจิสทฺทโต ปญฺจมีนิทสฺสนํ. ตสฺมา อชฺช วิชฺฌิตฺวา

อิโต อทฺธมาเส มิคํ วิชฺฌตีติ อตฺโถ. เอวํ อชฺช ภุญฺชิตฺวา อิโต มาเส ภุญฺชติ. อิโต โกสมตฺเต วิชฺฌติ.

ปภุติอาทีนํ สทฺทานมตฺเถ จ, **ตทตฺถปโยเค**ติ โส **ปภุตฺย**าทิสทฺทานํ อตฺโถ เยสํ, เตสํ สทฺทานํ ปโยเค จ ปญฺจมี โหติ. **ปภุตฺยตฺเถ ยโต**ติ ยโต ปภุติ อริยาย ชาติยา ชาโต. ยโต ปภุติ อหํ อตฺตานํ สรามิ. ยโต ปฏฺฐาย วิญฺญุตํ ปตฺโตสฺมิ. **ยตฺวาธิกรณนฺ**ติ ยโต อธิกรณํ ยโต นิทานํ, ยํนิมิตฺตนฺติ อตฺโถ.

[๓๑๐] รกฺขณํ[๑] อตฺโถ เยสํ **รกฺข** ปาลเนติอาทีนํ เต ธาตโว **รกฺขณตฺถา**,[๒] เตสํ ปโยเค. **จการาธิการโต**ติ "ธาตุนามานนฺ"ติอาทิโต **จ**การานุวตฺตนโต อนิจฺฉิตญฺจ อปาทานสญฺญํ โหติ. **ตายนํ** นาม ปาลนํ. **ตณฺฑุลา** ตณฺฑุลโต กาเก **รกฺขนฺติ** นิวาเรนฺตีติ อตฺโถ. **ยวา** ยวสสฺสโต, เอวํ กาเก วารย มจฺฉมฺหาติ.

[๓๑๑] **เชตวเน**ติ เชตวนฏฺเจ ชเน.

[๓๑๒] ทูรญฺจ อนฺติกญฺจ **ทูรนฺติกํ**. อทฺธา จ กาโล จ อทฺธกาลา, เตสํ นิมฺมานํ ปริจฺเฉโท **อทฺธกาลนิมฺมานํ**. ตฺวาปจฺจยสฺส โลโป **ตฺวาโลโป**. ทิสาหิ โยโค **ทิสาโยโค**. วิภชนํ **วิภตฺตํ**. อารติปฺปโยโค **อารปฺปโยโค**. เอตฺถ **ติ**สทฺโท **ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐ**ติ ทฏฺฐพฺโพ. ทูรนฺติกญฺจ อทฺธกาลนิมฺมานญฺจ ตฺวาโลโป จ ทิสา-โยโค จ วิภตฺตญฺจ อารปฺปโยโค จ สุทฺธญฺจ ปโมจนญฺจ เหตุ จ วิวิตฺตญฺจ ปมาณญฺจ ปุพฺพโยโค จ พนฺธนญฺจ คุณวจนญฺจ ปญฺหญฺจ กถนญฺจ โถกญฺจ อกตฺตา จาติ ทฺวนฺโท.

ทูรนฺติกานํ อตฺโถ เยสํ **ทูร**าทีนํ สทฺทานํ, เตสํ ปโยเค จ. **กีวา**ติ กิตฺตกํ, ทูรโยเค **อิม**สทฺทสฺส อปาทานสญฺญายํ "กุวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ"ติ **โต**ปจฺจเย กเต **อิ**กาเร จ **อิโต**ติ รูปํ. เต **โมฆปุริสา** นิรตฺถกปุริสา. **อิมสฺมา ธมฺมวินยา** "ธมฺโม จ วินโย จา"ติ วุตฺตสาสนา **อารกา** ทูเรติ อตฺโถ. **ทูรโตวา**ติ ทูเร เอวาติ อตฺโถ.

"ทูรํ คามนฺ"ติอาทีสุ ปน อิธ สุตฺเต **จ**สทฺเทน ทุติยา จ ตติยา จ.

---

[๑] ม. รกฺขนํ. [๒] ม. รกฺขนตฺถา.

อิโต กปฺปโต เอกนวุติยา กปฺปมตฺถเก. **อิโต** สํวจฺฉรโต วสฺสสหสฺสสฺส **อจฺจเยน** อติกฺกเมนาติ อตฺโถ.

ตทตฺถสมฺภเวปีติ ตฺวาปจฺจยสฺส อตฺถสมฺภเวปิ, ตสฺส อตฺถสมฺภเวปิ ตสฺส อวิชฺชมานตา **ตฺวา**โลโป, ตสฺมึ **ตฺวา**โลเป กมฺเม อธิกรเณ จ ปญฺจมี. **ตถา หตฺถิกฺขนฺธา**ติ หตฺถิกฺขนฺธมภิรุหิตฺวา. อภิธมฺมํ สุตฺวา ปุจฺฉนฺตีติ อตฺโถ. อาสเน นิสีทิตฺวา วุฏฺฐเหยฺยาติ สมฺพนฺโธ.

ทิสาสงฺขาตมตฺถํ วทนฺติ เย, เตหิ สทฺเทหิ โยเค ปญฺจมี. **อิโต**ติ อวธิกต-เทสโต ปุริมทิสาโยเค ปญฺจมี. **สา ปุริมา ทิสา**ติ ยโต ทิสโต สูริโย อุคฺคจฺฉติ, สา ปุริมทิสา. ปุรตฺถิมโต ทกฺขิณโต ยโต อสฺโสสุํ อิติ สมฺพนฺโธ. **"ทิสาโยเค"**ติ เอตฺถ สรูเปกเสสนเยน **ทิสา**สทฺททฺวโยปาทานโต ทิสตฺถโต จ ปญฺจมีติ ทสฺเสตุํ "ทิสตฺเถ จา"ติ วุตฺตํ.

สยํ วิภตฺตสฺเสวาติ สยเมว วิสุํ วิภตฺตสฺส **วิภชนํ** ปุถกฺกรณํ. **อตฺตทนฺโต**ติ อตฺตโน ทนฺโต **ตโต** อาชานียาทิโต วรนฺติ สมฺพนฺโธ. **เสยฺโย**ติ วรตรํ. **ยทิทนฺ**ติ โย อยํ.

อสทฺธมฺมาติ เมถุนธมฺมา. **อารตี**ติ อารมณํ. **วิรตี**ติ ปาปโต วิรมณํ.

ปโมจนตฺถปฺปโยเค ยทวธิภูตํ ตทปาทานสญฺญํ ภวติ.

สพฺพนามโต ปญฺจมีติ โยชนา. **กสฺมา นุ** การณา.

[๓๑๓] ทีโฆ จ โอโร จ, เตหิ **ทีโฆเรหิ**. **"อายาเมน, วิตฺถาเรนา"**ติอาทีสุ เอตฺถ **จ**สทฺเทน ตติยา.

ปฐมตฺถวาจเกนาติ ปุริมกาลวาจินา. **ปุพฺพ**สทฺทสฺส คหณมุปาทานํ **ปุพฺพคฺ-คหณํ**. **อทิสตฺถวุตฺติโน**ติ ทิสตฺถวชฺชิเต เทสกาลาทิมฺหิ วุตฺติ วตฺตนํ ยสฺส, ตสฺส ปุพฺพปราทิคฺคหณสฺส. **ตโต ปรนฺ**ติ เทสตฺถวาจินา **ปร**สทฺเทน ปโยเค ปญฺจมี.

พนฺธนตฺเถน โยเค สมฺพนฺเธ สติ พนฺธนเหตุภูตคุณวาจิสทฺทโต ปญฺจมี.

อิสฺสริยา อิสฺสริยภาวโต.

ปญฺหกถเนสุ ปญฺเห กถเน จ. “กุโตสิ ตฺวนฺ”ติ เอตฺตเก ปุจฺฉิเต อิมินา ปญฺเห ปญฺจมี. อถ “อาคจฺฉสี”ติ กฺริยาโยเค “ยสฺมาทเปตี”ติ อิมินาว สิชฺฌติ. **ปาฏลิปุตฺตโตติ** ปญฺหวิสฺสชฺชนํ.

โถกํ อปฺปมตฺตกํ อตฺโถ ยสฺส, ตสฺมึ. **อสตฺวสฺส** อทพฺพสฺส วจเน กรณภูเต อปาทานสญฺญา.

การกเหตุ นาม “โย กโรติ ส กตฺตา”ติ วุตฺตตฺตา. อิธ ปน “อกตฺตรี”ติ ตสฺส ปฏิสิทฺธตฺตา **อการเก** การกเหตุโต อญฺญสฺมึ ญาปกเหตุมฺหิ ปญฺจมี. **กมฺมสฺสาติ** ทานาทิเภทสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปฺปชฺชติ กุสลวิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ, น ตุ ตสฺส กมฺมสฺส ยาว ผลุปฺปาทา อนิรุชฺฌิตฺวา ฐิตตฺตาติ อธิปฺปาโย. เวทนาทิเภทํ นามญฺจ ภูโตปาทายเภทํ รูปญฺจาติ ยถารูปํ ปจฺจกฺขานุมานสิทฺธํ อิทํ **นามรูปนฺ**ติ นิเสเธตพฺพสฺส ธมฺมสฺส นิสฺสยนิทฺเทโส, **น ตาว อเหตุกนฺ**ติ ปฏิเสธนียสฺส น[๑] อเหตุกตาธมฺมสฺส นิทฺเทโส. สุภาสุภกมฺมาทิวิเสสเหตุวิรหิตโต อิสฺสราทิเอกเหตุกตฺเต วา สติ **สพฺพตฺถ** อปายกามสุคติภูมิอาทีสุ **สพฺพทา** ปฏิสนฺธิโต ปุพฺเพ จุติโต อุทฺธญฺจ **สพฺเพสญฺจ** อนฺธพธิราทีนํ จาตุมหาราชิกาทีนญฺจ รูปารูเปหิ **เอกสทิสภาวสฺส** เอกสทิสตฺตสฺส อาปชฺชนํ สิยา, น จ ตถา ทิสฺสติ, ตโต เอว เทสกาลสนฺตานาทิเภทาภาวปฺปสงฺคโต นาเหตุกมิทํ นามรูปนฺติ โยชนา.

หุตฺวา อภาวโตติ สพฺเพ สงฺขารา **อนิจฺจา**, น นิพฺพานํ. กสฺมา ? อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโต. นิพฺพานํ นิจฺจํ. กสฺมา ? อุปฺปาทนิโรธาภาวโต. ตถา ขนฺธปญฺจกภูตา สงฺขารา **ทุกฺขา**, อตฺตโน อุทยลกฺขเณน ภงฺคสงฺขาเตน วเยน จ อภิกฺขณํ ปีฬนาพาธนโต. น หิ พาธกํ สุขํ ภวติ. การกเวทกสงฺขาเตน วสวตฺตเกน อตฺตนา ชีเวน วา วิรหิตตฺตา สยญฺจ อตถาภูตตฺตา **อนตฺตา** สงฺขารานํ นามรูป-ธมฺมานํ อุปฺปาทชราภงฺเคสุ “มา เอวํ อุปฺปชฺเชยฺยุํ. มา เอวํ ชีเรยฺยุํ, มา เอวํ ภิชฺเชยฺยุนฺ”ติ เอวํ กสฺสจิ อวสวตฺติภาวโตติ. อิทํ หุตฺวาอภาวาการอุทยพฺพย-ปีฬนาการอวสวตฺตนาการสงฺขาตํ สงฺขารานมนิจฺจาทิสามญฺญลกฺขณตฺตยํ นามาติ โยชนา.

---

๑ สี. นสทฺโท นตฺถิ.

“อปาทาเน ปญฺจมี”ติ อิโต “ปญฺจมี”ติ วตฺตเต.

[๓๑๔] กโรตีติ อตฺเถ “กตฺตุกรณปเทเสสุ จา”ติ กตฺตริ **ยุ**ปจฺจโย. ตสฺส “รหาทิโต ณ”อิติ **ณ**ตฺเต จ กเต “การณตฺเถ จา”ติ นิปาตนโต ทีเฆ จ กเต **“การณนฺ”**ติ รูปสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพา. ทุกฺขาทีนํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ **อนนุโพธา** อนุสฺสวาทิวเสน อนนุพุชฺฌนโต อปฺปฏิเวธา อริยมคฺคญาเณน อปฺปฏิวิชฺฌนโต จ การณา **เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ** ภวาทีสุ จุติปฏิสนฺธิวเสน อนมตคฺเค สํสาเร สนฺธาวิตํ สํสริตนฺติ อตฺโถ. **อวิชฺชาปจฺจยา**ติ จตูสุ สจฺเจสุ อชานนการณโต กุสลากุสลปเภทา เตภูมกสงฺขารา สมฺภวนฺติ. **สงฺขารปจฺจยา**ติ อุปจิตกุสลากุสล-กมฺมปจฺจยโต ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณาทิกํ วิปากวิญฺญาณํ สมฺภวตีติ โยชนา. อวิชฺชาย ตุ เอว อเสสโต วิราเคน **นิโรธา** นิรุชฺฌนโต อปฺปวตฺติการเณน เตภูมก-สงฺขารานํ **นิโรโธ** อปฺปวตฺติ โหติ. เตสํ สงฺขารานํ นิโรธโต ตีสุ ภเวสุ อายติปฏิ-สนฺธิวิญฺญาณสฺส **นิโรโธ** อปฺปวตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

อิติ ปญฺจมีวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

ฉฏฺฐีวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๓๑๖] **อายตฺโต**ติ ปฏิพทฺโธ ตทธีนวุตฺติโก. **โส** นิสฺสยาทิเภโท อตฺโถ สามิ นาม. สามิ จ ตพฺพปจฺจโย จ **รุช** โรเคติ ธาตุ จ อาทิ เยสํ, เตหิ โยเคปิ.

เอตฺถ จ สามิสฺมึ นิพฺพตฺตนาทิ**กฺริยาภิสมฺพนฺธาภาวา** กฺริยาภิโยคสฺส อสมฺภวโต น การกภาโว สมฺภวติ. กฺริยา จ การกญฺจ, เตสํ ภาโว **กฺริยาการก-ภาโว**. ตสฺส ผลภาเวน คหิโต สามิภาโวติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ วิวริตฺวา ทสฺเสตุํ “ตถา หี”ติอาทิ อารทฺธํ. **ททาตี**ติ ภตฺตญฺจ เวตนญฺจ เสวกสฺส ททาติ. **ตสฺมา**ติ รญฺญา ทินฺนธนสฺส ปฏิคฺคาหกตฺตา “ราชปุริโส”ติ วิญฺญายติ, เตน ทานปฏิคฺคาหก-

สงฺขาตานํ กฺริยาการกานํ ปฺริมสิทฺธานํ ผลภาเวน คหิโต สามิภาโว ตพฺภาวภาวี-ภาวโต. **ภณฺฑภาเวน วา**ติ เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณธญฺญวตฺถจฺฉาทนาทิวเสน วา. สมีปญฺจ สมูโห จ อวยโว จ วิกาโร จ พีชาทิภาวภาวีองฺกุราทิกํ, เภริอาทิสนฺนิสฺสิโต สทฺโทปิ, ปิตุอาทิชนิโต ปุตฺตวจฺฉาทิโก, กุลาลาทิกตภาชนาทิโก, กมฺมาทิชาต-ผลาทิกนฺติ เอวมาทิกํ ตํตํการณภาวภาวีการิยญฺจ อุปปตฺติอาทิเภทาภาว-ทพฺพสมฺพนฺธินิอวตฺถา จ ชายนสามญฺญาการเภทา ชาติ จ อินฺทฺริยพทฺธ-อนินฺทฺริยพทฺธสนฺตานสนฺนิสฺสิโต รูปสทฺทาทิโก, สตฺตานํ สุจริตธมฺมานํ ลกฺขณาทิ-อากาโร, ทพฺพานํ สงฺขาสทิสโยควิภาคพุทฺธิสุขทุกฺขาทิโกติ เอวมาทิเภโท ตนฺนิสฺสิโต คุโณ จ อุกฺเขปนาทิกา, ฐานนิสชฺชาทิเภทา กฺริยา จ **อาทิ**สทฺเทน นามโคตฺตาทิ-ตํตํโวหาโร ตสฺส ตสฺส การณาทิโก จ ปูรโตติอาทิโยโค, ปูรณตฺถปจฺจยโยโค จาติ เอวมาทิ คยฺหติ. วิเสสนญฺจ อาเทสสฺส ฐานี จ อาคมสฺส สมฺพนฺธี อาคมี จ เตสํ วเสน ติวิโธปิ.

กฺริยาการเกหิ **สญฺชาโต** นิพฺพตฺโต **อสฺเสทํ** ภาวสฺส อสฺส วตฺถุโน อิทํ สมฺพนฺธีติ เอวํ ปวตฺตอภิธานานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพ**ภาว**สฺส โย **เหตุ** นิมิตฺตํ, โส อตฺโถ **สมฺพนฺโธ** นาม. **ตตฺถ** ตสฺมึ สมฺพนฺเธ อภิเธยฺเย สามิสญฺญิโต สทฺทโต **ฉฏฺฐี วิธียเต**ติ โยชนา.

ปรตนฺตสฺส ภาโว **ปารตนฺตฺยํ**, ปรายตฺตตา. **ตตฺถ** ตสฺมึ ปารตนฺตฺยภูเต สมฺพนฺเธ อภิเธยฺเย วิเสสนสงฺขาตอุปาธิโต อาเทสฐานิโต อาคมนฐานิภูตอาคมิโต จาติ เอวํ อุปาธิอาทีหิ ตีหิ เอว ฉฏฺฐี ภเว. **น วิเสสฺยาทิโต**ติ วิเสสิตพฺพโต อาเทสโต อาคมโตติ อิเมหิ ตีหิ ฉฏฺฐี น โหเตวาติ อตฺโถ.

วิเสสียตีติ อญฺญสามิโต นิวตฺตียตีติ อตฺโถ. **วิเสสนโตว ฉฏฺฐี**ติ เอตฺถ สมฺพนฺเธ วจนีเยติ อธิปฺปาโย. เยน เกนจิ ปริคฺคหิเตน วตฺถุนา สามิโน สมฺพนฺโธ.

ปฏิวีโสติ ภาโค. เอตฺถาปิ สํสามิภาวสมฺพนฺเธ.

สมีปสมฺพนฺเธติ “นครสฺส สมีปนฺ”ติอาทีสุ วิย “อมฺพวนสฺส อวิทูเร”ติอาทีสุ สมีปสมีปิภาวสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี.

สุวณฺณสฺส ราสีติ เอตฺถ สมูหสามูหิกภาวสมฺพนฺเธ.

อวยเวน อวยวิโน สมฺพนฺเธ **เต สีสนฺ**ติ อุทาหรณํ.

วิการวิการิภาวสมฺพนฺเธ **สุวณฺณสฺส วิกตี**ติ วิการิโต ฉฏฺฐี.

การิเยน ผเลน การณสฺส สมฺพนฺเธ วจนีเย. **ยวสฺสา**ติ การณโต ฉฏฺฐี. อวิญฺญาณกสฺส สทฺทสฺส อุตฺชภาเว สติปิ **เมฆสฺสา**ติ นิสฺสยโต วิเสสนํ. **ตสฺสา**ติ ธตรฏฺฐาทิมหาราชสฺส. เหตุผลภาวสมฺพนฺเธ ทสฺเสตพฺเพ **กมฺมานนฺ**ติ เหตุโต ฉฏฺฐี.

สมฺพนฺธวเสน อวตฺถิตานํ สภาวานํ อุปฺปาทชราภงฺคกฺขณสงฺขาเตน ผล-ภาวาทินา จ อวตฺถาวิเสเสน สมฺพนฺเธ ทสฺเสตพฺเพ **ขนฺธานนฺ**ติ นิสฺสยโต ฉฏฺฐี.

“มนุสฺสสฺส ภาโว”ติ เอตฺถ **ภาโว**ติ **มนุสฺส**สทฺทปวตฺตินิมิตฺตภูโต วิชาติยา วินิวตฺโต สามญฺญากาโร.

ทพฺพสนฺนิสฺสิเตน วณฺณาทินา สตฺตสนฺนิสฺสิเตน สุจริตาทินา คุเณน จ คุณิโน สมฺพนฺเธ. มหาภูตสงฺขาตวิเสโส สุวณฺณํ, ตนฺนิสฺสิโต ปีตวณฺโณ เตน วิเสสียติ **สุวณฺณสฺส วณฺโณ**ติ. **ตถาคตสฺส วณฺโณ** นาม สีลาทิคุโณ ทานาทิคุโณ จ. “สตํ มฺฏฺฐี”ติอาทิ สงฺขฺยา จ ปริมาณญฺจ โลเก คุณภาเวน โวหรียติ. **เตสํ สมาโยโค**ติ สํโยคสมฺพนฺเธ. **สนฺธิโน วิโมกฺโข** วิภาโค, สนฺธิวิสิเลโสติ อตฺโถ. **ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมินฺ**ติ พุทฺธิสมฺพนฺเธ. “สุขนฺเต อโหสี”ติอาทินา คุณสมฺพนฺเธ. **ลหุตา**ทโย อาการวิเสสา.

อุกฺขิปน-อวกฺเขปน-อากุชน-ปสารณ-คมนาทิเภทาย กฺริยาย สมฺพนฺเธ. **“ตสฺส มาตาปิตโร**”ติ โวหารสฺส ปุตฺตภาเว ภาวโต มาตาทีนํ ชนกชนิตพฺพสมฺพนฺธโต จ มาตาปิตูนํ วิเสสิตพฺพภาเว อิจฺฉิเต **ตสฺสา**ติ วิเสสนโต ฉฏฺฐี. **“ตสฺส ปุรโต**”ติอาทิ ทิสตฺถนิปาตาทิโยเค ฉฏฺฐี. ติณฺณํ ปูรโณ **ตติโย**. เตน ปูรณตฺถปฺปจฺจยโยเค **วสฺสานนฺ**ติ **วสฺส**สทฺทโต ฉฏฺฐี. **น ตสฺส อุปมา**ติ อุปมาย อุปเมตพฺพายตฺตตฺตา อุปมาโยเค ฉฏฺฐี. **กุเวรสฺส พลี**ติ เอตฺถ ปุปฺผาทิอุปหาโร ปูชา, อญฺญตฺถ ภูมิโต รญฺโญ ทาตพฺพภาโค.

ยํรูปมาเทโสติ อาเทสสมฺพนฺเธ **เอทนฺตสฺส**าติ ฉานิโต ฉฏฺฐี. อาคโม เอตสฺส อตฺถีติ **อาคมี**. น เหตฺถ **ปุถ**สทฺโท อาคมสฺส วิเสสนํ, กินฺตุ **ปุถ**สฺส สมีเป อาคโม ภวตีติ อาคมาคมีภาวสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี.

เทวานมินฺโทติ เอตฺถ อินฺทสฺส เทวานํ อปริคฺคหตฺตา **วาคฺคหเณน อินฺท**-ปริวารภูต**เทว**สทฺทโต ฉฏฺฐี.

อุชฺฌาเปตพฺพนฺติ "อยํ ยกฺโข คณฺหาตี"ติอาทินา กตาปราธํ วตฺวา อวชานาเปตพฺพนฺติ. **รชกสฺส วตฺถํ ททาตี**ติ เอตฺถ โธวนตฺถาย ททาตีติ สมฺปทานา-ภาวโต น จตุตฺถี. **โอตฺตปฺปนฺ**ติ โอตฺตปฺปนฺโต, อุตฺตสนฺโตติ อตฺโถ.

"กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ"ติ อิโต "กฺวจี"ติ จ "ตติยาสตฺตมีนญฺจา"ติ อิโต "ตติยาสตฺตมีนนฺ"ติ จานุวตฺตเต.

[๓๑๗] **ยชสฺส** ธาตุสฺส ปโยเค **กรเณ** ฉฏฺฐี. **ปุปฺผสฺส**าติ ปุปฺเผน. **ฆตสฺส**าติ เอตฺถาปิ **กรเณ**.

สุหิตตฺโถ ติตฺติอตฺโถ, เตสํ โยเค, ปูรณตฺถโยเคติ อตฺโถ. **โอทนสฺส**าติ อิธาปิ กรเณ เอว ฉฏฺฐี. **นานปฺปการสฺส อสุจิโน**ติ นานปฺปกาเรน อสุจินาติ อตฺโถ. **ปาปสฺส**าติ ปาเปน ปูรตีติ อตฺโถ.

ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเคติ **ตุลฺยตฺถกีอลํ**อิจฺเจวมาทิโยเค ฉฏฺฐี. **ปิตรา ตุโลฺย**ติ เอตฺถ "กตฺตริ จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน ตติยา. **มาตุ สทิโส**ติ เอตฺถ "อุ สสฺมึ สโลโป จา"ติ **อุ**ตฺตํ **ส**โลโป.

กตฺตริ กิตปฺปจฺจยโยเค ฉฏฺฐี. **กตี**ติ กรณํ, **กติ**สทฺเทน กิตนฺตโยเค กตฺตริ ฉฏฺฐี. สมฺมตปูชิตสกฺกตมานิตาทิกิตนฺตโยเค กตฺตริ ตติยา. **เตสนฺ**ติ เตหิ อปริภุตฺตนฺติ อตฺโถ.

นจฺจคีตสฺสาติ นจฺจคีเต **กุสลา** เฉกา. **องฺคปจฺจงฺคานนฺ**ติ องฺคปจฺจงฺเคสุ. **ภควโต**ติ ภควติ ปสนฺนา **อุฬารา** มหนฺตา ยกฺขา สนฺตีติ อตฺโถ. **มาสสฺส**าติ เอกสฺมึ มาเส **ทฺวิกฺขตฺตุํ** เทฺว วาเร ภุญฺชติ.

“กฺวจิ ทุติยา”ติอาทิโต **กฺวจิ; ฉฏฺฐี** จ[๑] วตฺตเต.

[๓๑๘] ทุติยา จ ปญฺจมี จ, ตาสมตฺเถ.

สหสาติ อนุปธาเรตฺวา, **กตฺตาโร**ติ อิมสฺส **ตุ**ปจฺจยนฺตกิตกสฺส โยเค อิมสฺส นิพฺพตฺตนียกมฺมาเปกฺขตฺตา **กมฺม**สทฺทโต ฉฏฺฐี. โยนิโสมนสิการาทิกุสลุปฺปตฺติการณ-สมวาเย กุสลกมฺมํ อุปฺปชฺชติ, อโยนิโสมนสิการาทิอกุสลุปฺปตฺติปจฺจยสมวาเย อกุสลํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตํตํปจฺจยพฺยติริตฺโต **กมฺมสฺส การโก** กตฺตา ปรมตฺถโต **นตฺถิ**. สุขทุกฺขลกฺขณสฺส กุสลากุสล**วิปากสฺส** คติกาลาทิปจฺจยสฺส สมวาเย วตฺถารมฺมณาทิปจฺจเย ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานสฺส **เวทโก** อนุภวิตา ปรมตฺถโต **นตฺถิ**. เอตฺถ **ณฺวุ**ปจฺจยนฺตการกาทิกิตโยเค ฉฏฺฐี. **อกรณนฺ**ติ **ยุ**ปจฺจยนฺตกิตกโยเค. **จตุนฺนํ มหาภูตานนฺ**ติ จตฺตาริ มหาภูตานีติ อตฺโถ. **ราโค**ติ กสายรชนํ.

สร คติจินฺตายํ. **อิสุ** อิจฺฉายนฺติ เอวมาทีนํ ธาตูนมฺปิ กฺริยาย ปาปุณิตพฺเพ กมฺมตฺเถ ฉฏฺฐี โหติ. **มาตรํ สรตี**ติ **กฺวจิ**คฺคหณาธิการตฺตา กมฺมตฺเถ ทุติยา.

กโรติสฺส ธาตุสฺส ปโยเค **ปติยตเน** อภิสงฺขรเณ ฉฏฺฐี. **อุทกสฺส ปติกุรุเต**ติ อุทกมภิสงฺขโรติ. **กณฺโฑ** นาม อุสุ. **ปติกุรุเต**ติ กณฺฑํ อุชุํ กโรตีติ อตฺโถ.

ปริหายสทฺทโยเค ฉฏฺฐี. **ธมฺมสฺส ปริหายนฺตี**ติ อสฺสวนตาย ธมฺมโต ปริหายนฺติ. **สุขสฺสา**ติ สุขโต, **ทณฺฑสฺส ตสนฺตี**ติ สีหอุสภาทิอาชานีเย วชฺเชตฺวา สพฺเพ ปุถุชฺชนา ทณฺฑโต อุตฺตสนฺติ. **มจฺจุโน**ติ มรณโต ภายนฺตีติ อตฺโถ.

“กมฺมนิ กิตกโยเค”ติ วุตฺตตฺตา อติปฺปสงฺคนิวารณตฺถํ **น นิฏฺฐาทีสู**ติ ปฏิเสโธ. **กโต**ติ นิฏฺฐปฺปจฺจยนฺโต, **ตตวนฺตุตาวี**นํ นิฏฺฐสญฺญิตฺตา. **นิฏฺฐาทีสู**ติ เอตฺถ**าทิ**สทฺเทน **ตุน**าทิปจฺจยนฺตา **มานนฺต**าทโย จ คยฺหนฺติ.

อิติ ฉฏฺฐีวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

---

๑ สี. กฺวจิ ฉฏฺฐีติ จ.

สตฺตมีวิภตฺยตฺถวณฺณนา

[๓๒๐] **"โยธาโร"**ติ นิปาตเนน เอตฺถ ปรสรโลโปติ ทฏฺฐพฺโพ.

อาธารียตีติ[๑] สงฺขตรูปํ อโธคตินิวารณตฺเถน ธารียติ.[๒] คุณกฺริยาทิตนฺนิสฺสยสฺส ตพฺพิสยวุตฺติวเสน ธารียติ[๒] เอตฺถาติ **อาธาโร**, ปติฏฺฐานิสฺสยวิสยาทิโก อตฺโถ. กตฺตริ จ กมฺเม จ **สมเวตานํ** ตนฺนิสฺสิตานํ ฐานนิสชฺชาทีนํ ปจนทหนาทีนญฺจ กฺริยานํ **ปติฏฺฐานฏฺเฐน** กฺริยานิสฺสยกตฺตุกมฺมานํ ธารณนิสฺสยานํ ปวตฺติวิสยาทิตาย กฺริยายปิ ปวตฺติฏฺฐานตาย อตฺโถ อาธารภาเวน อิจฺฉิโต. **ตํ** กฺริยานิมิตฺตํ วตฺถุ **โอกาสสญฺญํ** ภวตีติ อตฺโถ.

นิสีทตีติ วุตฺตกตฺตุธารเณน ตํสนฺนิสฺสิตาย นิสีทนกฺริยาย ปติฏฺฐานฏฺเฐน กฺริยานิมิตฺตตาย กโฏ โอปสิเลสิโก อาธาโร. **ธาเรตีติ** กฏฺฐาลิโย ธาเรติ นาม.

อาเธยฺยพฺยาปนีย-อุปสิเลสนีย-วิสยิกรณาทินา อาธาโรยํ จตุปฺปกาโรติ ทสฺเสตุํ "โส ปนา"ติอาทิ วุตฺตํ. อาธาเร พฺยาปกํ อาเธยฺยวตฺถุ เอตสฺส อตฺถีติ **พฺยาปิโก.** วิสุํ สิทฺเธน อาเธยฺเยน อุปสิเลสนํ อลฺลียนํ อุปสิเลโส. ตมรหตีติ **โอปสิเลสิโก.** สมีเป นิยุตฺโต **สามีปิโก**. อาเธยฺยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย วิสยภูโต **เวสยิโก.**

อาเธยฺเยน ธาเรตพฺเพน กิญฺจิ พฺยาเปตฺวา เอกเทสํ ปตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ. **ติเลสุ เตลนฺ**ติ เอตฺถ เตลสงฺขาตํ อาเธยฺยํ สกลํ ติลทพฺพํ พฺยาเปตฺวา ตนฺนิสฺสเย วตฺตติ, เอวํ ทธิมฺหิ สมเวตํ สปฺปิ. ขีเรสุ ปน ปกฺขิตฺตชลํ สํโยควเสน เอกเทสเมว ปตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ.

วิสุํ สิทฺธภาเวน อตฺตนิสฺสยตฺตา **ปจฺเจกสิทฺธานํ** วิสุํเยว นิปฺผนฺนานํ วตฺถูนํ **อุปสิเลเสน** อญฺญมญฺญํ สํโยควเสน. ยสฺมึ จ อาธาเร **อลฺลียิตฺวาว** ยุตฺตํ หุตฺวา วตฺตติ, โส **โอปสิเลสิโก** นามาติ สมฺพนฺโธ. **ตํ ยถาติ** อุทาหรณนิทสฺสเน นิปาโต. **อาสเน**ติ ปีฐาทิเก สํโฆ อุปสิเลสวเสน นิสีทติ. **ทูเร** เทเสติ อตฺโถ.

---

[๑] ก. อาธารยตีติ.

[๒] ก. ธารยติ.

ยตฺถ สมีปิโน คงฺคาทิวตฺถุโน โวหารํ ตีราทิเทสสมีเป **กตฺวา** อาโรเปตฺวา **ตทายตฺตวุตฺติตาทีปนตฺถํ** ตสฺมึ คงฺคาทิเก ปฏิพทฺธปวตฺติภาวทีปนตฺถํ อาธารภาโว **วิกปฺปียติ** ปริกปฺปียติ, โส คงฺคาทิโก **สามีปิโก** นามาติ สมฺพนฺโธ. **วโช**ติ โคยูถ-นิลโย. โส คงฺคาตีเร วสนฺโต คุนฺนํ คงฺคายตฺตวุตฺติตาย **คงฺคายํ โฆโส**ติ วุตฺโต. สาวตฺถินิสฺสิตวิหารตฺตา **สาวตฺถิยนฺ**ติ วุตฺตํ.

ยตฺถ ยสฺมึ วิสเย **อญฺญตฺถาภาววเสน** อธิปฺเปตเทสกาลาทิโต อญฺญตฺถ อภาวนวเสน สตฺตานํ ทพฺพคุณกฺริยาทีนญฺจ ปวตฺติยา อสมฺภววเสน เทสนฺตรสฺส อวจฺเฉทวเสน วา อาธาโร ปริกปฺปียติ, โส **วิสยาธาโร** นาม. อนญฺญตฺถภาโว หิ วิสยตฺโถ. **อากาเส**ติ สกุณานํ จรณสฺส ปกฺขปสารณวเสน คมนสฺส อนญฺญตฺถภาว-สงฺขาโต วิสโย ทสฺสิโต. **ภูมีสู**ติ ชมฺพุทีปตลาทีสุ ภูมีเสฺวว มนุสฺสา ชายนฺตีติ สมฺพนฺโธ. **ปาเทสู**ติ ปตนสงฺขาตสฺส ปณามสฺส เทสนฺตราวจฺเฉทนวเสน วิสยาธาโร ทสฺสิโต. ตถา ปาปสฺมึ มโน รมติ, กุสเลหิ มนสฺส อภิรมาสมฺภวโต. **พุทฺธสาสเน**ติ พุทฺธสาสเนเยว ปสนฺโน, “ปญฺญาย สาธู”ติอาทีสุปิ สาธุ ภวติ วินยปิฏเก นิปุโณ ภวตีติ กฺริยาย สมฺพนฺโธ. **ปิตริ นิปุโณ**ติ ปิตุ ปฏิชคฺคเน เฉโก ภวตีติ อตฺโถ. ยตฺถ หิ กฺริยาปทํ น สูยติ, ตตฺถ “อตฺถิ, ภวตี”ติ สมฺพนฺโธ.

สพฺโพปีติ จตุพฺพิโธปิ. **ปริกปฺปิตวเสน**าติ สมีปาธารอากาสกมลอุทุมฺพร-กุสุมาทีสุ ปริกปฺปวเสน.

กตฺตุกมฺมสนฺนิสฺสิตตฺตา กตฺตุกมฺมสมฺพนฺธินิสชฺชปจนาทิกา **กิริยา ยตฺถ** อาสนถาลิอาทิมฺหิ **ปติฏฺฐิตา** โหติ, **โส** พฺยาปิกาทิเภเทน จตุปฺปการภูโต อาธารตฺโถ. “โยธาโร ตโมกาสนฺ”ติ เอวํ **โอกาโส**ติ อาจริเยน **ปวุตฺโต** กถิโตติ อตฺโถ.

ตตฺถ **พฺยาปิโก** อาเธยฺเยน ปตฺถโฏ อาธาโร นาม **ติลขีราทิ**วตฺถุ. **โอปสิเลสิโก** วิสุํ สิทฺธสงฺขาตอาเธยฺยสฺส อุปสิเลสนกฺริยาย อาธาโร นาม **กฏ**ถาลิอาทิโก. **คงฺคาทิ** นิวาสนกฺริยาธารณสมตฺถสฺส[๑] วตฺถุโน **สามีปิโก** สมีปภาเวน ปริกปฺปิตา-ธาโร นาม คงฺคานทีรุกฺขวิหาราทิ. สกุณมจฺฉาทิจรณาทิกฺริยาย ปวตฺติฏฺฐานตาย

---

๑ สี. นิวสนกิริยาธารณสมตฺถสฺส.

อากาสชลาทิ จ **วิสโย** วิสยาธาโรติ **มโต** สมฺมโตติ โยชนา.

"สามิสฺมึ ฉฏฺฐี, โอกาเส สตฺตมี" จานุวตฺตเต.

[๓๒๑] สามิ จ อิสฺสโร จ อธิปติ จ ทายาโท จ สกฺขิ จ ปติภู จ ปสูโต จ กุสโล จ, เตหิ โยเค สมฺพนฺเธ สติ. **อุภยตฺถนฺ**ติ อิทํ **สามิสฺสรา**ทิสุตฺตวจนํ อุภยสฺส ฉฏฺฐีสตฺตมีสงฺขาตสฺส วิภตฺติทฺวยสฺส วิธานตฺถํ. อิตรถา "ควํ สามี"ติ เอวํ สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐีเยว สิยา. ทายํ อาททาตีติ **ทายาโท**. **ปติภู** นาม ปาฏิโภโค ปุริโส.

[๓๒๒] **ธารณนฺ**ติ อุปธารณํ. ชาติยา จ คุเณน จ กฺริยาย จ นาเมน จ ทพฺพสมุทายโต เอกเทสสฺส ทพฺพสฺส **ปุถกฺกรณํ** วิสุํกรณํ.

มนุสฺสานนฺติ สมุทายวจนํ. เอกเทสภูโต ภูมิปติ ขตฺติยชาติยา นิทฺธารียติ "มนุสฺสานํ อนฺตเร ขตฺติโย สูรตโม"ติ. คาวีนมนฺตเร กณฺหคุณยุตฺตคาวี **สมฺปนฺน-ขีรตมา** มธุรขีรตมาติ กณฺหคุเณน นิทฺธารณ **อทฺธิกานํ** ปถิกานํ อนฺตเร **ธาวนฺโต** ธาวนกฺริยาย ยุตฺโต ปุริโส สีฆตโมติ กฺริยาย นิทฺธารณํ.

[๓๒๓] อาทรณํ อาทโร, น อาทโร **อนาทโร**. "กิเมเตนา"ติ อวมญฺญนา **อนาทโร**, ตสฺมึ อนาทเร [๑]กฺริยาวิเสเส คมฺมมาเน[๑] "ภาววตา"ติ เอตฺถ **ภาโว**ติ อนาทรกฺริยนฺตโรปลกฺขณภูตา กฺริยา, ตาทิโส ภาโว เอตสฺส อตฺถีติ **ภาววา**, ตโต ภาววตา.

อาโกฏฺฏยนฺโต ปหรนฺโต **สิวิราชสฺส เปกฺขโต** ปสฺสนฺตสฺเสว โส ตสฺมึ อาทรมกตฺวา ปุตฺตเก เนติ.

[๓๒๔] กมฺมญฺจ กรณญฺจ นิมิตฺตญฺจ, ตานิเยว อตฺถา. ทฺวนฺทปรตฺตา **อตฺถ**สทฺโท ปจฺเจกํ โยชนีโย. "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต น สพฺพตฺถ กมฺมกรเณสุ.

จมฺเมสูติ จมฺมนิมิตฺตํ หญฺญติ. สมฺปชานสฺส มุสาวาทภณเน.

"กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสู"ติ อิโต ปรํ "สตฺตมี"เตว อธิกาโร เวทิตพฺโพ.

[๑-๑] สี. กิริยาย วิเสเส คมฺยมาเน.

[๓๒๕] สมฺมา ปทียติ เอตสฺสาติ **สมฺปทานํ**, ตสฺมึ สมฺปทานตฺเถ กฺวจิ สตฺตมี, **ททาติ**โยเค เอวายํ "ตทนุปโรเธนา"ติ วจนโต.

อลตฺถ กญฺจนมยนฺติ ยา นารี ปลาลมยํ ปลาเลน นิพฺพตฺตมาลํ เจติเย **ทตฺวาน** สาธุกมสฺส[๑] ปูชนวเสน ทตฺวา ปุน ภวนฺตเร **กญฺจนมยํ** สุวณฺณมยํ อุรจฺฉทมาลํ สห ชาติยา **อลตฺถ** ปฏิลภิ. สา ปน **โพชฺฌงฺคิกญฺจ** สตฺตโพชฺฌงฺค-มาลญฺจ เตเนว ปุญฺเญน อลตฺถาติ อตฺโถ.

[๓๒๖] ปญฺจมิยา อตฺโถ **ปญฺจมฺยตฺโถ**, ตสฺมึ. รกฺขณตฺถปโยเค จายํ.

[๓๒๗] กาโล จ ภาโว จ **กาลภาวา**, เตสุ. **กาโล** นาม นิเมสนาทิโก. ตตฺถ **นิเมโส** นาม อกฺขินิมีลนํ. **ขณลยมุหุตฺต**าทโย ตโต อธิกกาลวิเสสา, **ปุพฺพณฺห-อปรนฺหรตฺติทิวอทฺธมาสมาสสํวจฺฉร**าทโย จ. ภวนํ ภาโวติ กตฺวา อิธ **ภาโว นาม กฺริยา**. สา จ กฺริยา กฺริยนฺตรสฺส อุปลกฺขณาว. อุปลกฺขียติ เอตายาติ **อุปลกฺขณา**. สญฺญาณมิธ อธิปฺเปตํ. ภาวลกฺขเณ กฺริยนฺตโรปลกฺขเณ ภาวตฺเถ จ ปวตฺตมาน-ลิงฺคมฺหา ภวตีติ อตฺโถ.

ตสฺสาติ อธมฺมิกสฺส รญฺโญ เทเส. ผุสฺสมาสมฺหา ปเรสุ ตีสุ มาเสสุ คเตสุ. **อิโต** กปฺปโต.

โภชียมาเนสูติ เอตฺถ โภชนกฺริยา เทวทตฺตสฺส คมนกฺริยาโยปลกฺขณํ.

[๓๒๘] อุโป จ อธิ จ **อุปาธิ**, เตหิ โยเค. เอตฺถ จ **หิสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐ**ติ เวทิตพฺโพ. อธิโก จ อิสฺสโร จ, เตสํ วจเน อธิกตฺถอิสฺสรตฺถาภิธาเน สตฺตมีวิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

อุป ขาริยนฺติ เอตฺถ **อธิก**ตฺเถ **อุป**สทฺโท. เตน โทณฏฺฐกทฺวยปริมาณาย ขาริยา อธิโก. โก โสติ อเปกฺขายํ "โทโณ"ติ อนุโยโค. **อุปนิกฺเข**ติ ปญฺจทสกพฺภญฺช-ปริมาณสุวณฺณโต อธิกํ. กึ ตนฺติ อเปกฺขายํ "กหาปณนฺ"ติ อนุโยโค. **อธิเทเวสู**ติ เทเวหิ อธิโก. โก โส ? สพฺพญฺญู พุทฺโธ.

---

[๑] สี. สาธุกํ ตสฺส.

[๓๒๙] มณฺฑิตญฺจ อุสฺสุกฺกญฺจ, เตสุ. อุสฺสุกสฺส ภาโว **อุสฺสุกฺกํ**, สพฺยาปารตา. **สอีหตฺโถ**ติ สอุสฺสาหตฺโถ.

อิติ สตฺตมีวิภตฺยตฺถวณฺณนา.

ฉพฺพิธนฺติ กมฺมกตฺตุกรณสมฺปทานาปาทานโอกาสสญฺญานํ วสา. **การกนฺ**ติ กฺริยานิปฺผตฺติสาธกํ สพฺพํ ฉปฺปการํ โหติ. ปริกปฺปโต เอกตฺถ[๑] ฉปฺปการภาวมาปชฺชเตว. **ปเภทา** อตฺตโน ปการเภทโต ปน **ฉพฺพีสติวิธํ**.

กถํ ? นิพฺพตฺตนียํ วิกรณียํ ปาปณียนฺติ ติวิธมฺปิ, กถิตํ อกถิตํ อภิหิตํ อนภิหิตนฺติ อปเรน จตุพฺพิเธน โวหารเภเทน สทฺธึ เอวํ **กมฺม**การกํ **สตฺต**วิธํ ภเว.

ปญฺจวิโธติ สุทฺธกตฺตา เหตุกตฺตา กมฺมกตฺตา อภิหิตกตฺตา อนภิหิตกตฺตาจาติ **กตฺตา** ปญฺจวิโธ ภเว.

อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน **กรณํ** กรณการกํ **ทุวิธํ**.

อนิวารณอชฺเฌสนอนุมติวเสน **สมฺปทาน**การกํ **ติธา** มตํ.

นิทฺทิฏฺฐวิสยอุปาตฺตวิสยอนุเมยฺยวิสยวเสน จลาทิเภทโต[๒] **อปาทาน**การกํ **ปญฺจวิธํ**.

อาธาโร ปน พฺยาปิกโอปสิเลสิกสามีปิกเวสยิกเภเทน **จตุพฺพิโธ** โหตีติ เอวํ ปเภทโต ฉพฺพีสติวิธํ การกํ โหตีติ สมฺพนฺโธ.

สลิงฺคาลิงฺคาทิเภทานมตฺถานํ ปจฺจตฺตสภาวมตฺตปริทีปกวจนํ **ปจฺจตฺตวจนํ** นาม.

---

๑ สี. เอกตฺเถ.

๒ สี. จลาจลเภทโต.

ยถาหาติ มหานิรุตฺติยํ “ปจฺจตฺตนฺ”ติอาทินา วิภตฺตีนํ สงฺคหคาถา วุตฺตา. ตตฺถ **ปจฺจตฺตนฺ**ติ ปจฺจตฺตวจนํ.[๑] นิพฺพตฺตนียาทิกมฺเมน อุปยุชฺชมานตฺตา **อุปโยค-วจนํ**, ทุติยา. ตถา **กรณนฺ**ติ กรณวจนํ, **ตติยา**วิภตฺติยา เอตํ อธิวจนํ. สมฺปทาเน นิยุตฺตวจนํ **สมฺปทานิยํ**, จตุตฺถีวจนํ. ยสฺมา นิสฺสรติ อเปติ, ตํ นิสฺสรณสฺส อวธิภูตํ วตฺถุ **นิสฺสกฺกํ** นาม. สํ เอตสฺส อตฺถีติ **สามี**. ปริคฺคหิตาทิวเสน ปริจฺฉินฺนสฺส วตฺถุโน ปริคฺคาหกาทิวเสน นิสฺสยภูตํ วตฺถุ สามี นาม. ตตฺถ นิสฺสกฺกปริทีปกํ วจนํ **นิสฺสกฺกวจนํ**, ปญฺจมี. ปริคฺคาหกาทินิสฺสยวตฺถุโน ปริทีปกํ วจนํ **สามิวจนํ**, ฉฏฺฐี. ภูมิยํ ภวํ **ภุมฺมนฺ**ติ กตฺตุกมฺมานํ โอกาสปริทีปกํ **ภุมฺมวจนํ**, สตฺตมี. **อาลปนนฺ**ติ อามนฺตนวจนํ. ตํ **อฏฺฐมํ** อฏฺฐมี วิภตฺตีติ อตฺโถ.

> นโร นรํ ยาจติ กิญฺจิ วตฺถุํ
> นเรน ทูโต ปหิโต นราย;
> นรา ตมาทาย นรสฺส เอตํ
> นเร นิเธตี นร ตํ นิโพธ.

อิติ ตาสํ วิภตฺตีนํ อุทาหรณสงฺคหคาถา.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ การกกณฺฑวณฺณนา.

---

๑ ก., สี. ปจฺจตฺตวจนํ ปฐมา.

๔. สมาสกณฺฑ

อพฺยยีภาวสมาสวณฺณนา

อิทานิ นามิกวิภตฺตีนํ อตฺถเภทํ ทสฺเสตฺวา ตทนนฺตรํ "นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ"ติ วุตฺตสุตฺตานุสาเรน สมาสารมฺภํ ทสฺเสตุํ "อถ นามานเมวา"ติอาทิ อารทฺธํ. **นามํ** นาม ทพฺพชาติคุณปริมาณสงฺขฺยาทิวาจกํ ลิงฺคาลิงฺคนามวเสน สุทฺธนามนิปาโตปสคฺคนามวเสน จ ตทฺธิตกิตกกิจฺจธาตุปจฺจยนฺตอิตฺถิปจฺจยนฺต-นามวเสน จ พหุวิธํ สฺยาทิวิภตฺยนฺตปทํ. **อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนนฺ**ติ "รญฺโญ ปุริโส"ติ อาทินา วิเสสนาทิอตฺถทีปนโต อตฺถทฺวาเรน อญฺโญญฺญสมฺพนฺธีนํ.

โส จ สมาโส ปุพฺพุตฺตราทิอตฺถวเสน จตุพฺพิโธปิ ปุพฺพปทวิภตฺติอาทิเภเทน อเนกวิโธปิ อพฺยยีภาวาทิสญฺญาวเสน ฉปฺปกาโรว โหตีติ ทสฺเสตุํ "สญฺญา-วเสนา"ติอาทิ วุตฺตํ. ปการเภทกถนญฺเจตฺถ สมาสเภทปริจฺเฉทนิยมวิธิทสฺสนตฺถํ. **ตตฺร** เตสุ ปุพฺพปทตฺถปธานตฺตา สุตฺเต ปฐมํ อาคตตฺตา จ ปฐมํ อพฺยยีภาว-สมาโส วุจฺจติ. สมสฺสมานอุปสคฺคาทิสกปทโต อญฺญํ สมีปาทิปทํ อสฺสปทํ, เตน วิคฺคโห วิเสเสน คหณํ อสฺสาติ **อสฺสปทวิคฺคโห**. อนิจฺจสมาสสฺส หิ "รญฺโญ ปุตฺโต"ติอาทีสุ วิย สกปเทน วิคฺคหวากฺยสมฺภวโต อิธ จ ตทสมฺภวา "อสฺสปท-วิคฺคโห"ติ วุตฺตํ. โส จ โข เยภุยฺยวเสเนว, นิปาตปุพฺพเกสุ อนฺโตปาสาทาทีสุ ปน สกปเทนาปิ กฺวจิ วิคฺคหวากฺยสมฺภวโต.

วิคฺคเหติ วิเสเสน อตฺถคฺคหเณ สติ.

[๓๓๐] อุปสคฺโค จ นิปาโต จ ปุพฺโพ ปุพฺพโก วา อสฺสาติ **อุปสคฺคนิปาต-ปุพฺพโก**. เตน "สุคนฺโธ, สุสีโล, อสโม"ติอาทีสุ นาติปฺปสงฺโค, อพฺยยีภาโวติ ครุสญฺญากรณโต วา. อิธ อญฺญสฺส ปทสฺส อสฺสุตตฺตา อุปสคฺคนิปาตานํ สุตตฺตา จ เตเหว ยุตฺตตฺโถ นามิกสทฺโท สมสฺยเตติ ทสฺเสตุํ "เตเหวา"ติอาทิ วุตฺตํ. เยหิ ปน เอกวากฺยตาย โยเชตุํ **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณาธิกาโร อนิจฺฉิโต, เตสํ มเตน ตสฺส ตสฺส สมาสสฺส อพฺยยีภาวตปฺปุริสาทิสญฺญานํ มุขฺยโต วิหิตตฺตา อญฺญถานุปปตฺติวเสน

ตํตํสญฺญาวิธายกสุตฺตาเนว อตฺถโต สมาสวิธายกานีติ **ณาเส**[๑] วุตฺตปริยายํ ทสฺเสตุํ “อิธ อพฺยยีภาวาทิสญฺญาวิธายกสุตฺตาเนวา”ติอาทิ วุตฺตํ. ตถา หิ วุตฺติยํ “อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาวสญฺโญ โหตี”ติอาทิ. อิธ ปน อุปสคฺคนิปาต-ปุพฺพโก ยุตฺตตฺโถ สมสฺสเต, โส อพฺยยีภาวสญฺโญ จ โหตีติ วุตฺตํ.

อพฺยยตฺถปุพฺพงฺคมตฺตาติ อพฺยยตฺถภูตปทตฺถปธานตฺตา อสฺส สมาสสฺส “อพฺยยตฺถํ วิภาวยตี”ติ วุตฺตํ. “อุปนครนฺ”ติอาทีสุ อนพฺยยํ อุตฺตรปทํ ปุริมปทสฺส วิเสสนโต อปฺปธานํ ชาตนฺติ ทสฺเสตุํ “อนพฺยยนฺ”ติอาทิ วุตฺตํ. **อพฺยยีภาโว**ติ เอตฺถ อภูตตพฺภาเว **กรภู**ธาตุโยเค สมฺปชฺชมาเน กตฺตริ “ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ **อี**ปจฺจยํ กตฺวา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา. เตน “พหุลีกตํ, พหุลีกโรนฺตี”ติ-อาทิ จ สิทฺธํ โหติ.

[๓๓๑] **ปยุชฺชมานปทตฺถานนฺ**ติ วิเสสนาทิปฺปการวเสน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุชฺชมานปทตฺถานํ เตสํ สฺยาทิวิภตฺยนฺตานํ “รญฺโญ ปุริโส”ติอาทิวากฺเย ภินฺนตฺถานํ นามานํ **โย** ยุตฺตตฺถภูโต “ราชปุริโส”ติอาทิโก ปทสมุทาโย, โส สมาโส นามาติ อตฺโถ.

อุปสคฺคนิปาตานมฺปิ “ตโต จ วิภตฺติโย”ติ สุตฺเต ลิงฺคภาเวน คหิตตาย นามิกวิภตฺติโยคโต “อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก”ติ สุตฺเต สุตตฺตา จ อิธ นามภาเวน คหณํ อธิปฺเปตนฺติ ทสฺเสตุํ **“นามานิ สฺยาทิวิภตฺยนฺตานี**”ติ วุตฺตํ. **สมสฺสเต**ติ **อสุ** สํเขเป **สํ**ปุพฺโพ, ตโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท **ย**ปจฺจเย กเต รูปํ. “สมาสียตี”ติ ยํ ปน **ณาเส**[๑] อาคตํ, ตมฺปิ สมสฺสนํ[๒] สมาโส, ตํ กรียตีติ อตฺเถ “ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จา”ติ สุตฺเต **จ**คฺคหเณน **เณ**ปจฺจเย[๓] กเต กมฺมนิ รูปํ.

เตสมนฺตรนฺติ เตสํ สมาสตทฺธิตานํ **อนฺตรํ** นานตฺตํ อุภินฺนํ วิภาโค. ปทานํ สงฺเขโป เอกปทตฺตํ สมาโส. ปทปฺปจฺจยานํ สํหิตํ ตทฺธิตนฺติ เอวํ ญาตพฺพนฺติ อตฺโถ.

ยุตฺตตฺถคฺคหณสฺส สงฺคตตฺถปกฺเข ผลํ ทสฺเสตุํ “ภินฺนตฺถานํ เอกตฺถีภาโว[๔]”ติ-

---

[๑] นฺยาส. ๓๑๖-สุตฺเต. [๒] สี. สมสนํ.

[๓] ม., ก. ณยปจฺจเย, สี. ณปฺปจฺจเย. [๕๓๙-สุตฺตวณฺณนายํ ปสฺสิตพฺพํ.] [๔] สี. เอกตฺถภาโว. [เอวมุปริปิ.]

อาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ **ภินฺนตฺถานนฺ**ติ “รญฺโญ ปุริโส”ติอาทิมฺหิ วากฺเย นานาวิภตฺติยุตฺตานํ สกตฺถวาจกวเสน ภินฺนตฺถานํ ปุพฺพุตฺตรานํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพาทิวเสน สงฺคตตฺถสงฺขาโต **เอกตฺถีภาโว** เอกตฺถตา ปทสงฺฆาตตฺถาทิวเสน เอกสฺมึ อตฺเถ วุตฺติ “ราชปุริโส”ติอาทิกสฺส สมาสสฺส ปทสงฺเขปสฺส ลกฺขณํ. ยทา ปน ยุตฺโต สมฺพนฺโธ อตฺโถ อสฺสาติ **ยุตฺตตฺโถ**ติ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธวเสน อเปกฺขลกฺขโณ สมาโส อิจฺฉิโต, ตทา **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณผลํ ทสฺเสตุํ “สมฺพนฺธตฺเถน ยุตฺตตฺถคฺคหเณนา”ติอาทิ วุตฺตํ. **อญฺญมญฺญานเปกฺเขสูติ** **ราช**สทฺทสฺส **ภฏ**สทฺเทน สมฺพนฺธโต **ปุตฺต**สทฺทสฺส **เทวทตฺต**สทฺเทน สมฺพนฺธโต อญฺญมญฺญานเปกฺขตฺตา “ภโฏ ราชปุตฺโต เทวทตฺตสฺสา”ติ สมาโส น โหตีติ อตฺโถ. “เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา”ติ เอตฺถ **กณฺหา**ทิสทฺทสฺส สาเปกฺขตาย “เทวทตฺตทนฺตา”ติ สมาโส น โหติ.

วิปริณาเมนาติ “นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ อิโต **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณํ “อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม”ติ ปริภาสโต วิภตฺติยา วิปริณาเมน อญฺญตฺเถน **เตสํ**คหณํ อเปกฺขิตฺวา “ยุตฺตตฺถานนฺ”ติ ฉฏฺฐิยนฺตวเสน อิธานุวตฺตตีติ อตฺโถ.

[๓๓๒] โลเปตพฺพาติ **โลปา**.[๑] **ลุป** เฉทเน. กมฺมนิ **ณฺย**ปจฺจเย จ วุทฺธาทิมฺหิ กเต **ยวตํ ตลน**าทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ปฺย**สฺส **ป**กาเร กเต รูปํ.

อิธาติ อิมสฺมึ สุตฺเต อนุวตฺติต**ยุตฺตตฺถ**คฺคหเณน สมาสตทฺธิตอายาทิปจฺจยนฺตวเสน ติวิธาปิ ยุตฺตตฺถา คหิตาติ ทสฺเสตุํ “ปทนฺตเรน วา”ติอาทิ วุตฺตํ. เตน เย อิธ ยุตฺตตฺถา, เตสํ สพฺเพสํ เอกตฺถิภูตานํ สมาสานํ ตทฺธิตปจฺจยนฺตานํ อายาทิปจฺจยนฺตานญฺจ อวยวภูตา วิภตฺติโย โลเปตพฺพาติ โยเชตพฺพํ. “สมาสคฺคหณาธิกาเร”ติ เอตฺถ ยทา **สมาส**คฺคหณานุวตฺตนมฺปิ อิจฺฉิตํ, ตทา ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ วิภตฺติโย โลเปตพฺพา โหนฺตีติ อตฺถสมฺภเวน **เตสํ**คหณสฺส อธิกตฺตา **เตสํ**คหเณน ตทฺธิตายาทิปจฺจยนฺตวิภตฺติอาทีนมฺปิ โลโป โหตีติ วุตฺติยํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. “ปภงฺกโรตฺยาทีสู”ติ[๒] เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน “ทีปงฺกโร,[๓] ชุตินฺธโร,[๔] รณญฺชโห[๕]”ติอาทิ อโลปสมาโส คยฺหติ.

[๑] สพฺพ. โลปฺยา.
[๒] สี. ปภงฺกราทีสูติ.
[๓] ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๓๑/๔๖๙.
[๔] ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑๐/๕๔๗.
[๕] สํ. ส. ๑๕/๙๒/๖๐.

"เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา"ติ อิโต **โลป**คฺคหณญฺจ วิปริณาเมน "ลุตฺตาสุ, วิภตฺตีสู"ติ วตฺตเต, "นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ"ติ อิโต **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณญฺจ.

[๓๓๓] สโร อนฺโต อสฺสาติ **สรนฺโต**, ตสฺส สรนฺตสฺส. **ติวิธสฺส**าติ สมาสตทฺธิตอาขฺยาทิปจฺจยนฺตวเสน ติปฺปการสฺส. โก สมุทโย อสฺสาติ **กึสมุทโย**. อิเมสํ ปจฺจยา อิทํปจฺจยา, อิทํปจฺจยา เอว **อิทํปจฺจยตา**. น ตุ "อิมปจฺจยตา"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ. **อิทมตฺถิกตา**ทิ เจตฺถ นิทสฺสนํ. "อิมสฺสิทมํสิสู"ติอาทีสุ **อิทํ**สทฺทสฺส **อ**การนฺตวเสน วจนํ สุขุจฺจารณตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. ยํ หิ สทฺทรูปํ ยทนฺตเมว สมาเส ทิสฺสติ, ตสฺส ลิงฺคสฺส ปกติรูปํ นาม. **กึ**สทฺโท จ สมาเส นิคฺคหีตนฺโตว ทิสฺสติ. ยถา: กึสมุทโย, กินฺนิทาโน, กิมฺปภโว[๑] อยํ กาโย, กิมิเมหิ ถนฺติ เอวมาทิ จ. "กิสฺส ก เว จา"ติ เอตฺถ ปน พฺยญฺชนสฺมึ นิคฺคหีตํ ลุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตเนว **นิรุตฺติยมฺปิ** "กึ, อิทนฺ"ติ ปกติอนฺตวเสน ปจิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. ยญฺเจตํ "อิมสฺสิทมํสิสุ นปุํสเก"ติ **อิทํ**สทฺทสฺส **อิมํ**รูปํ นิปาเตตฺวา ตสฺส "อิมสฺสิทมํสิสุ นปุํสเก"ติ **อิทํ**รูปํ วิหิตํ **อิทํ**รูปสฺส อปฺปวิสยตายาติ ทฏฺฐพฺพํ. อิตรถา "อิทํปจฺจยตา"ติ ปาฐวิโรโธ สิยา. ยํ ปน **ญาเส**[๒] วุตฺตํ "มาคธิกวจเน พฺยญฺชนนฺตสทฺทานํ อภาวสฺส 'ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา'ติ เอตฺถ **สรนฺต**คฺคหณเมว ญาปกนฺ"ติ, ตํ น ยุชฺชติ. **จ**คฺคหเณน พฺยญฺชนนฺตสฺส สมุจฺจยสมฺภวโต[๓] นิคฺคหีตนฺตานมฺปิ "กึ, อิทนฺ"ติอาทินามานํ **ถํ-ตุํ-กฺขตฺตุ**มาทิปจฺจยนฺตานํ[๔] **เอวํ-มุหุํ-อลํ-หลํ-จิรํ-หํ-วิสุนฺ**ติอาทีนญฺจ นิปาตานํ มาคธิกวจเนปิ สมฺปลพฺภนโต พฺยญฺชนนฺตสฺสาปิ **จ**คฺคหเณน ปกติภาโว สิทฺโธติ เวทิตพฺพํ.

นนุ จ วิภตฺตินิมิตฺโต หุตฺวา ลิงฺคนฺตปกติรูปสฺส โย อาเทสาทิวิกาโร อาปนฺโน, โส วิภตฺติโลเป สติ อาตปาภาเว ฉายา วิย สยเมว นิวตฺตติ นิมิตฺตสฺส อภาเว เนมิตฺตกสฺสาปิ อภาวโต, ตสฺมา อยํ ปกติภาววิธิ นิรตฺถโกติ เจ ? น, อเนกนฺติกตฺตา "นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺติกาภาโว"ติมสฺส ญายสฺส, ตถา หิ สูริยาปคเม ตํนิมิตฺตสฺส อายติมุปฺปชฺชนารหสฺส ฉายาตปาทิโนเยว นิวตฺติ โหติ, น ปน ตํนิมิตฺตาภาเว อุปฺปนฺนสฺส สูริยกนฺตคฺคิโน ปถวีอาทีนํ สุกฺขภาวาทิโน จาติ

---

[๑] สํ. นิ. ๑๖/๑๑/๑๓. [๒] นฺยาส. ๓๑๘-สุตฺเต. [๓] สี. สมุจฺจยสฺส สมฺภวโต.
[๔] สี. ติกฺขตฺตุมาทิปจฺจยนฺตานํ.

ทสฺเสตุํ "นิมิตฺตาภาเว"ติอาทิ วุตฺตํ.

สกตฺถวิรเหนาติ เอตฺถ "ราชปุริโส"ติ อยํ สทฺโท ยสฺมา น ราชานํ ทีเปติ นาปิ ปุริสมตฺตํ, อปิ ตุ ราชสฺส สมฺพนฺธีปุริสวิเสสํ ทีเปติ, ตโต ปุพฺพุตฺตรานํ ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ สกตฺถมตฺตสฺส อทีปนโต[๑] ปจฺเจกํ นิรตฺถกตฺตา ลิงฺคสญฺญาย อสมฺภวโต วิภตฺตุปฺปตฺติ น สิยาติ ตสฺส ปทสฺส สงฺคตสฺส นามพฺยปเทสสฺสาติ-เทสตฺถํ อิทํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย. อถ วา อวยวนิรตฺถกตาย "ลิงฺคตฺเถ ปฐมา"ติ-อาทินา วิภตฺตุปฺปตฺติ น สิยา. "ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต"ติ อิมินา จ "ราช"อิติ "ปุริส"อิติ จ เกวลํ นามสฺเสว นิปาติตตฺตา "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ วจนโต จ ธาตุลิงฺเคหิ ปรปฺปจฺจยนฺตานํ การกวาสิฏฺจาทีนญฺจ ลิงฺคโวหาราทสฺสนโต, กิตกตทฺธิตนฺตานํ สมาสสฺส จ ปกตินามสฺเสว ลิงฺคสมานนามพฺยปเทสตฺถมิทํ "ตทฺธิตสมาสกิตกา"ติอาทิ สุตฺตํ อารทฺธนฺติ ทฏฺจพฺพํ.

[๓๓๔] ตทฺธิตญฺจ สมาโส จ กิตโก จ **ตทฺธิตสมาสกิตกา**. ตเว จ ตุน[๒] จ อาทิ เยสนฺเต ตถา วุตฺตา. ตปฺปฏิกฺเขเปน **อตเวตุนาทโย**. เตสุ **ตเวตุํตุนตฺวานตฺวา**ปจฺจเยสุ อปรภูเตสุ กิตกา นามมิว ทฏฺจพฺพา. เอเตน เตสํ **ตเวตุน**าทิปจฺจยนฺตานํ นิปาตมตฺตํ ทสฺสิตํ โหติ. **ตพฺพานีย**าทิกิจฺจปจฺจยนฺตสฺส อิตฺถิยํ วิหิต**อาอี**อาทิอิตฺถิปจฺจยนฺตสฺส จ **อาทิ**สทฺเทน สงฺคหิตสฺส ขาทิธาตุ-ปจฺจยนฺตาทิสฺส จ นามพฺยปเทโส อตฺโถ ปโยชนํ อสฺสาติ **นามพฺยปเทสตฺถํ**. **อปเร**ติ พาหิรเวยฺยากรณา, เต ปน "อตฺถวนฺตานํ ปทสมุทายานํ นามพฺยปเทโส สิยา, ตทา โส สมาสสฺเสว ภชติ, น วากฺยสฺสาติ นิยมตฺถํ อิธ สมาสคฺคหณนฺ"ติ วทนฺติ, ตมฺปิ ยุตฺตเมว.

"อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก"ติอาทิโต "อพฺยยีภาโว"ติ อิธานุวตฺตเต.

[๓๓๕] **นปุํสกลิงฺโคว ทฏฺจพฺโพ**, นปุํสกํ ลิงฺคํ เอตสฺสาติ นปุํสกลิงฺโค เอว เวทิตพฺโพ, น จายํ การิยาติเทโส. อพฺยยีภาวสฺส หิ ปุพฺพปทตฺถปฺปธานตฺตา อลิงฺคตฺเต สมฺปตฺเต "โส นปุํสกลิงฺโค"ติ นปุํสกลิงฺคตฺตํ วิธียเต, "เสเสสุ

---

[๑] สี. ทีปนโต.

[๒] ม., ก. ตุนา.

นฺตฺวา”ติอาทีสุ วิย เอตฺถ **อิว**สทฺทสฺส อทสฺสนโตติ ทฏฺฐพฺพํ. ทฺวนฺทตปฺปุริสานํ วิย ติลิงฺคตฺเต สมฺปตฺเต นปุํสกตฺตมเนน วิธียเตติ เวทิตพฺพํ. **ติปณฺณนฺติอาทีสุ วิยา**ติ ยถา “ติสฺโส ปณฺณา สมาหฏา”ติ อตฺเถ ทิคุสมาสํ กตฺวา “ทิคุสฺเสกตฺตนฺ”ติ เอกตฺเต นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต “ติปณฺณนฺ”เตว รูปํ โหติ, น “ติณาณนฺ”ติ, เอวํ **อธิปณฺณนฺ**ติอาทีสุ นปุํสกลิงฺคตฺเต กเตปิ **อธิณาณนฺติ ณาเส**[๑] วุตฺตสทฺทนฺตร-ภาวปสงฺโค น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

กฺวจีติ “กฺวจิ สมาสนฺต”อิจฺจาทิโต อนุวตฺตเต.

[๓๓๖] กตฺถจิ **อมา**เทสนิวตฺตนตฺถํ. อการนฺตา อพฺยยีภาวาติ เฉโท.

กฺวจีติ อธิการโต อํภาโว ปญฺจมฺยา วิภตฺติยา น โหติ, ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐีนํ อํภาโว ปน วิกปฺเปน โหตีติ โยชนา.

เตสํ อุปนครนฺติ เตสํ นครสฺส สมีปานํ เทหีติ อตฺโถ.

นิอุปสคฺโค อภาวตฺเถ วตฺตเต. เตน อภาเว วตฺตมาเนน สห สมาสํ ทสฺเสตุํ “อภาเว”ติอาทิ วุตฺตํ. **ทรโถ** กิเลสปริฬาโห.

ยถาสรูปํ อตฺตโน รูปานุกูลํ, รูปสฺส โยคฺคนฺติ **อนุรูปํ**.

อเสเส พฺยาปนิจฺฉา **วิจฺฉา**. **อตฺตานมตฺตานํ ปตี**ติ คมกตฺตา สกปเทน วิคฺคโห. **อนฺวทฺธมาสนฺ**ติ อทฺธมาเส อทฺธมาเส เทโว วสฺสติ.

อนุปุพฺพิยนฺติ อนุปฏิปาฏิยํ.

โสตสฺส อุทกปวาหสฺส. “อตฺตานมธิกิจฺจา”ติ เอตฺถ **อตฺตา**ติ จิตฺตํ วุจฺจติ. **อชฺฌตฺตนฺ**ติ จกฺขาทิ.

มริยาทาติ อวธิ. **อภิวิธิ** อภิพฺยาปนํ. **อาปาณโกฏิยา**ติ ชีวิตปริโยสานา.[๒] **อากุมาเรหิ** [ ][๓] อนุปสมฺปนฺเนหิ อภิพฺยาเปตฺวา มหากจฺจายนสฺส กิตฺติสทฺโท วตฺตเต.

---

[๑] นฺยาส. ๓๒๐-สุตฺเต. [๒] สี. ชีวิตปริโยสานํ. [๓] สี. ยโสติ.

[๓๓๗] "กฺวจิ สมาสนฺต"อิจฺจาทิโต "สมาสสฺส, อนฺโต"ติ จ วตฺตมาเน อยํ วิธิ วุจฺจติ. อิธ วุตฺติยํ **อพฺยยีภาว**คฺคหณนานุวตฺตนํ สมาโสปลกฺขณํ, เตน "จตุทฺทิสํ, มุขนาสิกํ, อสฺสทฺธนฺ"ติอาทีสุ[๑] ทิคุทฺวนฺทพหุพฺพีหีสุปิ นปุํสเก วตฺตมานสฺส สรสฺส รสฺสตฺตํ สิทฺธํ โหติ. **มณิกา**ติ อุทกจาฏิ.

"อํ วิภตฺตีนนฺ"ติอาทิโต "วิภตฺตีนํ, อพฺยยีภาวา"ติ จานุวตฺตเต.

[๓๓๘] ลุตฺติ **โลโป**.

ตพฺพิปรีตตฺเตน **อุ**การสฺเสว คหิตตฺตา ฐานาสนฺนตาย จ **โอ**การสฺส ภวนํ รสฺสตฺตํ **อุ**กาโร เอว ภวติ.

เย เยติ วิจฺฉายํ **ยถา**สทฺทสฺส อตฺถทสฺสนํ.

ปทตฺถานติกฺกเมติ สตฺติอาทิกสฺส ปทตฺถสฺส อนติกฺกเม **ยถา**สทฺทสฺส สมาโส ทสฺสียติ. **ยถากฺกมํ**[๒] กมํ อนติกฺกมิตฺวา กโรติ.

ยาวอิจฺจยํ นิปาโต อวธารณตฺเถ วตฺตเต, ตทตฺถทสฺสนตฺถํ "ยตฺตโก ปริจฺเฉโท"ติ วุตฺตํ. ยาวตา ยตฺตโก อายุปริจฺเฉโท **ยาวตายุกํ**. วสฺสานํ อนฺโต **อนฺโตวสฺสํ**, วสฺสกาลสฺส อนฺโตติ อตฺโถ. **เหฏฺฐาปาสาทํ** ปาสาทสฺส เหฏฺฐา, ยํ เหฏฺฐิมตลํ. **ปุเรภตฺตํ** ภตฺตกาลโต ปุพฺเพติ อตฺโถ.

อิติ อพฺยยีภาวสมาสวณฺณนา.

---

[๑] ม., สี. อสทฺธนฺติอาทีสุ, ก. อสฺสทฺธนฺตฺยาทีสุ.

[๒] สี. ยถากฺกมนฺติ.

กมฺมธารยสมาสวณฺณนา

วิเสสนํ ปุพฺพปทมสฺสาติ **วิเสสนปุพฺพปโท**. เอส นโย เสเสสุปิ. อุปมียติ เอเตนาติ อุปมานํ, ตํ อุตฺตรปทํ เอตสฺสาติ **อุปมานุตฺตรปโท**. สมฺภาวนาทีปกํ **อิติ**สทฺทสหิตํ ปุพฺพปทมสฺสาติ **สมฺภาวนาปุพฺพปโท**. อวธาริยมานตฺถทีปกํ **เอว**สทฺทสหิตํ ปุพฺพปทมสฺสาติ **อวธารณปุพฺพปโท**. **น**อิติ นิปาโต นนิปาโต, โส ปุพฺพปทมสฺสาติ **นนิปาตปุพฺพปโท**. กุอิติ นิปาโต ปุพฺพปทมสฺสาติ **กุปุพฺพปโท.** **ปา**ทโย อุปสคฺคา ปุพฺพปทมสฺสาติ **ปาทิปุพฺพปโท**, อุปสคฺคปุพฺพปโท.

ตตฺถ เตสุ วิเสสนปุพฺพปโท กมฺมธารยสมาโส **ตาว** ปฐมํ ทสฺสียติ. **ตุลฺยาธิกรณภาโว** สมานาธิกรณตา, ตสฺส ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส ปากฏตฺถํ **จ**สทฺท**ต**สทฺทานํ ปยุชฺชนํ โหติ.

อิโต ปรนฺติ อพฺยยีภาวสมาสโต อุทฺธํ.

[๓๓๙] ตตฺถ **นาม**คฺคหณํ **สมาส**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต. **ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ**ติ ภุมฺมวจนํ, น อุปโยควจนนฺติ ทสฺเสตุํ "ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ สตี"ติ วุตฺตํ.

วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวนาติ เอตฺถ เยน ชาติคุณกฺริยาทินา วตฺถุ วิเสสียติ วตฺถนฺตรสาธารณภาวโต นิวตฺตียตีติ, ตสฺส วิเสสนํ ยถา : ขตฺติยกญฺญา, นีลุปฺปลํ, ยาจกชโน. **อาทิ**สทฺเทน ทพฺพนามโคตฺตาทิ สงฺคยฺหติ. ยถา : ฉทฺทนฺตนาคราชา, ภูริทตฺตนาคราชา, โคตมพุทฺโธติอาทิ. อวิสิฏฺฐสฺส จ วตฺถุโน พฺยภิจารสิทฺธิยํ วิเสสนํ สาตฺถกํ ภวตีติ มหนฺตคุเณน ปุริโส วิเสสียติ. **กมฺเม สตี**ติ เอตฺถ "กฏํ กโรตี"ติอาทีสุ ยสฺมา นิพฺพตฺตนียาทิเภทกฏรูปาทิเก กมฺเม สติ ตํนิพฺพตฺตนาทิกฺริยาย ปหานาทานลกฺขณสฺส อหิตปริวชฺชนหิตคฺคหณสฺส เตน กฏาทินา สาเธตพฺพสฺส วา ปโยชนสฺส จ สมฺภโว โหติ, ตสฺมา "กมฺมมิว ทฺวยํ ธาเรตี"ติ วุตฺตํ.

สมาเสเนวาติ วิเสสนวิเสสนียภาเวน เอกตฺถโชตเกน "มหาปุริส"อิติ วุตฺตปทสงฺเขเปเนว. วุตฺโต อตฺโถ เอเตสนฺติ **วุตฺตตฺถา**, เตสํ.

[๓๔๐] **เอตฺถ จ**าติ กมฺมธารยสมาเส. "มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท,

สงฺขฺยาปุพฺโพ”ติ วจนโต วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต สิทฺโธ โหติ.

“ทฺวิปเท”ติอาทิโต “กมฺมธารโย”,[๑] “สงฺขฺยาปุพฺโพ”ติอาทิโต “ทิคู”ติ จานุวตฺตเต

[๓๔๑] **อนฺวตฺถสญฺญายา**ติ อตฺถมนุคตาย สญฺญาย. **คุณมติวตฺโต**ติ วิเสสนภาเวน คุณภูตํ ปุพฺพปทตฺถํ อติวตฺโต อภิกฺกนฺโต. วิเสสิตพฺเพ อุตฺตรปทตฺเถ วตฺตติ. อภิเธยฺยสฺส วิย วจนํ อสฺสาติ **อภิเธยฺยวจโน**. อภิเธยฺยสฺเสกตฺตพหุตฺตานุรูปํ เอกวจนํ พหุวจนญฺจ โหตีติ อตฺโถ. ปรสฺส อุตฺตรปทสฺส ลิงฺคํ วิย ลิงฺคมสฺสาติ **ปรลิงฺโค**, สมุทาโย.

สาเทโส สสทฺทาเทโส.

“ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต”ติอาทีสุ อนภิธานโต สมาโส น โหติ. เกวลํ อนุโยเคน ปุพฺพปทตฺถนิยโม โหติ.

โลปนฺติ วตฺตเตติ “เสสโต โลปํ คสิปี”ติ อิโต “โลปนฺ”ติ อนฺวตฺตเต.

[๓๔๒] “ปุมสฺส อ **ปุม**”อิติ กตฺวา **ปุม**สทฺทนฺตสฺส **อ**การสฺส โลโป, อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. **ลิงฺคาทีสู**ติ วิเสสนํ “อิตฺถิปุมนปุํสกนฺ”ติอาทีสุ อติปฺปสงฺค-นิวตฺตนตฺถํ. **สมาเสสู**ติ พหุวจนํ “ปุมฺภาโว”ติอาทิสมาสพหุตฺตทสฺสนตฺถํ.

“มหตํ มหา”อิจฺจาทิโต “ตุลฺยาธิกรเณ ปเท”ติ วตฺตเต.

[๓๔๓] กมฺมธารโย อิติ สญฺญา เอตสฺสาติ **กมฺมธารยสญฺโญ**, ตสฺมึ กมฺมธารยสญฺเญ. เอตฺถ **สญฺญา**คฺคหณํ สุโพธตฺถํ, ภาสิโต ปุพฺเพ ปุมา เอเตนาติ **ภาสิตปุมา**.

ทุติยา จ สา ภิกฺขา จาติ **ทุติยภิกฺขา**. เอวํ **ทุติยาวิภตฺติ.** เอตฺถ ปุพฺพปทสฺส **สญฺญา**สทฺทตฺตา ปุมฺภาวาติเทโส **น** โหติ. นาคี จ สา มาณวิกา จาติ **นาค-มาณวิกา**.

---

[๑] ม., ก. กมฺมธารยสมาโส.

ปุพฺพปทสฺเสวายนฺติ ยทิ หิ **ณาเส**[๑] วุตฺตนเยน อุตฺตรปทสฺสาปิ ปุมฺภาวาติเทโส สิยา, ตทา "ขตฺติยกุมารี"ติอาทีสุ ขตฺติยกุมาโร, กุมารสมโณ, ตรุณพฺราหฺมโณติ เอวํ อนิฏฺฐรูปปฺปสงฺโค สิยา. ตสฺมา "ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส"ติ เวทิตพฺพํ.

"อิตฺถิย"มิจฺเจว อนุวตฺตเต. ตํ กิมตฺถนฺติ อธิปฺปาโย. **กุมารี เอว รตนนฺ**ติอาทีสุ สมานาธิกรณสฺส ปุพฺพปทสฺส ภาสิตปุมตฺเต สติปิ ปุมฺภาวาติเทโส น โหติ อุตฺตรปทสฺส อิตฺถิวาจกตฺตาภาวโต.

คงฺคานทีติอาทีสุ ปน ปุพฺพปทสฺส นิจฺจมิตฺถิลิงฺควาจกตฺตา ปุมฺภาวาติเทโส น โหติ, ตณฺหา เอว นที **ตณฺหานที**. ปถวี เอว ธาตุ **ปถวีธาตุ**. **สญฺญาสทฺทตฺตา**ติ ชาติคุณกฺริยาววตฺถาทิสทฺทา หิ วตฺถูนํ วิเสสนภาเวน ปริวตฺตนฺติ, น ตุ "นนฺทา, จนฺทา"ติอาทิกา สญฺญาสทฺทาติ นิยมลิงฺคตฺตา เตสํ ปุมฺภาวาติเทโส น โหติ, ตถา "ปฐมาวิภตฺติ, วตฺตมานาวิภตฺตี"ติอาทีสุปิ.

ปุรตฺถํ ภโว **ปุรตฺถิโม**. **ปุรตฺถิมกาโย** ปุพฺพกาโย. ปจฺฉา ชาโต **ปจฺฉิโม**. นาภิโต อุทฺธํ **อุปริมกาโย**. นโว จ โส อาวาโส จาติ **นวาวาโส**. กตโร จ โส นิกาโย จาติ **กตรนิกาโย. นิกาโย**ติ ราสิ. เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ **เหตุปฺปจฺจโย**. เอวํ **อารมฺมณปฺปจฺจยา**ทีสุปิ. **พหุลีกตนฺ**ติ เอตฺถ อภูตตพฺภาเว สมฺปชฺชมาเน กตฺตริ **กร**ธาตุโยเค **อี**ปจฺจโย, นว ปริมาณํ เอตสฺสาติ นวกํ. ชีวิตปฺปธานํ นวกํ **ชีวิตนวกนฺ**ติ เอตฺถ **สาณสาฏิกา**ทีสุ วิย มชฺฌปทโลโป.

"ตทนุปโรเธนา"ติ วจนโต "ชินวจนานุปโรธโต"ติ วุตฺตํ. วตฺถุ จ ตํ วิเสโส จาติ **วตฺถุวิเสโส**. เอวํ **ธมฺมวิเสโส**, วิปริยยวเสน.

สินิทฺธุณฺโห มาโส นาม มุคฺคสทิโส[๒] อปรณฺณวิเสโส. กตํ จ ตํ อปฺปาวสิฏฺฐตาย อกตํ จาติ **กตากตํ**, จิตฺตกมฺมาทิ. ฉิทฺทญฺจ ตํ อวฉิทฺทญฺจาติ **ฉิทฺทาวฉิทฺทํ**. อุจฺจญฺจ ตํ นีจฏฺเฐน อวจํ จาติ **อุจฺจาวจํ**, กิจฺจํ, สิตฺตญฺจ ตํ อุทเกน สมฺมฏฺฐญฺจาติ **สิตฺตสมฺมฏฺฐํ**, ฐานํ. คตญฺจ ตํ ปจฺจาคตญฺจาติ **คตปจฺจาคตํ.**

---

๑ นฺยาส. ๓๒๔-สุตฺเต.

๒ ม. มุตฺตสทิโส.

อภิธานานุโรธโตติ ปโยคานุกูลโต. อุสภสงฺขาตวสภสทิสตฺตา **วสโภ.** ปุมา จ โส โค[๑] จาติ **ปุงฺคโว.** มหาโมหตโมนทฺเธ โลเก สทฺธมฺมปชฺโชตกรเณน อาทิจฺจสทิสตฺตา พุทฺโธ จ โส อาทิจฺโจ จาติ **พุทฺธาทิจฺโจ.** วิตฺถตฏฺเฐน คมฺภีรฏฺเฐน จ ทุรุตฺตรณโต สาครสทิสตฺตา วินโย จ โส สาคโร จาติ **วินยสาคโร.** **ปุณฺฑรีกํ** เสตปทุมํ, ปทุมมิว มุขํ **มุขปทุมํ.**

[๒]"ธมฺมพุทฺธี"ติอาทีสุ "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ **อิติ**สทฺทสฺส นิวตฺติ.[๒] ขุทฺทกวคฺคุลีนํ วิย ธมฺโมติ อุปฺปนฺนา สญฺญา **ธมฺมสญฺญา.** ธมฺโมติ สงฺขาโต กถิโต **ธมฺมสงฺขาโต.** ปาโณติ สญฺญา ปาณสญฺญา, สา อสฺส อตฺถีติ ปาณสญฺญี, ตสฺส ภาโว **ปาณสญฺญิตา.** อสุภนฺติ สญฺญา **อสุภสญฺญา.** ขนฺเธสุ อนิจฺจนฺติ สญฺญา **อนิจฺจสญฺญา.** เอวํ **อนตฺตสญฺญา.** สรีเร จตุธาตุววตฺถานวเสน ธาตูติ อุปฺปนฺนา สญฺญา **ธาตุสญฺญา.** ธีตุมตฺตาสุ อิตฺถีสุ ธีตาติ อุปฺปนฺนา สญฺญา **ธีตุสญฺญา.** อนตฺตนิ ขนฺธปญฺจเก อตฺตาติ วิปลฺลาสวเสน อุปฺปนฺนา สญฺญา **อตฺตสญฺญา.**

กมฺมผลสทฺทหนลกฺขณา อเวจฺจปสาทสงฺขาตา จ สทฺธาเยว ธนํ **สทฺธาธนํ.** ปสาทจกฺขุ เอว อตฺตโน มนฺทติกฺขวเสน ทสฺสนวิญฺญาณสฺส มนฺทติกฺขภาวกรเณน อาธิปจฺจฏฺเฐน[๓] อินฺทฺริยญฺจาติ **จกฺขุนฺทฺริยํ**, น ตุ อตฺตชีวาทิ. เอวํ **โสตินฺทฺริย**าทีสุปิ. ปสาทจกฺขุ เอว อตฺตภาวโต[๔] อรูปธมฺมานํ สญฺชาติเทสฏฺเฐน อากรตฺตา อายตนนฺติ **จกฺขายตนํ**, น ตุ อตฺตชีวาทิ. เอวํ **โสตายตน**าทีสุปิ. ปสาทจกฺขุ เอว สลกฺขณธารณโต นิชฺชีวนิสฺสตฺตฏฺเฐน ธาตูติ **จกฺขุธาตุ.** เอวํ **โสตธาตา**ทโย. จกขุวิญฺญาณวีถิยา ปวตฺติมุขตฺตา **จกฺขุทฺวารํ.** เอวํ **โสตทฺวารา**ทีนิปิ. นีลาทิวณฺณสงฺขาตรูปเมว ทสฺสนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ ตนฺนิสฺสยภูตสญฺจานนฺติ **รูปารมฺมณํ.**

[๓๔๔] **สพฺพสฺเสวา**ติ **น**สฺส สมุทายสฺเสว **อตฺตํ** โหติ, น ตุ ตเทกเทสสฺส "ยทนุปฺปนฺนา"ติ เอตฺถ **อ**การสฺส ทสฺสนโต. อิตรถา สุตฺตารมฺภสฺส นิรตฺถกภาวาปตฺติโต.

---

[๑] สพฺพ. คโว. [สทฺทนีติปทมาลายํ โอการนฺตปุลฺลิงฺคโคสทฺทสฺส ปทมาลายํ วินิจฺฉโย ปสฺสิตพฺโพ.]
[๒-๒] ก., สี. เอตฺถนฺตเร นตฺถิ. [๓] ม., ก. อธิปจฺจฏฺเฐน. [๔] สี. อตฺตภาวาภาวโต.

สมุทาเย ปวตฺโต สทฺโท อวยเวปิ ทิสฺสติ. ยถา "สมุทฺโท ทิฏฺโฐ"ติอาทีสุ วิยาติ ทสฺเสตุํ "ตปฺปุริเสกเทสตฺตา"ติ วุตฺตํ.

นนุ จ "น"อิติ นิปาเตน กถํ สมาโส ยุชฺเชยฺย ? ยสฺมา **สโต** วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน **เทสาทินิยมํ** เทสกาลอาการนิยมํ **วินา** ตํ ฐเปตฺวา นิเสโธ น ยุตฺโตว. ตถา หิ "อิธ โจโร นตฺถิ, อิทานิ โจโร นตฺถิ, นายํ โจโร"ติ วา เอวํ เทสกาลาการนิยเมเนว สโต ปฏิเสโธ ยุชฺเชยฺย, นาปิ **อสโต** อวิชฺชมานสฺส สสวิสาณาทิสฺส นิเสโธ ยุตฺโต อผลตฺตา. **ตสฺมา** เทสกาลาทิเภทานวจฺฉินฺนภาเวน **พฺราหฺมณ**สทฺเทน สห พฺราหฺมณตฺเถ อวตฺตมาเนน วา เตน สห อพฺราหฺมโณติ กถํ สมาโส สิยาติ โจทนํ ทสฺเสตุํ "น นิเสโธ"ติอาทิ วุตฺตํ.

นิเสธตฺถานุวาเทนาติ เทสาทินิยเมเนว นิเสธสฺส นิเสเธตพฺพสฺส อตฺถสฺส อนุวาเทน สทิสโตปิ โอสาริตตฺถสฺส อนุภาสเนน ขนฺธสนฺตานวินิมุตฺตสฺส ปราภิมตกตฺตุโน วิย กตฺถจิ ชีวสรีเร ปฏิเสธวิธานํ อิธ สตินฺทฺริยํ วิญฺญาณพฺยติริตฺโต กตฺตา อุปลพฺภตีติ ปฏิเสธนํ มิจฺฉาคาหํ คเหตฺวา จิตสฺส ปรวาทิโน มิจฺฉาคาหภาวสฺส ขฺยาปนตฺถํ ยุชฺชเตว. ยถา จีวราทิธารเณน ภิกฺขุสทิสากาเรน จรนฺตํ ทุสฺสีลปุคฺคลํ อชานิตฺวา "อยํ ภิกฺขู"ติ มิจฺฉาคาหํ คณฺหนฺตมุทฺทิสฺส "นายํ ภิกฺขู"ติ นิเสเธตพฺพสฺส ปจฺฉานุภาสเนน ปฏิเสธนํ ปรสฺส วิปริยาสคฺคาหนิวตฺตนตฺถํ ยุชฺชติ, เอวํ พฺราหฺมณสทิสํ "พฺราหฺมณนฺ"ติ วทติ สติ "นายํ พฺราหฺมโณ"ติ นิเสโธ ยุชฺชเตวาติ ปริหาโร.

นิเสเธตพฺพเมว [๑]ปสชฺช ปาเปตฺวา[๑] สทิสตฺตานเปกฺขเนน ปฏิเสโธ **ปสชฺชปฏิเสโธ**. ยถา : อสทฺธโภชี. ปริตฺลิตมตฺถมุคฺคยฺห อุตฺตรปทตฺถสฺส อสนํ เขโป นิวตฺตนํ **ปริยุทาโส**.

อสูริยปสฺสาติ สูริยํ น ปสฺสตีติ อสูริยปสฺสา. เอตฺถ หิ ทสฺสนกฺริยาปฏิเสธสฺเสว ปธานตฺตา **ปสชฺชปฏิเสโธว** อตฺโถ. **ปริยุทาสิตฺวา**ติ พฺราหฺมณตฺถํ นิวตฺเตตฺวา. อุตฺตรปทตฺถนิวตฺตเนน หิ ตํสทิสาทิอตฺถสฺส วิธานํ **ปริยุทาโส** นาม.

[๑-๑] สี. วาปสชฺชาเปตฺวา.

วตฺถุนตฺถิตาติ วตฺถุโน อภาโว. “อสทฺธโภชี”ติอาทีสุ วิย กฺริยาปฏิเสโธ. **อญฺญตฺร วุตฺตี**ติ นิวตฺเตตพฺพวตฺถุโต อญฺญตฺร ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ วิธานสฺส ปทสฺส วุตฺติ ปวตฺตนํ อตฺถนฺตรวิธานํ **ปริยุทาสสฺส ลกฺขณํ** นาม. ตสฺมา ปริยุทาสปกฺเข “อพฺราหฺมโณ”ติ สมาโส สิชฺฌตีติ น โกจิ โทโส.

นนุอิติ โจเทตุกามตาย ปรสฺส อภิมุขีกรเณ นิปาโต. **เอวํ สนฺเตปี**ติ อิธ[๑] ปุพฺพปทภูตสฺส **น**สฺส อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ตํสทิสาทิวาจกตฺเตน อตฺถนฺตรวิธาเน สติ “อพฺราหฺมโณ”ติ เอวมาทิสฺส ตปฺปุริสตฺตา ตสฺส **อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตา กถํ** สมฺภเวยฺยาติ โจทนา. นายํ โทโส.

เกวลาติ “น”อิติ นิปาเตน อสหิตา **พฺราหฺมณคหปติมนุสฺส**าทิสทฺทา พฺราหฺมณาทิอตฺถานํ เอว วาจกตฺเตน **ปากฏา** ปสิทฺธํ คตา, เกวโล ภูสทฺโท วิย ภวนตฺเถ, “น”อิติ นิปาตโยเค ปน สติ เต **พฺราหฺมณ**าทโย สทฺทา สทิสาทิอตฺถสฺสาปิ วาจกา โหนฺติ, **อนุอภิ**อาทิอุปสคฺคโยเค **ภู**ธาตุ วิย อนุภวนาทิอตฺถนฺตเรติ ทสฺเสตุํ “ยทา เต ปนา”ติอาทิ วุตฺตํ. **อุตฺตรปทตฺถโชตโกเยวา**ติ อิมินา ตุลฺยาธิกรณตา น เจตฺถ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํ. **อมนุสฺโส**ติ มนุสฺสสญฺจาโน ยกฺขาทิ. ตถา **อสฺสมโณ**.

“น พฺยากตา”ติ เอตฺถ **พฺยากตา** นาม กุสลากุสลภาเวน กถิตา. ตโต ปรญฺจ น พฺยากตาติ กตฺวา วิปากาทโย. ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา สํกิลิฏฺฐอกุสลา. ตโต อปเร **อสํกิลิฏฺฐา** นาม. สพฺเพ โลกิยา ธมฺมา ปริยาปนฺนา ปริจฺฉินฺนา โลเก อนฺโตคธา. ตโต อญฺเญ **อปริยาปนฺนา**.

อโลโภติ โลภปฏิปกฺโข ธมฺโม.

อกตฺวาติ กฺริยานิเสธมตฺตโก ปสชฺชปฏิเสธสงฺขาโต อภาโว วุตฺโต.

“อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส”ติ อิโต “นสฺส, ตปฺปุริเส”ติ จ วตฺตเต.

[๓๔๕] **น อสฺโส** คทฺรโภ อนสฺสาภิเธยฺโย.

---

๑ สีหฬโปตฺถเก อิธสทฺโท นตฺถิ.

นิจฺจสมาสตฺตาติ **ปาทิ**ปุพฺพปทสฺเสว **กุ**ปุพฺพปทสฺสปิ ตปฺปุริสสฺส นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห.

“อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส”ติ อิโต “ตปฺปุริเส”ติ จ “สเร อนฺ”ติ[๑] อิโต “สเร”ติ จ วตฺตมาเน.

[๓๔๖] กุจฺฉิตํ อสนํ **กทสนํ**.

กุจฺฉิตา ทารา **กุทารา**. กุจฺฉิตา ทิฏฺฐิ **กุทิฏฺฐิ**.

[๓๔๗] **ปาวจนนฺ**ติ เอตฺถ **กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา**ทินา ทีโฆ. **ปธานนฺ**ติ อุกฺกฏฺฐํ มุนิวจนํ **ปาวจนํ**.

อยุตฺตตฺถตฺตาติ เอตฺถ น ปุนเคยฺยาติ **อปุนเคยฺยา**. สทฺธํ น ภุญฺชตีติ **อสทฺธโภชี**ติอาทีสุ **น**สฺส พฺยวหิเตน อญฺญสาเปกฺเขน กฺริยาปเทน สมฺพนฺธโต **ปุนสทฺธ**าทิอุตฺตรปเทหิ สมฺพนฺธาภาเวน อยุตฺตตฺถภาวโต อญฺญมญฺญสมฺพนฺธตฺตาภาวโต โยควิภาคํ วินา อญฺเญน สุตฺเตน สมาโส น สิชฺฌตีติ อธิปฺปาโย. “โยควิภาคโต อิฏฺฐปสิทฺธี”ติ น จาติปฺปสงฺโค.

ทิฏฺโฐ ปุพฺพํ ปุริโส ตถาคตนฺติ กตฺตริ ทิฏฺโฐ. **ทิฏฺฐปุพฺโพ**ติอาทีสุปิ กมฺมธารยาทิลกฺขณาภาวา โยควิภาเคน สมาโส. **ทิฏฺฐปุพฺพา เทวา**ติ อาทิ กมฺมนิ. คตา ปุพฺพํ เตนาติ **คตปุพฺพา**, ทิสา. ปหรณํ **ปหาโร**.

อิติ กมฺมธารยสมาสวณฺณนา.

---

๑ สี. อนิติ.

ทิคุสมาสวณฺณนา

[๓๔๘] สงฺขฺยา ปุพฺโพ อสฺสาติ **สงฺขฺยาปุพฺโพ**.

ทิคุสทิสตฺตาติ ยถา อยํ **ทิคุ**สทฺโท สงฺขฺยาปุพฺโพ กมฺมธารโย เอกตฺตโยคี จ, ตถา อยํ สมาโส ตํสทิสตาย **ทิคู**ติ วุตฺโต. ทฺวีหิ อวคจฺฉิยิตฺถาติ วา **ทิคุ**. "ทิคู"ติ เอตฺถ "สโร รสฺโส นปุํสเก"ติ **โค**สทฺทสฺโสการสฺส รสฺสตฺตมุกาโร, อิตรปกฺเข "ปาราทิคมิมฺหา รู"ติ **คมิ**โต **รู**ปจฺจเย อิมินา นิปาตเนน รสฺสตฺเต จ กเต รูปํ.

"โส นปุํสกลิงฺโค"ติ อิโต "นปุํสกลิงฺโค"ติ วตฺตเต.

[๓๔๙] **สมาหารทิคุสฺสา**ติ เอตฺถ สมุทายปฺปธาโน สมาหารทิคุ นาม. อวยวปฺปธาโน **อสมาหาโร ทิคุ**. ยถา จตุทฺทิสา. **อญฺญตฺร ปนา**ติ อสมาหารทิคุมฺหิ. จตฺตาริ สจฺจานีติ **จตุสจฺจํ**. สตฺต อหานีติ **สตฺตาหํ**.

[๓๕๐] สมาสสฺส [๑]อนฺเต คตา[๑] อนฺเต ฐิตา **สมาสนฺตคตา**, เตสํ.

ราชาทิคณสฺส อากติคณตฺตา **ทฺวิรตฺตา**ทีสฺปิ **อ**ปจฺจโย. เตน **อ**ปจฺจยวิธาเนน "ปญฺจควนฺ"ติอาทิ จ สิชฺฌติ. "นทิมฺหา จา"ติ เอตฺถ **ก**ปจฺจยานุวตฺตนญฺจ อุชุกเมว สิชฺฌตีติ อธิปฺปาโย. **คนฺธนฺตสฺสิตฺตํ** มหาวุตฺตินาว สิชฺฌติ.

อิติ ทิคุสมาสวณฺณนา.

ตปฺปุริสสมาสวณฺณนา

ภาวโตติ ทุติยาทิสมาสสฺส สมฺภวโต โส ฉพฺพิโธ. ปฐมาตปฺปุริโส กมฺมธารโยว ตุลฺยาธิกรณตฺตา. **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ฉพฺพิเธ. ทุติยาย สมฺพนฺธิตปฺปุริโส สมาโส

[๑-๑] เอตฺถนฺตเร สีหฬโปตฺถเก นตฺถิ.

ทุติยาตปฺปุริโส. ทุติยนฺตํ ปน **คตา**ทิสกมฺมกกิตนฺเตหิ ปรปเทหิ สมสฺสเตติ ทสฺเสตุํ "คตา"ติอาทิ วุตฺตํ.

ตปฺปุริโสติ "อุเภ ตปฺปุริสา"ติ อิโต "ตปฺปุริโส"ติ วตฺตมาเน.

[๓๕๑] อํ อาทิ เยสนฺเต **อมาทโย**ติ อวิเสเสน วุตฺเตปิ "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ วิภตฺตีนํ ลิงฺคปรตฺเตน วิหิตตฺตา อมาทิวิภตฺยนฺตานีติ สิทฺธํ. ปรานิ จ ตานิ ปทานิ จาติ ปรปทานิ. **ปรปเทภี**ติ อวิเสเสน วุตฺเตปิ "นามานํ สมาโส"ติ อธิการโต นาเมหีติปิ สิทฺธํ. อุตฺตรปทตฺถสงฺขาตสฺส อภิเธยฺยสฺส วจนํ ลิงฺคญฺจ อสฺสาติ **อภิเธยฺยวจนลิงฺโค**.

"สพฺพรตฺติโสภโน"ติอาทีสุ อจฺจนฺตสํโยเค ทุติยา.

ปจฺจยวิธาเน อุโปจฺจาริตํ ปทํ อุปปทํ, อุปปทสฺส สมฺพนฺธสมาโส **อุปปทสมาโส**. "กมฺมํ กาโร"ติอาทิวุตฺตวากฺยํ นตฺถิ.[๑] เตน "กโรตี"ติอาทิกฺริยาปเทเนว วิคฺคโห. เตเนว **กมฺมกาโร**ติอาทีสุ วิภตฺตุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว **การา**ทิสทฺเทน "อมาทโย"ติอาทินา สมาโส. "ปุพฺพาปรานํ อตฺถุปลทฺธิยํ ปทนฺ"ติ[๒] ปรสมญฺญาย **การา**ทิสทฺทสฺส ปทโวหาโร. อิตรถา "กมฺมํ กาโร"ติปิ วากฺยปโยคปสงฺโค สิยา. ตโต สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส สฺยาทุปฺปตฺติ. **ธมฺมธโร**ติ **อ**ปจฺจยนฺตตฺตา น วุทฺธิ.

ตวนฺตุ จ มานอนฺตปจฺจยา จ, เต อาทโย เยสํ **ตาวีตฺวาตฺวานตุํตุน**อาทีนํ เต ตถา วุตฺตา. เต กิตสญฺญา ปจฺจยา อนฺตา เอเตสนฺติ **ตวนฺตุมานนฺตาทิกิตนฺตา**. เตหิ สห วากฺยเมว, น สมาโส. **อนภิธานโต**ติ โอทนภุตฺตาวีติ อภิธานสฺส คมกปจฺจยโยคสฺสาภาวโต. "ธมฺมํ สุณมาโน"ติอาทีสุ "นิสีทตี"ติอาทินา จ "กฏํ กราโน กาตุํ วา คมิสฺสามี"ติอาทินา สาเปกฺขตาย จ น ภวติ. "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต **อภิธานลกฺขณา หิ ตทฺธิตสมาสกิตกา**ติ สิทฺธํ.

ทุติยาตปฺปุริสวณฺณนา.

---

[๑] สี. กุมฺภํ กโรตีติ อาทีสุ วุตฺติเยว, วากฺยํ นตฺถิ.

[๒] กาตนฺต. ๑/๒๐.

ตติยนฺตํ ปน กิตนฺเตน **ปุพฺพสทิส**าทินา จ กิจฺจปจฺจยนฺตาทีหิ สมสฺยเตติ ทสฺเสตุํ "ตติยา"ติอาทิ วุตฺตํ.

พุทฺเธน ภาสิโตติอาทีสุ กมฺมนิ **ต**ปจฺจยโยคโต กตฺตริ ตติยา. อิสฺสเรน รฏฺฐสามินา กตํ **อิสฺสรกตํ**. สยํ อตฺตนา กตนฺติ **สยํกตํ**. อิจฺฉาย **อปกโต** อุปทฺทุโต. กายวจีสํวราทิลกฺขเณน สีเลน คุเณน สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต ปริปุณฺโณ **สีลสมฺปนฺโน**, สหตฺเถยํ ตติยา. **"สุเขน สหคตนฺ"**ติอาทิ สหโยเค ตติยา. ปิเยหิ วิปฺปโยโค **ปิยวิปฺปโยโค**. **"ชาติยา ถทฺโธ"**ติอาทีสุ วิเสสเนว ตติยา. จตุวคฺเคน ภิกฺขุสํเฆน กรณียํ กาตพฺพํ กมฺมํ **จตุวคฺคกรณียํ**, **อนีย**าทิกิจฺจปจฺจยนฺเตหิ โยเคปิ กตฺตริ ตติยา.

กฺวจิ **ตวนฺตุตพฺพ**ปจฺจเยหิ โยเค อนภิธานโต วากฺยเมว, น วุตฺตีติ อธิปฺปาโย.

มาตรา สทิโส **มาตุสทิโส**. เอเกน อูนา วีสติ. สีเลน วิกโลติ อูนตฺถโยค-ทสฺสนํ. วาจาย สขิโล, มุทุโกติ อตฺโถ. "สตฺถารา สทิโส **สตฺถุกปฺโป**"ติ เอตฺถ สทิสตฺถวาจโก **กปฺป**สทฺโท. **คุโฬทโน**ติอาทีสุ สมาเสเนว สํสฏฺฐาทิภาวสฺส วุตฺตตฺตา "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ **สํสฏฺฐ**าทิสทฺทสฺส นิวตฺติ.

ตติยาตปฺปุริสวณฺณนา.

จตุตฺถีติ จตุตฺถฺยนฺตปุพฺพปทํ. ตทตฺเถน **อตฺถ**สทฺเทน **หิเตน เทยฺย**-สทฺทาทินา จ สมสฺสเตติ อตฺโถ.

ตสฺส อิทํ **ตทตฺถํ**, ตสฺมึ ตทตฺเถ. **ทุสฺสํ** วตฺถํ. **มูลยนฺ**ติ มูลํ. อตฺตนา อิจฺฉิตํ ทิสํ คจฺฉตีติ **คมิโก**. **ปาสาททพฺพนฺ**ติ ปาสาทตฺถํ ทพฺพํ.

อตฺถสทฺเทน นิจฺจสมาสตฺตา อตฺถายาติ อญฺญปทวิคฺคโห สพฺพลิงฺคตา จ. **สํวรตฺถายา**ติ กายวจีทฺวารปิทหนตฺถายาติ อตฺโถ. สมาธิสฺส อตฺถาย **สมาธตฺถาย**. **นิพฺพิทา**ติ พลววิปสฺสนาญาณํ. **วิราโค** มคฺคญาณํ. **วิมุตฺติ** อรหตฺตผลํ. วิมุตฺติยา

อตฺถาย **วิมุตฺตตฺถาย**. "สํฆสฺส ทาตพฺพํ, สํฆสฺส ทาตุํ, สํฆสฺส ทตฺวา, สํฆสฺส ทินฺโน"ติอาทีสุ อนภิธานโต สาเปกฺขตาย จ สมาโส น โหติ.

จตุตฺถีตปฺปุริสวณฺณนา.

ปญฺจมฺยนฺตํ[๑] อปคมนตฺถภยตฺถวิรติอตฺถโมจนตฺถาทีหิ อุตฺตรปเทหิ สมสฺยเตติ อตฺโถ.

ปลาเปหิ อปคโต **ปลาปาปคโต**. ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺโต **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต**. อาปตฺติโต วุฏฺฐานํ **อาปตฺติวุฏฺฐานํ**. อุกฺกฏฺฐโต อุกฺกฏฺฐํ **อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ**. โอมกโต หีนโต โอมกํ **โอมโกมกํ**.

ปญฺจมีตปฺปุริสวณฺณนา.

ตฺปจฺจยนฺเตหิ ปูรณปจฺจยนฺเตหิ จ โยเค นิทฺธารณาทิโยเค จ ฉฏฺฐีสมาโส น โหตีติ ทสฺเสตุํ "กฺวจิ วากฺยเมวา"ติอาทิ วุตฺตํ.

อสมฺพนฺเธ "ภฏฺโฐ ราชปุริโส เทวทตฺตสฺสา"ติ สมาโส น ภวติ. **สาเปกฺขตาย** โกสลราชปุตฺโตติ น ภวติ. **สมฺพนฺธีสทฺทานํ** สาเปกฺขตฺเต สติปิ สมาเส วากฺยตฺถสฺส **คมกตฺตา** โพธกตฺตา, ยถา : เทวทตฺตสฺส ครุโน กุลํ **ครุกุลํ**, เอวํ เทวทตฺตสฺส ภคินิปุตฺโต, ตสฺส ปาทมูเลสูติอาทิ.

ฉฏฺฐีตปฺปุริสวณฺณนา.

---

[๑] สี. ปญฺจมีติ ปญฺจมฺยนฺตํ.

รูเป รูปารมฺมเณ วิสเย อุปฺปนฺนา สญฺญา **รูปสญฺญา**. เอวํ เสเสสุปิ. กูเป มณฺฑูโก **กูปมณฺฑูโก**.

วนจโรติอาทีนํ อุปปทสมาสตฺตา อญฺญปเทเนว วิคฺคโหติ กตฺวา "อิธ วุตฺติเยวา"ติ วุตฺตํ. สิรสฺมึ รุหตีติ **สิโรรุหํ**.

สตฺตมีตปฺปุริสวณฺณนา.

ชีวิกํ ปตฺโต **ปตฺตชีวิโก**. "อมาทโย ปรปเทภี"ติ สมาเส กเต ปุพฺพปท-ปรนิปาโต, **กฺวจา**ทิสุตฺเตน รสฺสตฺตญฺจ วิเสโส. เอวํ **อติ**อาทโย อติกฺกนฺตาทิอตฺเถ ทุติยาย. **อกฺขนฺ**ติ อินฺทฺริยํ. **ปติ**อุปสคฺโค อิธ ปติคตตฺเถ วตฺตตีติ ทสฺเสตุํ "ปติ-คตนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ปจฺจกฺขวิสยตฺตา **ปจฺจกฺโข**ติ อตฺตภาโว สรีรํ วุจฺจติ. **อว**าทโย อวกุฏฺฐาติ อตฺเถ ตติยาย. **ปริ**ยาทโย คิลานาติ อตฺเถ จตุตฺถิยา. **นิ**ราทโย นิกฺขนฺตาติ อตฺเถ ปญฺจมิยา. อยฺยโก วุจฺจติ ปิตามโห, ตสฺส ปิตา **ปยฺยโก**. **อุปริเหฏฺฐา**ทโย ฉฏฺฐิยา.

อมาทิปรตปฺปุริสวณฺณนา.

ปภงฺกราทีสุ "สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา"ติ **อ**ปจฺจเย กเต สมาโส. **สหสากตนฺ**ติ เอตฺถ "มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา"อิติ **นา**วจนสฺส **อา**การาเทโส, "ส สเร วาคโม"ติ **สา**คโม. **ควํปติตฺเถโร**ติ เอตฺถ "ตโต นมํ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส"ติ **นํ**วจนสฺส **อ**มาเทเส **อว**าเทเส อลุตฺตสมาเส กตฺตพฺเพ สพฺพตฺถ ปุพฺพปท-วิภตฺติยา อโลโป โหตีติ อิทเมว สุตฺตํ ญาปกนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต วา. **มนสิกาโร**ติ มนสฺมึ กฺริยา. **ปุพฺเพนิวาโส**ติ ปุริมชาติยํ นิวุตฺถกฺ-ขนฺธา. **อนฺเตวาสี**ติ อาจริยสฺส สมีเป วสนสีโล สิสฺโส. **ชเนสุโต**ติ ชเน ปากโฏ.

อุรสิโลโมติ อุรสฺมึ อุฏฺฐิโต โลโม. เอวํ **กณฺเฐกาโฬ**.

อโลปตปฺปุริสวณฺณนา.

อิติ ตปฺปุริสสมาสวณฺณนา.

พหุพฺพีหิสมาสวณฺณนา

เทฺว ปทานิ อสฺสาติ **ทฺวิปโท**. โส ทุวิโธ สมานาธิกรโณ ภินฺนาธิกรโณ จาติ. ตีณิ ปทานิ อสฺสาติ **ติปโท**. **น**อิติ นิปาโต ปุพฺพปทมสฺสาติ **นนิปาตปุพฺพปโท. สห**สทฺโทปิ นิปาโตเยว. อุปมานํ ปุพฺพปทมสฺสาติ **อุปมานปุพฺพปโท**. สงฺขยาอุภยํ ปทมสฺสาติ **สงฺโขฺยภยปโท**. **วา**สทฺทตฺโถ สงฺขยาปุพฺพปโทปิ โหติ. ทฺวินฺนํ ทิสานํ อนฺตราฬํ โกณํ ทิสนฺตราฬํ, ตํ อตฺโถ อสฺสาติ **ทิสนฺตราฬตฺโถ**. อญฺญมญฺญปจฺจนีก-กฺริยาย กรณํ พฺยติหาโร. โส ลกฺขณํ นิมิตฺตํ อสฺสาติ **พฺยติหารลกฺขโณ**, ยุทฺธกฺริยา.

[๓๕๒] อญฺญานิ จ ตานิ ปทานิ จาติ อญฺญปทานิ, เตสํ “โย, ยํ, เยน, ยสฺส, ยสฺมา, ยสฺส, ยสฺมินฺ”ติ ปฐมาทิวิภตฺยนฺตานํ อตฺถา **อญฺญปทตฺถา**, เตสุ.

พหุพฺพีหิสทิสตฺตาติ สญฺญากรณผลทสฺสนํ. ยถา **พหุพฺพีหิ**สทฺโท ปุพฺพุตฺต-รูภยปทตฺถํ วชฺเชตฺวา ตทุภยวิเสสิตํ อญฺญปทตฺถํ ทีเปติ, ตถา อยํ สมาโสปิ ตํสทิสตฺตา ตพฺโพหาเรน วุตฺโตติ อธิปฺปาโย.

ตสฺส อญฺญปทตฺถสฺส คุเณน อวยวภูเตน ธมฺมภูเตน ตทภินฺนวิเสสเนน สทฺธึ วิญฺญาปโก **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**. ยถา : ลมฺพา กณฺณา เอตสฺสาติ **ลมฺพกณฺโณ.** โสภนํ สีลํ เอตสฺสาติ **สุสีโล**.

พหูนิ ธนานิ อสฺสาติ **พหุธโน**, ปุริโส. เอตฺถ ปน ภินฺนวิเสสนตฺตา ตคฺคุณสฺส ธนสฺส อานยนํ น โหติ. เอตฺถ ธนํ ฐเปตฺวา ปุริสมตฺตสฺเสว อานยนํ โหติ.

สมาเสเนว ทุติยตฺถสฺส วุตฺตตฺตา **สํฆารามสทฺทา** ทุติยา น โหตีติ อยํ สํฆาราโมติ ปจมาเยว วิสโย. อภิเธยฺยสฺเสว ลิงฺคํ วจนํ จ เอตสฺสาติ **อภิเธยฺยลิงฺค-วจโน**.

อทฺธิกา ปถิกา.

ทิฏฺโจ สจฺฉิกโต จตุสจฺจสงฺขาโต ธมฺโม อเนนาติ **ทิฏฺจธมฺโม**, อริยปุคฺคโล.

ทฺวิหตฺถํ ปริมาณมสฺสาติ **ทฺวิหตฺโถ**, ปโฏ. ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติทิพฺพจกฺขุ-อาสวกฺขยญาณสงฺขาตา ติสฺโส วิชฺชา เอตสฺสาติ **เตวิชฺโช**. เอตฺถ จ **กฺวจาทิ-มชฺฌุตฺตรา**ทินา อุตฺตรปทสฺส รสฺสตฺตํ. จตฺตาริ ปทานิ เอตสฺสาติ **จตุปฺปโท**, มิโค. มํสทิพฺพปญฺญาจกฺขุพุทฺธจกฺขุสมนฺตจกฺขุวเสน[๑] **ปญฺจ จกฺขูนิ** อสฺส ภควโต. สุตฺตเคยฺยาทิวเสน นว องฺคานิ อสฺสาติ **นวงฺคํ**. ฐานาฐานกมฺมวิปากญาณาทิวเสน ทส พลานิ อสฺสาติ **ทสพโล**.

มาโส ชาโต อสฺสาติ **มาสชาโต**.

[๓๕๓] ปุพฺเพ ภาสิโต ปุมา เอเตนาติ **ภาสิตปุมา**.

[๓๕๔] อาทิ จ มชฺฌํ จ อุตฺตรํ จ **อาทิมชฺฌุตฺตรานิ**, เตสํ. ทีโฆ จ รสฺโส จ **ทีฆรสฺสา**.

ทีฆตฺตนฺติ "ปากฏํ, อนูปฆาตํ, มธุวา มญฺญตี พาโล"ติอาทีสุ อาทิ-มชฺฌุตฺตรานํ ทีฆตฺตํ. "อชฺชวํ, อิตฺถิรูปํ, พหุนทิกํ, สจฺจวาทิตา"ติอาทีสุ อาทิ-มชฺฌุตฺตรานํ รสฺสตฺตํ **กปจฺจยตา**ปจฺจยาทีสุ ปเรสูติ อตฺโถ.

ขมา เอว ธนํ อสฺสาติ **ขมาธโน**. เอตฺถ อุตฺตรปทสฺส อนิตฺถิวาจกตฺตา ปุพฺพปทสฺส สมานาธิกรณโต ภาสิตปุมฺภาวาติเทโส น โหติ. สทฺธา ธุรา ปุพฺพงฺคมา เอตสฺสาติ **สทฺธาธุโร**ติเอวมาทีสุ สติปิ อุตฺตรปเท อิตฺถิวาจเก **สทฺธาปญฺญา**ทีนํ ปุพฺเพ ภาสิตปุมตฺตาภาวา ปุมฺภาวาติเทโส น โหติ. สมณีสุ ภตฺติ อสฺสาติ **สมณิภตฺติโก**.

---

๑ เถร. อฏฺ. ๒/๑๐๔.

อยนฺติ “อิตฺถิยํ ภาสิตปุมา”ติอาทินา วุจฺจมาโน ปุมฺภาวาติเทโส ปุพฺพปทสฺเสว โหติ, น อุตฺตรปทสฺสาติ “สมณิภตฺติโก”ติอาทีสุ ตุลฺยาธิกรณสฺส อุตฺตรปทสฺสาภาวา ปุพฺพปทสฺส ปุมฺภาวาติเทโส น โหติ. พหู ทาสิโย เอตสฺสาติ **พหุทาสิโก**ติ **ก**ปจฺจเย รสฺสตฺตํ.

ยทิ หิ อุตฺตรปทสฺส ปุมฺภาวาติเทโส วิหิโต สิยา, ตทา “พหุทาสโก, พหุกุมารกํ, พหุกทลกํ, พหุกุกฺกุฏกนฺ”ติ เอวมาทิรูปํ ภเวยฺย, น “พหุทาสิโก, พหุกุมาริกํ, พหุกทลิกํ, พหุกุกฺกุฏิกนฺ”ติอาทิ สิชฺเฌยฺย, ตถา จ ทาสิยาติ[๑] ปโยคาสิชฺฌนโต อนิฏฺฐปฺปสงฺโค จ, อุตฺตรปทสฺส ปุมฺภาวาติเทเส สุตฺโตปเทสสฺส นิรตฺถกตา จ สิยาติ ปุพฺพสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโสติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ.

[๓๕๕] ธนุมฺหา อา จ อิติ ปทจฺเฉโท. “กฺวจิ สมาสนฺตคตา”ติ เอตฺถานุวตฺตเต.

สหสฺสถามํ ธนุ อสฺสาติ **สหสฺสถามธนุ**, ปุริโส.

[๓๕๖] **นิจฺจตฺถนฺ**ติ “กฺวจิ สมาสนฺตคตา”[๒]อิจฺจาทินา สิทฺเธปิ[๒] **ก**ปจฺจเย “นทิมฺหา จา”ติ ปุน วจนํ นิจฺจํ **ก**ปจฺจยวิธานตฺถนฺติ อธิปฺปาโย. **นที**ติ จ ปรสมญฺญา. “ยูตฺถฺยาขฺยา นที”ติ[๓] **อี**การ**ู**การานํ อิตฺถิวาจกานํ **นที**ปรสมญฺญา. **พหุนทิโก**ติ เอตฺถ **นที**สทฺทสฺส อิตฺถิยํ นิยตตฺตา ปุพฺเพ ภาสิตปุมตฺตาภาวโต, อตีตปจฺจยนฺเตน **ภาสิต**สทฺเทน ภาสิโต ปุมา เอเตนาติ **ภาสิตปุมา**ติ สมาสาวยวปทสฺเสว วุตฺตตฺตา จ. อิทานิปิ อญฺญปทตฺถวุตฺติโน พหุพฺพีหิสฺส อพฺยยีภาวตปฺปุริสานิ วิย ปทสมุทายตฺถสฺสาปิ อวาจกตฺตา กุโตจิปิ ตสฺส **นทีชงฺฆา**ทิเภทสฺส อุตฺตรปทสฺส ภาสิตปุมตฺตาสมฺภวโต ปุมฺภาวาติเทสาภาวา **ก**ปจฺจเย ปเร **กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา**ทินา รสฺสตฺตเมเวตฺถ โหตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ. เอเตน **ญาเส**[๔] ยํ วุตฺตํ อุตฺตรปทสฺส ปุมฺภาวาติเทสกรณํ, ตํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. พหู นาริโย เอตสฺสาติ. **พหุนาริโก.** “พหุกตฺตุโก”ติอาทีสุ กิตก**ตุ**ปจฺจยนฺตตฺตา “นทิมฺหา จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน นิจฺจํ **ก**ปจฺจโย.

---

๑ สี. น สิยา. ๒-๒ ม. ...อิจฺจาทิ สิทฺเธปิ, ก. ...อิจฺจาทิสิทฺเธปิ.

๓ ปาณินิ. ๑/๔/๓, ม. ยู สุตฺรฺยาขฺโย นทีติ, ก. ยูสุตฺรขฺยา นทีติ. ๔ นฺยาส. ๓๒๔-สุตฺเต.

อุภโต กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ พฺยญฺชนํ ลิงฺคํ อสฺสาติ **อุภโตพฺยญฺชนโก**. **อธิมุตฺตีติ** นินฺนตา.

ธมฺเมน ญาเยน อธิคตา โภคา เยหิ โหนฺติ เต **ธมฺมาธิคตโภคา**. อุปมาน-พหุพฺพีหิมฺหิ อุปมายตฺถสฺส สมาเสเนว วุตฺตตฺตา **อุปมา**สทฺทสฺส อปฺปโยโค.

โยควิภาเคนาติ โยคสฺส สุตฺตสฺส วิภาเคน ทฺวิธากรเณน. "โยควิภาเคน อิฏฺฐปสิทฺธี"ติ ญาเยน พหุพฺพีหิมฺหิ เจตํ นสฺส อตฺตํ ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํ. **สํวาโส**ติ สหวาโส. [1]**ตปฺปุริสคฺคหณมุปลกฺขณนฺ**ติ สมาโสปลกฺขณํ. เตน **นสฺส** สเร **อนฺ** โหติ สมาเสติ อตฺโถ.[1]

ปฐมาวิภตฺยตฺถพหุพฺพีหิเภทํ ทสฺเสตุํ "ปฐมายตฺเถ"ติอาทิ วุตฺตํ. สห กิเลเสหิ โย วตฺตตีติ โส **สกิเลโส**. เอตฺถ **โย**ติ วุตฺโต ปฐมาวิภตฺยตฺโถ นาม.

อุปมียติ อุปเนตฺวา ปริจฺฉิชฺชียติ เอเตนาติ **อุปมานํ**, สมานาการวตฺถุ. ยถา โค วิย ควโยติ. กาโย จ พฺยาโม จ **กายพฺยามา**. เอตฺถ **พฺยาโม**ติ หตฺถทฺวย-อายาโม. ปญฺญาสหตฺถโยชนาทิวเสน โย อุพฺเพธวิตฺถารโต ขนฺเธน สาขาหิ จ สมปฺปมาโณ นิโคฺรโธ, โส อิธ มหาปุริสลกฺขณสฺส อุปมานภาเวน วุตฺโต. อยํ ปฐมตฺโถ อุปมานปุพฺพปโท **มหานิรุตฺติยํ** อญฺญปทตฺถวเสน ทสฺสิตตฺตา อิธาปิ อญฺญปทตฺเถเยว วุตฺโต. **ภูโต**ติ ชาโต.

วิสฏฺฐ-วิญฺเญยฺย-มญฺชุ-สวนีย-พินฺทุ-อวิสาริ-คมฺภีร-นินฺนาทิตาติ **อฏฺฐงฺค-สมนฺนาคโต**.

ตุลฺยาธิกรณปทปรตฺตาภาวาติ **ปุพฺพทกฺขิณ**สทฺทตฺถานํ ภินฺนตฺถตฺตาติ อตฺโถ.

เกสาเกสีติ เอตฺถ **อิทนฺ**ติ วุตฺตํ ยุทฺธํ อญฺญปทตฺโถ นาม.

อิติ พหุพฺพีหิสมาสวณฺณนา.

---

[1]-[1] ก., สี. เอตฺถนฺตเร น ทิสฺสติ.

ทฺวนฺทสมาสวณฺณนา

ทฺวนฺโท จ โส สมาโส จาติ **ทฺวนฺทสมาโส**. อิตเรน อิตเรน โยโค **อิตรีตรโยโค**, อวยวปฺปธาโน.[๑] สงฺคีติปฺปธาโน[๒] **สมาหาโร**. อิตรีตรโยโค จ สมาหาโร จ อตฺโถ เยสนฺเต **อิตรีตรโยคสมาหารตฺถา**, เตสํ เภเทน.

[๓๕๗] สมุจฺจโย สมาโสติ อตฺโถ วุตฺโต. ตถาปิ อตฺเถ อสมฺภวา ตทตฺถสทฺเทเยว ภวติ. ยถา "อคฺคิสฺสินี"ติ. ตสฺมา นามานเมว สมุจฺจโย สมาโส โหติ, โส จ ทฺวนฺทสญฺโญ โหตีติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ.

"นามานํ สมาโส"ติ อธิกาเรปิ ปุน "นามานํ สมุจฺจโย"ติ **นาม**คฺคหณกรณํ พหูนมฺปิ สมาสสมฺภวทสฺสนตฺถํ. **นานานามานเมวา**ติ อวธารณํ กฺริยานิวตฺตนตฺถํ.

สมุจฺจยนมตฺตํ **เกวลสมุจฺจโย**. ตตฺถ "จีวรํ ปิณฺฑปาตนฺ"ติ อาทีนมฺปิ ทุติยนฺตานํ "อทาสี"ติ กฺริยาเปกฺขโต สมาโส น โหติ. **อนฺวาจโย** นาม ยตฺร กิญฺจิ กมฺมํ เอเกน วากฺเยน วิธาย ปุนปิ วากฺยนฺตเรน กิญฺจิ วิธียเต, โส อนฺวาจโย. ยถา : "ทานํ[๓] เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหี"ติ เอวมาทิ.

ทฺวนฺทฏฺฐาติ ทฺวนฺทนามฎฺตอตฺถสมนฺนาคตา, ยถา นีลคุณโยคโต นีโล ปโฏ, เอวํ ทฺวนฺทฏฺฐโยคโต ทฺวนฺโทติ เวทิตพฺโพ. เทฺว จ เทฺว จาติ ทฺวนฺโท. สมาสนฺตสฺส **อ**ตฺเต อิมินา นิปาตเนน อาทิสฺส **อ**กาเร "นิคฺคหีตญฺจา"ติ นิคฺคหีเต จ กเต "ทฺวนฺโท"ติ รูปสิทฺธิ. **ทฺวนฺทสทิสตฺตา**ติ ยถา ทฺวนฺทอิติ อยํ สทฺโท นามทฺวยสทฺเทน สมุจฺจิยมานอตฺถทฺวยํ วทติ, ตถา อยํ สมาโสปิ สมุจฺจิยมานอตฺถทฺวยํ วทตีติ "ทฺวนฺโท"ติ วุจฺจติ.

พาหิรเวยฺยากรณมเตน "**ควสฺสกนฺ**"ติอาทีสุ **อสฺสา**ทิสทฺทยุตฺตานํ **ควา**ทิสทฺทานํ อตฺถทฺวยทีปนสมฺภวทสฺสเนน อุภยปทตฺถปฺปธาเน ทฺวนฺเทปิ เอกตฺถภาวสมฺภวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ "นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท"ติ สุตฺเต วุตฺตอิตรีตรโยคสมาหารสมุจฺจยตฺถวเสน เอกตฺถสมฺภวํ ทสฺเสตุํ "อถ วา ทฺวินฺนมฺปี"ติอาทิ วุตฺตํ.

---

[๑] ม. อวยวปธาโน. [๒] ม. สงฺคีติปธาโน สี. สมุทายปฺปธาโน.

[๓] สพฺพ. ทานญฺจ.

ขตฺติยา จ พฺราหฺมณา จ **ขตฺติยพฺราหฺมณา**ติ เอตฺถาปิ ขตฺติยวณฺณสฺเสว ชาติยา จ นรินฺทภาเวน จ ภูมิสฺสรตาย จ เสฏฺฐตฺตา อจฺฉริยตรตฺตา **ขตฺติย**สทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต. จนฺทิยา สมนฺนาคตตฺตา จนฺทิมา จ สูริโย จาติ **จนฺทิมสูริยา**. เอตฺถ จนฺทสฺส อนฺมาสํ นวกตา ปูชนียตา.

"กฺวจิ สมาสนฺต"อิจฺจาทิโต "กฺวจี"ติ วตฺตเต.

[๓๕๘] ตุทญฺจ ชานิ จ **ตุทํชานิ**.[๑]

ตุทํปตีติ[๒] อาทีสุ "ชายาย ตุทํชานิ ปติมฺหี"ติ สุตฺเต **ปติ**สทฺเท ปเร **ชายา**-สทฺทสฺส อาเทสวิธานโต **ชายา**สทฺทสฺเสว ปุพฺพนิปาโต.

อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาตสฺส **คติพุทฺธิ**อาทิวจนํ "ธาตุลิงฺเคหี"ติ วจนญฺจ ญาปกํ.

"โส นปุํสกลิงฺโค"ติ อิโต "นปุํสกลิงฺคํ", "ทิคุสฺเสกตฺตนฺ"ติ อิโต "เอกตฺตนฺ"ติ จ วตฺตมาเน.

[๓๕๙] **ตถา**คฺคหณํ สมาหารทฺวนฺทคฺคหณตฺถํ. **ทฺวนฺทโต ปรตฺตา**ติ "ทฺวนฺทโต ปรํ ยํ สุยฺยมานํ, ตํ ปจฺเจกมภิสมฺพชฺฌเต"ติ ปริภาสโต วุตฺตํ.

อญฺโญญฺญลิงฺเคน วิเสสิโต **อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิโต**, ภินฺนลิงฺควิเสสตา. สงฺขฺยา จ ปริมาณญฺจ สงฺขฺยาปริมาณํ, ตํ อตฺโถ เอเตสนฺติ **สงฺขฺยาปริมาณตฺถา**. ปจนา จ จณฺฑาลา จ ปจนจณฺฑาลา, ตทตฺถา **ปจนจณฺฑาลตฺถา**.

จกฺขุโสตนฺติ เอตฺถ **จกฺขุ**สทฺทสฺส **อุ**วณฺณนฺตตฺตา ปุพฺพนิปาโต. กณฺณา จ นาสา จ **กณฺณนาสํ**. เอตฺถาปิ รสฺสตฺตํ.

สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ ลกฺขณโต **วิวิธํ**, ปฏิปกฺขกิเลสปหานกิจฺเจน **สภาคํ**. **นามรูปนฺ**ติ สฬายตนปจฺจยฏฺเฐน **สภาคํ**. โลภโมหํ ปน อกุสลมูลฏฺเฐน **สภาคํ**.

ทีฆมชฺฌิมนฺติ ปริมาณตฺเถ.

---

[๑] สี. ทํ จ ชานิ จ ทํชานี.

[๒] สี. ทมฺปตีติ. [ตุทมฺปตีติ สีหฬโปตฺถกรูปสิทฺธิปาโฐ.]

อุรพฺภํ เมณฺฑกํ หนฺตฺวา ชีวตีติ **โอรพฺภิโก**. **สปากา** สุนขมํสขาทกจณฺฑาลา. **สากุณิก**าทโย ลุทฺทา. **ปุกฺกุสา** ปุปฺผฉฑฺฑกา.

[๓๖๐] รุกฺขา จ ติณานิ จ ปสู[๑] จ ธนานิ จ ธญฺญานิ จ ชนปทา จ, เต อาทโย เยสนฺเต ตทาทโย, เตสํ. ทฺวนฺโท วิภาสา เอกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ ภวติ. อสฺสตฺถกปิตฺถํ อสฺสตฺถกปิตฺถา วา, อุสีรพีรณํ อุสีรพีรณานิ วา, กาสกุสํ กาสกุสา วา.

ปสูติ จตุปฺปทา.

หิรญฺญํ กหาปณา.

"กาสี[๒] จา"ติเอวมาทีสุ ชนปทนาเมสุ พหุวจนเมว.

ปธานภาวํ นีตา **ปณีตา**, อุตฺตมา. **กณฺหํ** ปาปํ. **สุกฺกํ** ปุญฺญํ. ปฏิโฆ จ อนุนโย จ **ปฏิฆานุนยา**. ตตฺถ **อนุนโย** ปกฺขปาโต.

อิติ ทฺวนฺทสมาสวณฺณนา.

ปุพฺพุตฺตรูภยญฺญตฺถปฺปธานตฺตาติ อยํ **สมาโส** ปุพฺพปทตฺถอุตฺตรปทตฺถ-อุภยปทตฺถอญฺญปทตฺถปฺปธานภาวโต **จตุพฺพิโธ**, ตปฺปุริเสกเทสภูเตหิ ทิคุกมฺมธารย-สญฺเญหิ ปน สทฺธึ **ฉพฺพิโธ** จ สมาโส โหติ.

อุปสคฺคปุพฺพกนิปาตปุพฺพกเภเทน[๓] **อพฺยยีภาว**สมาโส **ทฺวิโธ**.

วิเสสนปุพฺพุตฺตรูภยูปมานุตฺตรสมฺภาวนาวธารณ**กุ**นิปาต**น**นิปาตปุพฺพ**ปาทิ**-ปุพฺพวเสน **กมฺมธารย**สมาโส **นววิโธ** โหติ.

สมาหารอสมาหารเภเทน **ทิคุ**สมาโส **ทุวิโธ**.

---

[๑] ม. ปสุ.
[๒] สพฺพ. กาสิ.
[๓] ม., ก. อุปสคฺคปุพฺพนิปาตปุพฺพกเภเทน.

ทุติยาทิปุพฺพา ฉธา เอโกว จ อมาทิโก;
อลุตฺโต จ สมาโส จ เณยฺโย ตปฺปุริโสฏฺจธาติ.

ตปฺปุริสสมาโส เอวํ **อฏฺจธา** เณยฺโย.

ตุลฺยาตุลฺยตฺถติปทนนิปาตปุพฺพ**สโห**ปมปุพฺพ**วา**สทฺทตฺถทิสตฺถา[๑] จ พฺยติหาเรน จาติ **พหุพฺพีหิ**สมาโส **นวธา** เอโกว[๒] ปฐมาทิโก ภเว.

อิตรีตรโยคสมาหารตฺถวเสน **ทฺวนฺท**สมาโส **ทฺวิธาติ** เอวํ สมาโส **จตุรฏฺจธา** พาตฺตึสวิโธติ อตฺโถ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ สมาสกณฺฑวณฺณนา.

---

๑ สี. ...สโหปมปุพฺพปทสงฺโขฺยภยปททิสตฺถา.

๒ สี. เอโก จ.

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

อปจฺจตทฺธิตวณฺณนา

อิทานิ ปกติปจฺจยตฺถเภททสฺสนนเยน ตทฺธิตารมฺภํ ทสฺเสตุํ “อถ นามโต เอวา”ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ สุทฺธสมาสตทฺธิตปจฺจยนามวเสน ติวิธํ นามํ. **ตทฺธิต-วิธานนฺ**ติ เอตฺถ วจนตฺถโต สรูปโต จ ตทฺธิตํ ทสฺเสตุํ “ตตฺถ ตสฺมา”ติอาทิ วุตฺตํ. **ตตฺถ** ตสฺมึ อาทิวากฺเย **“ติวิธลิงฺคโต”**ติ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ, ตทฺธิตุปฺปตฺติ ปน อลิงฺคอาขฺยาเตหิปิ “เอหิปสฺสิโก”ติอาทีสุปิ โหติเยว. ตสฺมา ปรํ หุตฺวา หิตา สหิตา, เตสํ วา หิตา **ตทฺธิตา**ติ วจนตฺถทสฺสนเมตํ. ตตฺถ **หิสทฺทสฺส ธิ**อาเทโส “ตทฺธิต-สมาสกิตกา นามํวา”ติ สุตฺเต “ตทฺธิตา”ติ นิปาติตตฺตา สิทฺโธ. **ณาทิปจฺจยา**ติ ตทฺธิตปจฺจยสฺส สรูปทสฺสนํ. **อธิวจนนฺ**ติ สมญฺญา.

[๓๖๑] “วา ณปจฺเจ”ติ เอตฺถ **ณา**ติ ปุพฺพสรโลปโต วุตฺโต. อวิภตฺติก-นิทฺเทโส วา ปจฺจยสรูปาสนฺเทหตฺโถ. อปจฺจตฺถสมฺพนฺธิวเสน “ตสฺสาปจฺจนฺ”ติ ลทฺธตฺตา **“ฉฏฺฐิยนฺตโต”**ติ อตฺถโต สิทฺธํ. เตน วุตฺตํ วุตฺติยํ “ตสฺสาปจฺจมิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ”ติ. เอตฺถ จ อิตฺถิปจฺจยนฺตานํ **กตฺติกา**ทิสทฺทานมฺปิ นามพฺยปเทสสิทฺธิโต ลิงฺคตฺตํ สิทฺธนฺติ เวทิตพฺพํ. โส จ **ณ**ปจฺจโย อปจฺจตฺถสมฺพนฺธีภูตา **วสิฏฺฐ**าทิลิงฺคโต ปโรว โหติ, เตน “วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ โคตมสฺสา”ติอาทีสุ อปจฺจสมฺพนฺธรหิตตฺตา น โหติ.

[๓๖๒] **ธาตูหิ** จาติ เอตฺถ ภูวาทโย **ขา**ทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จาติ ทุวิธาปิ **ธาตุปกติโย** คหิตา. **ลิงฺค**คฺคหเณน ธาตุปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตนาโมปสคฺคนิปาตภูตา สมาสตทฺธิตกิตกา กิจฺจอิตฺถิปจฺจยธาตุปฺปจฺจยนฺตภูตา จ สพฺพาปิ **นามปกติโย** คหิตา. **ปรา ปจฺจยา**ติ เอตฺถ สฺยาทิตฺยาทิวิภตฺติภูตา, ตทฺธิตกิตกิจฺจอิตฺถิปจฺจย-ธาตุปฺปจฺจยการาทิปจฺจยเภทา จ สพฺเพปิ ปจฺจยา คหิตาติ เวทิตพฺพา. **ปฏิจฺจ**าติ นิสฺสาย. **เอตสฺมา ณ**ปจฺจยาทิโต อปจฺจาทิวิเสโส **อตฺโถ เอติ** อาคจฺฉตีติ **ปจฺจโย.** ปตียนฺติ ญายนฺติ อเนน อตฺถาติ วา **ปจฺจโย**. ปกติโต ปรํ เอตีติ วา **ปจฺจโย.**

[๓๖๔] ปกติยา อาทิภูตตฺตา อาทิ จ โส สโร จาติ **อาทิสโร**, ตสฺส. อาทิพฺยญฺชนสฺส อยนฺติ **อาทิพฺยญฺชโน**, ตสฺส อาทิพฺยญฺชนสฺส. ปกติวิกปฺปํ วิหาย วุทฺธิวิกปฺปเมว **วา**สทฺทสฺส อตฺถํ ทสฺเสตุํ “อถ วา ววตฺถิตา”ติอาทิ วุตฺตํ.

วาสิฏฺฐาทีสุ อยํ วุทฺธิ นิจฺจา โหติ, **โอฬุมฺปิกาทีสุ** “โอฬุมฺปิโก, อุฬุมฺปิโก”ติ อนิจฺจา, “นีลปีตนฺ”ติอาทีสุ น จ โหติ. เอตฺถ หิ นีเลน รตฺตํ **นีลํ**. ตถา **ปีตํ**. วุตฺตํ หิ “น วุทฺธิ นีลปีตาโท ปจฺจเย สณการเก”ติ.

วาสทฺทสฺส ปกติวิกปฺปปกฺเข **จ**สทฺทคฺคหณมวธารณตฺถํ, กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถนฺติ อตฺโถ.

[๓๖๕] **อยุวณฺณานนฺ**ติ เอตฺถ **วณฺณ**คฺคหเณน **อี**การู**ก**การานํ คหิตตฺตา “เวณิโก, เนตีติ นายโก, ภวตีติ ภาโว”ติอาทีสุ ธาตุสรานญฺจ วุทฺธิ โหเตว. **อวธารณตฺถํ วา**ติ ยโต **เอว**กาโร, ตโต อญฺญตฺร นิวารณมวธารณํ. อิทํ “วุทฺธาทิสรสฺส วา”ติ เอตฺถ **วา**สทฺทสฺส ทุติยพฺยาขฺยานํ สนฺธาย วุตฺตํ. ปฺริมพฺยาขฺยาเน วุทฺธิโย น โหนฺตีติ วุทฺธิยา อภาวสมฺปิณฺฑนตฺถํ. **ปุน วุทฺธิคฺคหณนฺ**ติ “วุทฺธาทิสรสฺส วา”ติ เอตฺถ สติปิ **วุทฺธิ**คฺคหเณ อิธ “วุทฺธี”ติ อิมสฺส กรณํ อธิกวจนํ. นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา. ตตฺร ชาตา ตตฺร นิวาสิโนติ วา **เนคมชานปทา**. **อาทิ**สทฺเทน องฺคมาคธิกา, โปริมชานปทาทโย คยฺหนฺติ.

ตทุปจารโตติ วาสิฏฺโฐปจารโต ปุตฺตานมฺปิ ปิตุโคตฺโตปจาโร โลเก สิทฺโธ. ปุตฺตาปิ หิ ปิตูนํ โคตฺตสฺส อุปจาเรน สมาโรปเนน ปิตุโคตฺเตน โวหรียนฺติ. ยถา “ทมิโฬ, อนฺธโก”ติ ปิตุโคตฺเตน โวหรียติ, เอวํ วาสิฏฺฐปุตฺตาทโยปิ “วสิฏฺฐสฺส ปุตฺตา วาสิฏฺฐา”อิจฺเจว วุจฺจนฺติ. ตโต วาสิฏฺฐสฺส ปุตฺตาติ อตฺเถปิ **วสิฏฺฐ**สทฺทโต จ **ณ**ปจฺจโยว โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

พลเทวสฺส ปุตฺโต **พาลเทโว**. จิตฺตกสฺส ปุตฺโต **จิตฺตโก**.

วากฺยญฺจ วุตฺติ จ **วากฺยวุตฺติโย** สมาเส วิย โหนฺติ **วา**ธิการสฺส วิกปฺปตฺถภาวโต. **ยาว สํสฏฺฐคฺคหณา**ติ เยน วา สํสฏฺฐนฺติ ยาเวทํ **สํสฏฺฐ**คฺคหณํ, ตาวาติ อตฺโถ.

[๓๖๖] **ณายน ณานา**ติ อวิภตฺติโกยํ[๑] นิทฺเทโส อสนฺเทหตฺถํ. **ณ**การสฺส **อนุพนฺโธ** อนุปฺปโยโค.[๒] วุทฺธิ อตฺโถ ปโยชนํ เอตสฺสาติ **วุทฺธตฺโถ**.

กจฺโจติ กิร ตสฺมึ โคตฺเต อาทิปุริโส. **โมคฺคลฺลสฺสา**ติ โมคฺคลฺลโคตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส. โคมหึสาทโย วิย อากติยา คเหตพฺโพ คโณ **อากติคโณ**. ภูวาทิโก ปน ปุริมฏฺฐิตคโณ.

[๓๖๗] **เวนเตยฺโย** ครุโฬ. อหิยา ปุตฺโต **อาเหยฺโย**. **อหี กมี**[๓] จาติ "นทาทิโต วา อี"ติ **อี**ปจฺจเยน สิทฺธา.

[๓๖๘] สติปิ **วา**ธิกาเร "อโต ณิ วา"ติ ปุน **วา**คฺคหณสฺส อธิกตฺตา ตํ ผลํ ทสฺเสตุํ "ปุน วาคฺคหเณนา"ติ วุตฺตํ. ตตฺถ **อ**การนฺตาว **ณิก**ปจฺจโย.

อทิติ จ เทโว, **ทิติ** จ อสุโร. เอตฺถา**ทิ**สทฺเทน **กุณฺฑนิ-กุรุ**อาที สงฺคยฺหนฺติ.

"กฺวจาทิมชฺฌุตฺตเรสู"ติ **กฺวจาทิ**สุตฺตโต อนุวตฺตเต.

[๓๗๐] วุทฺธิ จ โลโป จ อาคโม จ วิกาโร จ วิปรีโต จ อาเทโส จาติ ทฺวนฺโท.

อาทิมชฺฌุตฺตเรสูติ ปทานํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ. อยุวณฺณานํ อาโย ภาเวน วทฺธนํ **วุทฺธิ**. **โลโป** วิชฺชมานสฺส วินาโส. **อาคโม** อวิชฺชมานสฺสุปฺปตฺติ. วิชฺชมานสฺเสว อญฺญถาตฺตํ[๔] **วิกาโร** สํโยควิสํโยคกรณานิ จ. **วิปรีโต** โอการสฺสุการตฺตํ **วิปริยโย**[๕] จ. **อาเทโส** ปากโฏเยว. ตตฺถ ปทานมาทิมชฺฌุตฺตเรสุ อวิหิตลกฺขเณสุ **วุทฺธิยํ** ตาว : **โกณฺฑญฺโญ**, องฺคมาคธิโก. **โลเป** : ถีนํ ภาโว ทุราชาโน,[๖] กตฺตุกาโม, หนฺตุกาโม, วิญฺญาณญฺจายตนํ, ทฺวฏฺฐิปฏิปทา, มตฺยา, ปฏิสงฺขาโยนิโส. **อาคเม** : วุตฺตมิทํ, อิสฺสริยํ, อาลสิยํ, ปุริมํ ชาตึ, จกฺขุํ อนตฺตา. **วิกาเร** : อณโณ, สกทาคามี, นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ.[๗] **วิปรีเต** : อุคฺคเต สูริเย, ทิคุ. **อาเทเส** : เตรส, ปณฺณวีสติ, โกรพฺโย, ภาตพฺโย, สกฺยปุตฺติโย, **โกรพฺโย**ติ กุรุราชสฺส ปุตฺโต.

---

[๑] สี. อวิภตฺติโก จายํ. [๒] ม. อนุปฺปโยโค. [๓] สี. กปี.
[๔] สี. อญฺญถตฺตํ. [๕] ก. วิปริยาโย. [๖] ขุ. ชา. ๒๗/๖๔/๑๖.
[๗] ขุ. ชา. ๒๗/๙/๙๗.

[๓๗๑] [๑]อุปคุ อาทิ เยสํ เต **อุปคฺวาทโย**,[๑] เตหิ. **มนุโน**ติ เอตฺถ **มนู**ติ อาทิกปฺเป ราชา. โส หิ มนุสฺสานํ โปสกปิตา.

[๓๗๒] วิธวํ อีรติ[๒] คจฺฉตีติปิ **เวธเวโร**. ปุตฺตฏฺฐานมรหตีติ **ปุตฺตฏฺฐานิโย**, ปุตฺตสทิโส. สมเณหิ อีเรตพฺโพ ปวตฺเตตพฺโพติปิ **สามเณโร**, อนุปสมฺปนฺโน. นาฬิกาย ปุตฺโต **นาฬิเกโร**.

อิติ อปจฺจตทฺธิตวณฺณนา.

อเนกตฺถตทฺธิตวณฺณนา

[๓๗๓] **ตโต ตติยนฺตโต**ติ "เยนา"ติ สุตฺเต วตฺตพฺพวาจกโต.

นานาทารุวินิพนฺเธน กุลฺเลน ตรตีติ **กุลฺลิโก**. โคปุจฺเฉน ตรตีติ **โคปุจฺฉิโก**. **ธมฺเมนา**ติ ญาเยน.

อเวจฺจาติ อนุคนฺตฺวา, ญาเณน ปวิสิตฺวาติ อตฺโถ.

"เยน วา สํสฏฺฐนฺ"ติอาทิโต "ณิโก"ติ วตฺตเต.

[๓๗๔] **เตนกตาทีสู**ติ เอตฺถ อิมินา นิปาตเนน ตติยาย อโลโป. เตน กตํ อาทิ อสฺสาติ เตนกตาทิ จ สนฺนิธานญฺจ นิโยโค จ สิปฺปญฺจ ภณฺฑญฺจ ชีวิกา จ, เตเยว อตฺถา ปจฺจยาภิเธยฺยาติ วิคฺคโห. **ทุติยาทิวิภตฺยนฺเตหี**ติ ตมธีเต, เตน กตํ, ตมฺหิ สนฺนิธาโน, ตมฺหิ นิยุตฺโต, ตมสฺส สิปฺปนฺติ สุตฺเต วุตฺเตหิ ยถานุรูปํ ทุติยา-ตติยาสตฺตมีปฐมาวิภตฺยนฺเตหิ; ตสฺส สนฺตกํ, ตทตฺถาย วตฺตติ, ตโต อาคโตติ วุตฺติยํ อาคตฉฏฺฐิยนฺตาทีหิ จ **ณิก**ปจฺจโย.

[๑-๑] ก. อุปกุ...อุปกฺวาทโย. [๒] สี. อีเรติ.

[๓๗๕] **ยูนมาเทสภูตโต**ติ อิการุการานมาเทสภูเตหิ **ย**การ**ว**กาเรหิ ปุพฺเพว หุตฺวา ยถากฺกมํ **เอโอ**อิติ เทฺวปิ วุทฺธิโย อาคมา โหนฺติ. เอตฺถ **ฐาเน**ติ วุตฺตตฺตา "อิวณฺโณ ยํ นวา, วโมทุทนฺตานนฺ"ติ วา วิหิเต วิสเยว อยํ วุทฺธินิเสโธปีติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน "เวนยิโก, โอฬุมฺปิโก"ติอาทีสุ **ยูนํ** สรปรตฺตาภาวา **ยวา**เทสปฺปสงฺโค นตฺถิ.

กาเยน กายทฺวาเรน. ปญฺจสเตหิ กตา **ปญฺจสติกา**, สงฺคีติ. สภาคตฺถานํ วเสน สงฺคเหตฺวา คายนํ **สงฺคีติ**.

สนฺนิธานาติ สงฺคีติภูตา, สนฺนิหิตาติ อตฺโถ.

ทฺวาเร นิยุตฺโตติ ทฺวาเร ทฺวารปาลเน สามินา นิยุตฺโต, อธีโน[๑] อตฺโถ. อุทรภรณปโร **โอทริโก**. เจตสิ จิตฺเต ตทธีนวุตฺติตาย นิยุตฺตา **เจตสิกา**, เวทนาทโย.

สิปฺปํ นาม หตฺถกมฺมาทิ. **ปณโว**ติ เภริวิเสโส.

เตลิโกติ เตลวาณิโช.

ชีวิกาติ ชีวิตวุตฺติสาธนํ. **อุรพฺภํ หนฺตฺวา**ติ เมณฺฑกํ มาเรตฺวา มํสํ วิกฺกิณนฺโต ชีวติ. **มาควิโก**ติ ลุทฺโท. **มจฺฉิโก** เกวฏฺโฏ.

พฬิเสน หนฺตีติ **พาฬิสิโก**. **วรตฺตา**ติ จมฺมโยตฺตํ.

กุมฺภิกนฺติ ทสมฺพณสญฺญิเตน กุมฺเภน กีตํ. ผาเลน กีตํ **ผาลิกํ**. สลากาย ทิพฺพติ กีฬตีติ **สาลากิโก**. ตินฺทุเกน กีฬตีติ **ตินฺทุกิโก**.

ปิตฺตํ อาพาโธ อสฺสาติ **ปิตฺติโก**.

[๒]**ขาริกนฺ**ติ ขาริ[๒] โทณฏฺฐกทฺวยํ.

อสีตึ อรหตีติ **อาสีติกา**. "เอหิ ปสฺสา"ติ **อิติ**สทฺเทน สห วากฺยํ กตฺวา อาขฺยาตโตปิ **ณิก**ปจฺจโย.

---

[๑] สี. อธิกโตติ.

[๒-๒] สี. ขารีกนฺติ ขารี.

ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลนฺติ อุปจารโต วุตฺตํ. ติจีวรํ ธารณํ สีลมสฺสาติ **เตจีวริโก**.

สรทกาเล ชาโต **สารทิโก**. **สรโท**ติ อสฺสยุชกตฺติกมาสทฺวยสญฺญาโต อุตุวิเสโส, จิตฺตเวสาขมาสสงฺขาโต อุตุวิเสโส **วสนฺโต**. กปิลวตฺถุมฺหิ นคเร ชาโต วสตีติ วา **กาปิลวตฺถิโก**.

อุปปตฺติภวสงฺขาโต อุปธิ ตสฺส ปโยชนนฺติ **โอปธิกํ**, กมฺมํ.

ตตฺร ภตฺตีติ อตฺเถปิ พุทฺเธ ภตฺติ อสฺสาติ **พุทฺธิโก**.

[๓๗๖] "ราคตฺถวาจกา ลิงฺคมฺหา"ติ อตฺถาธิคตลิงฺเคน สห อิธ วุตฺตํ, ราคทพฺพสฺส สมานาธิกรณภาวานุปฺปตฺติโต **ราคตฺถวาจกา**ติ อตฺถโต สิทฺธํ.

กจฺจายเนน วณฺณิตตฺตา **กจฺจายนํ**. สุคเตน วณฺณิตตฺตา **โสคตนฺ**ติ ปริยตฺติอาทิสาสนํ วุตฺตํ.

[๓๗๗] **อาตฺตํ อา**การภาวมาปชฺชเตติ อตฺโถ. **อิสูสภอุชาทีนนฺ**ติ อิสิอุสภอุชุมุทฺทอิจฺเจวมาทีนเมวาทิสรสฺส วุทฺธาปวาเทน **อา**ตฺตํ โหติ, น อญฺเญสํ. **ฐาน**าธิการสามตฺถิยโต **อิสิ**สฺส **ตุ อา**ตฺตานนฺตเร **ริ**การาคโม จ.

อาริสฺยนฺติ[๑] เวทวากฺยํ อฏฺฐกาทีหิ อิสีหิ กตตฺตา.

ปาวุโส วสฺสกาโล. **สรเท**ติ อสฺสยุชกตฺติกมาสสงฺขาเต อุตุมฺหิ. สิสิรเหมนฺตวสนฺตคิมฺหปาวุสสรทวเสน ฉ อุตู. "ตตฺร ชาโต, ตโต อาคโต, โส อสฺส นิวาโส, ตสฺส อิสฺสโร"ติ จตูสุ อตฺเถสุ **มถุรา**ทิสทฺเทน สทฺธึ ทสฺเสตุํ "มถุราย ชาโต"ติอาทิ อารทฺธํ. [๒]สคลายํ นคเร ชาโตติอาทินา จ **สาคโล**.[๒] กุสินาราย ชาโตติอาทินา **โกสินาโร**, สาเกเต ชาโตติอาทินา **สาเกโต**. โกสมฺพิยํ อุเตนสฺส[๓] นคเร ชาโตติ **โกสมฺโพ**. อินฺทปตฺเต ชาโตติ **อินฺทปตฺโต**. กปิลฺเล ปญฺจาลนคเร ชาโตติ **กปิลฺโล**. ภรุกจฺเฉ ชาโตติ **ภารุกจฺโฉ**.

---

[๑] ม. อาริสนฺติ, สี. อาริสฺสนฺติ. [๒-๒] ก. สกลายํ... สากโล. [๓] สี. อุเทนสฺส.

มคเธสุ ชาโตติอาทินา **มาคโธ**. เอตฺถ จ มาคธา[๑] ราชกุมารา, เตสํ ชนปทาปิ มาคธา.[๑] เอวํ อุปริปิ ชนปทนาเมสุ. สุวีเรสุ[๒] ชาโตติอาทินา **โสวีโร**. สินฺธูสุ ชาโตติอาทินา **สินฺธโว**, มนุสฺโส อสฺโส วา. เอตฺถ มหาวุตฺตินา **อวา**เทโส. อสฺสเกสุ ชาโตติอาทินา **อสฺสโก**. กลิงฺเคสุ ชาโตติอาทินา **กาลิงฺโค**. สกฺเกสุ ชนปเทสุ ชาโตติอาทินา **สกฺโก**. เอตฺถาปิ สกฺยา ราชกุมารา, เตสํ นครํ กปิลวตฺถุ. เตสํ ชนปทาปิ สกฺกา, เตสมิสฺสรา สกฺยราชาโน.[๓]

นกฺขตฺเตน โยโค ยุตฺติ **นกฺขตฺตโยโค**. กตฺติกมาคสิรผุสฺสมาฆาทินา ปุณฺณ-จนฺทโยโค, เตน นกฺขตฺเตน โยโคติ อตฺโถ.

อนญฺญตฺร ภาโว **วิสโย**. "ตํ อรหตีติ อาทีสู"ติ เอตฺถา**ทิ**สทฺเทน "ตสฺส วิกาโร, ตสฺส ปริมาณนฺ"ติอาทิ สงฺคยฺหติ.

จมฺปายํ นคเร ชาโต วสตีติ วา **จมฺเปยฺยโก**. [๔]สาคลาย ชาโตติอาทินา **สาคเลยฺยโก**.[๔] มิถิลายํ ชาโตติอาทินา **มิถิเลยฺยโก**. **ปาเถยฺยํ** เตลตณฺฑุลสตฺตุ-โมทกาทิ. สสฺส ธนสฺส ปติ สามี **สปติ**. มาตุ หิตา **มตฺเตยฺยา**.[๕] มิตฺเต ชาโต, มิตฺตานํ หิโต, เมตฺตํ อรหตีติ วา **เมตฺเตยฺโย**.

[๓๗๘] หานสฺส ภชนํ เสวนํ **หานภาโค**, โส อสฺสตฺถีติ **หานภาคิโย**, วิปกฺขเสวิโน คุโณ. อุทเร ภวํ **อุทริยํ**, อุทรคตมนฺนปานํ.

สสฺส อตฺตโน อยนฺติ **สกิโย**.

สภายํ ชนสมูเห โวหริตุํ สาธุ ยุตฺตํ **สพฺภํ**, อิตรมสพฺภํ. **รจฺฉา** วีถิ. **คพฺยํ** ปญฺจโครสานํ อญฺญตรํ. **ถญฺญํ** ขีรํ. เอตฺถ "อวณฺโณ เย โลปญฺจา"ติ **อวณฺณ**โลโป. **นฺย**สฺส **ญา**เทโส.

[๖]"ชาตาทีนนฺ"ติ "ตตฺถ นิยุตฺโต"ติ[๖] เอวมาทีนมตฺเถ สตฺตมฺยาทิโต เอเต ปจฺจยา โหนฺตีติ เวทิตพฺพา.

---

[๑] สี. มคธา. [๒] สี. โสวีเรสุ. [๓] สี. สกฺกราชาโน.
[๔-๔] ก., สี. สาลายํ... สาเลยฺยโก. [๕] สี. มาตุ หิตํ มตฺเตยฺยํ.
[๖-๖] สี. ชาตาทีนนฺติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน นิยุตฺโตติ.

[๓๗๙] มนุสฺสานํ สมูโห **มานุสฺสโก**, **มานุสฺโส**. มถุรานํ สมูโห **มาถุรโก**, **มาถุโร**. ปุริสานํ สมูโห **โปริสโก**, **โปริสํ**.[๑] มยูรานํ สมูโห **มายูรโก**, **มายูโร**.

[๓๘๐] สหายสฺส ภาโว **สหายตา**ติ ภาวปจฺจยวเสน สิชฺฌติ.

[๓๘๑] **ฉฏฺฐิยนฺตโต**ติ ตํ อสฺส ฐานนฺติ เอวํ วุตฺตฉฏฺฐิยนฺตโต. มทนสฺส ฐานํ การณํ **มทนิยา**, สุรา. **มทนิยํ**, มชฺชํ. สงฺคสงฺขาตสฺส พนฺธนสฺส ฐานํ **พนฺธนิยํ**. ปุริสานํ อิตฺถิรูปาทิ **รชนิยํ**, อิฏฺฐารมฺมณํ. **ทุสฺสนิยํ** อนิฏฺฐารมฺมณํ.

[๓๘๒] อุปมียติ ปริจฺฉิชฺชติ อตฺถนฺตรเมเตนาติ **อุปมานํ**, ปสิทฺธํ สทิสํ. ยถา "โคสทิโส ควโย"ติ. อุปมานเมว อุปมา, สา เอว อตฺโถ **อุปมตฺโถ**. ตสฺมึ อุปมตฺเถ. **ธูมายิตตฺตนฺ**ติ ธูโม วิย ทิสฺสตีติ อตฺโถ. **ติมิรํ** อนฺธกาโร.

[๓๘๓] เวทํ ตุฏฺฐึ นิสฺสิตํ **เวทลฺลํ**.

[๓๘๔] ตเทว พหุลํ **ตพฺพหุลํ**.

ปรสมฺปตฺติยา อภิมุขํ ฌายติ "อโห อิทํ สนฺตกํ มม ภเวยฺยา"ติ ปวตฺโต วิสมโลโภ **อภิชฺฌา**.

ธโช พหุลมสฺสาติ **ธชาลุ**. อปฺปเมวาติ[๒] **อปฺปมตฺตกํ**.

ยทนุปปนฺนาติ เยน ลกฺขเณน อนิปฺผนฺนา. **ปฏิภาคตฺเถ**ติ สทิสตฺเถ. อสฺสา วิยาติ **อสฺสกา**. **กตโก** กตมลฺลกํ. ภติยา ชีวนฺโต **ภฏโก**.

ตถาติ ยถา ปฏิภาคาทิอตฺเถสุ นิปาตเนน **ก**ปจฺจโย, ตถา "ยทนุปปนฺนา"ติ-อาทินา นิปาตเนเนว **ตฺตก-วนฺตุ**ปจฺจยาปิ โหนฺตีติ โยชนา. **กิตฺตกนฺ**ติ เอตฺถ **กึ**สทฺทโต ปรสฺส นิคฺคหีตสฺส โลโป. ยํ ปริมาณมสฺสาติ **ยตฺตกํ**. เอตํ ปริมาณมสฺสาติ **เอตฺตกํ**. อิมินาว นิปาตเนน **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร. เอตฺตกํ ธนํ, เอตฺตกา ภูมิ, เอตฺตโก ภาโค. เอวํ **กิตฺตกา**ติอาทีสุปิ. **คุณวนฺตุสมนฺ**ติ **คุณวนฺตุ**-สทฺทสมํ. ยถา ตตฺถ "อา สิมฺหี"ติ **อา**ตฺเต จ "นฺตุสฺส นฺโต"ติอาทินา **นฺโต**อาเทเส จ กเต "คุณวา, คุณวนฺโต"ติอาทิ รูปสิทฺธิ, เอวมิธาปีติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

[๑] สพฺพโปตฺถเกสุ อีทิสํ ทิสฺสติ, รูปสิทฺธิยํ ปน "โปริโส"ติ ทิสฺสติ.

[๒] สี. อปฺปมตฺตเมวาติ.

[๓๘๕] เตน สุวณฺณาทินา ปกติ กรณํ อสฺสาติ **ตปฺปกติ**, ตสฺส วจเน อภิธาเน **มยปจฺจโย**. เตน สุวณฺณาทินา วา ปกตียติ นิพฺพตฺตียตีติ **ตปฺปกติ**, สุวณฺณาทิวิกาโร.

รูปิเยน นิพฺพตฺตํ **รูปิยมยํ**.

มนโต นิปฺผนฺนาติ มนสา นิพฺพตฺตา กุสลาทิธมฺมา **มโนมยา**.

[๓๘๖] "สจฺฉนฺทโต วจนปวตฺตี"ติ ญาเยน "เอเตสมนฺโต โอ โหตี"ติ อวตฺวา "โอตฺตมาปชฺชเต"ติ วุตฺตํ อตฺถวิโรธาภาวโต.

ทียติ เอเตนาติ **ทานํ**, ปริจฺจาคเจตนา.

ณิกปจฺจยาทีนํ อเนกตฺเถ วิหิตตฺตา **อเนกตฺถตทฺธิตนฺ**ติ วุตฺตํ.

อิติ อเนกตฺถตทฺธิตวณฺณนา.

ภาวตทฺธิตวณฺณนา

[๓๘๗] โณฺย จ ตฺตญฺจ ตา จาติ **ณฺยตฺตตา**.

"ภาเว"ติ วุตฺตตฺตา ฉฏฺฐิยนฺตโตติ วุตฺตํ. **พุทฺธิสทฺทาติ** "อลโส"ติอาทิ พุทฺธิ จ สทฺโท จ ยํ คุณํ นิสฺสาย ปุริสาทิเก วตฺถุมฺหิ ปวตฺตนฺติ, โส อลสาทิคุโณ ภาโว นาม. สทฺทสฺส อตฺเถสุ ปวตฺติ อตฺถาภิธานํ, ตสฺส นิมิตฺตํ การณํ **ภาโวติ** วุจฺจติ.

วุตฺตญฺจาติ ปาณินิยํ[๑] [๒]ภสฺสกาเรน ปตญฺชลินา.[๒] **ยสฺส คุณสฺสาติ** ชาติอาทิเภทสฺส วิเสสนสฺส **ภาวา** สมฺภวโต **ทพฺเพ** วิเสสิตพฺพวตฺถุมฺหิ ขตฺติยาทิสทฺทสฺส **นิเวโส** ปเวโส โหติ, **ตสฺส** ชาติคุณกฺริยาทิวิเสสนสฺส **อภิธาเน** กตฺตพฺเพ

[๑] สี. ปาณินีย์, ปาณินิ. ๕/๑/๑๑๙, ๓/๑/๑๒๔.

[๒-๒] ก. ภาสากาเรน ปทญฺจลินา.

ณฺยตฺตตาทโย ภาวปจฺจยา โหนฺตีติ อตฺโถ. **คุณวจเน**ปิ **พฺราหฺมณา**ทีหิ อยํ **ณฺย**ปจฺจโย ภวติ.

คุณวจเน[๑] **อาลสฺยํ**. อโรคสฺส ภาโว **อาโรคฺยํ**. **โอทคฺย**มิติ. นตฺถิ อิณํ อสฺสาติ **อณโณ**. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **น**การิการานํ **ณตฺตมตฺตญฺจ**.

ปุโรหิตสฺส ภาโว **โปโรหิจฺจํ**.

สุนฺทรหทโย **สุหโท**. วิสารทสฺส ภาโว **เวสารชฺชํ**. สุขํ วโจ เอตสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส ภาโว **โสวจสฺสํ**. เอตฺถ หิ **โสมนสฺส**าทีสุ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ณฺย**ปจฺจเย **ส**การาคโม.

กทาจิ วิสยภูตาย ยาย ยาจนาทิกฺริยาย โยคโต ปุริโส “ยาจโก, ปาจโก”ติ วุจฺจติ, สา **ยาจกตฺตํ**, **ปาจกตฺตํ**. **ปารมิตา**ติ เอตฺถ ปารมิสฺส[๒] ภาโว ปารมิตา,[๓] ทานาทิกฺริยา. **อปฺปิจฺโฉ** นิริจฺโฉ. ภสฺเส พหุภาสเน โย อารมติ, ภสฺเส วา อาราโม ยสฺสาติ ภสฺสาราโม. ตสฺส ภาโว **ภสฺสารามตา**.

เวทนาย ภาโว **เวทนตฺตนํ**. ชายาย ภาโว **ชายตฺตนํ**.

เวยฺยาวจฺจนฺติ เอตฺถ “มา ยูนมาคโม จาเน”ติ วุทฺธิอาคโม.

[๓๘๙] โจรสฺส ภาโว **โจรกํ**, **โจริกา**. มชฺเฌ **อิ**การาคโม.

อิติ ภาวตทฺธิตวณฺณนา.

---

๑ ก. คุณวนฺเต. ๒ สพฺพ. ปรมสฺส. ๓ จริยา. อฏฺ. ๓๒๔-๕.

วิเสสตทฺธิตวณฺณนา

[๓๙๐] ตโร จ ตโม จ อิสิโก จ อิโย จ อิฏฺโฐ จาติ วิคฺคโห.

[๓๙๑] อิโย จ อิฏฺโฐ จ **อิยิฏฺฐา**, เตสุ อิยิฏฺเฐสุ. **โชติ ชสทฺโท** โหตีติ อตฺโถ.

[๓๙๗] วนฺตุ จ มนฺตุ จ วี จาติ วิคฺคโห.

อิติ วิเสสตทฺธิตวณฺณนา.

อสฺสตฺถิตทฺธิตวณฺณนา

[๓๙๘] โลมา อสฺส สนฺตีติ **โลมโส**, ปุริโส. ตุณฺฑํ อสฺส อตฺถีติ **ตุณฺฑิโล**. ชฏา อสฺส อตฺถีติ **ชฏิโล**.

[๓๙๙] **ตปาทิโต**ติ มโนคณสฺส คหณํ. ตโป อสฺส อตฺถีติ **ตปสฺสี**. ยโส อสฺส อตฺถีติ **ยสสฺสี**.

[๔๐๐] "ทณฺฑาอิจฺเจวมาทิโต อวณฺณนฺตา"ติ เอตฺถ "อวณฺณนฺตา"ติ อิทํ "สตฺยาทีหิ มนฺตุ, อายุสฺสุการาส[๑] มนฺตุมฺหี"ติ วจนโต สิทฺธํ. มาลา อสฺส อตฺถีติ **มาลิโก**. หตฺโถ อสฺส อตฺถีติ **หตฺถี**.

[๔๐๑] กุํ ปถวึ ชรยติ, กุญฺเช รมตีติปิ **กุญฺชโร**. **มุขโร** วาจาโล. นคา ตสฺมึ วิชฺชนฺตีติ **นคโร**.

[๔๐๒] "อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส"ติ อิโต "สวิภตฺติสฺส", "นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา"ติ อิโต "นฺตุสฺสา"ติ วตฺตเตติ อตฺโถ. **วาติ วตฺตมาเน**ติ "นทาทิโต วา อี"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเตติ อตฺโถ.

---

[๑] สี. อายุสฺสุการาสฺ.

[๔๐๕] มจฺฉรํ อสฺส อตฺถีติ มจฺฉโร, น มจฺฉโร **อมจฺฉโร**.

อิติ อสฺสตฺถิตทฺธิตวณฺณนา.

สงฺขฺยาตทฺธิตวณฺณนา

[๔๐๖] ปูรยติ อเนนาติ ปูรโณ, สงฺขฺยาย ปูรโณ **สงฺขฺยาปูรโณ**.

[๔๐๗] "**ฉฏฺจโม**"ติ เอตฺถ **โม**ติ โยควิภาเคน **ม**ปจฺจโย. **ฉฏฺจมา** ขนฺติปารมี.[๑]

[๔๐๘] **ส ฉสฺส วา**ติ สงฺขฺยาปกรเณ วุตฺตตฺตา "สงฺขฺยาเน"ติ อตฺถโต สิทฺธํ.

[๔๑๐] เทฺว องฺคานิ **ทุวงฺคํ**. เทฺว คุณานิ **ทิคุณํ**.

[๔๑๑] อฑฺฒํ จ ตํ อุปปทญฺเจติ **อฑฺฒูปปทํ**, เตน. อฑฺฒุฑฺโฒ จ ทิวฑฺฒฺโฒ จ ทิยฑฺฒฺโฒ จ อฑฺฒติโย จาติ วิคฺคโห.

อฑฺฒูปปทปาทานสามตฺถาติ เตสมฑฺฒูปปเทนาติ เอวํ **อฑฺฒูปปท**คหณสามตฺถิยโต **อฑฺฒ**สทฺทปุพฺพกาเยว **จตุตฺถทุติยตติย**สทฺทา **เตสํ**สทฺเทน คยฺหนฺติ, น ตุ เกวลาติ สิทฺธํ. เตน "อฑฺฒจตุตฺโถ, อฑฺฒทุติโย"ติอาทินา วตฺตพฺเพ "อฑฺฒุฑฺโฒ, ทิยฑฺโฒ"ติอาทิ รูปํ สิชฺฌติ.

เอกญฺจ ทส จาติ สามญฺญวเสน นปุํสกลิงฺควุตฺติโต **เอกา**ทโย ปริคฺคเหตฺวา วิคฺคโห กโตติ ทฏฺฐพฺพํ. เอเกนาธิกา ทส **เอกาทสา**ติ มชฺเฌปทโลปวเสน "อมาทโย ปรปเทภี"ติ สมาโส ทฏฺฐพฺโพ.

นิจฺจนฺติ ทฺวิเอกอฏฺฐสทฺทานํ **ทส**สทฺเท ปเร นิจฺจํ **อา**ตฺตํ โหติ. **ทฺวิ**สทฺทสฺส

---

๑ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑๔๑/๔๖๑.

ยาว **นวุติ**ยา วิกปฺเปน **อา**ตฺตญฺจ อิตเรส**เมกอฏฺร**สทฺทานํ **วีสตี**ติอาทีสุ อสนฺตมาตฺตญฺจ อยํ **วา**สทฺโท ทีเปตีติ อตฺโถ.

นิมิตฺตาสนฺนภาวโตติ เอตฺถ จ **เอก**าทิโต ปรสฺส **ทส**สฺส วิธียมาโน **รา**เทโส **วณฺณมตฺตตฺตา** พฺยญฺชนมตฺตตฺตา สมฺภาเยว ปสงฺคาภาเวน **ทส**สทฺทา-วยวสฺส **ท**การสฺส วา **ส**การสฺส วา วณฺณมตฺตสฺส อาเทสภาเวน ปสงฺคี สิยา. อปิ "เอกาทิโต"ติ วุตฺตนิมิตฺตสฺสาสนฺนตฺตา **ทส**สทฺทสฺส อาทิภูตสฺส **ท**การสฺเสว ภวตีติ อตฺโถ.

[๔๑๒] **อตฺถโต**ติ "เอกาทิโต ทสสฺสี"ติ เอตฺถ วุตฺตสฺส **ทส**สทฺทสฺส **อี**ปจฺจเยน สมฺพนฺโธ น สมฺภวติ. ฉฏฺฐิยนฺตสฺส หิ อาเทเสน วา อาคเมน วา โลเปน วา สมฺพนฺโธ สมฺภเวยฺย, น ตุ ปจฺจเยน. ตโต ปจฺจเยนาสมฺพนฺธา **ทส**สฺส อนฺเต **อี**ปจฺจโย โหตีติ อิทํ สามตฺถิยโต สิทฺธํ. อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐีติ จ สิทฺธํ. **ตทนฺตสฺส** ยถาวุตฺต**อี**ปจฺจยนฺตสฺส สทฺทสฺส สตฺติสภาเวน อิตฺถิยํเยว สมฺภโว, น อญฺญตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํ.

"เอกาทสนฺนํ ปูรโณ **เอกาทโส**, จตุทฺทสนฺนํ ปูรโณ **จาตุทฺทโส**, ปนฺนรโส อุโปสโถ"ติอาทิ ปน "ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี"ติ อิมินา **อ**ปจฺจเยน สิทฺธํ. **จุทฺทส**าทีสุ โยวจเน "ปญฺจาทีนมกาโร"ติ สวิภตฺติสฺส **อ**ตฺตํ.

โสฬเส อุทาหรเณ **โฬ** อยํ **ท**สฺส นิจฺจํ โหติ. **เตรเส จตฺตาลีเส** จ **โฬ** อยํ วิกปฺเปน สิยา. อญฺญตฺถ **จุทฺทส-สตฺตรส**าทีสุ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา น เจว โหตีติ อตฺโถ.

"อฏฺฐาทิโตติ กิมตฺถนฺ"ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺโท อุปริ **ทส**สทฺทาภาวา เหฏฺฐา **ทส**สทฺทเมว สงฺคณฺหาติ. "เอกาทิโต ทส ร สงฺขฺยาเน"ติ อิมินาว สิทฺเธ อิมสฺสารมฺโภ นิยมตฺโถ, เตน **จุทฺทส**าติ เอตฺถ สติปิ เอกาทิโต **ทส**สฺมึ **ร**ตฺตํ น ภวติ.

อูนา วีสติ อูนวีสติ, เอเกน อูนวีสติ **เอกูนวีสตี**ติ ตติยาตปฺปุริโส. **ภิกฺขูนํ เอกูนวีสตี**ติ คณนมตฺตํ.[๑]

---

[๑] สี. คณนามตฺตํ.

สงฺเขฺยยฺเย คณิตพฺเพ วตฺถุมฺหิ.

[๔๑๓] อีสญฺจ อาสญฺจ จิ จ ริ จ ติ จ อีติ จ อุติ จาติ ทฺวนฺโท. **ทส**สฺส **ทฺวิ**กาทีนํ กเตกเสสานํ **วีติ**อาทิอาเทสา โหนฺติ, กเตกเสสสฺส ทสทฺวิกสฺส **ทส**สทฺทสฺส **วี**อาเทโส, ตถา ทสติกสฺส ติทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สทฺทสฺส **ติ**อาเทโสติ-อาทินา โยเชตพฺพํ.

สงฺขฺยานํ วา อนฺเตติ "สงฺขฺยาปูรเณ โม"ติ อิโต สงฺขฺยาคหณํ, "ส ฉสฺส วา"ติ อิโต "วา"ติ, "อนฺเต นิคฺคหีตญฺจา"ติ อิโต "อนฺเต"ติ จ วตฺตมาเนติ อตฺโถ.

[๔๑๔] **ติกาโร**ติ **ติ**สทฺโท. **วีสตึสานํ** สงฺขฺยานํ อนฺเต **ติ**อิจฺเจโส อาคโม วิภาสา โหติ. **อญฺญตฺถา**ติ วีสตึสานมนฺตโต อญฺญาสํ สงฺขฺยานมนฺเต น จายํ **ติ**สทฺทาคโม โหติ อธิกต**วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต จ.

วีสติยา ปูรโณ **วีสติโม**, ปริจฺเฉโท. อฏฺฐ จ วีสติ จ, อฏฺฐหิ อธิกา วีสตีติ วา **อฏฺฐวีสติ**.

ตึสายาติ "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, ฆโต นาทีนนฺ"ติ **อาย**าเทเส จ กเต รูปํ.

[๔๑๕] **ทสทสกนฺ**ติ ทส ปริมาณานิ อสฺสาติ ทสกํ, "ทสสฺส ทสกํ สตํ โหตี"ติ วตฺตพฺเพ อาเทสาเปกฺขโต "ทสทสกสฺส สตํ โหตี"ติ วุตฺติยํ วุตฺตํ, **ทส**สฺส ตสฺสิมินา **สต**าเทสํ **โย**วจนโลปญฺจ กตฺวา "สตํ" อิติ รูปํ นิปจฺจเต. ตถา ทสกานํ สตํ นาม สตทสกํ, "สหสฺส"มิติ รูปํ นิปจฺจเต. สตาทีนํ วีสติอาทีนํ **วคฺคเภเท** ราสินานตฺเต สติ เทฺว วีสติโย, เทฺว อสีติโย, เทฺว สตานิ, เทฺว สหสฺสานิ อิจฺจาทินา สพฺพตฺถ พหุวจนนฺตญฺจ ภวติ.

ตทุตฺตรปทานญฺจาติ สตคณนโต อุตฺตรปทานํ สตสฺส ทฺวิกาทีนญฺจ รูปานิ "ทฺวิสตนฺ"ติอาทินา นิปจฺจนฺเตติ อตฺโถ. น เจตฺถ **ทส**คฺคหณํ อนฺวตฺเตตพฺพํ สุตฺเตเยว "ทสทสกนฺ"ติ วุตฺตตฺตา. เตเนวาห วุตฺติยํ "คณเน ปริยาปนฺนสฺส ทสทสกสฺส สตํ โหตี"ติอาทิ.

[๔๑๖] **ยาว ตาสํ สงฺขฺยานมุตฺตรินฺ**ติ[๑] ตโต สหสฺสโต อุตฺตริ ตาสํ สงฺขฺยานํ ยาว โกฏิปริยนฺตํ คณนมตฺถิ, ตาว ตํ ทสคุณิตเมว กาตพฺพํ โยเชตพฺพํ, น นิปฺผาทิตนฺติ อตฺโถ. ยถา สตสฺส ทสคุณิตํ สหสฺสํ, ตถา สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสหสฺสนฺติ โยชนเมเวตฺถ กาตพฺพํ. ทิคุตปฺปุริโสเยว วิเสโส. ทเสว สหสฺสานิ ทสนฺนํ วา สหสฺสานํ สมาหาโร **ทสสหสฺสํ**. เอวํ อุปริปิ.

[๔๑๗] **สเกหิ**[๒] **นาเมหี**ติ โกฏินหุตาทีหิ **สตสหสฺสานํ สตํ** นาม ทสสต-สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ โกฏิฏฺฐานํ. ตํ หิ เอกาทิสงฺขฺยาโกฏิภูตตฺตา **"โกฏี"**ติ วุจฺจติ. นินฺนหุตสตสหสฺสานํ สตํ **อกฺโขภินี** นาม โกฏิโต ฉฏฺฐํ ฐานํ. **อพฺพุทา**ทิ-**ปทุม**าวสานํ สีตนรกนามเธยฺยฏฺฐานํ.[๓]

อสงฺเขยฺยนฺติ โกฏิโต อุปริ วีสติมํ คณนฏฺฐานํ [ ][๔] กปฺปาสงฺเขยฺยํ, ตสฺส คณนโต อสงฺเขยฺยวเสน วุตฺตตฺตา. วุตฺตญฺหิ "เอเตสมนฺตรา กปฺปา คณนาโต อสงฺขิยา"ติ.[๕]

อิจฺเจวํ วุตฺตนเยน **โกฏิปฺปภุตีนํ** อสงฺเขยฺยปริยนฺตานํ วีสติยา สงฺขฺยานํ ยถากฺกมํ ฐานโต ฐานํ **สตลกฺขคุณํ** มตํ, สตลกฺเขน มิตนฺติ อตฺโถ.

[๔๑๘] **อเนกตฺเถ**ติ สกตฺถปริมาณตฺถาทิวเสน อเนกสฺมึ อตฺเถ.

อิติ สงฺขฺยาตทฺธิตวณฺณนา.

---

๑ สี. ยาวตา สํขฺยานมุตฺตรินฺติ. ๒ สี. สเกหิ สเกหิ. ๓ สุตฺตนิ. อฏฺ. ๑/๑๙๔, อํ. ฏี. ๓/๓๔.
๔ สี. นสทฺโท อตฺถิ. ๕ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๔/๕๗๗.

อพฺยยตทฺธิตวณฺณนา

[๔๑๙] **สกิสฺส ฐาเน**ติ อิมสฺส อตฺโถ “วารตฺเถ”ติ อิมินา ทสฺสิโต. **วารตฺโถ** นาม ปุนปฺปุนํ อาวตฺตนํ. พหุวาเร กตํ **พหุกฺขตฺตุํ**.

มณฺฑูกคติยาติ “สกนาเมหี”ติ เอตฺถาธิกตํ **สงฺขยา**คหณํ มณฺฑูกสฺส คติยา อนนฺตรสุตฺตมติกฺกมิตฺวา อิธานุวตฺตตีติ อตฺโถ.

[๔๒๐] กติหิ วิภาเคหีติ **กติธา**.

ทฺวิธา กโรตีติ **เทฺวชฺฌํ**. ตพฺพิปริยเยน อเทฺวชฺฌวจนา พุทฺธา.[๑]

สุตฺตโสติ มาติกาโต.

[๔๒๑] **สามญฺญสฺสา**ติ อวิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส. **สพฺพถา**ติ สพฺพปกาเรน.

[๔๒๓] **อนุปปนฺนา**ติ อนุปปนฺนรูปา. **อนิทฺทิฏฺฐลกฺขณา**ติ เย สทฺทา อกฺขรนามสมาสาทิวเสน อาหจฺจ อวิหิตลกฺขณา, เต อิมินา นิปาตเนน สิชฺฌนฺตีติ.

สิยา กาลตฺเถ **อิม**สทฺทโต **ชฺช**ปจฺจโย, **สมาน**สทฺทโต **อปร**สทฺทโต จ **ชฺชุ**ปจฺจโยว สิยาติ สพฺพสฺเสว **อิม**สทฺทสฺส **อ**ตฺตญฺจ **สมาน**สทฺทสฺส **สา**เทโส จ สิยาติ อตฺโถ.

เอวํ นามโต โยเชตพฺพํ. ยถา หิ ปฏิภาคกุจฺฉิตสญฺญานุกมฺปาทิอตฺเถสุ **ก**ปจฺจโย จ, **กึ**สทฺทโต **เอต**โต ปริมาณตฺเถ **ตฺตก-วนฺตุ**ปจฺจยา จ เหฏฺฐา ทสฺสิตา, ตถา ชินวจนานุปโรเธน อญฺเญปิ โยเชตพฺพา.

อิติ อพฺยยตทฺธิตวณฺณนา.

---

๑ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑๐๙/๔๕๘.

ตทฺธิตํ ติธาติ อปจฺจาทิสามญฺญตฺถวุตฺติโต ภาวตฺถโต อพฺยยโต จาติ ตทฺธิตํ ติธา ภวติ. **ตตฺราที**ติ สามญฺญตฺถวุตฺติตทฺธิตํ, ตํ ปน อปจฺจตฺถโต สํสฏฺฐาทีนมเนกตฺถโต อสฺสตฺถิอตฺถโต สงฺขฺยาโต จาติ จตุธา ภวติ. อิทํ หิ อิตฺถิปุมนปุํสกสาธารณมฺปิ[๑] อปจฺจาทิอตฺถโต ติลิงฺคํ ภวติ, อพฺยยตทฺธิตํ อลิงฺคํ. เอวํ สงฺเขเปน **ตทฺธิตํ ฉพฺพิธํ** ภวติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ ตทฺธิตกณฺฑวณฺณนา.

๑ ม., ก. อิตฺถิปุมนปุํสกาสาธารณาปิ.

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

ภูวาทิคณ

วิภตฺติวิธานวณฺณนา

อิทานิ ปกติปจฺจยวิเสสวเสน อาขฺยาตรูปสิทฺธึ ทสฺเสตุํ “อถ อาขฺยาตวิภตฺติโย”ติอาทิ อารทฺธํ. **อถา**ติ ตทฺธิตานนฺตรํ. **อาขฺยาตวิภตฺติโย**ติ ปจฺจยวิเสสทสฺสนํ. **ธาตูหี**ติ ปกติวิเสสทสฺสนํ. **กฺริยาวาจีหี**ติ ตพฺพิเสสนํ, ตํ ปน “ภูตา, สตา, ปติฏฺฐา”ติอาทิกิตนฺตนิวตฺตนตฺถํ. **ธาตุ**คฺคหณํ “ภวติ, ปจติ”อาทิกฺริยาปทนิวตฺตนตฺถํ.

ตโต วจนตฺถโต สรูปโต ลกฺขณโต จ อาขฺยาตํ ทสฺเสตุํ “ตตฺถา”ติอาทิ วุตฺตํ. **ตตฺถ** ตสฺมึ อาทิวากฺเย **กฺริยํ** ภวนาทิธาตฺวตฺถํ **อาจิกฺขติ** กเถตีติ กตฺตุสาธเนน วจนตฺถทสฺสนํ. กฺริยาย วาจกํ ปทํ **กฺริยาปทนฺ**ติ สรูปทสฺสนํ. **วุตฺตํ หีติ จูฬนิรุตฺติยํ**. กาโล จ การกญฺจ ปุริโส จ, เตสํ ปริทีปกํ **กาลการกปุริสปริทีปกํ**. ตํ ปน “กฺริยาลกฺขณนฺ”ติ อาขฺยาตสฺส ลกฺขณทสฺสนํ. ลกฺขียติ ญายติ เอเตนาติ **ลกฺขณํ.** สติปิ กาลาทิเภทสฺส ปจฺจยตฺถสฺสาปิ ปริทีปกตฺเต ธาตฺวตฺถภูตา ภวนาทิกฺริยาเยว ลกฺขณมสฺสาติ **กฺริยาลกฺขณํ**. อิธ “ลกฺขณนฺ”ติ สญฺญาณํ อธิปฺเปตํ, น ตุ สภาโว. น หิ สทฺทสฺส อตฺโถ สภาโว. อาขฺยาตเมว **อาขฺยาติกํ**. นตฺถิ อิตฺถิปุมนปุํสกเภทํ ติลิงฺคมสฺสาติ **อติลิงฺคํ**.

อิทานิ วจนตฺถโต สรูปโต ปเภทโต จ วิภตฺติโย ทสฺเสตุํ “กาลาทิวเสนา”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ **ธาตฺวตฺถํ** กฺริยํ **วิภชนฺติ** กาลาทิวเสน วิภตฺตึ กโรนฺตีติ วจนตฺถทสฺสนํ. **ตฺยาทโย**ติ สรูปทสฺสนํ, **อฏฺฐวิธา**ติ ปเภททสฺสนํ, **วตฺตมานา**ติอาทิ ปน ตาสํ ปเภทเหตุภูตสญฺญาทสฺสนํ. ตตฺถ **ตฺยนฺตา**ทโย[๑] วตฺตมานาวิภตฺติ นาม. **ตฺวนฺตา**ทโย[๒] ปญฺจมี นาม. **เอยฺเยยฺยุ**มาทโย สตฺตมี. **ออุ**อาทโย ปโรกฺขา. **อาอู**อาทโย หิยฺยตฺตนี. **อีอุํ**อาทโย อชฺชตนี. **สฺสติสฺสนฺตฺย**าทโย ภวิสฺสนฺตี.

---

[๑] สี. ตฺยนฺตฺยาทโย.

[๒] สี. ตฺวนฺตฺวาทโย.

สฺสาสฺสํสฺวาทโย กาลาติปตฺติวิภตฺติ นาม.

ตถา **กฺริยํ ธาเรนฺตีติ** ธาตูนํ วจนตฺถทสฺสนํ กฺริยาวาจกภาวโต. **ภูวาทโย ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จา**ติ สรูปภาวทสฺสนํ. ตตฺถ **ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา** นาม **ติติกฺข-ชิฆจฺฉ-ปิวาส**าทโย. **ทฺวิธา สตฺตธา จา**ติ **ภูวา**ทิธาตูนํ ปเภททสฺสนํ. นิพฺพตฺตนิยาทินา กมฺเมน สห วตฺตนฺตีติ **สกมฺมกา**. เย กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, เต สกมฺมกา นามาติ โยชนา. ตตฺถ **กฏนฺ**ติ นิพฺพตฺตนิยกมฺมํ. **กโรตีติ** กาลการกปุริสปริทีปกํ ปกติปจฺจยสมุทายรูปํ กฺริยาปทํ, น ธาตุมตฺตํ, ตํ กถํ สกมฺมก-ธาตุอุทาหรณตฺเตน ทสฺสิตนฺติ ? วุจฺจเต : เอตฺถ จ ปกติภูโต “กร”อิติ ธาตุเยว นิพฺพตฺตนิยกมฺมาเปกฺขกฺริยํ วทติ, น ตุ **ติ**ปจฺจโย, ตสฺส กาลการกปุริสวิเสส-ทีปกตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน **กร** อวยโว ธาตุปาเฐ ปฐิโต, น สมุทาโย. ตสฺมา “กรา”ติ อวยโว กมฺมาเปกฺขกฺริยํ วทตีติ ทสฺสิโตติ เวทิตพฺโพ. **อจฺฉตีติ “อาส** อุปเวสเน”ติ อิมสฺส รูปํ, นิสีทตีติ อตฺโถ.

วิกรียนฺติ ธาตโว เอเตหีติ **วิกรณา**, **อ**ปจฺจยาทโย, เตสํ วิกรณปจฺจยานํ เภทนํ. ตถา หิ :

> คจฺฉํ ภุญฺชํ จ ปุจฺฉนฺโต สุณนฺโต วิจินํ ตถา;
> กโรนฺโต ปาลยนฺโต จ ภินฺนา เต เตหิ ธาตโว.

สกตฺเถติ ธาตฺวตฺเถ, อิทํ ปน อญฺญตฺร เหตฺวตฺเถ **เณณยา**ทีนํ วิหิตตฺตา อิธ ตทภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ “สกตฺเถ”ติ.

กฺริยาสามญฺญภูเตติ คมนปจนาทีนํ สพฺพาสํ กฺริยานํ สาธารณรูปํ **ภวนํ** นาม. เตนาห “อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ, ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา”ติอาทิ.

[๔๒๔] กฺริยาธารณโต **ธาตโว**ติ มหติสญฺญากรณํ กฺริยาวาจีนเมว คหณตฺถํ.

ภูอิติ เอวํ วุตฺตสทฺโท อาทิ เยสํ เต **ภูอิจฺเจวมาทโย**. ธาตูติ สญฺญา เยสํ เต **ธาตุสญฺญา**.

ภู จ วา จ **ภูวา**. **วาติ** **"วา** คติพนฺธเนสู"ติ อิมสฺส คหณํ. สกมฺมก-อกมฺมกกฺริยตฺถวเสน **ภูวา** ปการาทโย วา สทฺทา ทุติยนเย เต **ธาตโว** นามาติ อธิปฺปาโย.

[๔๒๕] **อนฺโต**ติ อนฺตภูโต สโร. **โลโป**ติ โลเปตพฺโพ.

นิวตฺตนตฺถนฺติ "มหียติ, มถียตี"ติอาทีสุ **ย**ปจฺจเย จ "สมโถ, ทมโถ"ติ-อาทีสุ ถมาทิอุณาทิปจฺจเย[๑] จ ธาตฺวนฺตโลปสฺส นิเสธนตฺถนฺติ อตฺโถ.

อธิกรียติ ตตฺถ ตตฺถ นิโยชียตีติ **อธิกาโร**, ธาตูนํ อธิกาโร **ธาตฺวาธิกาโร.** "ธาตุลิงฺเคหิ, ธาตูหิ เณณย, ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ"ติ เอวมาคเต ติวิเธ ตสฺมึ ธาตฺวาธิกาเร วิหิตานํ **ขาทิการิต**ปจฺจยานํ วเสน อเนเกสํ ปจฺจยานํ ปสงฺเค สติ. วตฺตุโน อิจฺฉา วตฺตุกามตา, สา อนุปุพฺพี กโม เอติสฺสาติ **วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา**, สทฺทสฺส ปฏิปตฺติ จ ปวตฺติตา ปกติปจฺจยาทิวเสน อวคตา วจนุจฺจารณํ วา, ยถิจฺฉิตวเสน ปจฺจโย กาตพฺโพติ อธิปฺปาโย. วตฺตมานาย วิภตฺติยา วจเน กถเน อิจฺฉา **วตฺตมานวจนิจฺฉา**.

[๔๒๖] ตสฺส วตฺตมานกฺริยตฺถโชตนโต **"วตฺตมานา"**อิติ **ตฺยาทีนํ** อนฺวตฺถ-สญฺญา.

[๔๒๗] อธิกรียติ อุตฺตรสุตฺเต อาจริเยน โยชียตีติ **อธิกาโร**.

[๔๒๘] **กฺริยาย คมฺมมานาย**าติ อิโต ปุพฺเพ ธาตฺวาธิการาภาเวปิ "วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน กาเล"ติอาทินา ธาตฺวตฺถภูตาย ปจฺจุปฺปนฺนาทิเภทาย กฺริยาย คมฺมมานาย วตฺตมานาทิ**วิภตฺตีนํ วิธาน**สามตฺถิยโต วตฺตมานาทิอาขฺยาต-วิภตฺติโย **ธาตูเหว ภวนฺตีติ** สามตฺถิยโต **สิทฺธนฺ**ติ อตฺโถ.

อาณาปนํ **อาณตฺติ**. "ยทิ ภเวยฺยา"ติอาทินา ปริกปฺปนํ **ปริกปฺโป**. กาลสฺส กฺริยาย สาธนเวกลฺลาทินา อติปตฺติ อนภินิพฺพตฺติ **กาลาติปตฺติ**.

---

[๑] สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ. ["ถาทิอุณาทิปจฺจเย"ติ ภวิตพฺพํ, อถ วา มกาโร สนฺธิโช สิยา.]

ปจฺจุปฺปนฺนสมีเปติ วตฺตมานกาลสฺส อาสนฺเน อตีตกาเล จ อนาคตกาเล จ วตฺตมานาวิภตฺติ โหติ. ตตฺราปิ **ตพฺโพหารสฺส** ปจฺจุปฺปนฺนโวหารสฺส **อุปจารโต** อุปจารสมฺภวโต สมาโรปนโต. ตถา หิ อาคนฺตฺวา นิสินฺนํ ปุริสํ ปุจฺฉติ “กุโต ภวํ อาคจฺฉตี”ติ. โส “ปาฏลิปุตฺตโต อาคจฺฉามี”ติอาทิกํ วทติ. นิสินฺโนเยว วทติ “อาคจฺฉามี”ติ. **ยาว ปุเร**ติ นิปาตโยเคปิ : ยาวาหํ อาคจฺฉามิ. ปุเร อธมฺมวาทิโน ทิพฺพนฺติ.[๑] **อตีเตปี**ติ อตีตกาเลปิ. วตฺตมานาวิภตฺติโย **ตํกาลวจนิจฺฉยา** วตฺตมานกาลตฺตํ วตฺตุมิจฺฉาย ตสฺมึ กาเล วตฺตมานภาวํ สนฺธาย. ยถา “สาวตฺถิยํ วิหรตี”ติอาทิ.

วิภตฺติปฺปจฺจเยติ[๒] วิภตฺติสงฺขาเต ปจฺจเย.

[๔๒๙] **ปรสฺสตฺถานิ ปทานี**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ อตฺตโน อตฺถานิ อุตฺตรปุริสวจนานิ[๓] อตฺถิ, ตถาปิ เตสํ อปฺปกตฺตา อิตรปุริสวจนานํ พหุกตฺตา **ตพฺพาหุลฺลโต** เตสํ พาหุลฺเลน “ขทิรวนนฺ”ติอาทีสุ วิย **ตพฺโพหาโร**.

[๔๓๐] **วิปริณาเมน**าติ “อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานี”ติ อิโต “ปราณฺยตฺตโนปทานี”ติ อิโต จ **ปรสฺสปท**คฺคหณํ **อตฺตโนปท**คฺคหณํ จ ฉฏฺฐีวิปริณาเมน วตฺตเตติ อตฺโถ.

[๔๓๑] ปจโม จ มชฺฌิโม จ อุตฺตโม จ **ปรมมชฺฌิมุตฺตมา**, เตเยว ปฐมาทิการกทีปกตฺตา **ปุริสา**. ตตฺถ ปรสฺสปเท จ อตฺตโนปเท จ อาทิมฺหิ ปจิตานิ **เทฺว เทฺว วจนานิ** ปฐมปุริสา นาม, ตถา มชฺเฌ อนฺเต จ ปจิตานิ มชฺฌิมุตฺตมปุริสา นาม.

อตฺตโน อตฺถานิ ปทานิ **อตฺตโนปทานี**ติ ปรสฺสตฺถานํ พหุกตฺเตปิ โปราณโวหารวเสน วุตฺโต, โลเก ปน กฺริยาผลสฺส กตฺตุสกตฺถตาย เยภุยฺเยน อตฺตโนปทานิเยว ปยุชฺชนฺติ.

---

๑ วิ. จูฬ. ๗/๔๓๗/๒๗๕.

๒ รูปสิทฺธิยํ ปน "วตฺตมานปฺปจฺจเย"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

๓ สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ.

[๔๓๒] กฺริยาปเทน สห ตุลฺยํ สมานํ อธิกรณํ อตฺโถ เอตสฺสาติ **ตุลฺยาธิ-กรณํ**, สาธนวาจินามํ. ตสฺมึ ตุลฺยาธิกรเณ นามมฺหีติ โยชนา. **ตุมฺหมฺหวชฺชิเต**[๑] การเก อภิเธยฺเยติ อตฺโถ. ยถา "เทวทตฺโต ปจติ, ปจฺจเต โอทโน"ติ วา. ปจฺจมานตฺตา กตฺตริ[๒] วิย อิธ น ภวติ: ปจฺจเส เทวทตฺเตน, เอตฺถ "ปจฺจเส"ติ กมฺมนิ **ตุมฺห**สทฺทโยคอตฺตโนปทสฺส วิหิตตฺตา กตฺตุวาจกํ "เทวทตฺเตนา"ติ อิทํ เตน อตุลฺยาธิกรณนฺติ ปฐมปุริโส น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

"ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ อิโต "ปโร ปจฺจโย"ติ "ธาตูหิ เณณย"อิจฺจาทิโต "ธาตูหี"ติ จ อธิกาโร.

[๔๓๓] **"วิภตฺติปฺปจฺจเยสู"**ติ เอตฺถ **วิภตฺติโย** นาม **ตฺย**าทโย, **ปจฺจยา** นาม กตฺตริ วิหิตา **มานนฺต**าทโย.

สพฺพธาตุกมฺหิเยวาติ อวธารณํ "หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุกนฺ"ติ วุตฺตสพฺพธาตุกวิภตฺติโต อญฺญสฺมึ ปโรกฺขาทิเภเท อสพฺพธาตุก-วิภตฺติปจฺจยวิสเย **อ**ปจฺจยนิวตฺตนตฺถํ.

[๔๓๔] **การิตโต**ติ เอตฺถ เหตุกตฺตริ วิหิตา **เณณย**าทโย การิตา นาม. "อญฺเญสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหณสฺส อนุตฺตสมุจฺจยตฺถโต ตปฺผลํ ทสฺเสตุํ "จคฺคหเณนา"ติอาทิ วุตฺตํ.

ลหุปนฺตานนฺติ ลหุภูโต สโร อุปอนฺเต อนฺตสมีเป[๓] ปวตฺติ เอเตสนฺติ **ลหุปนฺตา**. เอเตน "ชีวติ, ปูรตี"ติอาทีสุ ทีฆุปนฺตาสุ [๔]วุทฺธิ นิวาริตา โหติ.[๔] ตสฺมา อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ ลหุปนฺตานญฺจ ธาตูนํ เย อนฺตภูตา, อุปนฺตภูตา จ อิวณฺณุวณฺณา, เตสํเยว วุทฺธิ โหตีติ อตฺโถ. **ปรสฺส**าติ อญฺญสฺส **อ**การสฺส วุทฺธิ น โหติ. เอเตน "อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี"ติ ปริภาสโต **อ**การสฺสาปิ วุทฺธิ สิยาติ สงฺกา นิวตฺติตา โหติ.

---

[๑] สี. ตุมฺหามฺหวชฺชิเต.
[๒] ก., กม., สี. [เหฏฺฐา] ปจฺจมานกตฺตริ.
[๓] ม., ก. สมีเป.
[๔-๔] ม., ก. วุทฺธินิวาริตา โหนฺติ.

อิ จ อุ จาติ ยุ. ยุ เอว วณฺณา **ยุวณฺณา**, เตสํ ยุวณฺณานมฺปิ. **ยณฺณานา**-ปจฺจเยสุ **ตตวนฺตุตาวี**อาทีสุ กิตกปจฺจเยสุ จ ปเรสุ วุทฺธิ น โหติ. **ตุทา**ทิสฺส ธาตุคณสฺสาปิ **อ**การภูเต วิกรณปจฺจเย วุทฺธิ น โหติ. "เฉตฺวา"อิติอาทีสุ **ตุน**าทิ-ปจฺจยนฺเตสุ ปน "เฉตฺวา ฉินฺทิตฺวา, เภตฺวา ภินฺทิตฺวา"ติ วิกปฺเปน วุทฺธิ โหตีติ อตฺโถ.

ตสฺสาปิ วุทฺธิยา **อนิยมปฺปสงฺเค**[๑] อนิยเมน อวิเสเสน ปสงฺเค สติ.

วิปริณาเมนาติ **ธาตูหิ เณณย**าทิสุตฺตโต ฉฏฺฐีวิปริณาเมน "ธาตูนนฺ"ติ วตฺตเต.

[๔๓๕] "ภวตี"ติ อิมินา อาขฺยาเตน กฺริยาปเทน ***ภวติ***กฺริยาย กตฺตุโน อภิหิตตฺตา กตฺตริ "โส สาธุ ภวตี"ติ วุตฺโต, ตสฺมึ ภวนกตฺตริ น ตติยา โหติ, ลิงฺคตฺถมตฺตํ ปน อเปกฺขิย ปฐมาว โหติ "โส ปุริโส สาธุ ภวตี"ติ.

[๔๓๖] ปฐมปุริสตฺถทีปเกน "ปจฺจเต"ติ อิมินา **ตุมฺห**สทฺทสฺส อสมานา-ธิกรณตฺตา อิธ มชฺฌิมปุริสวจนํ น โหติ.

[๔๓๘] หิ จ มิ จ โม จ **หิมิมา**, เตสุ.

"อถ ปุพฺพานิ"อิจฺจาทิโต "วิภตฺตีนํ, ฉา"ติ จ วตฺตเต.

[๔๓๙] **"ปราณี"**ติ เอตฺถ อิมินา นิปาตเนน **น**สฺส **ณ**ตฺตํ.

"ธาตูหิ เณณย"อิจฺจาทิโต "ธาตูหิ", "อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี"ติ อิโต "อตฺตโนปทานิ" จ วตฺตเต.

[๔๔๐] **กตฺถจิ "อส** ภุวี"ติอาทีสุ อตฺตโนปทนิวตฺตนตฺถํ.

[๔๔๑] **เอกกาลานเมว**าติ ภินฺนกาลานเมกาภิธานสฺส อสมฺภวโต "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต วายํ นิยโม สิทฺโธติ เวทิตพฺโพ. เอกโต เอกชฺฌํ อภิธานํ **เอกาภิธานํ**, ตสฺมึ เอกาภิธาเน.

คมุ สปฺปอิจฺเจเต **คติมฺหิ** คมเน วตฺตนฺเต.

---

[๑] ม. อนิยมปสงฺเค.

[๔๔๒] **อญฺญตฺถาติ มานอนฺต**ปจฺจยโต อญฺญตฺร **ย**ปจฺจเย กตฺตริ วิหิตาสุ วตฺตมานาทิวิภตฺตีสุ จ อนิจฺจญฺจ วิธึ **ปโรกฺขายํ** ปโรกฺขาวิภตฺติยํ อสนฺตญฺจ ทีเปติ. “วิภตฺตีสู”ติ อวตฺวา **“สพฺพาสู”**ติ เอตฺถ **สพฺพ**คฺคหณโต **มานนฺตยการิต**ปจฺจเยสุ จ **จฺโฉ** โหติ.

“ทาธาตุสฺส ทชฺชํ วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๔๔๔] **“สกมฺมกาปี”**ติ เอตฺถ **อปิ**สทฺโท โสปสคฺคตฺเตปิ สกมฺมกภาวสฺส อนิยตภาวทีปนตฺโถ. ยถา “ปภวติ, สมฺภวติ, ปติฏฺฐาตี”ติอาทิ.

[๔๔๕] ภาโว จ กมฺมญฺจ **ภาวกมฺมานิ**, เตสุ. อยํ **ย**ปจฺจโย อตฺตโนปทวิสเยเยว อิสฺสเต. เตน “ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา”ติอาทีสุ น โหติ.

[๔๔๖] “กตฺตริ ปรสฺสปทนฺ”ติ กตฺตริ ปรสฺสปทสฺส สิทฺธตฺตา อกตฺตริเยเวตํ อตฺตโนปทานํ ปรสฺสปทตฺตวิธานนฺติ วิญฺญายติ. **ย**การสฺส “ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ ทฺวิตฺตํ.

วิปริณาเมนาติ “ภาวกมฺเมสุ โย”ติ อิโต **ย**คฺคหณํ ฉฏฺฐีวิปริณาเมนานุวตฺตเต.

[๔๔๗] **จวคฺโค** จ **ย**การ**ว**การตฺตญฺจ **จวคฺคยการวการตฺตํ**. เอตฺถ จ “ตทนุปโรเธนา”ติ ปริภาสโต **จ**วคฺค**ต**วคฺคานเมว ธาตฺวนฺตภูตานํ สห **ย**ปจฺจเยน **จ**วคฺคาเทโส, **ย**การ**ว**การตฺตํ ปน ธาตฺวนฺตภูตานํ **รว**านเมว ส**ย**ปจฺจยานํ ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

กมฺมกตฺตรีติ ยทา กมฺมเมว ปเรน กริยมานํ สามคฺคิพเลน สุกรํ โหติ, ตทา “กมฺมกตฺตา”ติ โวหรียติ. ยถา “สยเมว โอทโน ปจฺจตี”ติ.

วิปริณาเมน “ตสฺสา”ติ จ วุตฺตวจนํ “ตสฺมึ, เย”ติ จ วตฺตเต.

วตฺตมานาวิภตฺติ.

[๔๕๐] ตุ จ อนฺตุ จ หิ จ โถ จ มิ จ โม จ ตํ จ อนฺตํ จ สฺสุ จ โวฺห จ เอ จ อามเส จาติ สมาหารทฺวนฺโท. เอวํ สพฺพตฺถ วิภตฺตีสุ. **ปญฺจมีติ ตฺวา**ทีนํ สกฺกตโวหาโร.

[๔๕๑] วิธิ จ นิมนฺตนญฺจ อชฺเฌสนญฺจ อนุมติ จ ปตฺถนา จ ปตฺตกาโล จ. ตตฺถ ปเรสํ อญฺญาตกสฺส[๑] กตฺตพฺพาทิโน อตฺถสฺส ญาปนํ **วิธิ**, "เอวํ เม รูปํ โหตู"ติอาทินา อธิฏฺฐานาทิ จ. **นิมนฺตนํ** เทยฺยธมฺมปฏิคฺคหณาทิอตฺถนิโยคการกํ. **อชฺเฌสนํ** ธมฺมเทสนาทิอตฺถสกฺการปุพฺพกาหิ ยาจนํ. **อนุมติ** กตฺตพฺพสฺส อนุชานนํ.

วิปริณาเมนาติ "อกาโร ทีฆํ หิมิเมสู"ติ อิโต ปญฺจมิยนฺตวเสน **อ**การคฺคหณมนุวตฺตเต.

[๔๕๒] **อธิวาเสตู**ติ **อธิ**ปุพฺพสฺส **วส** นิวาเส อิจฺเจตสฺส "ธาตูหิ เณณยา"ติอาทินา **เณ**ปจฺจเย "อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต"ติ วุทฺธิมฺหิ จ กเต ตโต "ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย"ติ วิธาย อิมินา นิมนฺตนตฺเถ **ตุ**ปจฺจเย จ กเต รูปํ. **นิสีทตู**ติ "**สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสู"ติ อิมสฺส **นิ**ปุพฺพสฺส **ตุ**ปจฺจเย จ กเต "สทสฺส สีทตฺตนฺ"ติ **สีท**าเทเส จ กเต รูปํ. อิทํ อาสเนน นิมนฺตนํ นาม.

เทเสตูติ "**ทิส** อติสชฺชเน"ติ อิมสฺส "จุราทิโต เณณยา"ติ **เณ** วุทฺธิมฺหิ จ กเต รูปํ.

ปุจฺฉตูติ "**ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน"ติ อิมสฺส รูปํ. **ปวิสตู**ติ "**วิส** ปเวสเน"ติ อิมสฺส รูปํ.

ททาหิ, **เทหี**ติ "**ทา** ทาเน"ติ อิมสฺส รูปานิ.

กโรตูติ "**กร** กรเณ"ติ อิมสฺส รูปํ.

ปญฺจมีวิภตฺติ.

---

[๑] ม. อญาตกสฺส.

[๔๕๓] ปริกปฺปวจเน ปฐมปุริสาทิเอกวจนนฺตานํ "ภเว, วนฺเท"ติอาทีนํ สตฺตมิยนฺตปติรูปกตาทสฺสนโต **เอยฺยา**ทีนํ **สตฺตมี**สญฺญา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ.

"อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล"ติ อิโต "อนุตฺตกาเล"ติ วตฺตเต.

[๔๕๔] อนุมติ จ ปริกปฺโป จ **อนุมติปริกปฺปา**, โส เอว อตฺโถ, ตสฺมึ. **อนุตฺตกาเล**ติ อตีตาทิวเสน อกถิตกาเล.

เอตฺถ จ "อนุมติปริกปฺเป สตฺตมี"ติ วตฺตพฺเพปิ **อตฺถ**คฺคหณสฺส อธิกตฺตา ตํ ผลํ ทสฺเสตุํ "อตฺถคฺคหเณน วิธินิมนฺตนาทีสุ จา"ติ วุตฺตํ. **อาทิ**สทฺเทน อชฺเฌสนปตฺถนา คยฺหนฺติ. **เหตุกฺริยาย สมฺภเว**ติ "ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺยา"ติ-อาทีสุ ปพฺพชฺชาทิเหตุกฺริยาย สมฺภเว สติ "อรหา ภเวยฺยา"ติอาทินา อรหนฺต-ภวนาทิผลกฺริยาสมฺภวปริกปฺปนสฺสิทํ อุทาหรณํ.

ตถาติ ปรสฺสปเท วุตฺตนยสฺส อติเทโส.

สตฺตมีวิภตฺติ.

"อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต"ติ อิโต "อปจฺจกฺเข, อตีเต"ติ จ วตฺตเต.

[๔๕๖] **หิยฺโย**ติ[๑] อนนฺตราตีตทิวโส วุจฺจติ. **ปภุติ**สทฺโท อาทิอตฺโถ, หิยฺโย ปฏฺฐายาติ อตฺโถ. **ปจฺจกฺเข วา**ติ วตฺถุปจฺจกฺขภูเต อปจฺจกฺขภูเต วา หิยฺโย ปฏฺฐาย อตีเต กาเล คมฺมมาเน **หิยฺยตฺตนี**สญฺญิตา วิภตฺติ โหตีติ อตฺโถ.

[๔๕๗] [๒]อกาโร จ อาคโม จ **อการาคโม**.[๒] หิยฺยตฺตนี[๓] จ อชฺชตนี จ กาลาติปตฺติ จาติ อิตรีตรโยคทฺวนฺโท.

สติสฺสเรติ **ภูวาทิรุธาทิ**ธาตูนมนฺเต **อ**ปจฺจยภูเต สเร สติ อชฺชตนี-กาลาติปตฺตีสุ จ ธาตฺวนฺเต วิภตฺติสเร **อิ**การาคเม จ สติ ปุน อิธ **อ**การาคม-

---

[๑] สี. หีโยติ. [เอวมุปริปิ.]
[๒-๒] สี. อกาโรว อาคโม อการาคโม. [มรมฺมโปตฺถเกสุ โสกาโร น ปากโฏ.] [๓] สี. หียตฺตนี. [เอวมุปริปิ.]

วิธานสฺส นิรตฺถกตฺตา “ตทนุปโรเธนา”ติ ปริภาสโต จ **ปโยคานุโรธา** ปโยคสฺส อนุรูปโต ธาตูนมาทิมฺหิเยวายํ **อ**การาคโม โหตีติ สามตฺถิยโต ปริภาสโต จ สิทฺธนฺติ อธิปฺปาโย.

หิยฺยตฺตนีวิภตฺติ.

[๔๕๘] หิยฺยตฺตนี จ สตฺตมี จ ปญฺจมี จ วตฺตมานา จาติ ทฺวนฺโท.

สพฺพธาตุกํ.

[๔๖๐] ปติคตมกฺขนฺติ **ปจฺจกฺขํ**, อินฺทฺริยสนฺนิสฺสิตญาณํ, อินฺทฺริยโคจรญฺจ[๑] วตฺถุ จ. น ปจฺจกฺขนฺติ **อปจฺจกฺขํ**, ตสฺมึ.

วิปริณาเมนาติ “ธาตูหิ เณณยา”ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ ฉฏฺฐีวิปริณาเมน วตฺตตีติ อตฺโถ.

[๔๖๑] อาทิภูตา วณฺณา **อาทิวณฺณา**, เตสํ. อิทํ [๒]**ภุว**อาทีสุ **ภุว**สทฺทาทิกํ[๒] สนฺธาย วุตฺตํ. เอโก สโร เอเตสนฺติ **เอกสฺสรา**.

ขณเสสูติ **ขณส**ปจฺจเยสุ จ ปโรกฺขาวิภตฺติยํ จ สพฺเพสํ ธาตูนํ นิจฺจํ เทฺวภาโว โหติ. **ชุโหตฺยา**ทิธาตุคณสฺสปิ **อ**ปจฺจเย ปเร นิจฺจํ เทฺวภาโว โหติ. **กิจฺจาทิเก**ติ “ชุหิตพฺพํ, โหตพฺพํ, ปชหิตพฺพํ, ปหาตพฺพํ, วิธาตพฺพนฺ”ติอาทีสุ กิจฺจปจฺจเย จ “ชหิตฺวา, ชหิตุํ โหตุํ, ปิทหิตฺวา, ปิธายา”ติอาทีสุ กิตกปจฺจเย จ **กฺวจิ** วิกปฺเปน **ชุโหตฺยา**ทิสฺเสว โหติ. **อปิ**สทฺเทน อญฺญตฺถ “จงฺกมติ, จงฺกมนฺตี”ติ-อาทีสุปิ โหติ. “ทาตพฺพํ, ทตฺวา, หุตํ, หีนํ, ทินฺนนฺ”ติอาทีสุ กฺวจิ น ภวติ. เตน วุตฺตํ “ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **กฺวจิ**สทฺโท”ติ.

---

[๑] สี. อินฺทฺริยโคจรํ.

[๒-๒] สี. ภุวาทีสุ ภูสทฺทาทิกํ.

[๔๖๓] **สคุปุสฺสา**ติ คุปสฺส อุ คุปุ, เตน คุปุกาเรน สหิตสฺส **ขฉส**ปจฺจเยสุ **อ**วณฺณสฺส **คุ**สฺส **อุ**การสฺส จ **อิ**กาโร โหติ, อพฺภาสคตสฺส **วา**สฺส อนฺตสฺส **อี**กาโร โหติ, **อ**กาโร ปน **ปโรกฺขายํ ภู**สฺส อนฺตสฺเสว อิเม **อิ**วณฺณา **อ**กาโร จ ยถานิปาโต.

[๔๖๕] พฺรู จ ภู จ **พฺรูภู**, เตสํ. อาห จ ภูโว จ **อาหภูวา**.

สีหคติยา "กฺวจิ ธาตู"ติอาทิโต สีหาวโลกเนน.

[๔๖๖] **อิ**กาโรว อาคโม. น สพฺพธาตุกํ **อสพฺพธาตุกนฺ**ติ วิภตฺติภาเวน สพฺพธาตุกสทิสา ปโรกฺขาอชฺชตนีภวิสฺสนฺตีกาลาติปตฺติโย จ วุจฺจนฺติ, "น"อิติ นิปาตสฺส "อมนุสฺโส"ติอาทีสุ วิย สทิสตฺถวุตฺติโตติ ทฏฺฐพฺพํ.

พฺยญฺชนาทิมฺเหวาติ "ตฺถ มฺห สฺสติ สฺสา"ติ เอวํ อาทิเก พฺยญฺชนปุพฺพเก เอว อสพฺพธาตุกวิภตฺติมฺหิ[๑] ปเร อยํ **อิ**การาคโม ภวติ, น ปน สราทิเก **ออี**เอวมาทิเก วิภตฺติเก วจเน ปเร. อยํ ปน วิเสโส "กฺวจี"ติ อธิการโต สิทฺโธติ เวทิตพฺโพ. "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต **พฺยญฺชนาโทปิ** พฺยญฺชนปุพฺพเกปิ อสพฺพ-ธาตุเก ปเร "ทสฺสตี"ติอาทีสุ กฺวจิ **อิ**การาคโม **โน สิยา**, น สิยาติ อตฺโถ.

[๔๖๗] **ก**สฺส วณฺณสฺส สมฺพนฺธี วคฺโค **กวคฺโค**.

ปโรกฺขาวิภตฺติ.

[๔๖๘] "อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต"ติ อิโต "อปจฺจกฺเข, อตีเต"ติ จ "หิยฺโย-ปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี"ติ อิโต "ปจฺจกฺเข"ติ จ วตฺตเต.

[๔๖๙] **สมีเป** สมีปภูเต อตีเต กาเล, น หิยฺโยปภุติ. เตนาห วุตฺติยํ "อชฺชปฺปภุติ อตีเต กาเล"ติ.

มณฺฑูกคติยา "ทาธาตุสฺส ทชฺชํ วา"ติ อิโต.

---

๑ ม. อสพฺพธาตุวิภตฺติมฺหิ.

[๔๗๑] **มา**ติ ปฏิเสธวาจเกน นิปาเตน ปโยโค[๑] สมฺพนฺโธ **มาโยโค**. **สพฺพกาล**คฺคหณํ ปจฺจุปฺปนฺนอนาคตกาเลปิ หิยฺยตฺตนาทีนํ วิธานตฺถํ. ตโต สนฺตานรุปฺปนภวนฺตสฺส สติ วเย ภาวิเน จ "มา ภวา, มา ภวิ, มา ภวตู"ติ ปฏิเสโธ วุตฺโต โหติ.

อตีตกาลวิภตฺติ.

[๔๗๒] มหติยา สญฺญาย ปโยชนํ ทสฺเสตุํ "ตํกาลทีปกตฺตา"ติอาทิ[๒] วุตฺตํ.

[๔๗๓] น อาคโต อสมฺปตฺโตติ **อนาคโต**.

ตํกาลวจนิจฺฉยาติ อนาคตกาลํ กตฺวา วตฺตุมิจฺฉาย อตีเตปิ กาเล ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ โหติ. ยถา "อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสนฺ"ติ. **อาทิ**สทฺเทน "ยา ปุพฺเพ โพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกวรมาภุเช; นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺตี"ติอาที[๓] สงฺคยฺหนฺติ.

ภวิสฺสเต เตนาติ เตน ปุริเสน อนาคเต ภวนฺนฺติ อตฺโถ.

ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ.

[๔๗๔] **กาลสฺส** กฺริยาย **อติปตนํ** อติกฺกโม.

วิรุทฺธปจฺจยูปนิปาตโต วิโรธิปจฺจยสนฺนิธานโต **การณเวกลฺลโต** ปจนาทิ-กฺริยายุปฺปตฺติเหตูนํ กฏฺฐาทีนํ วิกลตฺตา วา.

[๔๗๕] **สาธกสฺส** กฺริยานิพฺพตฺตกสฺส วิโรธิสนฺนิธานโต สหการิการณ-เวกลฺลโต **สตฺติวิรโห** วิโยโคติ เตน. **อจฺจนฺตานุปฺปตฺตี**ติ เหตุกฺริยาย อสมฺภเวน ผลกฺริยาย อจฺจนฺตํ อสมฺภโว.

---

[๑] สี. โยโค.

[๒] ก. ภวิสฺสติกาลโยโตตฺยาทิ, กม., สี. ภวิสฺสติกาลโยคโตติอาทิ.

[๓] ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๘๒/๔๕๕.

ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺสาติ เหตุกฺริยาย ปพฺพชิโต ภเวยฺยาติ อตฺโถ.

กาลาติปตฺติวิภตฺติ.

สมฺปตีติ วตฺตมานกาเล สตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานาวิภตฺติโย โหนฺติ. ภวิสฺสนฺตี เอกา จ **อนาคเต** กาเล ภวติ. ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺติสงฺขาตา จตสฺโส วิภตฺติโย **อตีตกาลิกา** อตีตกาเลเยว ภวนฺตีติ อตฺโถ.

ฉกาลิกวิภตฺตินโย.

วิกรณวิธานวณฺณนา

สวุทฺธิกภูวาทินย

ฉกาลิกวิภตฺติโย ทสฺเสตฺวา ภูวาทีนเมว เยสํ วิเสสวิธานํ อตฺถิ, เต ทสฺเสตุํ "อิสุ อิจฺฉากนฺตีสู"ติอาทิ อารทฺธํ.

"ธาตูนนฺ"ติ "ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺสา"ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ วจน-วิปริณาเมน อนุวตฺตเต.

[๔๗๖] อิสุ จ ยโม จาติ **อิสุยมา**, เตสํ.

อิจฺฉตีติ เอตฺถ สํโยคนฺตตฺตา อุปนฺตสฺส อิการสฺส วุทฺธิ น โหติ.

วิ-อาปุพฺพตฺเต สติ **วายมติ**.

"หวิปริยโย[๑] โล วา"ติ อิโต **วา**คฺคหณํ "อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป

---

๑ ก. หวิปริยาโย. [เอวมุปริปิ.]

จา”ติ อิโต **อนฺตโลป**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๔๗๗] อี จ อิญฺจ **อีอึ**, เตสํ อีอินฺนํ อชฺชตนีวิภตฺติวจนานํ. ตฺโถ จ ตฺถญฺจ **ตฺถตฺถํ**.

“สฺสสฺส จา”ติ อนุวตฺตมาเน ปุน **สปฺปจฺจย**คฺคหณสฺส อธิกตฺตา ตปฺผลํ ทสฺเสตุํ “สปฺปจฺจยคฺคหเณนา”ติอาทิ วุตฺตํ.

[๔๗๘] **ทุติยญฺเจตฺถ**าติ โว จ โว จาติ “วว”อิติ วตฺตพฺเพ เอกเสสนเยน วา ตนฺตนเยน วา ทุติยญฺเจตฺถ **ว**คฺคหณํ อิจฺฉิตพฺพํ.

[๔๗๙] **อโวจุมฺห**าติ เอตฺถ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อุ**ตฺตํ.

“อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จา”ติ อิโต “อนฺตโลโป”ติ จ “หวิปริยโย โล วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ จ วตฺตเต.

[๔๘๐] **เย**ติ “วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย”ติ อิโต “เย”ติ วตฺตมาเน.

[๔๘๑] หสฺส ยกาเรน **วิปริยโย**[๑] เหฏฺฐุปริยตา **หวิปริยโย**.

นิมิตฺตภูตยการสฺสาติ “เย”ติ **ย**การสฺเสว อธิการโต สุตฺตตฺตา วุตฺตํ.

[๔๘๒] ชโร จ มโร จ **ชรมรา**, เตสํ. ชีโร จ ชียฺโย จ มียฺโย จาติ **ชีรชียฺยมียฺยา**.

[๔๘๓] ปสฺโส จ ทิสฺโส จ ทกฺโข จ **ปสฺสทิสฺสทกฺขา**. เอตฺถ จ **ทิสฺส**คฺคหณํ กมฺมนิ ปทิสฺสตีติ[๒] **ปสฺส**าภาวปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ. **อทฺทสี**ติ อชฺชตนีอตฺตโนปทปฐม-ปุริเสกวจเนปิ รูปํ.

“สพฺพตฺถ เค คี”ติ อิโต “สพฺพตฺถา”ติ วตฺตเต, “ทธนฺตโต[๓] โย กฺวจี”ติ อิโต “กฺวจี”ติ จ.

---

[๑] ก. วิปริยาโย. [เอวมุปริปิ.]

[๒] ม. ปสฺสตีติ.

[๓] ม., ก. ทาธานฺตโต, สี. ทธานฺตโต. [เอวมุปริปิ กิพฺพิธานวณฺณนายํ.]

[๔๘๔] สีทสฺส ภาโว **สีทตฺตํ**.

“ยมฺหิ ทาธา”อิจฺจาทิโต “ยมฺหี”ติ วตฺตเต.

[๔๘๕] “ทาธาตุสฺส ทชฺชํ วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๔๘๖] “เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๔๘๗] **นาญฺโญ** สวุทฺธิก**ภูวา**ทิโต **ตุท**าทิโต จ ปโร **อ**ปจฺจโย [ ][๑] โลปมาปชฺชตีติ อตฺโถ.

ภูวาทิชุโหตฺยาทิปรํ ฐเปตฺวา “ตทนุปโรเธนา”ติปิ วจนโต สวุทฺธิเกหิปิ กฺวจิเทว **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร.

[๔๘๘] ธาตโว จ วิภตฺติโย จ ปจฺจยา จ **ธาตุวิภตฺติปจฺจยา**, เตสํ. ทีโฆ จ วิปรีโต จ อาเทโส จ โลโป จ อาคโม จาติ วิคฺคโห. “กฺวจิ ธาตู”ติ เอตฺถ **ธาตุ**คฺคหณสาหจริยโต วิภตฺติปจฺจยาปิ ธาตุวิหิตาเยว คหิตาติ ตํตพฺพิหิตานเมว อิมินา ทีฆรสฺสาทิการิยวิธานํ โหติ, น ตทฺธิตสมาสาทีสุ อธิเกสูติ ทสฺเสตุํ “อิธ ธาตฺวาธิกาเร”ติอาทินิยมนํ วุตฺตํ. **ตพฺพิปรีต**คฺคหเณน รสฺสตฺตํ คหิตํ.

กิยาทีนนฺติ กีสูลูอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ **นา**ปจฺจเย ปเร รสฺสตฺตํ โหติ. **อญฺญธาตูนญฺจ ทาถาธา**[๒]อิจฺเจวมาทีนํ ภวิสฺสนฺติอาทิสํโยเค ปเร รสฺสตฺตํ. **อาอีอู**นํ วิภตฺตีนํ **มฺหา**สฺส อนฺตสฺส จ วิกปฺเปน รสฺสตฺตํ.

อชฺชตนิมฺหิ ปเร **คมิ**โต **จฺฉ**สฺส **ญฺฉ**าเทโส. อสฺส **คมิ**ธาตุสฺส อชฺชตนิยํ วิกปฺเปน **คา**อาเทโส จ. **อุ จาคโม วา ตฺถเมฺหสูติ ตฺถเมฺหสุ** วา **อุ**การาคโม จ โหตีติ อตฺโถ. **ยมฺหิ** ปจฺจเย ปเร “สูยติ, ชียตี”ติอาทีสุ ธาตูนมนฺตสฺส ทีโฆ จ.

เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอเตสญฺจ วา **เอ**ตฺตญฺจ โหติ. **สฺเส**สฺส วิภตฺติสฺส **เอ**กาโร **อ**ตฺตญฺจ ปาปุเณยฺย. หิยฺยตฺตนีอชฺชตนีสุ **โอ**การวิภตฺติโย **อตฺตมิตฺตญฺจ**าติ

---

[๑] สี. นสทฺโท อตฺถิ.
[๒] สี. ทาธาฐา. [โปราณิเก เยภุยฺเยน ถาธาตุมฺหิ ทุติยทนฺตชกฺขรํ โยเชตพฺพํ, อาธุนิเก ปน โปตฺถเก ทุติยมุทฺธชกฺขรํ.]

อการตฺตํ **อิ**การตฺตญฺจ วา ปปฺโปนฺติ. ยถา : มาโวจ ผรุสํ กญฺจิ,[๑] มา ตฺวํ ภายิ มหาราช.[๒] อชฺชตนีหิยฺยตฺตนีสุ อตฺตโนปเท **อาตฺถ**อิจฺเจเต ยถากฺกมํ **ตฺถถ**อิจฺจาเทเส วา ปปฺโปนฺติ.

ตถา พฺรูโต ติอนฺตีนํ ออุ วาห จ ธาตุยาติ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **พฺรูโต พฺรู**ธาตุโต ปราสํ **ติอนฺตีนํ** วิภตฺตีนํ **วา** วิกปฺเปน **ออุ**อาเทสา โหนฺติ. **พฺรู**ธาตุยา **อาห**อาเทโส จ. เอวํ กเต "อาห, อาหุ"อิติปิ รูปํ เวทิตพฺพํ.

เอกาโรการโตติ "ปาเลนฺติ, กโรนฺติ, ปาเลนฺโต, กโรนฺโต"ติ เอวมาทีสุ เอกาโรการโต ปโร **เอตฺถ** วิภตฺติปจฺจยานมาทิภูโต สํโยคนฺโต **อ**กาโร นิจฺจํ โลปมาปชฺชติ, น เตฺวกาโรการาติ อตฺโถ.

วชฺชาสีติ เอตฺถ **เอยฺย**สฺส โลโป.

"ปุพฺโพพฺภาโส"ติ อิโต **อพฺภาส**คฺคหณํ, "อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา"ติ อิโต **อนฺต**คฺคหณํ **วา**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

[๔๘๙] "โอ อว สเร"ติ อิโต "โอ สเร", "เอ อยา"ติ อิโต "เอ"ติ จ วตฺตมาเน.

สวุทฺธิกภูวาทินโย.

---

[๑] ขุ. ธ. ๒๕/๑๓๓/๔๐.

[๒] ขุ. ชา. ๒๘/๖๘๕/๑๙๗.

หูวาทินย

[๔๙๐] โหติสฺส **หู**ธาตุสฺส สโร **โหติสฺสโร**. เอห จ โอห จ เอ จ **เอโหเห.**

“โอ อว สเร”ติ อิโต “สเร”ติ จ “ธาตูหิ เณณย”อิจฺจาทิโต **ธาตุ**คฺคหณญฺ-จานุวตฺตเต.

[๔๙๑] **อชํ คามํ เนตีติ** เอตฺถ **อชนฺ**ติ ปธานกมฺมํ, อิตรมปฺปธานํ. เตน วุตฺตํ “นียเต คามํ อโช”ติ.[๑]

“อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตมาเน.

[๔๙๓] ทา จ ธา จ มา จ ฐา จ หา จ ปา จ มห จ มถาทโย จาติ วิคฺคโห. “อนฺตสฺส อีกาโร”ติ วตฺตพฺเพ “สจฺฉนฺทโต หิ วจนานํ ปวตฺตี”ติ ญาเยน “อนฺโต อีการมาปชฺชเต”ติ วุตฺตํ. **นิจฺจตฺโถยมิ**ติ “อิวณฺณาคโม วา”ติ **อี**การาคเมปิ สิทฺเธ ปุนารมฺโภ นิจฺจตฺโถว โหติ.

“อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตมาเน.

[๔๙๔] “ปา ปิโพ”ติ เอตฺถ ววตฺถิตวิภาสตฺถ**วา**ธิการโต “ปานียํ, ปาตพฺพนฺ”ติอาทีสุ น โหติ.

ภุวีติ ภวเน สตฺตายนฺติ อตฺโถ.

อสสฺมาติ “อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จา”ติ อิโต “อสสฺมา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตมาเน.

[๔๙๕] “ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตมาเน.

[๔๙๖] อาทิสฺส อาทิสรสฺส โลโป **อาทิโลโป**. “อตฺถิ, อตฺถู”ติอาทีสุ อนฺตโลปวิธานสามตฺถิยโต อาทิโลโป น โหติ.

---

[๑] ม., สี. นียเต คามมโชติ.

“อสสฺมา, อนฺตโลโป จา”ติ จ อนุวตฺตเต.

[๔๙๘] **อตฺถา**ติ ภวถ.

“หวิปริยโย โล วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๔๙๙] มิ จ โม จ **มิมา**, เตสํ. มฺหิ จ มฺหา จ **มฺหิมฺหา**. อนฺตสฺส โลโป **อนฺตโลโป**.

[๕๐๐] ตฺถุสฺส ภาโว **ตฺถุตฺตํ**. **อสโต**ติ **อส**ธาตุโต. **อาสี**ติ เอตฺถ “สรา สเร โลปนฺ”ติ ปุพฺพสเร ลุตฺเต “ทีฆนฺ”ติ ปรสรสฺส ทีโฆ.

“ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา”ติ อิโต “วา”ติ จ “สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จา”ติ อิโต “อสสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

[๕๐๑] **อสพฺพธาตุเก**ติ อสพฺพธาตุกวิภตฺติมฺหิ ปเร.

“กฺวจิ ธาตุ” อิจฺจาทิโต “กฺวจี”ติ วตฺตเต.

[๕๐๒] **อาหํสู**ติ เอตฺถ ปรีกฺขายํ **อุ**วจนสฺส “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อํสุ**อาเทโส.

“หนสฺส ฆาโต”ติ อิโต “”หนสฺสา”ติ วตฺตเต.

[๕๐๓] **วิภตฺติปจฺจเยสู**ติ เอตฺถ วตฺตมานาทิวิภตฺตีสุ กิจฺจกิตปจฺจเยสุ จ. **ขาเทเส**ติ “วจมุจภุชาทิโต”ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน **หน**โตปิ ปรสฺส **สฺส**สฺส **ข**อาเทเส กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หน**นฺตสฺส **น**สฺส นิคฺคหีตํ.

หูวาทินโย.[๑]

---

๑ สี. หุวาทินโย.

ชุโหตฺยาทินย

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสูติ หุอิจฺจยํ ธาตุ **ทาเน** จ **อทนํ** นาม ภกฺขนํ ตสฺมึ อทเน จ **หพฺยสฺส** อคฺคิมฺหิ ชุหิตพฺพสฺส [๑]อินฺธนสปฺปิยาทิกสฺส **ปทาเน** จ วตฺตตีติ อตฺโถ.[๑]

"ปุพฺโพพฺภาโส"ติ อิโต "อพฺภาเส"ติ วตฺตเต.

[๕๐๔] "ฌลานมิยุวา สเร วา"ติ อิโต "ฌลานํ สเร"ติ วตฺตมาเน.

[๕๐๕] [๒]โย จ วกาโร จ **ยวการา**.[๒] เอตฺถ **การ**คฺคหณมสนฺเทหตฺถํ.

อปทนฺตสฺสาติ อิทํ วิเสสนํ ปทนฺตสฺส "วโมทุทนฺตานนฺ"ติ อิมินา สิชฺฌนโต วุตฺตํ.

[๕๐๗] "หิ โลปํ วา"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเต.

[๕๐๘] ทาสฺส ธาตุสฺส อนฺโต **ทาทนฺโต**, ตสฺส ทาทนฺตสฺส. มิ จ โม จ **มิมา**, เตสุ.

อทา ทานนฺติ อิทํ อตฺตโนปทวเสน วุตฺตํ. **รสฺสตฺตนฺ**ติ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา.

[ ][๓]

ทาธาทโย ปเนตฺถ สวุทฺธิกภูวาทโย,[๔] ลุตฺต**อ**วิกรณา ชุโหตฺยาทโย เทฺวภาวรูปา.

ชุโหตฺยาทินโย.[๕]

อิติ ภูวาทิคณวณฺณนา.

[๑-๑] สี. อินฺธนสปฺปิอาทิกสฺส ทาเน จ ปวตฺตตีติ อตฺโถ. [๒-๒] สี. ยกาโร จ วกาโร จ ยวการา.

[๓] มรมฺมโปตฺถเก "ชุโหตฺยาทินโย"ติ อยํ ปาโฐ เอตฺถนฺตเร ทิสฺสติ.

[๔] ม., ก. อวุทฺธิกภูวาทโย, สี. อวุทฺธิกา ภูวาทโย. [๑๖๖-ปิฏฺเฐ ๔๘๗-สุตฺตวณฺณนายํ ปสฺสิตพฺพํ.]

[๕] มรมฺมโปตฺถเก อยํ ปาโฐ อิธ น ทิสฺสติ.

รุธาทิคณวณฺณนา

“ภูวาทิโต อ”ติ อิโต “อ”อิติ วตฺตมาเน.

[๕๐๙] รุธ อาทิ เยสนฺเต **รุธาทโย**, ตโต.

“รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจ”อิติ จตุปฺปทมิทํ **กตฺตริ วิภตฺติปจฺจเยสูติ** กตฺตริ วิหิตาสุ วิภตฺตีสุ มานนฺตาทิปจฺจเยสุ จ ปเรสูติ อตฺโถ. **ตโต ปุพฺพนฺติ** **อ**ปจฺจยโต ปุพฺพํ หุตฺวา นิคฺคหีตํ ธาตุสรโต ปรญฺจ หุตฺวา โหติ “ตทนุปโรเธนา”ติ ปริภาสโต.

สฺสสฺส ฉาเทเสติ “วสฉิทลภาทิโต”ติ เหฏฺฐา นิยมตฺตา **ฉิท**โตปิ **สฺส**สฺส **ฉ**าเทเส กเต “พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **ท**การสฺส **จ**กาเร จ กเต “เฉจฺฉตี”ติ รูปํ. “เฉจฺฉติ, โภกฺขตี”ติอาทีสุ ปฐมํ “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธึ กตฺวา ปจฺฉา **จ**การ**ก**การาเทสา กาตพฺพา.

อิติ รุธาทิคณวณฺณนา.

ทิวาทิคณวณฺณนา

[๕๑๐] **ยคฺคหณนฺ**ติ “ภาวกมฺเมสุ โย”ติ อิโต ฉฏฺฐีวิปริณาเมน **ยคฺคห**ญฺจ “จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺสา”ติ จ “ปุพฺพรูปนฺ”ติ จ วตฺตมาเน.

[๕๑๑] **กาตพฺพานี**ติ อิมินา ภาวกมฺมวิหิต**ย**ปจฺจยสฺส วุตฺตอาเทเส กตฺตริปิ อติทิสนฺโต “ตถา[๑] กตฺตริ จา”ติ วุตฺตนฺติ ทสฺเสติ. **โพ วสฺสา**ติ ปฐมํ วการสฺส **พ**กาเร กเต สติ “ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ ทฺวิตฺตํ กาตพฺพํ. **ญาเส**[๒] ปน ปฐมํ ทฺวิตฺตํ กตฺวา ปจฺฉา ทฺวยสฺส วุตฺตตฺตา อิธาปิ วุตฺตํ.

---

[๑] ก., สี. ยถา. [เอวมุปริปิ.]

[๒] นฺยาส. ๔๔๗-สุตฺเต.

“อุทปชฺชา”ติอาทีสุ **ยวมทนา**ทิสุตฺเตน **ท**การาคโม.

“พุชฺฌตี”ติอาทีสุ **วคฺเค โฆสาโฆสา**ทิสุตฺเตน[๑] ทฺวิตฺตํ.

ณาเทโสติ ตวคฺคปญฺจมสฺส สยการสฺส นสฺส “ตถา กตฺตริ จา”ติ จวคฺคปญฺจโม.

อิติ ทิวาทิคณวณฺณนา.

สฺวาทิคณวณฺณนา

[๕๑๒] “หิ โลปํ วา”ติ **หิ**โลเป, **กฺวจิ ธาตฺวา**ทินา รสฺสตฺเต จ กเต **“สุณ”**อิติ รูปํ.

ณาปจฺจยโลโปติ กฺวจิ ธาตฺวาทินา. “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน **ส**าคโม.

อสกฺขีติอาทีสุ **สก**สฺส **ก**สฺส **ข**าเทเส **วคฺเค โฆสา**ทินา ทฺวิตฺตํ.

อิติ สฺวาทิคณวณฺณนา.

กิยาทิคณวณฺณนา

[๕๑๓] **กี**อิจฺจยํ ธาตุ อาทิ เยสํ ธาตูนํ เต **กิยาทโย**. เอตฺถ “ฌลานมิยุวา สเร วา”ติ **กี**สทฺทนฺตสฺส **อี**การสฺส **อิย**อาเทโส.

---

๑ สี. โฆสาทิสุตฺเตน.

กตฺตรีติ กตฺตริ วิหิเตสุ ปจฺจเยสูติ ทฏฺฐพฺพํ. **นา**ปจฺจโย ปโร ยสฺมา ส **นาปโร**, ตสฺส ภาโว **นาปรตฺตํ**, ตสฺมา. เอเตน "ยณฺณานานิฏฺฐาทีสุ วุทฺธิ น"อิติ[1] คหิโต **นา**ปจฺจโย อยนฺติ ทสฺสิโต โหติ.

"อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา"ติ อิโต "วา"ติ วตฺตเต.

[๕๑๔] ชา จ ชญฺจ นา จาติ **ชาชํนา**.

อิธาติ อาขฺยาตวิสเย **ชา**เทโส **นา**มฺหิ ปเร เอว, น **ณา**ทีสุ ปเรสุ. อิเธวายํ นิยโม. เตน **ชานนชานนก**าทีสุ กิตเกสุ **ชา**เทโส อนิวาริโตว. **ชํ**อาเทโส **ณา**มฺหิ ปเร. อยญฺจ นิยโม ววตฺถิตวิภาสตฺถ**วา**สทฺทสฺสานุวตฺตนโต ลพฺภติ "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต จ.

เอกาโรติ **อิ**การสฺส **สรโลป**าทิสุตฺเตน ปุพฺพโลเป กเต **เอ**กาโร โหติ. **ทฺวิตฺตนฺ**ติ "ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ.

[๕๑๕] อิยา จ ณา จ **อิยาณา**.

"เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา วา"ติ อิโต "ญาโต, วา"ติ จ วตฺตมาเน.

[๕๑๖] **ย**การตฺตญฺจ **ญาเส**[2] วุตฺตตฺตา.

ญามฺหีติ **ญา**เทเส ปเร นิจฺจํ **นา**โลโป. **อชฺชตนาทีสุ** อชฺชตนีภวิสฺสนฺตี-กาลาติปตฺตีสุ วิภาสา **นา**โลโป. **อญฺญตฺถ** วตฺตมานาทิวิภตฺตีสุ น จายํ โลโป โหติ. **นาโต ติมฺหี**ติ "นายตี"ติอาทีสุ **นา**โต **ติ**มฺหิ ปเร **นา**ปจฺจยสฺส **ย**การตฺตํ โหติ.

วิชาเนมูติ เอตฺถ **กฺวจิ ธาตฺวา**ทินา **เอยฺยาม**สฺส **เอมุ**อาเทโส.

[๕๑๗] คห อาทิ ปกาโร ยสฺส โสยํ **คหาทิ**, ตโต. ปฺโป จ ณฺหา จ **ปฺปณฺหา**. "กิยาทิโต นา"ติ อิมินา **นา**ปจฺจเย สิทฺเธปิ **ณฺหา**ปจฺจยสฺส วิสุํ อารมฺโภ **ห**วิปริยยตฺโถ.

---

[1] รูปสิทฺธิยํ "อญฺเญสุ จา"ติ สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ. [2] นฺยาส. ๕๐๙-สุตฺเต.

“คหสฺส เฌ ปฺเป”ติ อิโต “คหสฺสา”ติ วตฺตเต.

[๕๑๘] หสฺส โลโป **หโลโป**.

“วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย”ติ อิโต “เย”ติ วตฺตเต. **วิปริยโย** เหฏฺฐุปริยตา.

ตทา สาคโมติ **อิ**การาคมสฺส กรณโต ปฐมตรเมว **ส**การาคโม โหติ.

อิติ กิยาทิคณวณฺณนา.

ตนาทิคณวณฺณนา

[๕๒๐] ตนุ อาทิ เยสนฺเต **ตนาทโย**, ตโต. โอ จ ยิโร จ **โอยิรา**.

“เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๕๒๑] “นาสฺส โลโป ยการตฺตํ, โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ เอวํ **นา**อาทีนํ **วิกรณานํ การิยวิธิปฺปกรณตฺตา** “อุตฺตโมกาโร”ติ เอตฺถ **“โอกาโร**”ติ **โอ**วิกรณปจฺจโยว คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํ.

[๕๒๒] **รการโลโป กฺวจิ ธาตฺวา**ทินา.

เอถาทิสฺสาติ **กร**โต ปรสฺส **เอยฺย**สฺส **เอถ**สทฺทาทิภูตสฺส **เอ**การสฺส จ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อา**ตฺตํ โหติ. **เอยฺยุมาทีสู**ติ “เอยฺยุํ, เอยฺยาสี”ติอาทีสุ **เอยฺย**สทฺทสฺส โลโป จ โหติ.

อกตฺถาติ เอตฺถ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ร**สฺส **โอ**ปจฺจยสฺส จ โลโป.

“หวิปริยโย โล วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๕๒๓] “หิ โลปํ วา”ติ อิโต “วา, โลโป”ติ จ “โหติสฺสเรโหเห ภวิสฺสนฺติมฺหี”ติอาทิโต “ภวิสฺสนฺติมฺหิ, สฺสสฺส จา”ติ วตฺตเต.

[๕๒๔] "สฺสสฺส จา"ติ อธิกาเร สติ ปุน **สปจฺจย**คฺคหณสฺส อธิกตฺตา ตปฺผลํ ทสฺเสตุํ "อธิกภูตสปจฺจยคฺคหเณนา"ติอาทิ วุตฺตํ.

อิติ ตนาทิคณวณฺณนา.

จุราทิคณวณฺณนา

สีหวิโลกเนนาติ "อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี"ติ อิโต สีหวิโลกเนน "ภาเว จ กมฺมนี"ติ จ วตฺตเต.

[๕๒๕] **"จุร** เถยฺเย"ติ อยํ ธาตุ อาทิ เยสนฺเต **จุราทโย**, ตโต จุราทิโต. เณ จ ณโย จ **เณณยา**.

[๕๒๗] สํโยโค อนฺโต เอตสฺสาติ สํโยคนฺโต, น สํโยคนฺโต **อสํโยคนฺโต**, ตสฺสาติ อตฺโถ.

อิติ จุราทิคณวณฺณนา.

อิธ สตฺตธาติ "ภูวาทิโต อ"อิจฺจาทินา วิกรณปจฺจยเภเทน อิธ **กจฺจายเนน** ทสฺสิตา ธาตุคณา เอวํ สตฺตธา สตฺตปการา ภวนฺตีติ อตฺโถ.

วิกรณวิธานนฺติ วิกรณปจฺจยานํ วิธิ. **สมตฺตนฺ**ติ นิฏฺฐิตนฺติ อตฺโถ.

อิติ วิกรณวิธานวณฺณนา.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนยวณฺณนา

ธาตฺวตฺเถ วิหิตา ปจฺจยา ธาตุปจฺจยา,[๑] เต อนฺตา เยสนฺเต **ธาตุปฺปจฺจยนฺตา.**

“ข”อิติ ปจฺจโย อาทิ เยสํ **ฉสอายอีย**าทีนํ เต ขาทโย. เหตฺวตฺเถ วิหิตา **เณณย**าทโย การิตา. เต อนฺตา เยสนฺเต การิตนฺตา. ขาทโย จ เต การิตนฺตา จาติ **ขาทิการิตนฺตา**.

ธาตุคฺคหณนฺติ เอตฺถ อนนฺตรสุตฺเต **ธาตุ**คฺคหณํ **ลิงฺค**คฺคหเณน ยทิ นาม พฺยวหิตํ, ตถาปิ **ติชคุป**าทีนํ ธาตุตฺตา ตทนุปโยคตฺถํ สามตฺถิยโต **ธาตุ**คฺคหณเมว อิธานุวตฺตียตีติ ทฏฺฐพฺพํ. เตนาห วุตฺติยํ “ติชคุปกิตมานอิจฺเจเตหิ ธาตูหี”ติ. **ปร**คฺคหณํ **ปจฺจย**คฺคหณญฺจ ยาว อิธ อาขฺยาเต กิพฺพิธาเน จ ปจฺจยวิธาน-สามตฺถิยโต ตตฺถ สพฺพตฺถ อนุวตฺตตีติ ทสฺเสตุํ “ปรา ปจฺจยาติ จ อธิกาโร”ติ วุตฺตํ.

[๕๒๘] ติโช จ คุโป จ กิโต จ มาโน จ **ติชคุปกิตมานา**, เตหิ. โข จ โฉ จ โส จ **ขฉสา**.

วฺวตฺถิตวิภาสโตติ อิธ **วา**สทฺทสฺส จ วฺวตฺถิตวิภาสตฺตา **ติช**ธาตุโต **ขนฺติยํ** อภิเธยฺยายํ **ข**ปจฺจโยว โหติ, นาญฺญตฺเถ. **นินฺทาย**เมตฺถ **คุป**โต ตุ **ฉ**ปจฺจโยว. **กิต**ธาตุโต สํสยโรคาปนยเนสุ **ฉ**ปจฺจโยว. **มาน**โต อุปธารณตฺเถ **ส**ปจฺจโยว, นาญฺญตฺเถติ อยํ นิยโม เวทิตพฺโพ. ตโต อญฺญตฺถ **ตฺย**าทโย กิจฺจกิตกา จ อนิวาริตาว.

“พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปจฺจเยสุ จา”ติ อิโต “พฺยญฺชนนฺตสฺเส”ติ วตฺตมาเน.

[๕๓๐] **ธาตุปฺปจฺจเยหี**ติ ขนฺติอาจาราทิเภเท ปโยชกพฺยาปารภูเต ธาตฺวตฺเถ วิหิตตฺตา ธาตุภูตปจฺจยา **ธาตุปฺปจฺจยา**. เก เต ? **ขา**ทิการิตนฺตา, เตหิ. เอเตน “ธาตุปฺปจฺจยา”ติ สวิเสเสน วจเนน “ธาตุโต วิหิเตสุ **ตฺยา**ทิวิภตฺตีสุ กิจฺจกิตเก จา”ติ ปสงฺคํ นิวตฺเตติ.

---

๑ ก. ธาตุปฺปจฺจยา.

อติกฺกมฺม ปวตฺตํ วากฺยํ **อติวากฺยํ**, ผรุสวจนํ. **ติติกฺขตีติ** สหตีติ อตฺโถ.

[๕๓๑] **ฉปฺปจฺจเยสูติ** เอตฺถ พหุวจเนน "วจฺฉตี"ติอาทีสุ ปจฺจเยกเทสภูตสฺสาเทสสฺสาปิ คหณํ เวทิตพฺพํ. **ชิคุจฺฉตีติ** ครหติ. **โคเปตีติ** เอตฺถ "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ **เอ**กาโร.

"ปุพฺโพพฺภาโส"ติ อิโต **อพฺภาส**คฺคหณมนุวตฺตเต.

[๕๓๒] มาโน จ กิโต จ **มานกิตา**, เตสํ. โว จ โต จ วตา, เตสํ ภาโว **วตตฺตํ**. **ว**การตฺตํ **ต**การตฺตญฺจาติ อตฺโถ.

วิจิกิจฺฉตีติ สํสยมาปชฺชติ.

[๕๓๓] [1]ปา จ มา จ **ปามา**, เตสํ.[1]

ธาเตฺวกเทสตฺตา ธาตุโวหาเรน วุตฺตํ "ปามานานํ ธาตูนนฺ"ติ. "อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา"ติ อิโต **วา**คฺคหณานุวตฺตนโต "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต วา **ปา**สฺส วิกปฺเปน **วา**เทโส, เตน "ปิวาสตี"ติ สิชฺฌติ. **วีมํสตีติ** วิจาเรติ.

โภตฺตุนฺติ ภุชโต "อิจฺฉตฺเถสุ สมานกตฺตุเกสุ ตเวตุํ วา"ติ **ตุํ**ปจฺจเย กเต วุทฺธึ กตฺวา "ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา"ติ ธาตฺวนฺตโลเป **ต**สฺส จ ทฺวิตฺเต กเต รูปํ.

"ติชคุป"อิจฺจาทิโต "ขฉสา, วา"ติ จ วตฺตเต.

[๕๓๔] ภุโช จ ฆโส จ หโร จ [2]สุ จ ปา จ,[2] เต อาทิ เยสนฺเต **ภุชฆสหรสุปาทโย**, เตหิ. ตุํ จ อิจฺฉา จ ตุมิจฺฉา, สมานกตฺตุภาเว ยุตฺตานํ ตุมิจฺฉานํ อตฺถา **ตุมิจฺฉตฺถา**, เตสุ. ตุมนฺตยุตฺตอิจฺฉาย วา อตฺถา **ตุมิจฺฉตฺถา**, เตสุ. เตน "โภชนมิจฺฉติ, โภตฺตุํ วชตี"ติอาทีสุ ตุมนฺตรหิเต อิจฺฉตฺเถ, อิจฺฉารหิเต ตุมตฺเถ จ **ข**าทโย น โหนฺติ, "โภตฺตุมิจฺฉา พุภุกฺขา"ติอาทิ ปน กิตนฺตวเสน สิชฺฌติ.

---

[1]-[1] เอตฺถนฺตเร อยํ ปาโฐ สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ. ปาเฐน ปน "ปา จ มาโน จ ปามานา, เตสํ" อิติ ภวิตพฺพํ.

[2]-[2] ม., สี. สุ จ โป จ, ก. สุโป จ. [รูปสิทฺธิยมฺปน "สุ สวเน, ปา ปาเน" อิจฺเจเต ธาตโว ทสฺสิตา.]

[๕๓๕] **ฐานูปจาเรน**าติ **คี**อาเทสสฺสปิ ฐานิโน **หรสฺส** ธาตุตฺตา ตทุปจาเรน “ธาตู”ติ โวหารสมฺภวโต “กฺวจาทิวณฺณาน”มิจฺจาทินา **ทฺวิตฺตํ**.

[๕๓๖] “อาย นามโต กตฺตุ อุปมานา อาจาเร”อิติ ปญฺจปทมิทํ. **ทกาโร** สนฺธิโช.

ปพฺพตายตีติ เอตฺถ ธาตุปฺปจฺจยนฺตานํ **ภุชา**ทิตฺตา “ภูวาทิโต อ”อิติ **อ**ปจฺจโย น โหติ. **ติติกฺขตี**ติอาทีสฺปิ เอเสว นโย. **สมุทฺทมิว**าติ สีลเวลานติกฺกมาทิ-การเณน. “สํโฆ อตฺตานํ สมุทฺทมิว จรตี”ติอาทินา ธาตุปฺปจฺจเย สพฺพตฺถ **วา**ธิการโต วากฺยมฺปิ สิทฺธํ ภวติ.

“อาย นามโต”ติอาทิโต “นามโต, อาจาเร”ติ จ วตฺตเต.

[๕๓๗] “อีโย อุปมานา จา”ติ ติปทมิทํ.

กตฺตุคฺคหณนิวตฺตนตฺถนฺติ ปุริมสุตฺตโต **อุปมาน**คฺคหเณ อนุวตฺตมาเน ตํนิยามกํ **กตฺตุ**คฺคหณมฺปิ อนุวตฺเตยฺย, ตโต ตํนิวตฺตนตฺถนฺติ อตฺโถ.

[๕๓๘] อตฺตโน อตฺถาย อิจฺฉา อตฺติจฺฉา, สาเยว อตฺโถ **อตฺติจฺฉตฺโถ**, ตสฺมึ.

“ธาตูหิ เณณย”อิจฺจาทิโต **การิต**คฺคหณมนุวตฺตเต.

[๕๓๙] ธาตุรูเป ธาตุปฺปจฺจยโยเค ตํ กโรตีติอาทิเก ปยุชฺชิยมาเน[๑] นามโยคินิ สติ ตโต นามโต **ณย**ปจฺจโย, **จ**สทฺเทน **เณ**[๒] จ.

วิภตฺตุปฺปตฺตีติ “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติมินา. **ปมาณยตี**ติ ปมาณํ กโรติ. **อมิสฺสยติ** อมิสฺสํ กโรติ.

[๕๔๐] เอวํ นามโต ธาตฺวตฺเถ **อาย**าทิปจฺจเย วิธาย อิทานิ ธาตุโตว เหตฺวตฺเถ **เณณย**าทิเก วิธาตุํ “ธาตูหี”ติ อารทฺธํ. เณ จ ณโย จ ณาเป จ ณาปโย จาติ ทฺวนฺโท. **การิตานี**ติ ปุถุสญฺญากรณญฺจ ปโยชกพฺยาปารวิญฺญาปนตฺถเมว.

---

[๑] สี. ปยุชฺชมาเน.

[๒] ม. โณ. [๓๓๑-สุตฺตวณฺณนายํ ปสฺสิตพฺพํ.]

ธาตูหีติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา "สพฺเพหี"ติ ลทฺธํ.

อตฺถโต สามตฺถิยโต. **ปโยชกพฺยาปาโร** นาม อาณาปนํ.

วาสทฺทสฺสานุวตฺติโตติ "ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วา"ติ อิโต ยถานุปุพฺพิก**วา**ธิการานุวตฺตนโต **อุวณฺณนฺตา** ธาตุโต **เณณยาว** โหนฺติ. ยถา : ภาเวติ, ภาวยติ, สาเวติ, สาวยติ. **อา**การนฺตธาตุโต จ **ณาเปณาปยา**ติ อิเม **ปจฺฉิมภูตา เทฺว** ปจฺจยา สิยุํ. ยถา : ทาเปติ, ทาปยติ, ปติฏฺฐาเปติ, ปติฏฺฐาปยติ. **เสสโต** พฺยญฺชนนฺตโต จตฺตาโรปิ เทฺวปิ โหนฺติ. ยถา : กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ, ทเมติ, ทมยติ. **อิ**วณฺณนฺตโต **เอ**การนฺตโต ปรา เทฺว. ยถา : สยาเปติ, สยาปยติ, [๑]นยาเปติ, นยาปยติ, ชยาเปติ, ชยาปยติ,[๑] อาณาเปติ, อาณาปยติ, จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ.

อกมฺมกาติ[๒] เย กมฺมนิรเปกฺขกฺริยวาจกา "ติฏฺฐติ, เสตี"ติอาทิกา ธาตโว, เต การิตวิสเย สกมฺมกา โหนฺติ. ยถา : ฌตฺตํ ฐเปติ, ภิกฺขุํ สยาเปติ. เย "คจฺฉติ, ปจตี"ติอาทิกา สกมฺมกา ธาตโว, เต การิเต ทฺวิกมฺมกา **อสฺสุ** ภเวยฺยุํ. ยถา : ปุริสํ คามํ คามยติ, เทวทตฺตํ โอทนํ ปาเจติ. สภาเวน ทฺวิกมฺมกา ปน ติกมฺมกา โหนฺติ. ยถา : ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจาเปติ พฺราหฺมณํ พฺราหฺมเณน วา เทวทตฺโต.

ตสฺมาติ ยสฺมา อกมฺมกาปิ การิตวิสเย สกมฺมกา โหนฺติ, ตสฺมา การณา การิเต กตฺตริ จ กมฺเม เอว จ อาขฺยาตวิภตฺติยา สมฺภโว โหติ, น ภาเว. **สุทฺธกตฺตา**ติ "โย กโรติ ส กตฺตา"ติ วุตฺโต สุทฺธกตฺตาปิ การิตวิสเย เหตุกตฺตารา ปยุชฺชมานตฺตา กมฺมสญฺญิโต โหติ. ยถา : เทวทตฺตํ กมฺมํ กาเรติ ยญฺญทตฺโต.

นิยาทีนนฺติ **"นี** ปาปุเณ"ติอาทีนํ ทฺวิกมฺมกานํ นยนกฺริยาย อชาทีนํ ปตฺตุมิจฺฉิตตรตฺตา ยํ อชาทิกํ ปธานกมฺมํ, ยญฺจ **ทุห-ยาจ-ภิกฺข-ปุจฺฉ**าติ[๓]อาทิสงฺขาตทุหาทีนํ ทฺวิกมฺมกธาตูนํ ยญฺญทตฺตาทิกํ อปฺปธานกมฺมํ, การิตวิสเย ยญฺจ สุทฺธกตฺตุสญฺญิตํ กมฺมํ, ตเทตํ ติวิธมฺปิ กมฺมํ **อาขฺยาตโคจรํ** กมฺมนิ วิหิตาย

[๑-๑] เอตฺถนฺตเร กตฺถจิ มรมฺมโปตฺถเก จ สีหฬโปตฺถเก จ น ทิสฺสติ.

[๒] สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ, รูปสิทฺธิยมฺปน "อกมฺมา ธาตโว โหนฺติ" อิจฺเจวํ ทิสฺสติ.

[๓] ม., ก. ทุหยาจิภิกฺขิปุจฺฉีติ.

อาขฺยาตวิภตฺติยา โคจรํ อภิเธยฺยํ ภวติ, อนญฺญํ. ยถา : เทวทตฺเตน นียติ คามมโช, สเกน ปาปกมฺเมน นิรยํ นียติ ทุกมฺมนฺติ. ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียติ พฺราหฺมเณน, ปุริโส กมฺมํ การียติ เทวทตฺเตน.

โย โกจิ ภวตีติ สุทฺธกตฺตุโน ทสฺสนํ. **ตมญฺโญ ภวาหี**ติอาทิ เหตุกตฺตุโน นิโยคทสฺสนํ. กิตนฺตวเสนาปิ วากฺยํ ทสฺเสตุํ "อถ วา ภวนฺตนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ตญฺจ สามตฺถิยทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทสฺเสตุํ "สมตฺถนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ลิงฺคกาลสงฺขฺยาเภทํ อนามสิตฺวา สามญฺญโต วากฺยํ ทสฺเสตุํ "ภวิตุํ ปโยเชตีติ วา"ติ วุตฺตํ. **การิเต**ติ นิมิตฺโตปาทานสามตฺถิยโต อสํโยคนฺตสฺส ธาตุสฺสาติ สิทฺธํ.

"โอ อว สเร"ติ อิโต "โอ"ติ, "เอ อยา"ติ อิโต "เอ"ติ จ วตฺตเต. "ธาตูหิ เณณย"อิจฺจาทิโต **ธาตุ**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

[๕๔๑] อาโว จ อาโย จ **อาวายา**. "โอ เอ"อิติ อิเมสํ ธาตฺวนฺตภาโว "**การิเต**"ติ นิมิตฺโตปาทานสามตฺถิยโต สิทฺโธติ ทฏฺฐพฺโพ.

ภาเวตีติ อุปฺปาเทติ วฑฺฒยติ จาติ อตฺโถ.

ปโยเชติ ปยุชฺชยตีติ[๑] อตฺโถ.

[๕๔๒] "ฆฏาทีนํ วา"ติ เอตฺถ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา "ฆเฏติ, อุคฺฆาเฏติ, อติกฺกเมนฺโต"ติอาทีสุ วิกปฺเปน วุทฺธิ. "คเมนฺโต, ทเมนฺโต, สเมนฺโต"ติ- อาทีสุ น โหติ.

"อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต"ติ อิโต "การิเต"ติ วตฺตเต.

[๕๔๓] "ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสู"ติ อิโต "ณมฺหี"ติ วตฺตเต.

[๕๔๔] **ฆาเตตี**ติ ปหราเปติ.

คณฺหาเปตีติ เอตฺถ "คหาทิโต ปฺปณฺหา"ติ **วินาธิกาเรน** โยควิภาเคน การิเตปิ **ณฺหา**ปจฺจโย.

---

[๑] ก. ปยุชฺชตีติ, สี. ปยุญฺชตีติ.

สการิเตหีติ "นฺทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา"ติ ยเทตํ การิตนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ยุณฺวูนํ อนานนาก**าทิอาเทสวิธานํ ทสฺสนํ อิมเมว "ธาตุปฺปจฺจยนฺตโต การิตปจฺจยา โหนฺตี"ติ เอตสฺส อตฺถสฺส ญาปกนฺติ เวทิตพฺพํ.

อิติ ธาตุปฺปจฺจยนฺตนยวณฺณนา.

สาสนตฺถนฺติ ปริยตฺติสาสโนปการตฺถํ, **สมุทฺทิฏฺฐนฺ**ติ มยา สมาสโต สงฺเขเปน สมฺมา อุทฺทิฏฺฐํ **อาขฺยาตํ** อาขฺยาตลกฺขณํ **วิจกฺขณา** นิปุณมตโย **สกพุทฺธิ-วิเสเสน** อาจริยมตานุคเตน อตฺตโน พาหุสจฺจพเลน **จินฺตยนฺตุ** วิตฺถารโต อวิปรีตํ ปฏิวิชฺฌนฺตูติ อตฺโถ.

ฉกาลิกนโย[๑] เสส- ภูวาทิ จตุธาวิธ;[๒]
รุธาทิ ปญฺจธา[๓] ธาตุปฺ- ปจฺจยนฺตา จ ทสฺสิตา.

อิติ ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ อาขฺยาตกณฺฑวณฺณนา.

---

๑ สี. ฉกาลิกนเย. ๒ สี. จตุธา จิธ.
๓ สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ. ปาเรน ปน "รุธาที ฉพฺพิธา"อิติ ภวิตพฺพํ.

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

เตกาลิกกิจฺจปจฺจยนฺตนยวณฺณนา

อิทานิ กิพฺพิธานกปฺปมารภนฺโต ภทนฺตมหากจฺจายนตฺเถโร อตฺตนา วกฺขมานสฺส กิพฺพิธานสฺส อานิสํสวิเสสํ; สกลสฺส ชินวจนตฺถสฺส สํรกฺขเณ กมฺมกตฺตุกรณาทิ-สาธนโกสลฺลมูลกตฺตา กิพฺพิธานสฺส ชินวจนสาสเน พหุปการตฺตญฺจ ทสฺเสตุํ “พุทฺธํ ญาณสมุทฺทนฺ”ติอาทินา คาถาจตุกฺกมาห. ตตฺถ **พุทฺธนฺ**ติ สยํ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธมฺมํ. สพฺพสฺสปิ เญยฺยมณฺฑลสฺส สพฺพากาเรน ชานนโต **สพฺพญฺญุํ**. ทสพลจตุเวสารชฺช-ฉอสาธารณญาณาทิเภเทน คมฺภีราปริเมยฺยปฺปภาวโต สมุทฺทภูเตน สมนฺนาคตตฺตา **ญาณสมุทฺทํ**. ปณิธานโต ปภุติ กปฺปลกฺขาธิกจตุรสงฺเขยฺยกาลํ สกลสฺสปิ สตฺต-โลกสฺส เหตุ นิมิตฺตํ จตฺโรฆนิตฺถรณตฺถํ. ขินฺนาย เขทงฺคตาย มหากรุณา-ปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาปารมิสงฺขาตาย มติยา พุทฺธิยา สมนฺนาคตตฺตา **โลกเหตุขินฺนมตึ** เอวํวิธํ สกลโลกสฺส เชฏฺฐเสฏฺฐํ อคฺคํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปุพฺพํ ปฐมํ อภิวนฺทิตฺวา ปโยคานุรูปํ ภาวกมฺมกตฺตุกรณาทิสาธนสหิตตาย **สสาธนํ** เตกาลิกอตีตกาลิก-วตฺตมานกาลิกภวิสฺสนฺติกาลิกาทิเภทานํ ธาตุวิหิตานํ **ณ**าทิปจฺจยานํ กิตสญฺญิตานํ กปฺปานํ วิธานเมตฺถาติ **กิตกปฺปสญฺญิตํ** สทฺทลกฺขณปกรณํ **อหํ วกฺขามิ** สิสฺสานํ หิตาย กถยิสฺสามีติ อตฺโถ.

อิทานิ กิตกปฺปสฺส อวสฺสารมฺภนิยตํ สาธนานิสํสทสฺสนมุเขน ทสฺเสนฺโต “สาธนมูลํ หิ ปโยคมาหู”ติอาทิมาห. ตตฺถ สาธียติ นิปฺผาทียติ นิพฺพตฺตนิยาทิเภทา กฺริยา เตน สภาวโต ปริกปฺปโต วา สิทฺเธน กมฺมาทินา การเกนาติ **สาธนํ**, กมฺมกตฺตุ-ภาวกรณาธิกรณสมฺปทานาปาทานา. ภาโว เจตฺถ สาธฺยสิทฺธิสรูปตฺตา สาธนํ. เตน ภาวสาธโนยํ สทฺโทติ วุตฺโต, ภาวาภิเธยฺโยติ วุตฺตํ โหติ. ตํ สาธนํ มูลมสฺสาติ **สาธนมูลํ**. **ปโยคนฺ**ติ รูปสิทฺธิ. ทานสีลาทิสทฺทาภิธานํ ปโยคมูลํ อตฺถญฺจ วจนตฺถา-วคมนญฺจ **อาหุ** ปณฺฑิตา กถยนฺติ. วจนตฺถภูเตสุ อตฺเถสุ วิสารทมตโย อสํหีร-พุทฺธิกา ชินสฺส ตถาคตสฺส สาสนธรา ปริยตฺติสาสนธราติ มตา สมฺมตาติ อตฺโถ.

อิทานิ อนฺวยโต วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรกโต ทฬฺหีกโรนฺโต "อนฺโธ"ติอาทิมาห. ตตฺถ **เทสกวิกโล**ติ มคฺคเทสเกน จกฺขุมตา วิกโล รหิโต **อนฺโธ** อุปหตจกฺขุทฺวโย ปุริโส กนฺตารํ ปฏิปนฺโน สปฺปฏิภยฏฺฐานํ ปริวชฺเชตุํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ เขมฏฺฐานํ คามมคฺคํ เจว คเหตุํ อสกฺโกนฺโต อนฺตรามคฺเค **นฏฺโฐ** สุนฏฺโฐ จ โหติ. ยถา จ ฆตมธุเตลานิ เภสชฺชานิ อฉิทฺทาภินฺนเวฬุมตฺติกาทิภาชเนน วินา **นฏฺฐานิ** ปํสุอาทึ ปวิสิตฺวา สุสฺสิตฺวา วินฏฺฐานีติ อคยฺหูปคานิ โหนฺติ, ตถา เอว **ปโยควิกโล อตฺโถ** ธาตุโต กมฺมกตฺตุภาวกรณาทิวาจกํ ปจฺจยํ กตฺวา นิปฺผาทิเตน ปโยเคน อภิธาเนน ผสฺสาทิสภาวนิรุตฺติสทฺเทน วินา **อตฺโถ** ชินวจนตฺโถ ผสฺสเวทนาทิสภาวนิรุตฺติสทฺทานมตฺโถ นฏฺโฐ. อกฺขรวิปชฺชเนน ทุนฺนิยมานตาย ทุนฺนโยว โหตีติ อตฺโถ.

อิทานิ วุตฺตมตฺถมุปสํหริตฺวา กิตกปฺปารมฺภสฺส มหตฺถตาทสฺสเนน สิสฺสานํ ตํสวเน อาทรํ ชเนนฺโต อาจริโย "ตสฺมา"อิจฺจาทินา อวสานคาถมาห. ยสฺมา นิพฺพจนสุทฺธิยา วินา ปโยควิปชฺชเน สติ ชินวจนตฺโถปิ วิปชฺชติ, ตสฺมา **มุนิวจนตฺถสฺส** เตปิฏกสงฺขาเตน ชินวจเนน วุตฺตตฺถสฺส อวิปรีตผลสมฺพนฺธสฺส สิกฺขตฺตยสงฺคหิตสฺส ปฏิปตฺติปฏิเวธสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส อญฺญตฺร พุทฺธุปฺปาทา อลพฺภนียตาย **กาณกจฺฉโปปม**สุตฺเต[๑] วุตฺตนเยน อติทุลฺลภสฺส **สํรกฺขณตฺถํ** สมฺมา ยาว สาสนนฺตรธารา รกฺขณตฺถํ สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตตฺถํ **สิสฺสกานํ** สทฺธาปพฺพชิตานํ กุลปุตฺตานํ **หิตํ** สมฺมาปฏิปตฺติเหตุภูตํ กมฺมกตฺตุภาวกรณาธิกรณสมฺปทานาปาทานสงฺขาเตน สาธเนน สหิตํ **กิตกปฺปํ** กิตสญฺญิตานํ เตกาลิกาทิปจฺจยานํ วิธายกํ กิพฺพิธานํ นาม ปกรณํ **อหํ วกฺขามิ** วิตฺถาเรน กถยิสฺสามีติ อตฺโถ.

ตสฺมา สํรกฺขณตฺถํ[๒] มุนิวจนตฺถสฺส ทุลฺลภสฺสาหํ;
วกฺขามิ สิสฺสกหิตํ กิตกปฺปํ สาธเนน ยุตนฺ"ติ.

วจนานุรูปํ กิตการมฺภํ ทสฺเสตุํ "อถ ธาตูหี"ติ วุตฺตํ. **อถ** อาขฺยาตานนฺตรํ ภาวกมฺมกตฺตุกรณาธิกรณสมฺปทานาปาทานการกสงฺขาตาภิเธยฺยยุตฺตํ **กิพฺพิธานํ** กิตกปฺปสฺส วิธานํ, กิตกปฺปนฺติ อตฺโถ. เอตฺถ กิจฺจานมฺปิ กิตกโวหารลาภโต สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ.

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๒๕๒/๒๒๐. [๒] กจฺจายเน "สํรกฺขตฺถนฺ"ติ วา "สํรกฺขณตฺถนฺ"ติ วา ทิสฺสติ.

ตตฺถาติ ตสฺมึ กิพฺพิธาเน. **เตสุ** กิจฺจปจฺจยา ตาว วุจฺจนฺเตติ สมฺพนฺโธ. **ปฐมํ วุตฺตตฺตา**ติ "อญฺเญ กิตฺ"ติ กิตสญฺญาวิธานโต ปุเรตรเมว "เต กิจฺจา"ติ **กิจฺจ**สญฺญาย ฐปิตตฺตา.

กิจฺจปจฺจยานํ เตกาลิกตฺตา ติกาลวิคฺคหํ ทสฺเสตุํ "ภูยเต"ติอาทิ วุตฺตํ. **ภูยเต**ติ เทวทตฺเตน สมฺปติ ภวนํ. **อภวิตฺถา**ติ อตีเต ภวนํ. **ภวิสฺสเต**ติ อนาคเต ภวนนฺติ อตฺโถ.

"ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ อิโต "ปรา, ปจฺจยา"ติ จ อธิกาโร เวทิตพฺโพ.

[๕๔๕] ภวนํ **ภาโว**. กรียตีติ **กมฺมํ**. ภาโว จ กมฺมญฺจ **ภาวกมฺมานิ**, เตสุ อภิเธยฺเยสูติ อตฺโถ. ตพฺโพ จ อนีโย จ **ตพฺพานียา**.

โยควิภาเคนาติ "ตพฺพานียา"ติ สุตฺตวิภาคโต. **อญฺญตฺถ** กตฺตุกรณาทีสุ.

อรหสกฺกตฺถทีปกา อรหตฺถสฺส สกฺกตฺถสฺส จ ทีปกา. "กรณียํ กุสลํ, ปจนียํ ภตฺตนฺ"ติ เอวํ ยถากฺกมํ กตฺตุํ อรหตฺถสฺส ยุตฺตตฺถสฺส กตฺตุํ สกฺกุเณยฺยตฺถสฺส จ ทีปกา หุตฺวา **เต** กิจฺจปจฺจยา ภาวตฺเถ จ กมฺมตฺเถ จ ภวนฺตีติ สมฺพนฺโธ.

[๕๔๖] โณ อาทิ เยสนฺเต **ณาทโย**. **เต จ** กาลตฺตเยปิ โหนฺตีติ สมฺพนฺโธ.

ตติเย ธาตฺวาธิกาเรติ "ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ"ติ อิเธว วุตฺเต. เอเตน "ธาตุลิงฺเคหี"ติ "ธาตูหิ เณณยา"ติ เอตฺถ วุตฺตธาตฺวาธิการา นิวตฺติตา โหนฺติ.

"กฺวจี"ติ "ทธนฺตโต โย กฺวจี"ติ อิโต สีหาวโลกเนนานุวตฺตเต.

[๕๔๗] ยถา ยถา อาคโม ชินวจนํ [๑]น วิรุชฺฌตีติ[๑] **ยถาคมํ**, ชินวจนานุปโรเธนาติ อตฺโถ.

พฺยญฺชนาทิเกสูติ น สราทิเกสุ.

[๕๔๘] **กิจฺจา**ติ มหติสญฺญากรณํ[๒] **กิจฺจ**ปจฺจยนฺตานํ กรณียตฺถตาวิญฺญาปนตฺถํ.

---

[๑] ม., ก. อวิรุชฺฌตีติ, สี. อวิรุชฺฌาติ.

[๒] สี. สญฺญากรณํ.

ปญฺเณนาติ ปญฺญวตา.

“อิทานิ อภิภูยเต, อตีเต อภิภูยิตฺถ, อนาคเต อภิภูยิสฺสเต โกโธ”ติ กมฺมนิติกาลวิคฺคโห. เอตฺถ หิ “อภิภวิตพฺโพ โกโธ ปณฺฑิเตนา”ติอาทีสุ “โกโธ”ติ กมฺมสฺส กิจฺจปจฺจเยน อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยาย อวิสยตฺตา ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ เวทิตพฺพํ.

“นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี”ติ อิโต วจนวิปริณาเมน “อนฺตสฺสา”ติ, “กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมินฺ”ติ อิโต “กรสฺส จ ตตฺตนฺ”ติ จ วตฺตเต.

[๕๔๙] ตุํ จ ตุน จ ตพฺโพ จ **ตุํตุนตพฺพา**, เตสุ.

กโรติสฺสาติ “ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส”อิจฺจาทิโตนุวตฺตเต.

[๕๕๐] โร จ โห จ **รหา**, เต อาทิ เยสนฺเต **รหาทโย**.

อาทิสทฺเทนาติ “รหาทิโต”ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน. **รมุ** กีฬายํ, **อป** ปาปุเณ, **ญา** อวโพธเน, **ตา** ปาลเนติ เอวมาทิ ธาตฺเวตฺถ สงฺคยฺหติ.

สามตฺถิยาติ “รหาทิโต ณา”ติ[๑] วจนสฺส อญฺญถานุปฺปตฺติโต[๒] สรพฺยวหิตสฺสาปิ **น**การสฺส **ณ**ตฺตํ สิทฺธนฺติ อตฺโถ.

“ปุรสมุป”อิจฺจาทิโต “วา”ติ วตฺตเต.

[๕๕๑] คโม จ ขโน จ หโน จ, เต อาทิ เยสํ, เตสํ **คมขนหนาทีนํ**. อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. ตุญฺจ ตพฺโพ จ, เต อาทิ เยสํ, เตสุ **ตุํตพฺพาทีสุ**.

นิยฺยาตีติ วฏฺฏโต นิคฺคจฺฉตีติ อตฺโถ. **นหานียนฺ**ติ เอตฺถ **กฺวจิ**คฺคหเณน ธาตฺวนฺตโลปาภาเว “สรโลโป”ติอาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน ปุพฺพโลเป น สิทฺเธ “สรา สเร โลปนฺ”ติ ปุพฺพสเร ลุตฺเต **ห**การโต ปรสฺส **อนีย**สฺสาการสฺส “ทีฆนฺ”ติ ทีโฆ.

“ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา”ติ อิโต “ภาวกมฺเมสู”ติ ปรมธิกาโร.

[๕๕๓] โณ อนุพนฺโธ เอตสฺสาติ **ณานุพนฺโธ**.

---

๑ สี. รหาทิโต โน ณาติ.

๒ ก. อญฺญถานุปปตฺติโต.

น ปโยคีติ **อปฺปโยคี**. **อนุพนฺโธ** นาม **ณ**าทิปจฺจเยสุ ทิสฺสติ. น ตสฺส สุตฺตนฺเตสุ ปโยโค อตฺถีติ **อปฺปโยคี**. ยถา : กุมฺภกาโร.

สิสฺโสติ เอตฺถ **ยวตํ ตลน**าทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **สฺย**สฺส **ส**กาเร กเต ทฺวิตฺตํ.

"นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี"ติ อิโต "อนฺตานนฺ"ติ, "การิตํ วิย ณานุพนฺโธ"ติ อิโต **ณานุพนฺธ**คฺคหณญฺจ วตฺตเต, "ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ"ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

[๕๕๔] โก จ โค จ **กคา**. โจ จ โช จ **จชา**, เตสํ.

"ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. **ณฺย**ปจฺจยวิสเยปิ วิปริยเยน ตพฺพานียาปิ ภวนฺตีติ ทสฺเสตุํ "วินิจฺฉิตพฺพํ, วินิจฺฉนียนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ.

ณฺยนฺตตฺตทีปนตฺถญฺจ[๑] **ณฺย**คฺคหณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

"รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน"ติ อิโต **อนฺต**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

[๕๕๕] "โณฺย จา"ติ อิโต **ณฺย**คฺคหณญฺจ ฉฏฺฐีวิปริณาเมน.

[๕๕๖] วโท จ มโท จ คโม จ ยุโช จ ครโห จ อากาโร จ, เต อาทิ เยสนฺเต **วทมทคมยุชครหาการา**.[๒] เตหิ **วทมท**าทิ**ท**การนฺเตหิ, [ ][๓] **ยุช**าทิ**ช**การนฺเตหิ, **ครหา**ทิ**ห**การนฺเตหิ, **อา**การนฺเตหิ ธาตูหิ จ ปรสฺส ณฺยสฺส ยถากฺกมํ **ชฺช**าทิอาเทสา. ชฺโช จ มฺโม จ คฺโค จ ยฺโห จ เอยฺโย จาติ ทฺวนฺโท.

รสฺสตฺตนฺติ **ณฺย**ปจฺจยปรตฺตา ธาตุสรสฺส วุทฺธิมฺหิ กเต **ชฺโช**ติ อาเทเส กเต ปุน "สํโยเค ปเร รสฺสตฺตนฺ"ติ พฺยญฺชเน ปเร รสฺสตฺตํ.

มทคฺคหเณนาติ กรณสาธนสฺส **มชฺช**สทฺทสฺส สิชฺฌนตฺถํ อิธ **มท**ธาตุคฺคหณโต กรเณปิ **ณฺย**ปจฺจโย โหตีติ อตฺโถ. มชฺชํ นาม อเจตนํ ทพฺพํ, ตโต สยํ น มชฺชติ, ปุคฺคโลว เตน มชฺชตีติ ทฏฺฐพฺโพ.

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **โภชฺชนฺ**ติ เอตฺถ อาเทโส น โหติ,

---

๑ สี. ณฺยตฺตทีปนตฺถญฺจ.

๒ สพฺพโปตฺถเกสุ เอวํ ทิสฺสติ, ปาเฐน ปน "วท...ครหาการาทโย"ติ ภวิตพฺพํ.

๓ เอตฺถนฺตเร "คมาทิมการนฺเตหิ"อิติ ภวิตพฺพํ.

วชฺชมิจฺจาทีสุ นิจฺจํ โหติ.

มินิตพฺพนฺติ เอตฺถ **กฺวจิ ธาตฺวา**ทินา ธาตฺวนฺตสฺส **อิ**กาโร. "กิยาทิโต นา"ติ **นา**ปจฺจโย. **เมตพฺพนฺ**ติ เอตฺถ **อิ**การาคเม "สรา สเร โลปนฺ"ติ ปุพฺพโลเป จ กเต "กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต"ติ **อิ**การสฺ**เส**กาโร.

[๕๕๗] "กรมฺหา ริจฺจา"ติ เอตฺถ "โณฺย จา"ติ อิโต **จ**คฺคหณมนุวตฺตเต. เตน "กตฺตพฺพํ, กรณียนฺ"ติ รูปานิ อวิโรธิตานิ โหนฺติ. เตน วุตฺตํ "กรมฺหา ริจฺจปจฺจโย จ โหตี"ติ.

[๕๕๘] **รมฺหี**ติ เอตฺถ "โร อสฺส อตฺถี"ติ อตฺเถ "สทฺธาทิโต ณ"อิติ **ณ**ปจฺจโย. เตน **รมฺหิ ร**การวติ ปจฺจเยติ อตฺโถ. [1]**รนฺโต**ติ เอตฺถ **ร**กาโร สนฺธิโช.[1] โร อาทิ มริยาทา[2] อวธิ อสฺสาติ **ราทิ**. **โน**ติ โลปมาห.

สรโลโปติ **กฺวจิ ธาตฺวา**ทินา.

[๕๕๙] เปโส จ อติสคฺโค จ ปตฺตกาโล จาติ **เปสาติสคฺคปตฺตกาลา**. เตสุ.

เต จาติ กิจฺจอุณาทีสุ เปสาทิอตฺเถสุ วิหิตา กิจฺจปจฺจยา.

"สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จา"ติ อิโต "ตสฺสา"ติ วตฺตเต.

[๕๖๐] "ภุช"อิติ ธาตุ อาทิ เยสนฺเต **ภุชาทโย**, เตสํ. **ทฺวิ จา**ติ เอตฺถ **ทฺวิ**คฺคหเณน ทฺวิภาโว วุตฺโต.

ธาตฺวนฺตโลปาทีติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน ทฺวิตฺตํ.

อวสฺสกญฺจ อธมิโณ จ **อวสฺสกาธมิณา**, เตสุ. อธโม อิโณ **อธมิโณ**, อิณคฺคาหีติ อตฺโถ. **เปสา**ทีสุ : กตฺตพฺพํ ภวตา กมฺมํ, ภุญฺชิตพฺพํ ตยา, อชฺเฌยฺยํ เต อยํ กาโล, ทาตพฺพํ เม สตํ อิณํ ตยาติ.

อิติ กิจฺจปจฺจยนฺตนยวณฺณนา.

[1-1] มรมฺมโปตฺถเก เหฏฺฐา "อธิกนฺติ มญฺเญ"ติ อตฺถิ.
[2] ม.,ก. มริยาโท. สีหฬโปตฺถเก เหฏฺฐา "มริยาโท'ติ พหูสุ"อิติ ปาโฐ อตฺถิ.

เตกาลิกกิตกปจฺจยนฺตนยวณฺณนา

[๕๖๑] กมฺมญฺจ ตํ อาทิ จาติ **กมฺมาทิ**, ตสฺมึ. อุปปทวเสน ธาตุยา อาทิมฺหิ ฐิเต สตีติ อตฺโถ.

[๕๖๓] **กุมฺภํ กโรตีติ อตฺเถ**ติ อุปปทสมาสสฺส นิจฺจตฺตา อาขฺยาตภูเตน อญฺญปเทน วิคฺคหทสฺสนเมตํ. ยทิ หิ สมาสโต ปุเรตรเมว **การ**สทฺทสฺส กิตนฺตตฺตา ตโต **สฺยา**ทุปฺปตฺติ ภเวยฺย. ตทา "กุมฺภํ กาโร"ติ สกปเทเนว วากฺยํ ภเวยฺย, "ภูมิคโต"ติอาทีสุ **คต**สทฺทสฺเสว. "กาโร"ติ อิมสฺส วิสุํ ปโยโคปิ อาปชฺเชยฺย. น จ ตํ ยุตฺตํ, "ธาตุยา กมฺมาทิมฺหี"ติ เอวํ สุตฺเต กมฺมูปปเท สติเยว **ณ**ปจฺจยวิธานโต. เอวญฺจ สติ "การ"อิติ[๑] อยํ สทฺโท อวิภตฺยนฺโตว **กุมฺภ**สทฺเทน สมาสียตีติ สิทฺธํ, เอวํ สพฺพตฺถ การโกปปทสมาเส[๒] เวทิตพฺพํ. **กุมฺภการี**ติ เอตฺถ "ณวณิกเณยฺยณนฺตูหี"ติ **อี**ปจฺจโย.

"ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสู"ติ อิโต "ณมฺหี"ติ วตฺตเต.

[๕๖๔] **อา**กาโร อนฺโต เยสนฺเต **อาการนฺตา**, เตสํ. "อาการานนฺ"ติ อวตฺวา **อนฺต**คฺคหณกรณํ ธาตฺวนฺตสฺเสว **อาย**าเทสตฺถํ.

กามยตีติ เอตฺถ "จุราทิโต เณณยา"ติ **ณโย**, วุทฺธิ จ.

"ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ"ติ อิโต "ธาตุยา"ติ ปรมธิกาโร, ตโตเยว "กมฺมาทิมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

[๕๖๕] **"สญฺญายม นู"**ติ[๓] "สญฺญายํ อ นุ"อิติ ติปทมิทํ.

[๕๖๖] ปทสฺส อนฺโต **ปทนฺโต**, ตสฺมึ.

[๕๖๗] **"สญฺญายม นู"**ติ[๓] อิโต "อ"อิติ วตฺตเต.

[๕๖๘] ณฺวุ จ ตุ จ อาวี จาติ **ณฺวุตฺวาวี**.

---

[๑] สพฺพ. กาโรอิติ. [๒] สี. การโกปปเท สมาเส. [๓] ม. "...นุ"ติ.

"ภยนํ ภยนฺ"ติ ภาวสาธนสฺส **ภย**สฺส สุตฺเต ทสฺสนโต อกตฺตริปิ **อ**ปจฺจโย สิทฺโธติ ทสฺเสตุํ "ภยคฺคหเณนา"ติ วุตฺตํ. **ภยคฺคหเณน** ญาปเกนาติ อธิปฺปาโย. **เสสสาธเนปี**ติ กรณาธิกรณภาวกมฺมาปาทานาทิสาธเนปิ **อ**ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺโพ.

อาสุณนฺติ วุตฺตวจนํ คณฺหนฺตีติ **อสฺสวา**, วจนกรา.

กามสฺส อวจโร **กามาวจโร**ติ ฉฏฺฐีตปฺปุริโส.

[๕๗๐] อโน จ อโก จาติ **อนกา**. ยุ จ ณฺวุ จาติ **ยุณฺวู**, เตสํ.

[๕๗๑] โก จ โค จ กคา, เตสํ ภาโว **กคตฺตํ**. โจ จ โช จ **จชา**.

[๕๗๒] นุโท อาทิ เยสนฺเต **นุทาทโย**, เตหิ. ยุ จ ณฺวุ จ **ยุณฺวู**. เตสํ. อโน จ อาโน จ อโก จ อานโก จ **อนานนากานกา**. สห การิตปจฺจเยหิ ปวตฺตนฺตีติ **สการิตา**, เตหิ. "นุทาทีหี"ติ เอตฺถ **อนกาเทส**คฺคหณํ อิมินา วิเสสวิธินา ปุพฺเพ วุตฺตสามญฺญวิธินิเสธปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ.

สการิเตหีติ เอวํ การิตปจฺจยนฺเตหิ ปเรสํ **ยุณฺวูนํ การิยสฺส อนานน**าทิ-อาเทสสฺส วิธานโตเยว **ธาตุปฺปจฺจเยหิ** ธาตฺวตฺเถ วิหิตปจฺจยนฺเตหิ ปรํ หุตฺวา เกวลํ ธาตฺวาธิกาเร วิหิตานํ กิจฺจกิตปจฺจยานํ สมฺภโว เวทิตพฺโพติ อตฺโถ.

การิตโลโปติ "สญฺชานาเป อานนก"อิจฺจตฺร "อาเป"ติ การิตสฺส สห วิกรเณน โลโป. **สญฺชานนโก**.

"นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี"ติ อิโต วจนวิปริณาเมน "อนฺตสฺสา"ติ วตฺตเต.

[๕๗๓] **ยการิการาคมา**ติ เอตฺถ ยนฺติ "ทธนฺตโต[๑] โย กฺวจี"ติ **ย**การาคโม. **ยวตํ ตลน**าทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ธฺย**สฺส **ฌ**กาโร, ทฺวิตฺตญฺจ.

อิตฺถิยํ "ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี"ติ **อินี**ปจฺจโย.

กุมฺภกาโร ตนฺตวาโย อรินฺทโม ปุรินฺทโท;
ธมฺมธโร ทินกโร นิสฺสโย วินโย นโย.

---

[๑] ม., ก. ทธานฺตโต, สี. ทธนฺตโต. [อิเธว.]

อสฺสวา อาสโว ลโว[๑] ภโว สํวรนิคฺคโห;
ปาทโป โคจโร เจว ปพฺพตฏฺโฐ จ การโก.
อาณาปโก สญฺชานนโก ชนโก ปูชโก ตถา;
กตฺตา เชตา จ กาเรตา ภยทสฺสาวี จ กตฺตริ.

ทิฏฺฐธมฺโมติ ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ตสฺส หิตํ **ทิฏฺฐธมฺมิกํ**. **อาทิ**สทฺเทน สมฺปรายิกปรมตฺถวเสนปิ สาสติ อนุสาสตีติ **สตฺถา**.

[๕๗๔] สาส อาทิ เยสนฺเต **สาสาทโย**, เตหิ.

[๕๗๕] ปา อาทิ ยสฺส โส **ปาทิ**, ตโต.

[๕๗๖] มาโน อาทิ เยสนฺเต **มานาทโย**, เตหิ.

[๕๗๗] วิโส จ รุโช จ ปโท จาติ **วิสรุชปทา**. เต อาทิ เยสนฺเต ตทาทโย, เตหิ.

[๕๗๘] สํโยโค อาทิ เยสนฺเต **สํโยคาทิ**.[๒]

สํโยคสฺมินฺติ กิญฺจาปิ อวิเสเสน วุตฺตํ, ตถาปิ “ธาตุยา”ติ อธิการโต ธาตุสมฺพนฺธินิ สํโยเคติ คเหตพฺพํ.

[๕๗๙] ภาโว จ กรณญฺจ **ภาวกรณานิ**, เตสุ.

อกตฺตริปีติ “ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสู”ติ เอวํ กรณตฺเถปิ จิเต **ณ**มฺหิ ปเท **รนฺช**สฺส **ช**าเทสวิธานสามตฺถิยโต อกตฺตริปิ กมฺมกรณาธิกรณาปาทานเภเทปิ **การเก ณ**ปจฺจยสฺส สมฺภโว โหตีติ เวทิตพฺโพ.

“วิสรุชปทาทิโต ณ”อิติ อิโต “ณ”อิติ วตฺตเต.

[๕๘๐] “คหสฺส ฆร เณ วา”ติ อิโต “เณ, วา”ติ จ วตฺตเต.

---

[๑] สี. อาสโว อสฺสโว ลโว.

[๒] สี. สํโยคาที. [สีหฬโปตฺถเก จ เหฏฺฐา “สํโยคอาทิ* สํโยคาทิ ‘โน’ ติมสฺส วิเสสนนฺติ มญฺญาม”อิติ ปาโฐ อตฺถิ. รูปสิทฺธิยา สํสนฺทิตฺวา คเหตพฺพํ. (*สํโยเค อาทิ อิติ ภวิตพฺพํ)]

[๕๘๑] **ปริฬาโหติ ลฬ**านมวิเสสตฺตา วุตฺตํ.

“ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสู”ติ อิโต “ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

[๕๘๒] ปุโร จ สํ จ อุโป จ ปริ จาติ **ปุรสมุปปริ**.[๑] เตหิ. โข จ ขโร จ **ขขรา**, โต จ โส ปจฺจโย จาติ **ตปฺปจฺจโย**. **จ**สทฺโท **ณ**ปจฺจยสมฺปิณฺฑนตฺโถ.

[๕๘๕] กฺวิโน โลโป **กฺวิโลโป**.

[๕๘๖] **วิหาเทโส**ติ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา.

กุญฺเชติ ปพฺพตกุมฺเภ. อตฺตโต ชาโต **อตฺตโช**.

[๕๘๘] อิ จ โย จ โต จ โม จ กิญฺจ เอ จ โส จาติ **อิยตมกิเอสา**,[๒] เตสํ. อนฺโต จ โส สโร จาติ **อนฺตสฺสโร**. โส จ กฺโข จ อี จาติ **สกฺขี**. ทิสสฺส สกฺขี จาติ สมฺพนฺโธ. **โท รนฺ**ติ เอตฺถาปิ อญฺญสฺส อสฺสุตตฺตา **ทิส**สฺส ทกาโร **ร**การํ; สกฺขีติ อาปชฺชตีติ โยชนียํ. **“ทิสสฺส ธาตุสฺสา**”ติ เอตฺถาปิ **ทิส**อิติ ปติฏฺฐิตสฺส ธาตุสฺส อุปมานภาเวน วิเสสนตฺตา **คุณภูตานนฺ**ติ ฉฏฺฐีวิปริณามวเสน **อิยตมกิเอสานํ**[๓] วิเสสนภาเวน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน **อิม**สทฺทาทีนํ **ทิส**สฺส คุณภูตานเมว อยํ ทีโฆ, น เกวลานนฺติ สิทฺธํ.

ตถา ยมิว นํ ปสฺสตีติ เอตฺถ **ตถา**ติ อิมินา **ยตา**ทิเสสอุปมาเนหิ **ทิส**สฺส **กฺวิ**ปจฺจเยน วากฺยวิเสโส อุปปทสมาโส **สา**ทิอาเทโส จ อติทิสียนฺติ. **“เอตาทิโส**”ติ **จ**สทฺเทน สิทฺธํ.

[๕๘๙] **รมฺม**ปจฺจโยยํ กิตสญฺญตฺตา “กตฺตริ กิตฺ”ติ นิยมโต กตฺตริเยว ภวตีติ สงฺกํ อปเนตุํ “ภาวกมฺเมสู”ติ เอตฺถ **รมฺม**ปจฺจยนฺตํ **กมฺม**คฺคหณํ นิทสฺสิตํ, เตน วุตฺตํ “อกตฺตริปิ การเก โหเตวา”ติ.

---

[๑] สี. ปุรสมุปปรี.

[๒] ม. อิยตมกีเอส, ก. อิยตมกีเอสา.

[๓] ม., ก. อิยตมกีเอสานํ.

[๕๙๐] ตํ สีลํ ปกติ เอตสฺสาติ **ตสฺสีโล**. **อาทิ**สทฺเทน ตทฺธมฺมํ ตสฺสาธุการี คยฺหนฺติ. ณี จ ตุ จ อาวี จ **ณีตฺวาวี**. ตุอาวี ปุน รูปาทานํ ตสฺสีลาทิอตฺเถ วิเสสทสฺสนตฺถํ.

[๕๙๑] สทฺโท จ กุโธ จ จโล จ มณฺโฑ จ อตฺโถ เยสนฺเต **สทฺทกุธจล-มณฺฑตฺถา**, เตหิ. **รุจ**าทีหิ จ.

[๕๙๓] **ภิกฺขู**ติ เอตฺถ "ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี"ติ นิปาตนโต รสฺสตฺตํ.

[๕๙๔] **รการาคโม** "ยวมทนตรลา จา"ติ สุตฺเตน.

[๕๙๕] **สํฆาโต**ติ ภาเว **ณ**ปจฺจเยน สิทฺธํ.

อภิธานานุโรธโตติ[๑] "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต วุตฺตํ. **อสํปุพฺพา**ติ **สํ**ปุพฺพโต อญฺญสฺมาปิ **หน**ติโต, เตน "ปฏิหนนํ ปฏิโฆ"ติปิ สิทฺธํ โหติ.

"ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา"ติ อิโต "ภาวกมฺเมสู"ติ วตฺตเต.

[๕๙๖] **โรธน**าทีสุ นิคฺคหีตาคมาภาเว วุทฺธิ.

"นนฺทาทีหิ ยู"ติ[๒] อิโต "ยู"ติ วตฺตเต.

[๕๙๗] กตฺตา จ กรณญฺจ ปเทโส จ **กตฺตุกรณปเทสา**, เตสุ. [๓]**นนฺทนนฺ**ติ เอตฺถ "นนฺทาทีหิ ยู"ติ ภาเว **ยุ**ปจฺจโย.[๓]

อาตฺตนฺติ เอตฺถ ธาตฺวนฺตสฺเสการสฺส **อา**ตฺตํ.

สทฺทาติ นามาขฺยาตาทิเภทา. **ปมียตี**ติ รูปาทิวิสเย ปริจฺฉิชฺชตีติ อตฺโถ. **ตถา**ติ ธาตูหิปิ ธาตุปฺปจฺจยนฺเตหิปิ **ยุ**ปจฺจยสฺส อติเทโส.

[๕๙๘] ทา จ ธา จ **ทาธา**, ตโต ทาธาโต.

อาทธาตีติ เอการมฺมเณ ฐเปตีติ อตฺโถ.

---

[๑] "อภิธานานุรูปโต" ติ รูปสิทฺธิปาโฐ.

[๒] ม. "...ยุ"ติ.

[๓-๓] มรมฺมโปตฺถเก เหฏฺฐา "อธิกนฺติ มญฺเญ"ติ อตฺถิ.

[๕๙๙] อ จ ติ จ ยุ จาติ **อติยโว**.

ปฏิสมฺภิชฺชตีติ ปเภทํ คจฺฉตีติ อตฺโถ.

วิจฺฉาติ เอตฺถ **วิ**สทฺโท พฺยาปนตฺโถ.

"สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโจ จา"ติ อิโต **ต**คฺคหณํ วิปริณาเมน, "ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา"ติ อิโต "โน"ติ จ "ชนาทีนมา ติมฺหิ จา"ติ อิโต "ติมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

[๖๐๐] คโม จ ขโน จ หโน จ รโม จ **คมขนหนรมา**. เต อาทิ เยสนฺเต ตทาทโย, เตสํ.

อการพฺยวหิตตฺตาติ วิกรณปจฺจยภูเตน **อ**กาเรน พฺยวหิตตฺตา ตถา วุตฺตา.

"อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อิโต "อิตฺถิยํ, วา"ติ จ วตฺตเต.

[๖๐๑] "พุธคมาทิตฺเถ กตฺตรี"ติ อิโต "กตฺตรี"ติ วตฺตเต.

[๖๐๔] อีสํ จ ทุ จ สุ จ **อีสํทุสุ**.[๑] เตหิ.

[๖๐๕] กิจฺจา จ กุโต จ กุโข จาติ **กิจฺจกุตกุขา**, เตสํ อตฺถา ตถา วุตฺตา. ตตฺถ **กิจฺจตฺถา** นาม ฐเปตฺวา **กิจฺจ**คฺคหณํ เปสาติสคฺคปตฺตกาลาทโย. **กุตตฺถา** นาม **มติพุทฺธิปูชา**ทโย. **กุขตฺถา** นาม **อีสา**ทิอตฺถา.

สุเขนาติ อกิจฺเฉนาติ อตฺโถ.

"ภาวกมฺเมสุ ตา"ติ[๒] อิโต "ตา"ติ[๒] วตฺตเต.

[๖๐๖] พุโธ จ คโม จ **พุธคมา**, เต อาทิ เยสนฺเต ตทาทโย, เตสํ **อตฺเถ** พุชฺฌนาทิเภเท คมฺยมาเน สามตฺถิยโต ตทตฺเถหิ **พุธคม**าทีหิเยว **ต**ปฺปจฺจโย. เตน วุตฺตํ "พุธคมฺอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหี"ติ.

---

[๑] สี. อีสทุสฺสู.

[๒] สี. ตอิติ.

"สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จา"ติ อิโต "ตสฺสา"ติ วตฺตเต.

[๖๐๗] โธ จ โฒ จ โภ จ โห จาติ **ธฒภหา**, เตหิ. โธ จ โฒ จ **ธฒา**. **ปจฺจยาคมพฺยวหิตตฺตา**ติ **อ**ปจฺจย**อิ**การาคเมหิ พฺยวหิตตฺตา ธตฺตาทิกํ น ภวตีติ อตฺโถ.

[๖๐๘] โห จ จตุตฺโถ จ **หจตุตฺถา**, เตสํ.

"สญฺญายํ ทาธาโต อิ"ติ[๑] อิโต "สญฺญายนฺ"ติ วตฺตเต.

[๖๐๙] **ติ กิจฺจา**ติ เอตฺถ "กิตฺ"ติ **ต**การสฺส อิมินา นิปาตเนน **จ**กาโร.

ชินพุทฺธีติ อาสีสตฺเถ จ กฺวจิ สญฺญา.

อิติ เตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนยวณฺณนา.

อตีตปจฺจยนฺตนยวณฺณนา

[๖๑๒] โต จ ตวนฺตุ จ ตาวี จาติ **ตตวนฺตุตาวี**. อตีเต กาเล คมฺยมาเน กตฺตริ การเก อภิเธยฺเย **ตตวนฺตุตาวี** โหนฺตีติ อตฺโถ.

ภูโตติ ชาโต.

"สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จา"ติ อิโต "ตสฺสา"ติ ปรมธิกาโร. "สาทิสนฺต"อิจฺจาทิโต "สาที"ติ จ.

[๖๑๔] **ทุติยญฺเจตฺถ วคฺคหณนฺ**ติ "วสฺส อ **ว**"อิติ ตปฺปุริสวเสน ทุติโย **ว**กาโร, ปฐโม เกวโล.

[๖๒๑] **ฒตฺตาปวาโทยํ ฬ**การวิธิ.

---

[๑] สี. อิอิติ.

[๖๓๑] **ชีโน** ปราชิโต. **วิตฺตํ** ธนํ.

อิติ อตีตปจฺจยนฺตนยวณฺณนา.

อุณาทิปจฺจยนฺตนยวณฺณนา

[๖๔๓] **ปฏิจฺจ**าติ เอตฺถ "จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณนฺ"ติ[๑] อาทีสุ ปุพฺพกาลวจนิจฺฉาวเสน ปุพฺพกาลตา ทฏฺฐพฺพา.

[๖๘๔] ธาตุนิทฺเทเส กตฺตพฺเพ **อิกาโร อิ**ปจฺจโย **วิกรณานฺวิโต** วิกรณปจฺจยานุคโต **ติ**ปจฺจโย จ ภวติ "คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา, หนตฺยาทีนํ ณุโก"ติอาทีสุ ณาปกโต.

อุณาทีติ ปรสมญฺญาวเสน **อิณุ**อาทิปจฺจยานเมวาธิวจนํ.

อิติ อุณาทิปจฺจยนฺตนยวณฺณนา.

---

[๑] สํ. สฬา. ๑๘/๖๐/๓๐.

นิคมนวณฺณนา

เตธา สนฺธินฺติ สรพฺยญฺชนนิคฺคหีตสนฺธิวเสน, โลปาเทสาคมวเสน สนฺธึ ทีเปนฺตีติ สมฺพนฺโธ. นามาขฺยาโตปสคฺคนิปาตวเสน จตุธา ปทมฺปิ; ชาติคุณกฺริยา-ยทิจฺฉานามวเสน จตุธา จ อิตฺถิปุมนปุํสกลิงฺคอนิยตลิงฺคอลิงฺควเสน ปญฺจธา จ นามิกญฺจ; **พฺยาสา** วิตฺถารโต เอกูนตึสวิเธน กตฺตุกมฺมกรณสมฺปทานาปาทาน-อธิกรณเภทํ ฉการกญฺจ; ตถา อพฺยยีภาวาทิฉปฺปการญฺจ สมาสํ พฺยาสโต พาตฺตึสวิเธน; สามญฺญวุตฺติอาทิวเสน ฉปฺปเภเทน ตทฺธิตญฺจ; ตถา สตฺตวิธวิกรณ-ธาตุปฺปจฺจยานํ วเสน อฏฺฐวิเธน อาขฺยาตญฺจ; ตพฺพาทิปจฺจยาทีนํ ปเภเทน ฉพฺพิธํ กิตกมฺปิ ทีเปนฺตี **รูปสิทฺธิ** อิธ โลเก ชนตาย พุทฺธิยา จิรมภิวุทฺธึ กโรตุ อิติ สมฺพนฺโธ.

อิติ ภทนฺตพุทฺธปฺปิยาจริเยน กตา

ปทรูปสิทฺธิฏีกา ปริสมตฺตา.

สํวณฺณิตปทานํ อนุกฺกมณิกา

สํวณฺณิตปท | ปิฏฺฐงฺก

ฆ

สํวณฺณิตปท	ปิฏฺฐงฺก

ถ

ท

ธ

ภ

ล

ห

ปทรูปสิทฺธิฏีกายํ

คาถาสูจิ

คันถานุกรม

(การเรียงในที่นี้เป็นการเรียงตามลำดับชั้นของคัมภีร์ซึ่งใช้ในการตรวจทานครั้งนี้)

ภาษาบาฬี

พระกัจจายนเถระ. **กจฺจายนพฺยากรณํ.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๔๐

พระพุทธัปปิยเถระ. **รูปสิทธิปกรณ์.** ฉบับอักษรบาฬีไทยฉบับแรก. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, พ.ศ. ๒๕๐๗

________. **ปทรูปสิทฺธิ.** ฉบับวัดท่ามะโอ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฉลิมชาญ-การพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๒๖.

________. **ปทรูปสิทฺธิ.** ฉบับวัดท่ามะโอ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๔๓.

________. **ปทรูปสิทฺธิฏีกา.** ฉบับอักษรบาฬีพม่า. กรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพพม่า : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, พ.ศ. ๒๕๐๙ (ค.ศ. 1965)

________. **ปทรูปสิทฺธิฏีกา.** ฉบับอักษรบาฬีพม่า. กรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพพม่า : โรงพิมพ์ชัมพุมิตสวยปิฏกัต, พ.ศ. ๒๔๘๓ (ค.ศ. 1939).

________. **ปทรูปสิทฺธิฏีกา.** ฉบับอักษรบาฬีสีหล. เมืองโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา : โรงพิมพ์บริษัท เอ็ม. ดี. คุณเสน จำกัด, พ.ศ. ๒๕๐๘ (ค.ศ. 1964).

รายชื่อคณะทำงาน

ที่ปรึกษาโครงการ :

พระครูวรปัญญาคุณ (วรวุฒิ วรปญฺโญ) มหาสัทธัมมโชติกธชะ
นายวรเดช อมรวรพิพัฒน์
นายพันธุ์พงษ์ อุบลพงศ์

ผู้อุปถัมภ์โครงการ :

บุญนิธิพระยาและคุณหญิงสุนทรลิขิต (ทองสุก-ระเบียบ โปตระนันท์)

ที่ปรึกษาทางวิชาการ :

พระอาจารย์พระภัททันตธัมมานันทเถระ อัครมหาบัณฑิต
พระอาจารย์โกณฑัญญะ ธัมมาจริยะ ทีฆภาณกะ
Ven. Rassagala Seewali Thera (Thai - Sri Lanka Buddhist Cultural Center)
รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร

ประธานคณะผู้จัดพิมพ์ :

พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล)

รองประธานคณะผู้จัดพิมพ์ :

พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก อัครมหาบัณฑิต

ฝ่ายตรวจทาน :

นายรุ่งอรุณ จันทร์สงคราม
นายไพบูลย์ สีสรรพ์
นางวิไล สีสรรพ์

ฝ่ายคอมพิวเตอร์ :

พระมหาชูศักดิ์ สทฺธมฺมาลงฺกาโร
นายธนเทพ วงษ์พันธุ์